Niyazi Kızılyürek

Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs

İLETİŞİM YAYINLARI

NİYAZİ KIZILYÜREK

Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs

NİYAZİ KIZILYÜREK 1959 yılında Kıbrıs'ın Bodamya köyünde doğdu. 1964 yılında, etnik gruplararası çatışmalar nedeniyle doğduğu köyü terk etmek zorunda kaldı ve ailesiyle birlikte Luricina köyüne yerleşti. Çocukluk ve ilkgençlik yıllarını bu köyde geçirdi. 1974 yılında Ada'nın kuzey ve güney Kıbrıs olarak bölünmesinden sonra Kuzey Kıbrıs'a taşındı. Lise eğitimini tamamladığı 1977 yılında Kıbrıs'tan ayrılarak Almanya'ya gitti ve Bremen Üniversitesi'nde yükseköğrenim gördü. Aynı üniversitede Kıbrıs sorunu üzerine yazdığı doktora teziyle lisansüstü öğrenimini tamamladı. Çeşitli Avrupa ülkelerinde çalıştıktan sonra Kıbrıs Üniversitesi'nde (Güney Kıbrıs) çalışmaya başladı. Hâlâ aynı üniversitenin Türkoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Çeşitli dillerde yayımladığı bilimsel makalelerinin yanısıra, Panikos İrisantos ile birlikte "Duvarımız" adlı Kıbrıs belgeselini hazırladı. Birçok ülke televizyonlarında gösterilen "Duvarımız", 1997 yılında Abdi İpekçi Ödülü'ne layık görüldü. Yunanca, Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen Niyazi Kızılyürek'in yayımlanmış diğer kitapları şunlardır: *Kıbrıs Sorununda İç ve Dış Etkenler* (Birinci Baskı 1983), *Paşalar Papazlar* (1988), *I Oliki Kipros* (Yunanca 1990), *Ulus Ötesi Kıbrıs* (Türkçe ve Yunanca olmak üzere iki dilli bir çalışma, 1993), *Kipros To Adioksodo Ton Etlnikismon* (Yunanca, Birinci Baskı 1999).

İletişim Yayınları 859 • Araştırma-İnceleme Dizisi 133
ISBN 975-05-0095-4
© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2002, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FOTOĞRAFI Sylvaine Gautier-Kızılyürek
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NİYAZİ KIZILYÜREK

Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs

iletişim

Bu çalışmayı, milliyetçilik öncesi bir ortamda doğmuş olmasına karşın, yaşamı boyunca milliyetçiliğin kurbanı olan ve cenaze töreninde bile rahat bırakılmayan annemin anısına ve milliyetçilik ötesi bir yaşam sürdürmelerini dilediğim gelecek kuşaklara ithaf ediyorum.

"Karşındakinde gördüğün suç
Sendeki suçun cinsindendir
Önce o huyu
Kendi tabiatından arıtman gerek
Sendeki çirkin huy
Sana onda göründü
O sana adeta bir aynadır"

Mevlana

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

GİRİŞ

Milliyetçilik Üstüne 17

BİRİNCİ BÖLÜM

Helen Milliyetçiliği 29

Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi 29

Aydınlanma'dan Yunan Romantizmine 35

Ve Megali Idea 49

Megali İdea ve *'Mission Civilisatrice'* 60

Yeniden Megali İdea 63

Megali İdea'nın Çöküşü 68

İKİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliği 73

Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi 73

Tarihin Bir İronisi: Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi, Megali İdea'nın Çöküşü 82

Çevre-Milliyetçiliği Merkezi Yönlendiriyor 90

Kıbrıs'ta Devlet ve Helenizm 103

Kıbrıs-Merkezci Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi 118
Kıbrıs-Merkezci Helen Milliyetçiliğinin Çöküşü 128
Enosis'ten Epanenosis'e (Yeniden Birleşme)
ya da Devletin Geri Dönüşü 133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Türk Milliyetçiliği 143
Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk Milliyetçiliğine 143
Ulus-Devlet Projesi Olarak Kemalizm 169
Üstte Kalan Üst Kültür 181
Siyasi Türkiyecilik ve Etnik Türkçülük 193
'Şimdi Turan Zamanıdır' 199

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kıbrıs'ta Türk Milliyetçiliği 209
Osmanlı-İslâm Kimliği'nden Etnik Türk Kimliği'ne 209
Enosis'e Karşı 'Kutsal İttifak' ve Kontra-Milliyetçiliğin Yükselişi 223
Denktaş ve TMT Faktörü 244
Milliyetçilik ve Şiddet İşçi Sınıfını Bölüyor 253
Kıbrıs'ta Devlet ve Taksim 264
Taksim'e Gün Doğuyor 280
Kıbrıs'ta Türk Milliyetçiliğine Karşı Kıbrıs-Merkezci Arayışlar 290
Taksim'in Günbatımı mı? 299

BEŞİNCİ BÖLÜM
Kıbrıs Birliğinin Tarihsel, Siyasi ve Hukuksal Temelleri 303
"Tarihi Tarihleştirmek" 303
Siyasi Çerçeve 309
Hukuki/İdari Çerçeve (Federalizm) 319

Sonsöz 325

Belgeler 339
Kaynakça 343

Önsöz

Dünyaya geldiğim 1959 yılı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin doğum yılına rastlar. Doğduğum köy, Bodamya köyü, yüzyıllar boyunca Müslüman ve Hıristiyan Kıbrıslıların birlikte yaşadığı köylerden biriydi. Büyük çoğunluğu köydeki çiftliklerde çalışan köylüler, 20. yüzyılın ortalarına kadar milliyetçilik olgusundan uzak, geleneksel değerlere bağlı bir yaşam sürdürüyorlardı. Nerdeyse herkesin Türkçe ve "Rumca" olmak üzere iki dilli olduğu Bodamya köyünde, Türk ve Helen sözcükleri yakın geçmişe kadar kullanılmıyor, kullanıldığı zaman da siyasi bir anlam içermiyordu. Köylüler, Hıristiyan ve Osmanlı/Müslüman olarak birbirlerinden ayrılıyorlar, yan yana bulunan cami ve kilisede ayrı ayrı ibadet ediyorlardı ama din, hiçbir zaman gerilim yaratan bir olgu olmamıştı. Tam tersine, birbirlerinin dini bayramlarına, saygı duymanın da ötesinde, dayanışmacı bir anlayışla katılıyorlardı. Örneğin, Hıristiyanlar kendi bayramlarını kutladıkları zamanlarda Müslümanlar, Hıristiyanların da işlerini üstlenerek onlara bayramlarını rahatça kutlama olanağı sunuyorlardı. Kuşkusuz, Hıristiyanlar da Müslümanlar için aynı şeyi yapıyordu. Bu dayanışma sadece bayramlarda değil, durum ne zaman gerektiriyorsa tekrarlanıyordu. Hastalık veya kasabaya inmek gibi bir durum söz konusu olduğun-

da, komşular birbirini destekliyor, örneğin sürülerini birbirlerinkine katarak hayatı kolaylaştırıyorlardı. Köylüler, doğumda, düğünde ve ölümde de birlikte oluyorlardı. Bu milliyetçilik öncesi dünyada aslolan hayatla başetmekti.

Köylülerin yaşamının tam tersine, şehirliler çoktan moderniteyle tanışmış, hayatla başetmenin ötesinde, başka başka "yüksek anlamlar" keşfetmişlerdi. Şehirlerde yaygınlaşan okul eğitimi, dil, din gibi unsurları yeniden anlamlandırıyor ve bunları "ulus"un hizmetine sunuyordu. Köylerdeki premodern "doğal durum"un tersine, şehirlerde "tarihsel durum" ön plana çıkmaya başlamıştı. Ve zaman, milliyetçilik zamanıydı. Başta aydınlar olmak üzere, dönemin "muallimleri" durumsallıktan siyasi "mukadderat" üretiyor, dil ve din gibi kavramlara "ulusal öz" dolayısıyla "ulusal gelecek" gibi "derin anlamlar" yüklüyorlardı. Moderniteyle gelen milliyetçilik, Hıristiyan ve Müslümanları, Helenler ve Türkler olarak siyasi özneye dönüştürüyordu. Artık yeni bir "biz" ve "onlar" ayırımı vardı. Önceleri şehirlerde ortaya çıkan bu ayırım, giderek, yine modernitenin açtığı yollardan köylere kadar uzanacaktı. Yeni yeni çizilmeye başlanan modern "zihinsel sınırlar", giderek toplumsal alanları yeniden düzenleneyecekti. Kilise ve camiler, dinsel ibadetin ötesine geçerek, "siyasi ibadet" mekânlarına dönüşecek, köy meydanlarında kahvehaneler, etnik kökene göre, yan yana yer almaya başlayacaktı. Arif Hasan Tahsin'in söylediği gibi, "köyden çıktıkça insanlar, Lefkoşa'da başlayan Türklük-Rumluk tartışmalarıyla yüzleşecekler ve bir başka dövüşeceklerdi artık. (...) İçki masalarında daha az buluşacaklar, birbirlerine daha az gideceklerdi. Ve birbirleriyle dalaştılar mıydı, civar köyler koşacaklardı taraf olanların yanına. (...) Götürüldükleri yere böyle götürüleceklerdi hızla."

Bodamya köyünün ve köylülerinin kaderi pek farklı olmadı. Giderek okuma-yazma öğrendiler, gazete okumaya, radyo dinlemeye başladılar. Modernitenin nimetleriyle "ulusun muallimleri" köye ulaştıkça, "doğal cemaat" yerini "muhayyel cemaat"e bırakmaya başladı. Direnmeyi biraz denemişlerse de, sonunda "taraf" oldular ve köylerini EOKA ve TMT'den koru-

mak için kurdukları "ortak-komiteler"i dağıtarak kendilerini EOKA ve TMT üyesi olarak buldular.

Kıbrıs Cumhuriyeti, böyle bir ortamda kurulmuştu. Ancak, "yurttaşsız cumhuriyet", kısa süre sonra başlayan etnik gruplar arası çatışmalarla sarsılmaya başlamıştı. Sonunda, ailemle birlikte, 1964 yılında göç etmek zorunda kaldık. Yıllar boyunca birlikte yaşayan köylüler şimdi birbirini koruyamıyor ve en ufak bir dayanışma örneği bile sergileyemiyorlardı. Çünkü milliyetçilik, merhamet duygusunu tahrip etmişti. Daha doğrusu, merhamet duygusu "millileştirilmişti." "Rumlardan korunmak üzere" göç ettiğimiz Türk köyü Luricina, pek çok açıdan ilginç bir köydü. Son derece milliyetçi olduğu söylenen bu köyde insanlar Türkçe değil, "Rumca" konuşuyorlardı. Önceleri Rum/Türk karışık olan bu köyden Rumlar ya ayrılmış ya da kovulmuşlardı, ama dilleri kalmıştı. Hatta 1930'lu yıllarda köy papazını katlettikleri için idam cezasına çarptırılan Türkler, infaz esnasında Rumca olarak Meryem Ana'yı "yardıma çağırmışlardı". Ingiliz Vali, bu durumu kayıtlara düşerken şaşkınlığını gizleyememişti. Aynı köyden insanlar, 1965 yılında resmi Türk tezi olan "Taksim"e karşı mücadele eden ünlü solcu Derviş Ali Kavazoğlu'nu katlederek "milliyetçiliklerini" bir kez daha kanıtlamışlardı ama, nedense bu köyde Türkçe konuşulmuyordu. Bu yüzden, 1960'lı yıllarda kurulan "Mücahit Ordusu"nu eğitmek üzere Türkiye'den gelen komutanın yaptığı ilk iş, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatmak olmuştu. Hatta kahvehanelere asılan ilanlarda, konuşulan her Rumca kelime karşılığında para cezası ödeneceği yazılı olduğundan, kalabalık köy meydanı, zaman zaman sessizliğe gömülüyordu. Benim kuşağım kapalı Türk gettolarında, "bin gâvur kellesi de kessem, bu kin benden vallahi de gidemez" şiirleriyle büyürken, gettoların dışında, süratle kalkınan, Ada'nın gerçek sahipleri onlarmış gibi davranan Kıbrıslı Rumlar, kendi yaşamlarına devam ediyorlardı. Kıbrıslı Türklerin durumuyla ilgili en küçük bir kaygı taşımadıkları gibi, yıllar sonra yaptığım çeşitli söyleşilerde, böyle bir şeyin hafızalarında da olmadığını anlayacaktım.

1974 yılında "her şey" değişti. Makarios'a karşı girişilen darbe sonrasında Türkiye Ada'ya askeri müdahale düzenleyerek Kıbrıs'ı coğrafi olarak güney ve kuzeye böldü. Ada'nın dört bir tarafına dağılmış bir şekilde yaşayan Kıbrıslı Türkler, bayram havası içinde Kıbrıs'ın kuzeyine toplandılar. Kıbrıslı Rumlardan geride kalan mülkü "ganimet" bilerek "ulusal zafer" sarhoşluğuyla "yağmalarken", Kıbrıslı Türklerin sergilediği duyarsızlık, daha önce, Kıbrıslı Rum "hemşehriler"in gösterdiği duyarsızlıkdan hiç de farklı değildi. Milliyetçiliğin hiçbir etik kural tanımadığını, galiba, o zaman anladım. Milliyetçiliğin aklı, sana yapılmasından hoşlanmadığın her şeyi başkasına yapmayı haklı çıkaran "aklamacı" bir akıldı. Kısır bir döngü içine yuvarlanan Kıbrıs'ta, kendi haklılığından hiç şüphe duymayan iki milliyetçi toplum oluşmuştu. Birbirlerini "aynı günahı" işlemekle itham eden, seçici hafızlarla donatılmış, kendilerine yapılanları "unutmamak"ta direnen ama, kendi yaptıklarını hiç "hatırlamayan" iki toplum...

Kıbrıs Üniversitesi'nde (Güney Kıbrıs) öğretim üyesi olarak çalışmaya başladıktan sonra milliyetçilerin birbirlerine ne çok benzediklerini yaşayarak görme fırsatına kavuştum. Aynı savunmacı tutumlar, aynı önyargılar ve en önemlisi kendisiyle yüzleşmekten çekinen ve bunun için her türlü komplo teorisini uyduran milliyetçi aydınlar. Aynı olduklarını, bir tek kendileri bilmiyorlardı. İnsanların birşeylerin farkına varmasından korkan politikacılar ve kurdukları propaganda sistemleriyle "sınır"ın iki yanında da benzer şeyler söyleyen aydınlar, sürüp giden karşılıklı suçlamalar ve "siz" "biz" kavgaları, bireyleri adeta "çatışan kabileler" dünyasında "kabileler"den birini seçmeye mahkûm ediyordu. Böyle bir tercihte bulunmayı reddedenler, benzer histerik tepkilerle karşılaşıyorlardı. İki toplumu birbirinden ayıran çizginin etrafında oluşan "Ara-Bölge", daha uygun bir ifade ile "No mans land", eleştirel düşünceye açık Kıbrıslıların adeta "sürgün" edildikleri bir "alan"a dönüştü. Milliyetçiliğin "aklamacı" aklını sorgulayan eleştirel düşünce, toplum dışına sürülüyor ve "sınır boyları"na kovalanıyordu. Ya o yana, ya bu yana...

Bu kitap, böyle koşullar altında hazırlandı. Milliyetçiliğin aklamacı aklı ile seçici hafızasını her gün yeniden yaşamak zorunda kalan birisi olarak, tarihsel ve coğrafi nedenlerle karşı karşıya gelen ama birbirleriyle "karşılaştırılmak", yani yüzleşmek istemeyen ve "öteki"ni lanetleyerek verili iktidar yapılarını yeniden üreten milliyetçi özneleri aynı kitapta buluşturmaya karar verdim.

Somut tarihsel ve siyasal koşulların ürünü olan ulus ve ulusçuluk olgusunu daha iyi anlamak için, Hans Kohn'un dediği gibi, yeryüzünün çeşitli yerlerinde farklı şekillerde oluşan milliyetçilikleri karşılaştırarak incelemekte fayda vardır. Çünkü, ancak o zaman aralarındaki benzerlik ve farklılıkları daha iyi kavrayabiliriz. Kuşkusuz bu, bir milliyetçiliğin kendi başına incelenemeyeceği anlamına gelmez. Ancak bir milliyetçiliği incelerken, başka milliyetçiliklere bakmanın gerekliliği ortadadır. Söz konusu Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarında milliyetçilik olgusu olunca, Kohn'un değerlendirmesi bir o kadar daha geçerlilik kazanıyor.

Helen ve Türk milliyetçiliklerinin "çocuğu" olarak dünyaya gelen Kıbrıs'ta milliyetçilik olgusunu incelemek, doğal olarak, Türk ve Helen milliyetçiliklerini de ele almayı gerekli kılıyor. Bu, sadece Kıbrıs'ta milliyetçiliğin Türk ve Helen milliyetçiliklerinin gölgesinde yetişmesinden değil, aynı zamanda Lozan'dan sonra Türk-Yunan barışını ortadan kaldıran Kıbrıs ülkesine, Türk ve Helen milliyetçiliklerinin "en bağnaz" boyutlarının yansımış olmasıyla da ilgilidir. Sonuç olarak, Kıbrıs'ta milliyetçiliğe bakmak, Kıbrıslılar kadar, Türk ve Yunan toplumlarının da kendilerine "ayna tutması"nı içeriyor. Bu yüzden kitap, tarihsel oluşum sırasına göre, Helen ve Türk milliyetçiliklerini Kıbrıs'tan bağımsız olarak da ele alıyor.

Kitabın son bölümünde (beşinci bölüm), Kıbrıs'ta olası bir siyasi birliğin tarihsel, siyasi ve hukuksal temelleri inceleniyor. Doğrusu, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*'ı yazarken, milliyetçiliğin de kıskaç içine girdiği sonucuna vardım ve kitabın son bölümünü buna ayırdım. Bu bakımdan, bir anlamda kitabın "gizli" adı, "Kıskaç İçinde Milliyetçilik"tir diyebiliriz.

Son olarak, bu kitabı hazırlarken yardım ve desteğini esirgemeyen pek çok dostuma teşekkür etmek istiyorum. Özellikle Sylvaine'e sabrından ötürü ne kadar teşekkür etsem azdır...

GİRİŞ

Milliyetçilik Üstüne

Milliyetçi ideoloji, ulusal kimliği bireylere, dolayısıyla toplumlara içkin bir olgu olarak değerlendirir ve bunu, derinlerde yatan doğal veya spiritüel bir "öz"ün dışa vurumu olarak sunar. Buna göre ulusal kimliklere dayalı uluslar, derinlerde yatan bu "ulusal öz"ün harekete geçmesi ve su yüzüne çıkmasıyla tarih sahnesinde yerlerini alırlar. Oysa, yakın tarih bunun hiç de böyle olmadığını gösteren tanıklıklarla doludur. Ulusal kimlikler, "doğal bir öz"ün ifadesinden çok, modernite ile ortaya çıkan ve uluslaşma ve ulus-devlet inşa süreçlerinde şekillenen, değişime uğrayabilen, olgulardır. Belirli bir ulusa ait olma duygusu, o ulusa içkin bir kimlik taşıdığımızdan değil tam tersine, belirli bir ulus içinde doğup büyümemizden kaynaklanmaktadır. Açıkçası, üyesi olduğumuz toplumun diğer üyeleriyle birlikte, o toplumun üyesi olduğumuz için aynı kimliği paylaşırız. Ve bir ulusun üyesi olmakla, premodern, ulus öncesi bir toplumun üyesi olmak arasında esaslı farklılıklar vardır. Her şeyden önce, premodern toplumlarda homojen bir kültüre rastlamadığımız gibi, siyasetin, dolayısıyla devletin ortak kültür temelinde meşruiyet aramaya yönelmesi de söz konusu değildir. Premodern toplumlarda devlet, yani iktidar ile kültür arasında bire bir bir ilişki olmadığı gibi -kül-

tür siyasi sınırları ne belirler ne de siyasi sınırlara meşruiyet atfeder- homojen bir ortak kültür de söz konusu değildir. Ortak bir homojen kültürün varlığı, büyük ölçüde modernitenin ve ulus-devletlerin yarattığı bir olgudur. Gellner'in "Tarım Dönemi" olarak adlandırdığı geleneksel toplumlarda, insanlar yerel kültürler ve gelenekler içinde yer alırlar. Burada söz konusu olan "biz duygusu", "ulusal biz duygusu" değil, geleneksel bir duygudur. Örf, âdet, din, dil gibi yerel kültürlerin dayandığı veriler, o siyasi birime özgü ortak bir ulusal kültür oluşturmazlar. Yönetenler ve yönetilenler arasında ortak kültür olmadığı gibi, böyle bir kültürün oluşmasını öncelikle yönetenler istemez. Bu yüzden homojenleştirme söz konusu değildir. Açıkçası, homojenleştirme iradesinin bulunmaması emperyal bir "hoşgörü" göstergesi değil, Gellner'in vurguladığı tarım toplumuna özgü yönetim tarzında yönetenlerin kendilerini yerel kültürün dışında tutma eğilimidir.[1] Monarşilerde çeşitli diller konuşulduğu gibi, Kral'ın kendisi de, başka bir ülkeden getirtilebilirdi. Örneğin, Büyük Britanya Kralı I. George, 1714 yılında Hannover'den getirildi ve konuştuğu tek dil Almanca idi.

Siyaset ve kültürü birbiriyle bağlantılayan ve yerel toplulukları bir ulus oluşturacak biçimde dönüşüme uğratan, yeniden anlamlandıran, modernite ile ortaya çıkan, siyasi, ekonomik, kültürel dinamiklerdir. Bu dinamikler sonucunda tebaalar yurttaşa dönüştürülür ve yeni bir toplumun (ulus) üyesi haline gelirler. Tebaanın yurttaşa dönüştüğü bu dinamik süreçte ulus-altı (yerel) ve ulus-dışı (imparatorluk) bağlılıkların yerini ulusal aidiyet alır. Bu sürecin en etkin denetleyicisi, kuşkusuz, hegemonik iktidarıyla devlettir. Birey-yurttaşların sosyalizasyonunu sağlayan, kimlik formasyonunu belirleyen ve buna meşruiyet atfeden politikaları, devlet ideoloji ve kurumlarıyla bizzat yönlendirir. Devlet, hegemonik gücü sayesinde, kimlik formasyonu sürecinin hangi esaslara dayanacağını, yurttaşların nasıl bir kimlik edineceklerini, hangi kimlik unsurlarının

1 Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınları, Ankara, 1998, s. 25.

istenilmeyen unsurlar olduğunu, hangilerinin ise özendirileceğini belirler.[2]

Sanayi toplumunun doğuşu ile ulusçulukla sanayileşme arasında önemli bir bağın kurulması, sanayi toplumunun yeni bir devlet ve kültür anlayışı dayatmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi toplumu, merkezi güçlü bir devlet öngördüğü gibi, feodal, dinsel, dilsel sınırlamalardan uzak bir nüfus yapısını da gerektiriyordu. Sanayi toplumunun doğuşuna paralel olarak feodal devletin çöküşü ve yerine merkezi güçlü bir devletin geçmesi, ulusçuluğun gelişimi açısından son derece önemlidir. Çünkü, bu yeni devlet yapısı, homojen bir nüfusun oluşmasında oldukça etkili olur. Merkezden planlanan ulusal eğitim aracılığıyla, yerel kültür toplulukları ve etnik gruplar bir ulus, dolayısıyla ulusal kültür içinde eritilir. Açıkçası, "teritoryal devlet, feodal veya geç feodal (mutlakî) olsun 'halkının' ulusal kimliğine karşı ilgisizken (birlik ideolojik anlamda monarklık kurumu ile sağlanmaktaydı), burjuva ulus-devleti, 'sakinlerinin' siyasal organizasyonu ve ulusal kimliği ile yakından ilgiliydi. Bu süreçte 'devlet halkı' (staatsvolk) kavramı, Fransız Devrimi sonrası gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkarken, kendi ulusal kimliklerine 'yabancı' olduğu varsayılan bir devletin toprağında yaşayan insan toplulukları da ulusal 'azınlık' oldular."[3]

Ulusların ne olduğunu anlamak için, Connor'un dediği gibi, "ne zaman oluştukları"na bakmak gerekiyor.[4] Uluslar ve ulusal kimliğin yakın tarihe ait modern bir olgu mu, yoksa tarih içinde hep var olan ve gelişen belirgin bir kültürün ifadesi mi sorusu, milliyetçilikle iştigal edenleri, en azından, ikiye bölmüştür. Bir yanda primordialistler, diğer yanda modernistler.

---

2 Loring M. Danforth, 'How Can a Woman Give Birth to One Greek and One Macedonian?' *The Construction of National Identity among Immigrants to Australia from Northern Greece*, Jane K. Cowan (der.), Macedonia The Politics of Identity and Difference, Pluto Press, Londra, 2000, s. 88.

3 Füsun Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 37.

4 Walker Connor, *Ethnonationalism The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994, s. 223.

Tartışma konusu şöyle özetlenebilir: bir ulusa ait olma duygusu ve bu duyguyu siyasi bir programa dönüştürme eylemi, tarih içinde hep varolagelmiş bir olgu mudur, yoksa yakın tarihin (modern dönemin) bir özelliği midir?[5] Primordialistler bu soruyu şöyle yanıtlıyor: "uluslar tarih kadar eskidir". Ne var ki, bilimsel tartışmalarda etkin olan görüş, ulusların modern dönemde ortaya çıktıkları yönündedir. Nitekim, Premodern toplumların yapısı, ulusların yapısından son derece farklıdır. Bu farklılıkları aşağıdaki tabloda görebiliriz.[6]

Tarihi Dönem	Siyasa İktidar/Otorite	Ekonomi Refah/İstihdam/Sınıf	Kültür Kimlik/Statü/Dil
Milliyetçilik Öncesi	PreModern Devlet	Sanayi Öncesi Ekonomi	Primordial/Etnisite
Milliyetçi	Modern Devlet	Sanayileşmiş Ekonomi	Milliyetçilik

(*) Kaynak: James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, MacMillian, Londra, 1991.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, milliyetçilik öncesi tarih döneminde, toplumların devlet, ekonomi ve kültür yapılarıyla, milliyetçi dönemde ortaya çıkan yapılar arasında esaslı farklılıklar vardır. Örneğin, milliyetçilik öncesi dönemde, devlet, merkezi güçlü bir bürokrasiye sahip değildi. Ekonomi tarım ekonomisiydi ve ulusal kültür söz konusu değildi. Etnik aidiyet, krallara sadakat biçiminde kendini belli ederdi. Milliyetçilik döneminde ise her üç unsur da radikal bir değişikliğe uğrar. Belirli sınırlar içinde egemen olan merkezi bir devlet, ulusal pazara yayılan bir ekonomi ve her yurttaşı ulusun bünyesine entegre etmeyi hedefleyen, ortak ulusal kültür.

Primordialistleri bir kenara bırakırsak -onlara göre uluslar hep varolagelmiştir- ulusların temelinde tarih içinde varolan ve evrim yoluyla gelişen kültürlerin değil, modernitenin dinamikleri yattığına inanan modernistler arasında anlayış birliği olma-

5 Ernest Gellner, *Nationalism*, Phoenix, Londra, 1998, s. 90.

6 James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, MacMillian, Londra, 1991, s. 35.

sına karşın, kültür/etnisite ve ulus/ulusçuluk arasındaki ilişkiler konusunda kayda değer görüş ve yaklaşım farklılıkları vardır. Uluslar modern olgular olmakla birlikte, tarih içinde eskiden beri var olan bir kültür ve etnisite duygusuna yaslanıyorlar mı yaslanmıyorlar mı? Modernistler-arası tartışma bu noktada başlıyor. Modernistlerin bir kısmına göre, örneğin Ernest Gellner'e göre, belli bir kültürün tarih içinde kesintisiz veya kesintili olarak gelişip gelişmemesi önemli değil, hatta söz konusu ulusal kültürün antik bir dayanağı olup olmadığı da önemli değildir. Çünkü, "antik kültür, ya bir yanılsamadır ya da modern ulusal kültürlerle hiçbir ilgisi yoktur.[7] Ulusçuluk döneminde söz konusu olan, kültür ya da kültürlerin siyasallaşması, ulusal sınırları belirleyen siyasal bir ilkeye dönüşmesidir. Bu da, tamamen modernite ile ortaya çıkan bir olgudur. Yoksa, kültürlerin tarihsel evrimi, kesintili ya da kesintisiz gelişimi, bambaşka bir konudur.[8] Modernist ekol içinde yer alan Hobsbawm da ulusların modernite ile akran olduğunu ve sonuç olarak modern devletlerin ulusları şekillendirdiğini vurgulayarak, ulus öncesi dönemlerde "ait olma bilinci" olarak gelişen proto-nasyonalizm ve uluslar arasında doğal veya mantıksal bir bağ olmadığını ileri sürer. Hobsbawm, proto-nasyonalist duygu ve sembollerin ulusçuluğun işini kolaylaştırdığını kabul ederek, buna bir örnek olarak da Helen milliyetçiliğini gösterir ama proto-nasyonalizm ile ulusçuluk arasında doğrudan veya dolaylı bir bağ kurmayı reddeder. Çünkü, Hobsbawm'a göre, bir toplumda var olan proto-nasyonalist duygu ve semboller, ancak modernite ve modern devlet tarafından seferber edildikleri takdirde etkili olurlar.[9] Bu görüşlerin karşısında yer alan Anthony Smith'e göre ise, ulus ile etnisite arasında çok önemli bir bağ vardır, çünkü uluslar, ulus öncesi etnik kimlik ve aidiyetlere dayanmaktadırlar. Smith, modern ulusların etnik toplumların "derinleştirilmiş uzantıları" olduğunu ileri sürer. Yani, etnik kimlik ve

---

7 Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 93.

8 *A.g.e.*, s. 95.

9 E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Canto, Cambridge, 1991, s. 77. (*Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1993).

ulusal aidiyet, ulus ve ulusçuluk arasında süreklilik söz konusudur. Ancak, bu süreklilik, özdeşlik anlamına gelmiyor. Smith, Gellner gibi, modernitenin yaratığı yenilikleri kabul ediyor. Örneğin, bürokratik devletin ortaya çıkışı, sanayi toplumunun gereksinimleri vs. ulusların ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Ancak, bu dönüşüm süreci, etnisiteye ve onun bir unsuru olan "ait olma duygusu" ve bu duygunun yarattığı "ortak kimliğe" yaslanarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, modern ulusal kültürlerin kökleri, premodern etnik kültürlere kadar uzanmaktadır. Başka bir anlatımla, moderniteyle birlikte etnik gruplar uluslara dönüşürler.[10] İki kuramcı arasındaki yaklaşım farkı, 1995 yılında Warwick Üniversitesi'nde katıldıkları bir açık oturumda ilginç bir tartışmaya yol açtı. Smith'e göre, Gellner gibi modernistler milliyetçiliğin kültürel derinliğini kavrayamıyorlar ve ulusları, modern ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların zorunlu sonucu olarak tanımlarken, materyalist/enstrümantalist bir yaklaşım sergileyerek, "hakikatin yarısını" dile getirmiş oluyorlar. Oysa, hakikatin öbür yarısında, ulus ve ulusçulukların, modernite kadar, önceden varolan gelenek ve kültür mirasının ürünleri olduğu yer almaktadır. "Nihil ex nihilo" (hiçbir şey yoktan varolmaz) diyen Smith, ulusların kökeninde yer alan etnisiteye dikkat çeker. Gellner ise hikâyenin yarısını anlatmanın yeterli olduğunu, öbür yarısına, yani önceden var olan kültürel boyutun veya kültürel sürekliliğin uluslar açısından önemli olmadığını, çünkü, zaten modernite öncesi kültür ile modern kültürün aynı şeyler olmadığını ileri sürer. Ulusların "göbek bağı" olmadığını, onların modern oluşumlar olduğunu vurgulayan Gellner'e karşı Smith, ulusların "göbek bağı" olması gerektiğini, yoksa da bunun "keşfedilmesi"nin şart olduğunu söylerek, aksi halde, kalıcı ulusal birliklerin sağlanamayacağını savunur.[11]

Yukarıda sözü edilen tartışma, yani ulusların önceden şekil-

---

10 Anthony D. Smith, "The Origins of Nations", (der.) John Hutchinson & Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1994, s. 151.

11 David McCrone, *The Sociology of Nationalism*, Routledge, Londra, 1998, s. 15.

lenmiş bir kültür kümesi olarak halka veya etnisiteye dayanıp dayanmadığı, yoksa uluslaşmanın bizzat kendisini, yani ulusun, ortak kültüre dayalı bir halk yaratıp yaratmadığı, ülkeden ülkeye farklılık gösteren bir durumdur. Uluslaşma süreçleri öylesine farklıdır ki, bir tek milliyetçilik kuramının bu farklılıkları kapsayacak biçimde ulus olgusunu kavramsallaştırması mümkün değildir. Şu var ki, ulus nasıl ve hangi biçimde oluşursa oluşsun, sonuç olarak bir insan grubunun ortak siyasi bilinç etrafında kümelenerek, siyasi özne olarak tarih sahnesinde yerini alması veya bu iddia ile çıkış aramasıdır. Açıkçası ulus, siyasi bir özne olarak siyasi iradeye dayanan bir toplumdur ve bu haliyle de premodern dönemlerde coğrafi-bölgesel veya dil kökenli topluluk anlamında kullanılan "natio" kavramından bütünüyle farklıdır. Uluslar ve etnik gruplar arasındaki temel fark, aslında bu siyasi boyutta yatar. Milliyetçilik, etnik gruplara kendi farklılıklarını (özgüllüklerini) siyasi bir projeye dönüştürmede yardımcı olur. Siyasi bir projeye dönüşmeyen etnik duyarlılık, milliyetçilik değildir. Örneğin, 1453-1821 yılları arasında, Yunan halk türkülerinde dile getirilen "Tanrı'nın yardımıyla İstanbul'u geri alma" niyazı, milliyetçilik olarak değerlendirilemez.[12] Ulus, somut siyasi ve tarihsel koşulların ürünü olduğundan, ille de önceden verili bir "öz"e dayanmaz. Bu durum ulusun durumsal olduğuna işaret eder. Ulus durumsaldır ve durumsallığına bağlı olarak, belirgin bir içeriğe ve yapıya kavuşur. Her ne kadar bu içerik ve yapı sonradan "kendine özgü" olarak sunulsa da, "ulusal biz duygusu" her ülkenin koşullarına göre biçimlenir. Sonuç olarak, uluslar, oluşum süreçlerinde kendilerini belirleyen temel esasları, bizzat kendileri belirler.[13]

Moderniteyle birlikte bütün yollar uluslara/ulus-devletlere çıkar. Tıpkı bütün tarikatların (yolların) aynı "öz"e yöneldikleri gibi. Biraz şemalaştırarak söylersek, Batı ve Kuzey Avrupa'da ulus-devletler önceden varolan ve 1648 Westfalya Barış Anlaş-

---

12 Gregory Jusdanis, *The Necessary Nation*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001, s. 23.

13 Ernst-Wolfgang Böckendörfe, *Staat Nation Europa*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1999, s. 41.

ması'nı imzalayan teritoryal devletlerin dönüşüme uğramasıyla tarih sahnesine çıktı. Yani, "devletten ulusa geçildi." Buna karşılık, Almanya ve İtalya gibi "geç-uluslar"da, ulusal bilinç, dolayısıyla ulusçuluk, "kültür birliği"ni ön plana çıkararak ulus-devletin doğuşuna temel oluşturdu. Yani, "ulustan devlete geçildi". Almanya ve İtalya, pek çok Orta, Güney ve Doğu Avrupa ülkesine örnek oluşturdu. Birinci örnekte, kralın etrafında yer alan diplomatlar, askerler, hukukçular "rasyonel bir devlet düzeni" (merkezi-güçlü devlet) oluşturulmasını teşvik ederken, ikinci örnekte, yazarlar, tarihçiler, genel olarak okur-yazar takımı ve aydınlar "kültür ulusu" kavramına dayalı bir uluslaşmaya yöneldiler.[14] Anthony Smith'in sözleriyle söylersek, bazı durumlarda, devlet iktidarını elinde bulunduran "aristokratik etni" karakter değiştirerek devleti ulus-devlete dönüştürür, bazen de, devlet iktidarından uzak; yabancı tahakküm altında yaşayan "demotik etni", başta aydınların ulusçuluğa yönelmesiyle harekete geçirilir ve uluslaşma başgösterir.[15]

Avrupa'nın batısında öncelikle merkezi-güçlü bir otorite olarak teritoryal devletin güçlenmesi ve ulus-devlete dönüşmesi, Almanya ve İtalya'da kültüre dayalı uluslaşma sürçlerinin öne çıkması, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları'nın güdümünde yaşayan Balkanlar'da ise, merkezi-devletin yokluğu ve burjuva sınıfının cılızlığından ötürü milliyetçiliğin etnik temelde şekillenmesi, farklı kavramsal tanımlamalara yol açtı. Buna göre, Batı'da ulus iradeye, yurttaşlığa, toprağa dayalı devlet-ulus (staatsnation) iken, Doğu'da etnisiteyi, kültürü, organik ulus anlayışını temel alan kültür-ulus (kulturnation) olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu ayırım, farklı uluslaşma süreçlerini ve uluslaşmada farklı tarihsel deneyimleri açıklamak bakımından anlamlı olabilir. Ancak, bundan hareket ederek, Batı'da ulusçuluğun daha demokratik olduğu gibi bir yargıyı haklı çıkarmaya çalışmak, (sıkça yapılan budur) pek isabetli olmasa gerektir. Çünkü uluslar, hangi yoldan kurulursa kurulsun, ku-

---

14 Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen, Studien zur politischen Theorie*, Zweiter Auflage, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997, s. 128.

15 Anthony D. Smith, a.g.m., s. 147-154.

ruluş aşamasında vurgu ister etnisite/kültür, isterse yurttaşlık/devlet gibi faktörlere kaydırılsın, sonunda hem siyasi hem de kültürel bir olgu olarak şekillenirler. Gellner'in belirttiği gibi, ulus-devletler, "damat devlet" ve "gelin kültür"ün evliliğinden doğar. Nitekim, etnik kökenden bağımsız bir yurttaşlık anlayışı üzerine bina edilen uluslar bile, (örneğin Fransa) ulusal bir kültür oluşturarak bunu devletin yardımıyla bütün yurttaşlara mal etmekten geri kalmadılar. Çünkü modern devlet, ulusa dayalı bir meşruiyet sistemi olduğundan, ulusun siyasi sınırları kadar kültürel sınırlarını da tanımlamak zorundadır. Bu süreçte hangi faktörlerin ön plana çıkarıldığından bağımsız olarak (dil, yurttaşlık, din, etnik köken) ulusun birliği, ortak-kültür çerçevesinde sağlanır. Bu ortak-kültürün neye dayanacağına ise, milliyetçi akımlar ve modern devletlerin kendileri karar verir. Bu yüzden Gellner'in tespiti yerindedir: ulusları doğal, insanları sınıflandıran Tanrı vergisi, gecikmiş, içkin kaçınılmaz siyasal bir kader olarak kavramak bir mitostur; ulusçuluk, bazen verili kültürleri kullanır ve onları uluslara dönüştürür, bazen onları tahayyül eder ve sıkça verili kültürleri yok eder.[16]

Yukarıda söylenenlerin ışığında Türk ve Helen milliyetçiliklerine baktığımız zaman, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde modernite, Aydınlanma ve ulusçuluk olgularıyla ilk tanışan toplumun Ortodoks-Helenler olduğu ve Fransız Devrimi ve Aydınlanma'nın harekete geçirdiği Yunanlı aydınlarla tüccarların, uluslaşma sürecinin taşıyıcı güçleri olduğu görülür. Burada, "ulustan devlete" geçiş veya Smith'in sözleriyle söylersek, "demotik etni"nin aydınların hareketlendirmesiyle uluslaşmaya yönelmesi söz konusudur. Yabancı tahakküme karşı başkaldırı sürecinde ve bağımsız devletin kurulmasından sonra devletin uluslaşmayı yönlendirdiği süreçte, Helen milliyetçiliği, proto-nasyonalist duygu ve sembolleri yoğun biçimde devreye sokarak ulusal kimliğin temel harcı haline getirdi. Eski Yunan ve Bizans İmparatorluğu, "tarihsel süreklilik" anlayışı içinde yeniden ve bir-

---

16 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basis Blackwell Oxford, 1983, s. 48-49. (Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı - Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, 1992).

likte anlamlandırılarak, Helen-Ortodoks-Sentezi'ne dayalı ulusal kimliğin formasyonunda önemli bir rol oynadı. Özellikle, irredantist Helen milliyetçiliği temelinde şekillenen ve Helen-Ortodoksların siyasi birliğini amaçlayan Megali İdea, ulusal kimliğin güçlendirilmesinde son derece etkili oldu. Proto-nasyonalist geleneklerin seferber edilmesi, "geleneğin keşfi",[17] öylesine başarılı oldu ki, Herzfeld ve diğer araştırmacıların da saptadığı gibi, ulusal kimlik formasyonunun "keşif" boyutu tamamen silindi ve tarihsel/siyasi koşulların ürünü olan Helen ulusal kimliği, tarihötesi, primordial bir veri olarak benimsendi. Bunun en açık yansıması halk dilinde görülür: "Biz ezelden beri Heleniz".[18]

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, daha çok, "devletten ulusa" geçişe tekabül eder. Yine Smith'in sözleriyle söylersek, burada devlet aygıtını elinde bulunduran "aristokratik etni"nin karakter değiştirerek devleti, ulus-devlete dönüştürmeye yönelmesi söz konusudur. Jön-Türklerle başlayan bu süreç, Kemalizmle doruk noktasına ulaşır. Kemalist milliyetçiliğin, proto-nasyonalist geleneğe sırtını çevirmesi ve yeni bir gelenek (laik Batılı) yaratmaya yönelmesi, başka faktörlerle birlikte, ulusal kimlik formasyonunun sıkıntılı bir süreç izlemesine yol açtı. Özellikle, toplumsal yapıyı dönüştürmede ortaya çıkan sosyo-ekonomik zaaflar, dönüşümün motoru olarak ideolojinin görülmesine yol açtı. "İdeolojiye aktarılan çok ağır bir yüktü bu. Zaten ayrılıkçı olarak kendisinden kuşku duyulan kırsal alan, bu siyasetlerle merkeze daha fazla yaklaştırılmış olmadı. (...) çevre, kentlerin refahının kendi sırtından sağlandığını, nutuklarla avutulduğunu, ama dinsel kültürünün mutluluğundan yoksun bırakıldığını görebiliyordu."[19]

Kıbrıs'ta milliyetçilik konusuna gelince, öncelikle çok temel bir özelliğe dikkat çekmek yararlı olur: Kıbrıs'ta milliyetçilik, Türk ve Yunan ulus-devletlerinin kurulma ve uluslaşma süreç-

---

17 Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambtridge University Press, Canto edition, Cambridge, 1992.

18 Thomas W. Gallant, *Modern Greece*, Arnold Publishers, Londra, 2001, s. 74.

19 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1, Dördüncü Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 64.

lerinde ortaya çıkıp, Kıbrıs'ta yaşayan iki etnik toplumun ayrı ayrı siyasallaşmasını sağlarken, Kıbrıs'ta devlet-inşa sürecine değil, "Anavatanlar"la birleşmeye yöneldi. Benzer etno-kültürel gerekçelerle, birleşmeci-milliyetçiliğe (Anschluss Nationalismus) yönelen etnik toplumlar, kendilerini Türk ve Helen uluslarının "organik bir parçası" olarak kurguladılar ve iki-kutuplu milliyetçi bir çatışma içine girdiler. Bu süreç eşzamanlı yaşanmadı. Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliği, modern Yunan devletinin kurulmasından sonra, yani Türk milliyetçiliğinden neredeyse bir asır önce oluşmaya başladı. Türk milliyetçiliği ise, bir kontra-milliyetçilik olarak ortaya çıktı ve zamanla, karşı çıktığı Helen ulusçuluğunun söylemini içselleştirerek aynı etno-kültürel argümanlarla, Türkiye ile birleşmeyi siyasi programı haline getirdi. Denktaş'ın sözleriyle, "Taksim, Enosis'le doğan bir yıldızdır". Böylece Kıbrıs, iki kutuplu milliyetçilik kıskacına sıkışıp kaldı. Gelgelelim, "yıldızlar da kayar". Geçen, yarım yüzyıllık milliyetçi çatışmada, başka bir ifadeyle, "yıldızlar savaşında", önce "Enosis yıldızı" kaydı. Tek başına kalan "Taksim yıldızı"nın ise, hâlâ güçlü bir şekilde parladığı söylenemez. Bu durumda, Kıbrıs ülkesinin insanları, "ışığı" başka yerde aramak durumunda kaldılar...

BİRİNCİ BÖLÜM

Helen Milliyetçiliği

Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi

Helen milliyetçiliğinin tarih sahnesine çıkışı Avrupa Aydınlanması'nın etkisi altında başlamıştır. Aydınlanma'nın geleneksel değerler, din, ahlâk ve siyaset anlayışına karşı geliştirdiği eleştiri, yeni bir toplum ve siyaset anlayışını da beraberinde getirmişti. Hümanizmin etkisiyle ön plana çıkan bu yeni anlayış, eşitlik ve yurttaşlık hakları gibi kavramlara dayanıyor ve monarşileri hedef aldığı gibi, monarşilerin meşruiyet ilkesi olan dine karşı da köklü eleştiriler geliştiriyordu. İnsan, Tanrı'nın egemenliği yerine kendi egemenliğini arıyor ve kendi aklına güvenmeye başlıyordu. İnsanlık, yeni bir döneme adım atıyor, dinsel mistifikasyondan arınarak seküler siyaset, etik ve felsefeye yöneliyordu.

Avrupa'yı etkisi altına alan Aydınlanma, modern Helen düşüncesini de büyük ölçüde etkileyecek ve Helen ulusal bilinci, bu etkileşimle şekillenmeye başlayacaktı. Hümanizmin etkisi altında, kozmopolitizm ve yurtseverliğin neredeyse tam olarak örtüştüğü bu dönemde, bir grup kozmopolit Yunan aydınının ulusal bilincin gelişmesine öncülük etmiş olması tesadüf de-

gildi.[1] Yunan Aydınlanması olarak bilinen ve 18. yüzyılın ortalarında başlayan, 19. yüzyılın başlarında doruğa ulaşan bu akım, pek çok Yunanlı aydını etkisi altına almıştı. Avrupa Aydınlanma kültürünü özümsemiş ve 18. yüzyıl Avrupa'sının kozmopolit aydınlarından esinlenmiş bu aydınların asıl amacı, Avrupa Medeniyeti'nin kazanımlarını Yunan toplumuna aktarmak ve Yunan toplumunu bu kazanımlar doğrultusunda yeniden örgütlemekti. Avrupa'nın üstün bir medeniyet olduğu, buna karşılık Helenlerin geri kaldığı ve ilerlemek için mutlaka Avrupa medeniyetini benimsemek gerektiği, temel tezlerini oluşturmaktaydı. Yunan Aydınlanması'nın önde gelen isimlerinden biri olan Moisiodakas bu konuda şöyle diyordu : "Rahatsız edici olsa bile hakikat tercih edilmelidir. Çağdaş Avrupa, kısmen dürüst yönetim, kısmen de idarecilerin kültüre verdiği önem sonucunda bilgelikte Eski Yunan'ı geride bırakmıştır (....) Yunanistan'ın Avrupa'ya ihtiyacı vardır. Çünkü birisi eğitim ve öğrenimin en parlak ışıkları ile parlarken, diğeri bunlardan bütünüyle mahrumdur."[2]

Temelde Avrupa'da ortaya çıkan fikir ve düşünceleri Yunan toplumuna kazandırmakla gelişen Yunan Aydınlanması, dil ve eğitim konularına eğilir. "Aydınlanma hareketinin iki ekseni vardı. Birincisi dil alanındaydı. Yunanca'nın yaygınlaşması, dilbilimin gelişmesi biçiminde görülen hareket iki farklı yolda gelişti. Kimi aydınlar Antik Yunanca'yı (antik diyalekti) canlandırmaya çalışmışlar, kimileri ise konuşulan halk dilinin temel olarak alınması yönünde çalışmışlardı. (...) Aydınlanma hareketinin ikinci ekseni Antik Yunan'dır (...) Rönesans'ın verdiği dürtü ile Eski Yunan (...) yeni bir anlayış, yeni bir heyecan ve ilgi alanı doğuracaktı: Antik Yunan'ın keşfi, araştırılması, taklit edilmesi".[3] Eski Yunan'ın yeniden keşfi çoğu zaman öylesine yüzeysel yapılıyordu ki, halk dilinde eğitimi sa-

---

1 Pachalis M. Kitromilidis, "The Dialectic of intolerance: Ideological dimensions of Ethnic Conflicts", (der.) Peter Worseley, Paschalis Kitromilidis, *Small States in Modern World*, The Conditions of Survival, Nicosia, 1979, s. 134.

2 A.g.m., s. 135.

3 Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, 1994, s. 46-47.

yunan Moisiodakos, Eski Yunan'ın "erdem ve adaletin altın çağı" olduğunu ileri sürmenin saçma olduğunu söyleyecekti. Moisisodakas, Eski Yunan düşünürlerinin çalışmalarının hemen hemen hiç bilinmediğine değinerek, pek çok kimseyi öfkelendiren şu cümleyi sarf edecekti: "Bugün Yunanistan iki yanlıştan mustariptir: eskiye karşı hayranlık duymaktan ve eskiye karşı ilgisizlikten."[4]

Eski Yunan, Yunan Aydınlanma hareketi içinde yer alan aydınların referans kaynağı olmuştu. Eski metinler çeviriliyor ve Eski Yunan isimleri yaygınlık kazanıyordu. Batıcı, özgürlükçü ve eşitlikçi aydınlar, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle seküler milliyetçi bir anlayışa doğru yönelmişlerdi. Bu dönemin en önemli özelliği, Bizans Imparatorluğu'nun reddedilmiş olmasıydı. "Kötü ne varsa, Antik Dünya'nın karşıtı sayılan 'tutucu', 'geri' ve dinsel ağırlıklı Bizans'tan ve uzantısı Osmanlı düzeninden bilinir. Batıda 'demokratlar' nasıl feodal aristokrasiye ve kilise kurumlarına karşı çıkmışlarsa, aynı yaklaşımın Yunanlı demokratlarda tekrarlandığı gözlenir."[5] Yunan Aydınlanma hareketi, Fener Patriği, Fenerli aydınların bir kesimi, kilise yöneticileri, Osmanlı Saray'ı ile işbirliği içinde olanlarla yoğun bir çatışmaya girmişti. Bu bir anlamda seküler milliyetçi modern anlayışla, geleneksel dinci dünya görüşü arasındaki çatışmaydı. Kiliseye göre, hem Eski Yunan hem de Avrupa Aydınlanması, dinsizlerin icadı şeytan işiydi. Ayrıca, Ortodoks-Katolik çatışması Ortodoks Kilisesi'nin Batı'ya karşı kesin tavır takınmasına, hatta Osmanlı Imparatorluğu'nu 'Katolik Batı'ya' tercih etmesine yol açıyordu.

Fener Patriği, Hem Avrupa hem de ondan etkilenen Yunan Aydınlanması'na karşı yoğun bir yayın kampanyası başlattı. Yapılan yayınların iki temel amacı vardı; Katolik Kilisesi'nin Ortodoksları etkilemeye dönük faaliyetlerini engellemek ve Yunan Aydınlanması'nın yaydığı yeni, cumhuriyetçi fikirlere karşı önlem almak. 18. yüzyılın sonuna doğru, iki kesim ara-

---

4 M. Woodhouse, *Rigas Velestinlis, The Proto-Martyr of the Greek Revolution*, Limne, Evia Breece, 1995, s. 19.

5 Herkul Millas, a.g.e., s. 54.

sındaki çatışma iyice yoğunlaştı. Antonios Manuel'in 1791 yılında Viyana'da yayımladığı, *Ortodoks Dini'nin Zaferi* adlı kitap, çatışmanın iyice alevlenmesine yol açmıştı. Manuel, kitabında Yunan Aydınlanması'nı en çok etkileyen düşünür olan Voltaire'i hedef alıyor ve Voltaire'i, Ortodoks dininin düşmanı bir ateist olarak kınıyordu. Voltaire, Aydınlanmacıların temel referansı kaynağıydı. Kilise, Ortodokslara dönük anonim yayınlarla halkı, Voltaire okumamaya çağrıyor ve 'bu komik adamı' okuyanları lanetliyordu. Fener Patriği, 1798 yılında özel bir komite kurarak, yayımlanan kitapları incelemeye alıyor ve bunlar arasında Kilise öğretisine ters düşenleri, mahkûm etmeye çalışıyordu.[6]

Yunan Aydınlanması'nın önde gelen isimleri arasında, Rigas Velestinli ile Adamantios Korais yer almaktaydı. Rigas hem bir eylem adamı hem de teorisyen idi. Helenlerin öncülüğünde, Balkan halklarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtuluşu için mücadele vermiş ve Osmanlılar tarafından öldürülmüştü. Rigas Velestinli, -ölümünden sonra kendisine Fereos adı verilir ve Rigas Fereos olarak anılır- Avrupa Aydınlanması'nın ve Fransız Devrimi'nin etkisi altında hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini benimsemişti. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü mücadelede, yurttaşlık temeline dayalı, etnik köken, din, dil ayrımı yapmayan bir ulus anlayışı ile hareket ediyor ve ezilen herkesi, Müslüman Türk nüfus da dahil, birlikte ayaklanmaya çağrıyordu. Her ne kadar ayaklanmadan sonra kurulacak düzene "Helen Cumhuriyeti" adını vermişse de, bu cumhuriyet, bir Helen ulus-devleti olmaktan çok uzaktı. Daha çok, eşitlik temelinde kurulacak çokuluslu bir devleti öngörüyordu. Eşitlik temelinde kardeşliğe inanan Rigas Velestinli, sonradan pek çok Yunanlı tarihçinin unuttuğu bir olguyu sık sık dile getiriyordu. Rigas, Türkleri de kardeşi sayıyordu. Bu konuda şöyle diyordu: "Bir babanın çok oğlu olduğunu varsayalım. Biri derviş, öteki bektaşi, bir diğeri paşa, öbürü ulema, öteki tüccar, diğeri fırıncı, pek çoğu da başka işlerle uğraşıyor

6 K. Sp. Staikos, *Ellinikes Ekdosis sta Hronia tou Neoelliniku Diafotizmu*, Atina, 1998, s. 91.

olsun. Farklı meslek seçmiş olmalarından ötürü babalarını ve kardeş olduklarını yadsıyabilirler mi? Babaları hepsini de eşit olarak severse, insanlar birbirlerini reddetmek ve karalamakta, Tanrı önünde haklı olabilir mi?"[7] Rigas Velestinli'nin görüşlerini en açık biçimde kendi hazırladığı ve kurtuluştan sonra hayata geçirmeyi umduğu anayasada görebiliriz. Fransa Anayasası'nın nerdeyse bir kopyası olan Rigasın Anayasası'nda sık sık yer alan bazı sözcükler şöyledir: "Din farkı olmadan bütün insanlar, Hıristiyanlar ve Türkler, doğal olarak eşittir. Anayasa, bütün Helenlere, Türklere, Ermenilere, Yahudilere ve başka bütün uluslara (ki Cumhuriyet'te ikamet etmektedirler) eşitliği, özgürlüğü, her birinin mülk güvenliği, bütün dinlerin serbestliğini (...) garanti eder"[8]

Rigas Velestinli'nin çalışmaları, Fener Patriği ve diğer Aydınlanma karşıtlarının tepkisini çekmişti. Bu çerçevede hazırlanan ve Rigas'ın görüşlerine bir yanıt oluşturmak için yayımlanan "Pederler Öğretisi", Fener Patriği'nin tutumunu açık biçimde ortaya koyduğu kadar, Aydınlanma'ya karşı olan kesimlerin dünya görüşünü de yansıtmaktadır. "Öğretide dile getirilen temel anlayış şöyledir: a) Politik düzen ve gelişmeler Tanrı buyruğudur, karşı çıkmamalı, onları değiştirmeye çalışmamalıyız; b) İnsanlar onlardan yüce olan bir "başa" boyun eğmeli, büyüklere itaat etmeli, yöneticilere karşı çıkmamalıdır: c) Özgürlük, sağlanamayacak ütopik bir düştür, demokratik yönetim anarşiyi ve mutsuzluğu getirir, d) Amaç ruhumuzu kurtarmak olmalıdır, bunun için bu dünyada ne denli acı çekersek, obur dünyada bizim için o denli iyi olacaktır, e) Batıdan kaynaklanan yeni fikirler bir şeytan oyunudur ona kanmamalı, Osmanlı yönetimine sadık kalmalıyız, çünkü Osmanlı yönetimi bir Tanrı buyruğudur."[9]

Daha önce de belirttildiği gibi, Yunan Aydınlanma hareketinin diğer önemli ismi, Adamantios Korais'tir. Korais, bir eylem adamı değil, düşünce adamıydı. Öğrencilik yıllarını Fransa'nın

---

7 C. M. Woodhouse, *a.g.e.*, s. 26.

8 Herkül Millas, *a.g.e.*, s. 105.

9 Herkül Millas, *a.g.e.*, s. 134.

Montpellier kentinde geçiren Korais, öğreniminden sonra Paris'e yerleşti ve yaşamının sonuna kadar Paris'te kaldı. Fransız Aydınlanması ve Fransız Devrimi'nin etkisi altında yetişen Korais, pek çok Eski Yunan düşünürünün eserlerini yeniden yayımlayarak, Modern Yunan düşüncesine kazandırmıştı. Toplumsal değişimin temelinde eğitimin yattığına inanan Korais, radikal ve devrimci fikirlere pek rağbet etmezdi. Ona göre, eğitimin yaygınlaşması ile Yunan toplumu olgunlaşacak ve cumhuriyetçi bir etik geliştirecekti. Toplumun kurtuluşu devrime, başkaldırıya değil, eğitim düzeyinin gelişmesine bağlıydı. Eski Yunan ve Avrupa Aydınlanması düzeyine ulaşmak eğitimin gelişmesiyle mümkün olabilirdi.[10] Adamantios Korais, eleştiri oklarını kilise ve tutucu aydınlara yöneltmiş ve Fener Patriği'nin Rigas Velestinli'nin görüşlerine karşı yayımladığı "Pederler Öğretisi"ne karşı "Kardeşlik Öğretisi"ni yayımlamıştı. "Rigas'ın coşku ile savunulduğu bu yazıda, Patrikhane'nin "aptal ve ters öğretisi, sert bir biçimde eleştirilir, ulusun içinde bulunduğu kötü durum vurgulanır, Osmanlı yönetiminin müstebit bir yönetim olduğu savunulur ve özgürlük ve cumhuriyet idealleri övülür."[11]

Yukarıda aktarılanlardan da anlaşılacağı gibi, Avrupa Aydınlanması'nın etkisi altında gelişen Yunan Aydınlanması cumhuriyetçi, yurttaşların eşitliğini benimseyen, halk egemenliğini savunan ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı özgürlük mücadelesini başlatan aydınları harekete geçirmişti. Ne var ki, bu koşullar altında şekillenmeye başlayan Helen ulusal bilinci ve Helen ulusçuluğu, bu temelde devam etmeyecekti. Cumhuriyetçi, Avrupa Aydınlanması'ndan etkilenen liberal fikir ve düşünceler, Helen ulusçuluğunun gelişim süreçleri içinde giderek dışlanacak ve Fener Patriği etrafında toplanan tutucu aydınların görüşleri, Helen ulusçuluğunun doğasını belirleyecekti. Korais ve Rigas gibi düşünürlerin fikirleri, bağımsızlığına kavuşan Yunan devletinde destek bulamayacak ve din, dil dolayısıyla kültür temelinde irredantist bir Helen ulusçuluğu şekillenecekti. İşte

---

10 Pachalis M. Kitromilidis, a.g.m., s. 136.

11 Herkül Millas, *a.g.e.*, s. 159.

Megali İdea bu yeni, anti-aydınlanmacı, tutucu süreç içinde ortaya çıkacak ve Aydınlanma ve onun radikal devamı sayılan neoklasik akımlara karşı yükselen Romantizm akımı, Avrupa'da olduğu gibi, Yunanistan'da da etkili olacaktı.

Aydınlanma'dan Yunan Romantizmine

19. yüzyılın başından itibaren, milliyetçilik ile liberalizmin yolları ayrılmaya başlıyor ve milliyetçilik, anayasalcı ve hukuk eksenli yurttaşlık anlayışından uzaklaşarak, etnik/kültürel bir boyut kazanıyordu. Romantizmin kurucularından sayılan Herder ile Vico gibi düşünürlerin dil, kültür ve halk anlayışı, romantik milliyetçi entelijensiyayı etkisi altına almıştı. "Özellikle de Herder'in yolundan giden milliyetçi entelijensiya milli dillere büyük önem vermekte milli dillerde yapılan sözlük çalışmaları, hızlı ve yoğun bir tercüme faaliyeti, halk şarkılarının dinlenmesi, milletlerin geçmişlerinin aydınlatılması işleri entelektüel gündemin baş sıralarını işgal etmekteydi"[12] Dili zihnin bir ürünü değil, zihnin yaratıcısı sayan İtalyan Vico ve Alman Herder, halk kavramının doğal ve somut sınırlarının konuşulan dil tarafından belirlendiğini savunuyorlardı. Fransız Devrimi sürecinde şekillenen devlet-merkezli ulus anlayışı yerini, etnisite ve kültür temelinde yükselen ulus anlayışına bırakıyordu. Fransız devrimcilerinden Abbe Sieyes'in tanımladığı, "aynı sınırlar içinde yaşayan ve aynı yasaları paylaşan yurttaşlar toplumundan oluşan ulus" anlayışı, Romantik ekolün etkisiyle aynı dili, aynı kültürü, aynı Halkruhu'nu (Volksgeist) paylaşan insanlar topluluğu olarak kurgulanıyordu. Yeni milliyetçilik akımı, Fransız Aydınlanma mirasını reddederek, dikkatini Romantizme çevirmişti. "Romantizmin merkezi, savaşlardan en büyük darbeyi yemiş olan Almanya ve buradaki ünlü Sturm und Drang hareketiydi. Avrupa, 1814-15 yıllarında sona eren Napolyon savaşlarının ardından, 1820'li yıllarda büyük bir politik sarsıntı geçirmişti. Kıtanın pek çok yerinde far-

12 Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, İstanbul, 2000, s. 34.

masonik düşüncelere dayalı ve hücreler halinde örgütlenmiş olan orta sınıflar, krallar ve imparatorluklara başkaldırmıştı. Bu anayasacı-liberal nitelikli hareketler başarısız olurlar. Böylece milliyetçilik ile liberalizmin yolları birbirinden ayrılır ve romantik-milliyetçi akımlar güçlenmeye başlar."[13]

Kuşkusuz, romantik akımın arkasında Almanya'nın somut siyasi ve tarihsel gerçekliklerinden kaynaklanan ulusal birlik sorununa dönük çözüm arayışları vardı. Ingiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde ulusçuluk ve ulus-devlet, 18. yüzyıl boyunca gelişen siyasi ve ekonomik dinamiklerin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Almanya'da ise ulusal birliğe ulaşmak için, "ortak kültür" ön plana çıkarılmış ve ulusların her şeyden önce "kültürel bir varlık" olduğu (kulturnation) vurgulanıyordu. Farklı siyasi birimler içinde yaşayan Almanlar, Almanya birliğini, doğal olarak, siyasi küre üstünden değil, kültürel küre üstünden sağlamaya yönelmişlerdi. Bu yüzden, "kültür birliği", Almanya'nın ulusal-birliğinin temel harcı olarak ön plana çıkarılmaktaydı. Bu noktada Herder'in çalışmalarına önem verilmesi tesadüf değildi. Herder'e göre, yeryüzünde, doğanın seyri içinde farklı iklim bölgeleri şekillenmiş ve bu farklı iklim bölgelerinde yaşayan halklar, farklı özellikler geliştirmişlerdi. Doğanın etkisi ile geliştirilen davranış biçimleri, ahlâk yapısı, gelenekler, halkların ulusal karakterini biçimlendiren kültürün toplamını oluşturuyor ve doğal çevrenin koşullandırdığı davranış biçimleri, eğitim aracılığıyla geleneklerin ayrılmaz bir parçası haline geliyordu. Bu süreçte dil son derece önemliydi çünkü dil, geleneği hem koruyor hem de yeni kuşaklara aktarıyordu. Mitoloji, halk türküleri, masallar, atasözleri, kısaca bir halkın kendine özgü kültürü, ifadesini dilde buluyordu. Bir halkın söze dökülmeyen fikri olamazdı. Bütün fikirler, dil aracılığıyla belleğe, akla yerleştirilene kadar karanlık duygular olarak kalmaya mahkûmdu. Dilsiz bir akıl, ancak ütopya olabilirdi. Herder, her halkın, gelenek, ahlâk ve kültür gibi olgulardan kaynaklanan kendine öz-

13 Süleyman Seyfi Öğün, *a.g.e.*, s. 6.

gü ulusal karakteri olduğuna inanıyor, ancak halklar arasındaki farklılıkların ırkçı yorumunu reddediyordu. Herder'in dünyası, farklılıklara ve çoğulculuğa dayalı olduğu kadar, halklar arasında nefrete yer olmayan 'uyumlu' bir dünyaydı.

Başlangıçta, Alman aydınları Herder'in çalışmalarından çok, Fransız Aydınlanması'nın evrenselci söylemine ilgi duyuyorlardı. Hatta Herder, 1774 yılında, Fransız Aydınlanması'nın bütün Avrupa'yı etkisi altına aldığından şikâyet ediyor ve "yakında hepimiz Fransızca konuşacağız, ulusal karakterimize ne oldu?" diye hayıflanıyordu. Bu durum, Fransa'nın Almanya'yı işgal etmesiyle değişecekti. Fransa'ya karşı yükselen tepkiler, Alman kontra-milliyetçiliğinin güçlenmesine yol açıyor ve Herder'in 'halk-karakteri', 'halkların kültürel biricikliği' gibi, özünde apolitik kavramları, siyasallaştırılarak Alman milliyetçiliğinin söylemine yerleşiyordu. Fransız olan her şeyin reddedildiği bu dönemde, Alman olan her şeyin "biricikliği" keşfedilmekteydi. Fichte gibi düşünürlerin katkısıyla dil, dolayısıyla kültür, Alman ulusunun 'özü' ve 'üstünlüğü'nün kanıtı sayılıyordu. Fichte, "Reden an die Deutche Nation" adlı söylevlerinde, dilin bir halkın kurucu faktörü olduğunu ileri sürüyor ve halk kavramını da ortak dil toplumu olarak tanımlıyordu. Halk, dış etkiler karşısında dile sarılan, birlikte yaşayan, aynı dili paylaşan ve kendilerini dil aracılığıyla eğiten insanlardan oluşmaktaydı. Kuşkusuz, dillerin en hası Alman diliydi ve Almanlar bu yüzden diğer uluslardan daha üstündü. Alman-biricikliği ve Fransız karşıtlığı temelinde yükselen Alman milliyetçiliği, giderek farklılıkları siyasallaştırılarak bir fark-patolojisi yaratıyordu. Alman milli şair Ernst Moritz Arndt'ın şiirlerinde, fark-patolojisinin en yetkin örneklerini görmek mümkündür: " Sonsuzluğa kadar ayrı olsun bizim olanla yabancı olan. Ayrı olsun nefret yaşam bir duvarla Almanlarla Fransızlar. (...) Ancak savaş lazımdır sana bu mutluluk getiren nefretin doğup yaşaması için".

Aydınlanma ile Romantizmin insan ve kültür kavramlarının da karşı karşıya geldiği bu süreç içinde ortaya çıkan, genel olarak iki akım, özel olarak, iki ülke arasındaki farkı, Louis Dumont şu cümlede özetledi: "Fransız, doğal olarak insan ve te-

sadüf sonucu Fransızdır. Oysa Alman, Alman olduğu için insandır."[14] Aydınlanma, halklar arasındaki farkın siyasal ve tarihsel nedenlerden kaynaklandığı gibi, aşılmaz olmadığını, dolayısıyla, "ortak evrensel değerlerin" bulunduğunu savunurken Romantizm, halklar arasındaki farkın, onların kültürel biricikliğinden kaynaklandığını ve aşılmasının mümkün olmadığını savunarak evrenselliği reddedecekti.

19. yüzyıl Avrupası'nda, özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ulusçuluk hareketlerini yakından etkileyen bu yeni anlayış, halkların doğal sınırlarını onların dil ve kültürlerinde aradığı için, milliyetçiliklerin irredantist karakterlerinin ön plana çıkmasına yardımcı oluyordu. Pan-Germanizm, Pan-Slavizm, Pan-Helenizm gibi akımlar bu dönemde şekillenmişlerdi. Alman ulusal birliğinin hararetli savunucularından şair Ernst Moritz Arnt'ın bir şiirinde ortaya koyduğu görüşler, çeşitli irredantist milliyetçiliklerin doğasını çok net gösterdiği için bir bölümünü buraya alalım:

"Almanın yurdu neresidir?
Prusya mı? İsviçre mi?
Alman bağlarının çiçek açtığı yerde mi?
Yoksa, martıların uçuştuğu Ren nehrinde mi?
Hayır, Alman'ın yurdu daha büyük olmalı.
Almanca dilinin çınladığı her yer Almanya olmalı."

Bu şiirin Ziya Gökalp'in "Turan" şiiriyle arasındaki benzerlik çok açıktır:

"Vatan ne Türkiyedir Türk için ne Türkistan
Vatan büyük ve mübbed bir ülkedir; Turan..."

Gökalp, Turan kavramını "Türklerin oturduğu, Türkçe'nin konuşulduğu bütün ülkelerin tamamı" olarak tanımlamıştı. Benzer ifadeleri Pan-Slavizm, Pan-Helenizm ve daha nice Pan-

14 Louis Dumont, *German Ideology*, University of Chicago Press, Londra, 1994, s. 3.

Milliyetçi akımda görmek mümkündür. Kuşkusuz bütün milliyetçilikler dil ve kültür birliğine yönelirler. En teritoryal, en siyasal olanları da. Ancak Brubaker'in vurguladığı gibi, "Ütopya'nın bütün yurttaşlarının Ütopyaca konuşmasını istemek başka bir şey, bütün Ütopyaca konuşanların Ütopya'nın yurttaşları olmasını istemek ise bambaşka bir şeydir."[15] Helen milliyetçiliği ve Megali Idea da böylesi bir anlayış çerçevesinde şekillenecekti.

1814 yılında, Odessa'da üç ünlü tüccar tarafından kurulan ve asıl amacının Balkanlar'da yaşayan Hıristiyan halkları Osmanlı Imparatorluğu'na karşı kışkırtarak ve Rusya'nın bölgeye müdahalesini sağlamak olan "Filiki Eteria" örgütü öncülüğünde başlatılan Yunan Ayaklanması (1821), dönemin büyük güçleri Ingiltere, Fransa ve Rusya'nın yardımıyla sonuca ulaşmış ve bağımsız Yunan devleti kurulmuştu. 18. yüzyılın sonundan itibaren Yunan aydınlarını ikiye bölen, Aydınlanmacılar ve Tutucular arasındaki çekişmeyi, bağımsız Yunan devletinin kurulmasından kısa bir süre sonra, Tutucular kazandı. 1 Ocak 1822 tarihli anayasada ifadesini bulan liberal anlayış, 1827'de Yannis Kapodistria'nın Yunanistan'ın ilk valisi seçilmesiyle son mu erdi. Bu seçimde Kapodistria'ya verilen ve bir diktatörün yetkilerini çağrıştıran yetkiler, liberal anlayıştan uzaklaşmanın da ilk habercisi olacaktı. Aydınlanma hareketinin liberal milliyetçi özlemi, bağımsız Yunan devletinin mutlak monarşiyi rejim olarak benimsemesi sonucu, tarihin derinliklerine gömüldü. Bunun en açık kanıtı, bir zamanlar Korais'e hayranlık duyan Neofitos Vamvas ve Konstantin Ikonomos gibi Aydınlanmacıların, Yunan Krallığı'nda siyasi ve dinsel tutuculuğun, monarşi rejiminin savunucuları arasında yer almalarında görülür. Theophilos Kairis gibi, laik ve düşünce özgürlüğünden yana aydınlar hapse düşmüş ve hapishanede ölmüştü.[16]

---

15 Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, 1992, s. 8.

16 Paschalis M. Kitromilidis, "The Dialectic of intolerance: Ideological dimensions of Ethnic Conllicts", (der.) Peter Worseley, Paschalis Kitromilidis, *Small States in Modern World*, The Conditions of Survival, Nicosia, 1979, s. 138.

Yeni kurulan Yunan devleti pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Büyük güçlerin (Rusya, İngiltere, Fransa) koruması altına alınan ve Bavyera'lı Otto'nun Kral olarak atandığı Yunan Krallığı, fakir, altyapıdan yoksun, güçsüz bir ülke olarak, Eski Yunan'ın görkeminden son derece uzaktı. Bu durum, Yunan bağımsızlığını destekleyen pek çok Fil-Helen'i hayal kırıklığına uğratmıştı. Pek çok maddi sıkıntının yanı sıra, ortak bir Helen kimliği oluşturmak ve yeni kurulan devlete yurttaşlar nezdinde meşruiyet kazandırmak, en acil sorunların başında geliyordu. "Yunanistan'ın yeni yöneticileri, özünde hem devleti hem de ulusu inşa etme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Aile ve doğum yeri olan köy ve bölge gibi geleneksel bağları, aidiyetleri aşarak, devlete karşı bağlılık duygusu oluşturmak kolay bir görev değildi".[17] Yunan Ayaklanması'nın önderlerinden Teodors Kolokotronis (1770-1843) anılarında, şu gözlemlere yer veriliyordu: "Helenler, Fransız Devrimi ve Napolyon'un İyonya adalarını işgal etmesinden sonra (1797) bir ulusal toplum olma duygusu geliştirdiler. Helenler, bizim ayaklanmamızla (1821 Ayaklanması - N.K.) birbirlerinden haberdar oldular. Yaşadıkları bölgenin bir mil ötesini tanımayan insanlar vardı. Zakinthos adasını dünyanın en uzak yerlerinden biri sayıyorlardı. Fransa'da olduğunu düşünenler bile vardı."[18] Ortak yurt duygusundan çok, bölgesel ve yerel mekânlarla özdeşleşmek biçiminde var olan premodern durum, ulusal dil açısından da geçerliydi. Yerel lehçeler arasındaki farklılıklar o kadar büyüktü ki, iletişim sağlamak son derece zordu. Bu 'Babil Kulesi' ortamını, Dimitrios Haci-Aslan Vizandios'un 1836 yılında yayımlanan, 'Babil ya da Helen Dilinin Bölgesel Yozlaşması' adlı oyunu, çok iyi anlatmaktaydı. Oyunun 7 kahramanı, Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden bir araya gelmiş, bir tavernada koyu bir sohbete dalarak, İngiliz-Fransız-Rus donanmasının Navarino'da Türk donanmasını nasıl yok ettiğini tartışmaktaydı-

---

17 Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992, s. 47. (*Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, 1998).

18 Robert Shannan Peckham, *National Histories Natural States, Nationalism and the Politics of the Place in Greece*, I.B Publishers, Londra. New York, 2001, s. 3.

lar. Ancak, tartışma kavgayla sonuçlandı. Kavganın sebebi ise, yanlış anlaşılmaydı. Arkadaşlardan bir tanesi diğerini, 'davar hırsızlığı' ile suçlamak istiyor, ama diğeri bunu, 'bok yedin' diye anlıyordu.

Bu koşullar altında, yeni devletin karşı karşıya geldiği en can alıcı sorun, "hangi ulusal kimlik ve nasıl oluşturulmalıdır" sorusunda saklıydı. Yunan Aydınlanma hareketinde ifadesini bulan neoklasik Helenizm anlayışının ulusal kimliği, Eski Yunan ekseninde inşa etmek eğilimi içinde olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu akım, din unsurunu, dolayısıyla Bizans İmparatorluğu'nu ulusal kimliğin dışında bırakıyordu ve yeni Helenlerin, "Eski Helenlerin torunları" olduğunu ileri sürüyordu. Bir anlamda "Yeni Helenleri", Eski Helenlerde ve onların görkeminde aramaktı bu. Bu akımı benimseyenler arasında, ulusal kimliğin nasıl belirleneceği konusunda iki yaklaşım egemendi. Biri, Neofitos Tukas öncülüğünde şekillenmişti. Tukas'a göre "Helenler" dendi mi, akla sadece Eski Hellas'ın sakinleri gelmeliydi. Helence konuşulan her yer Yunanistan, Helence konuşan her kişi de, Helen sayılmalıydı.[19] Bu yaklaşım, ülke sınırlarını ve ulusal kimliği, konuşulan dil üzerinden belirlediği için, çok geniş bir coğrafyayı Yunanistan sayıyordu. Diğer bir yaklaşıma göre ise Yunanistan, Eski Hellas'ın devamı ve mirasçısıydı, bu yüzden Yunan devletinin sınırları, Eski Yunan'ın 5. yüzyıldaki sınırlarıyla örtüşmeliydi.[20] Her iki yaklaşımın ortak özelliği, Bizans İmparatorluğu'nu dolayısıyla Hıristiyanlığı ulusal kimlikten dışlamalarıydı. Antik Yunan ve Modern Yunanistan arasında bağlantı kurulurken, Bizans ikisi arasında adeta bir 'ölü dönemi' çağrıştırmaktaydı. İki yaklaşım arasındaki temel fark, çağdaş Yunan devletinin sınırları konusunda ortaya çıkmıştı. Yunanlı kimdi? Yunanistan'ın sınırları nerede bitmeliydi? Bu sorulara verilen farklı yanıtlar, Yunanlıları iki kampa bölmüştü. Heteroktonlara, yani Yunan Krallığı'nın devlet sınırları dışında yaşayan Helenlere, sahip çıkılma-

---

19 Thanos Veremis, "Apo to Ethniko Kratos sto Ethnos dihos Kratos", Thanos Veremis (der.), *Ethniki Taftotita ke Ethnikismos sti Neoteri Ellada*, Atina, 1997, s. 28.

20 Thanos Veremis, a.g.m., s. 28.

sını savunanlar, başka bir anlatımla, "Dış Helenler"e sahip çıkılmasını isteyenler ile, yalnız Otoktonlara, yani yeni kurulan Yunan devletinin sınırları içinde yaşayan Helenlere dönük politika üretilmesini savunanlar. Bu grubun "Dış Helenler" diye bir sorunu yoktu.

Fener Patriği etrafında örgütlenen diğer bir gruba göre, Helen ulusu bütün Ortodoksları kucaklamalıydı. Ulus, Arnavut, Bulgar, Ulahlar vs. gibi, 'Yenos', yani dindaşlar toplumuna dayanmalıydı. Burada söz konusu olan, ekumenik dinin milliyetçilikle çatışmasından çok, dinin millileştirilmesiydi. Nitekim, Balkan halkları, Helen hegemonyasına dayalı bir 'Ortodoks Birliği'ne ilgi duymadıkları gibi, kendi ulusal birliklerini kurmak üzere Fener Patriği'nden bağımsız kiliseler kurmaya yöneldiler. Örneğin Bulgar Kilisesi, Fener Patriği'nden koparak Otosefal olarak yeniden kurulurken, bunu, büyük ölçüde Helen hegemonyasına karşı yapmış ve tıpkı Helen milliyetçiliğinde olduğu gibi, ulusal birlik sağlamaya yönelmişti. 'Ortodoksular Birliği' kurulmasının olanaksız olduğu ortaya çıktıkça ve Balkan halklarının kendi ulusal birliklerine sarılmaları netleştikçe, Fener Patriği, Yunan ulus-devletine eklemleniyor ve Helen-Ortodoks sentezine dayalı ulus anlayışı güçleniyordu. Diğer yandan, modern Yunan devleti kurulduktan sonra başlayan sorunlu ve zor dönemde Aydınlanma'nın etkisi giderek siliniyor ve bir yanda tutucu siyasetçilerin, öbür yanda, Romantizmin etkisi altına giren milliyetçi aydınların ağırlığı giderek artıyordu. Bu koşullar altında, Yunan İhtilali sırasında Patrikhane ile bozulan ilişkiler de düzelmeye başlamıştı. Patrikhane, 1833 yılında Yunanistan'da kurulan Otosefal Yunan Kilisesi ile ilişki kurdu. 1850 yılında ise, Yunan Kilisesi'ni resmen tanıdı. Yeni başlayan bu süreç, Yunan milliyetçiliğinin dinle barışma süreci olacaktı. Romantizmin de etkisiyle şekillenen bu dönemde, Yunan ulusal kimliği, Bizans İmparatorluğu'nu, dolayısıyla Hıristiyanlığı da bünyesine alacak ve "Helen-Ortodoks-Sentez"i, yeni Helen kimliği olarak biçimlenecekti. Nitekim, Fener Patriği'nin Yunan kilisesini Otosefal olarak tanıdığına dair yaptığı açıklamada, sık sık "birlik" sözcüğüne vurgu ya-

pılmıştı. Sözü edilen birlik, hem bütün Helenlerin birliğini, hem de etnisite ile din birliğini öngörüyordu. "Helen-Ortodoks-Sentezi"nin süratle oluşturulduğu bu dönemde, Romantizm'in entelektüel ağırlığı Yunanistan'ı iyice etkisi altına almıştı. "Böylece din, 1830'lu yıllarda Yunanistan'da yeniden güç kazanmaya başladı. Fil-Ortodoks-Cemiyeti'nin kurulmasıyla, dinci yaklaşımlar 1850'lerde tırmanışa geçti. Bu dinsel tutuculuğun çeşitli göstergeleri vardır: Bağımsız Yunan Kilisesi ile arası açık olan İstanbul Patriği'nin, Pan-Ortodoks-Birliği adına yeniden ilişki kurması, kilisenin resmen ulusal ve manevi birliğin temsilcisi olarak kabul edilmesi, Kairis, Laskaratos, Sinodinos gibi dine karşı eleştirel tavır takınan aydınların ortadan kaldırılması v.b..."[21] Böyle bir ortam içinde, Romantizm akımı, ayrı bir entelektüel damar olarak, Aydınlanma'nın son izlerini de silip süpürecekti. Örneğin, 1841 yılında Atina'da Markos Reniris'in tarih felsefesine dair bir kitabı yayımlanmış ve kitap, Romantik İtalyan düşünürü Vico'ya ithaf edilmişti. İki yıl sonra Alman Romantizminin ileri gelen kalemlerinden Schelling'in bir çalışması Fransızca olarak yayımlanmıştı. Bu iki düşünürde, "birlik" düşüncesi içinde ön planda yer alıyordu.[22] Yunanistan'da Romantizm akımını yakından inceleyen Dimaras, *Yunan Romantizmi* adlı klasikleşen eserinde, Romantik düşünürlerden Vico ile Herder'in, bu dönemde Yunanistan'da ön plana çıktığını söyler. Yunan Aydınlanması ile başlayan din, dolayısıyla Bizans ve Helenizm arasındaki çatışma giderek yumuşamıştı. Helenizm ile Ortodoksluğun süreç içinde birbirine eklemlenişi en iyi, 1871 yılında, Yunan devletinin 50. kuruluş yılı kutlamalarında görülür. Bu kutlamalarda, Patrik V. Grigorios'un kemikleri bir tabut içinde İstanbul'dan "Bizantion" adlı bir Yunan savaş gemisi ile Pire limanına getirilir. Pire'de tabutu, Yunan Kilise mensupları karşılar ve Atina'ya götürürler. Coşkulu kalabalıklar arasından geçirilen tabutu, Atina'da Kral George ve Kraliçe Olga karşılar. 1821 Ayaklanması

---

21 Pachalis M. Kitromilidis, a.g.m., s. 138.

22 K.T. Dimaras, *Ellinikos Romantizmos*, Atina, 1994, 420.

ve Yunan Aydınlanması'na karşı çıkan V. Grigorios, şimdi ulusal/dinsel bir önder ve kahraman olarak karşılanıyordu. Birkaç yıl sonra da, Atina Üniversitesi'nin avlusuna heykeli dikilicek ve tarihin bir ironisi olarak, Rigas Fereos ve Aleksander Korais'in yanında, Helen-Orhodoks sentezini simgeleyecek biçimde, yerini alacaktı.[23]

Yunan entelektüel yaşamını hareketlendiren ve Helen-Ortodoks sentezine kaynaklık eden bir diğer önemli olay, bazı yazarların ileri sürdüğü ve derin tartışmaların açılmasına neden olan, "modern Yunanistan'da yaşayan Helenlerin Antik Yunan'la hiçbir ilişkilerinin bulunmadığı" teziydi. Özellikle J.P. Fallmerayer'in ileri sürdüğü görüşler, Yunanistan'da resmi tarih yazıcılığına hız katmıştı. Fallmerayer'e göre, Yunanistan'da yaşayanların Eski Yunan'la hiçbir ilgisi yoktu. Bunlar, Slav kabilelerinden gelme kimselerdi. Bu tez, Yunanistan'da yoğun bir tepkiyle karşılandı. O tarihe kadar modern Yunan devleti, Antik Yunan'ı referans olarak alıyor ve Yunanlı aydınlar, Yunan ulusal kimliğini, Antik Yunan'dan modern Yunanistan'a kadar devam eden "kesintisiz süreklilik" tezine dayandırmaya çalışıyorlardı. Birdenbire ortaya atılan bu iddia, adeta bir şok etkisi yapmıştı. Üstelik, 1842 yılında kısa bir süre için Atina'da bulunan Alman tarihçi Fallmerayer'in tezlerine karşı Yunanlı aydınlar pek bir varlık gösterememişlerdi.[24] Bu durum, yeni ve yoğun bir araştırma-tartışma dönemi başlamasına yol açtı. Antik Yunan ile Yunanistan arasında ortak noktaları bulup çıkarmak ve "ulusun kesintisiz sürekliliğini" sergilemek için, tarih, antropoloji, dil ve halk bilimleri dallarında pek çok araştırma yapıldı. Bu koşullarda, Herder ve Vico'nun yaklaşımları Yunanlı aydınların işine yarıyordu.[25]

Aslında, Yunan Devleti'nin kuruluşundan sonra, hayal kırıklıkları üst üste gelmişti. Küçük ve etkisiz olan bu devlet, Atina'da Periklis'i arayan fakat bulamayan Fil-Helenlerin gözünde, itibarını kısa sürede yitirmişti. Bunun üzerine, bir de

23 Thomas W. Gallant, *Modern Greece*, Arnold Yayınları Londra, 2001, s. 71.

24 K.T. Dimaras, *a.g.e.*, s. 420.

25 K.T. Dimaras, *a.g.e.*, s. 435.

Fallmerayer'in çalışması gelmiş ve Yunanistan'ın, Helen olmadığı ileri sürülmüştü. İşte böyle bir ortam içinde, Yunanistan'da entelektüel ilgi, tarih felsefesine yöneliyor ve Vico ile Herder'in çalışmalarına büyük önem veriliyordu. Giderek, yeni bir tarih anlayışı ve ulusal tarih yazımı şekillenmeye başlıyordu. 1840'lı yıllarda oluşturulmaya başlayan tarih anlayışı, modern Yunanistan'ın Antik Yunan'ın devamı olduğunu, bu kez, Bizans Imparatorluğu'nu da katarak, tarih boyunca, Helenlerin "birliği", "biricikliği" ve "sürekliliği" ileri sürülüyordu. Antik Yunan, Bizans İmparatorluğu ve Yunanistan, Yunan ulusunun "üç büyük durağı" sayılacak ve Helenlerin birliğinin zaman içinde hep varolageldiği işlenecekti. Kuşkusuz, pagan Antik Yunan ile Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nun "kültür birliği" oluşturduğunu savunabilmek kolay değildi. Ancak, ulusçu ideolojilerin tarihe seçici bir yaklaşımla bakmaları ve günün siyasi gereksinmelerine göre tarihi yeniden okumaları, tarihte gönlünce "alış verişe çıkmaları", Helen ulusçuluğu için de geçerliydi. "Daha 1850 öncesinde, Helenizm ve Hıristiyanlık, gerek yeni krallıktaki (Yunanistan'da - N.K.) Yunanlılar gerekse Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar açısından güçlü bir ortak miras oluşturacak şekilde birbirine kenetlenmişti."[26]

Yeni ulusal tarih yazımı arayışına son noktayı tarihçi Konstantinos Paparikopulos koyacaktı. Paparikopulos, *Helen Ulusu'nun Tarihi* adlı yapıtının ilk cildini 1853 yılında yayımlayarak, Helenlerin "tarih içindeki muhteşem birliğini" ileri sürmüştü. Antik Yunan'dan Bizans İmparatorluğu'na, oradan da modern Yunanistan'a "değişmeden" ve "kesintiye uğramadan" devam eden, "Helen ulusunun birliği"ni vurgulayan Paparikopulos'un çalışması, Yunanistan'da "resmi tarih" olarak benimsendi ve günümüze dek, Yunan tarihinin başyapıtı olarak geldi. Bu değişimi, eğitim sisteminde, özellikle tarih dersi kitaplarında izlemek mümkündür. Modern Yunan devletinin kurulmasından hemen sonra, ders kitaplarının içeriğini Eski Yunan ve modern Yunan devletinin kuruluşu belirler ve Bizans'tan, sade-

---

26. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, çev. Devrim Evci, Ayraç Yayınları Ankara, 1997, s. 280.

ce "karanlık bir dönem" olarak söz edilirken, giderek, Bizans'ın Helen olduğu ve görkemli bir medeniyet oluşturduğu tezi, ders kitaplarına konu olmaya başladı. 1882 yılında, Paparikopulos'un tarih yorumu resmen okul kitaplarına alındı ve Bizans, "Helenizmin görkemli dönemlerinden biri" sayılmaya başlandı. Örneğin, 1879 yılında ortaokullar için hazırlanan bir tarih kitabında, sayfaların yüzde 66.5'i Eski Yunan'a, yüzde 18'i Bizans'a ve yüzde 15.5'i Modern Yunanistan'a ayrılmıştı.[27]

Helen-Ortodoks sentezinin hangi ölçüde kendi içinde barışık bir ulusal kimlik formasyonu sağladığı, günümüze kadar tartışma konusu olarak kalmıştır. 1964 yılında, Londra'da, Kings College'in 'Korais Kürsüsü'ne atanan Cyril Mango, "Bizantizm ve Romantik Helenizm" başlığını taşıyan konferansında, Helenizm ile Bizans kaynaşmasına değinerek, 19. yüzyıl arifesinde, Yunan ulusal bilincinin iki çelişkili akım tarafından kuşatıldığını, bunlardan birinin "kaderci", eski Bizans İmparatorluğu'nun hayal eden Bizantizm, diğerinin ise, özellikle Korais'in başını çektiği, Bizans'ı bütünü ile reddeden, Batı'ya dönük Helenizm olduğunu vurguladıktan sonra, bu iki, birbiriyle çelişkili akımın buluşma noktası olarak, Yunanlıların sürekliliğinin yadsınmasına karşı gösterilen tepkiyi ve bu tepki sonucu ortaya çıkan tarih anlayışını gösterir. Mango'ya göre, "Paparikopulos'un tarih yazımında, Perikles ile Teodora'nın gizli evliliği gerçekleşmiş ve Helenizm ile Bizans kaynaşmış oluyordu."[28] Ancak, bir tarih tezi olarak Yunanlıların "birlik" ve "sürekliliği"nin 'kanıtlanmış' olması, ulusal kimliğin uyumlu bir birlik oluşturduğu anlamına gelmez. Nitekim, Helen ulusal kimliği, hem birbirini tamamlayan, hem de birbiriyle çelişen faktörleri bünyesinde taşıyagelmiştir. Ortodoks dini-Bizans ile Antik Yunan'a dayalı ulusal kimlik sentezi, yüzü, aynı anda hem Aya Sofya'ya hem de Parthenon'a dönük bir yurttaşlar toplumunun oluşmasına yol açtı. Bu durum, bir iç çatışmayı

---

27 Hristina Kuluri, *Istori ke Geografia sta Ellinika Sholia (1834-1914)*, Atina, 1988, s. 39.

28 Dimitris Tziovas, *I Metamorfosis tu Ethnismu ke to Ideologima tis Ellinikotitas sto Mesopolemo*, Atina 1989, s. 47.

da beraberinde getirdi. Patrick Leigh Fermor, 1966 yılında yayımladığı *Rumeli* adlı yapıtında söz konusu çatışmaya, 'Yunanlılık ve Rumluk Ikircimliği' adını koyarak, her yurttaşın kimliğinde belli oranda Antik Yunan hayranlığına dayalı Yunanlılık ile Bizans'ı temel alan Rumluğun bulunduğunu ve bunların birbirini tamamladığı kadar, birbiriyle de çatıştığını ileri sürer. Fermor, Yunanlılık ve Rumluğun temel özelliklerini şöyle betimler: Yunanlı, Batı medeniyetine hayrandır çünkü onun köklerinin Eski Yunan'a uzandığına inanır; Yunanistan'ı Avrupa'nın bir parçası olarak görür; yasalara saygılıdır; soyut düşünce ve retoriki sever. Baskı ve fakirliğin kurnaz çocuğu Rum'un kökleri ise Doğu'ya uzanır; Avrupalıları Frenkler olarak görür; yasalara karşı kuşkuludur; pratik ve somut olan şeyleri sever.[29] Yunanlıların 'çifte-kimliği', Avrupa'dan söz ederken bariz biçimde görülür. Avrupa'dan bazen, kendilerinin de içinde yer aldığı coğrafi ve kültürel bir kavram olarak söz edilirken, bazen de Avrupa'dan nefretle bahsedilerek ondan uzaklaşılır. D. Holden, Kazancakis'in, 'Yunanistan'ın kalbi iki defa doğmuştur' deyişinden yola çıkarak, ülkenin sürekli bir parçalanmışlık hali içinde olmasına ve karşıt kutuplar arasında gelgit yaşamasına karşın, gizemli bir şekilde birliğini koruduğunu ileri sürerek, karşıt kutupları şöyle tanımlar: Putperest Antik Yunan ve Ortodoksluk, Batı Rasyonalizmi ve Doğu Mistizmi, Yurt Tutkusu ve Bananeci Bireycilik, Köle Ruhluluk ve Onur. Holden'e göre, bu karşıtlıkları madalyonun iki ayrı yüzü gibi görmek mümkün değildir. Çünkü bunlar, birbirine eklemlenmiş, birbiriyle kavga ederek bir arada yaşayan unsurlardır.[30]

Paparikopulos'un tarih yazımına yeniden dönelim. Paparikopulos, Yunan ulusunu tanımlarken etnik kökene başvurmaz. Yunan ulusunu devlet temelinde değil dil, dolayısıyla kültür temelinde tanımlar. Ancak bu dil, herhangi bir ulusal dilden çok, "üstün bir medeniyetin dilidir", bu yüzden, "geri halkların" bu dil içinde asimile olmaları, "doğaldır". Ona göre,

---

[29] Dimitris Tziovas, *a.g.e.*, s. 49.

[30] Dimitris Tziovas, *a.g.e.*, s. 50.

Helen kültürünü paylaşan herkes Helendir. Paparikopulos, bu yaklaşımla, Helen kökenli olmayan, özellikle Balkan halklarının bir kısmının Helen ulusuna katılacağını ümit ediyordu. Nitekim, daha 1846 yılında şöyle diyordu: "Yunanistan'da iki ırktan insanlar yaşamaktadır, Helenler ve Arnavutlar. Ancak bu sonuncusu (Arnavutlar - N.K.), Helen ırkının çıkarlarını ve milliyetini tehdit eden ayrı bir ulusal toplum veya halk mıdır? Eskiden böyleydi, ancak bugün artık böyle değildir. (...) Farklılıklar oldukça azalmıştır. Arnavutların koruduğu tek ulusal unsur dildir ve o da, Helenizm'in görkemli ilerlemesi karşısında yavaş yavaş yok olmaktadır."[31] Aslında, Helen dil ve kültürünün "üstün olduğu" ve diğer halkların bu kültür içinde asimile olması gerektiği, 18. yüzyıldan beri savunuluyordu. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum milleti olarak örgütlenmiş bulunan Ortodoks Hıristiyan halklar arasında Helenlerin ayrıcalıklı konumlarıyla ilgili bir durumdu. Gerçek şudur ki, bu halklar arasında Helenler, hem Fener Patriği içinde, hem de ticari ilişkilerde, diğer Ortodoks halklardan daha güçlü bir konumdaydılar. Charles Eliot, bu durumu şu sözlerle anlatır: "Güneydoğu Avrupa, siyasi olarak Türklerin idaresi altındadır ancak, din, eğitim, ticaret ve maliye, Helenlerin elindedir."[32] Ortodoksların temsilcisi Patriğin ve ticaretin Helenlerin elinde bulunmasından kaynaklanan, diğer Ortodoks Hıristiyan halkları, Helen kültürü içinde asimile etme eğilimine karşı, Balkan halkları arasında dil eksenli ulusal bir tepki başlamıştı. Örneğin, Bulgar 'Vüzrazhdane'si (Ulusal Uyanış) 18. yüzyılın sonlarına doğru, Helenizmin asimilasyoncu eğilimlerine karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştı. Papaz Paisi Hilendarski, Helenize olma tehlikesine karşı Bulgarları uyarıyor ve dillerine sahip çıkmalarını istiyordu: "Deniliyor ki, Helenler daha akıllı ve daha kültürlüdürler; Bulgarlar ise sıradan ve aptaldırlar, dil-

---

31 Nikos Sigalas, "Hellénistes, hellénisme et idéologie nationale. De la formation du concept d'hellénisme en grec moderne", Chryssanthi Avlami (éd.), *l'Antiquite Grecque au XIXe siecle*, L'Harmattan, Paris, 2000, s. 250.

32 Shannan Robert Peckham, *National Histories Natural States, Nationalism and the Politics of the Place in Greece*, I.B Publishers, Londra. New York, 2011, s. 4.

leri kötüdür. Bu yüzden Helenlere katılmamız öneriliyor. Ancak, Helenlerden daha akıllı, daha görkemli pek çok halk vardır. Bu yüzden kendi dilini, eğitimini ve halkını terk edecek kadar aptal tek bir Helen var mıdır? Bulgarlar! Kendi kendinizi aldatmayın, dilinizi inceleyin ve ulusunuzu ve dilinizi tanıyın!"[33] Helen milliyetçiliğine göre Helenizm, 'medeniyet taşıyıcısı' idi ve diğer Ortodokslar bu "muhteşem kültür ve medeniyet"e katılmalıydılar. Örneğin, 1762 yılında, Helen olmayan diğer Ortodokslara Yunanca öğretmek amacı ile hazırlanan bir kitabın önsözünde şunlar yazılıydı: "Arnavutlar, Ulahlar, Bulgarlar ve diğer başka diller konuşanlar, Helen olmaya hazırlanın ve bize katılın! Barbar dilinizi ve geleneklerinizi terk edin ki, bunlar, gelecek kuşaklar için birer eskimiş, unutulmuş mitos olarak kalsın!"[34]

Ve Megali İdea...

Helenlerin zaman içinde "birlik ve sürekliliğini" öne çıkaran Paparikopulos, ulusal kimlik ile ulusal sınırların kesin bir tanımlamasını yapmaz. Kesin olan tek şey, Helen ulusunun Yunan devletinin dışına taştığıydı, ama nereye kadar ulaştığı belirlenmez. Paparikopulos'un tarih ve ulus anlayışı Megali İdea'nın yükselişine zemin hazırladığı kadar, aslında, Helen ulusçuluğunun irredantist eğilimine "meşruiyet" kazandırmayı da amaçlıyordu. Paparikopulos'un "Helenlerin tarih içinde birliği", Koletti'nin Megali Idea'yı ortaya attığı açıklamasında dile getirilen "Helenlerin mekân içinde birliğinin' yansıması gibiydi. Megali Idea (Büyük Ülkü), ilk kez, Ioanni Koletti tarafından dile getirilmişti. 1844 yılında, Parlamento'da, Kurucu Meclis'in hazırladığı Anayasa'nın, Yunan yurttaşlarının kimliği ve haklarını belirleyen 3. Maddesi'nin tartışıldığı ve Heterokton-lar (devlet sınırları dışında yaşayan Yunanlılar) ve Otokton-lara (devlet sınırları içinde yaşayan Yunanlılar) dair görüş

---

33 Aktaran Robert Peckham, *a.g.e.*, s. 7.

34 Aktaran Robert Peckham, *a.g.e.*, s. 7.

ayrılıklarının yaşandığı oturumda söz alarak, şöyle demişti: "Hellas coğrafi konumu itibariyle Avrupa'nın merkezindedir. Sağında Doğu'nun, solunda Batı'nın yer alması onun, çöküşüyle Batı'yı, yeniden doğuşuyla da Doğu'yu aydınlatmasını mukadder kılmıştır. Mukadderatımızın bize yüklediği birinci görev atalarımız tarafından yerine getirilmiştir, ikincisi ise bize verilmiştir. Görüyorum ki, bu yeminin ve bu büyük ülkünün (Megali İdea, ilk kez konuşmanın bu bölümünde dile getirilci - N.K.) ruhuna uygun olarak, ulusumuzun görevlendirdiği delegeler toplanmış bulunuyor ve sadece Yunanistan'ın değil, Helen ırkının kaderini belirliyorlar."[35] Koletti, konuşmasında Yunan Ayaklanması'nı gerçekleştiren Kolokotroni gibi liderlere atıfta bulunarak, giderek "yurdun bu büyük ülküsünden" uzaklaşıldığını ileri sürmüştü. "İlk kez Rigas'ın türküsünde dile getirilen, yurdun bu büyük ülküsünden ne kadar uzaklaştık (...) O zaman Helen adı taşıyanlar tek bir ruh etrafında birleştik ve esas amacımızın bir kısmını gerçekleştirdik (...) Eminim ki, sizler de bu düşünceyi taşıyor ve bu özlemi duyuyorsunuz. Çünkü burada bulunan herkes, içinde Helen kökenli olmanın aydınlık ülküsünü taşıyor. Her birimiz, bu toplantının Atina'da gerçekleştiğini hissediyoruzdur. O Atina ki, parlaklığı, görkemi ve tekrarlanamaz başarılarıyla asırlar boyunca hayranlık uyandırmış, hâlâ da uyandırmaya devam ediyor. Atina ve ayrı ayrı diğer devletlere bölünen Hellas çöktü ve çökerken bütün dünyayı aydınlattı. Bugün yeniden doğan ve tek devlet, ortak bir amaç, ortak kuvvet, tek din ve şu anda hazırlamakta olduğumuz tek anayasa etrafında birleşen Hellas da büyük umutları müjdelemektedir..."[36]

Koletti'nin, yukarıda bir bölümünü aktardığımız konuşması, Helen ulusunun tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturmaktır. Bu konuşmada ifade edilen görüşler, yani Megali İdea, Yunanistan'ın devlet-doktrini olacak ve Yunanistan'ın dışında yaşayan dil ve din bakımından Helen-Ortodoks sayılan herkesi,

---

35 K.T. Dimaras, *a.g.e.*, s. 405-506.

36 K.T. Dimaras, *a.g.e.*, s. 406.

aynı devlet çatısı altında birleştirmeye (Enosis) yönelecekti. Bundan böyle Yunanistan sınırları, devletin sınırlarının bittiği yerde değil, Ortodoks Helenlerin yaşadığı her yere kadar uzanmalıydı. Yunan devleti, bütün Helenlerin devleti sayılıyordu, sadece Yunanistan'da yaşayanların değil. Megali Idea, kısa sürede, geniş halk kitleleri tarafından benimsenerek ve adeta bir *idée fixe* olmuştu.[37] Taşıdığı güçlü milliyetçi içerik sayesinde, halka ortak bir Helenizm-duygusu kazandırıyordu. Halkı siyasi olarak harekete geçirebiliyor ve devletle yurttaşın buluşmasını, her şeyden önce, yurttaşın kendisini ulusal ülküye adamasını sağlıyordu. Böylece ulusal bilinç geniş kitlelere yayılıyor ve devlet, kendisine sadık yurttaşlar kazanmış oluyordu. Veremis'in sözleriyle, "devlet, Aydınlanma ideolojisinin yardımıyla doğmuştu ama, halkın ulusal cemaate katılmı, Megali Idea'cı Romantizm sayesinde gerçekleşmişti."[38]

Siyasi bir program olarak ortaya çıkan Megali Idea, milliyetçi aydınların geliştirdiği "Helenlerin zaman içindeki kesintisiz sürekliliği ve birliğini", "mekân içinde birliğe" dönüştürmeyi hedefliyordu.

Bu türden romantik-milliyetçi tutkular, 19. yüzyılın ruhuna (Die Zeit Geist) bağlı olarak pek çok ulusta ortaya çıkmıştı. Örneğin, Balkanlar'da "Büyük Sırbistan", "Büyük Bulgaristan" eğilimleri 19. yüzyılın ikinci yarısında boy göstermişti. Ne var ki, Yunanistan'ın Megali Idea'yı gerçekleştirmesi son derece zordu. Çünkü Helen asıllı topluluklar, çok geniş bir coğrafyaya dağılmış, Balkanlar'dan Yakın Doğu'ya ve Kafkasya'ya kadar uzanan bir coğrafya parçası üstünde, başka etnik ve dinsel gruplarla birlikte, hatta iç içe yaşıyorlardı. Ayrıca, bu topluluklarda gelişmiş, modern Helen ulusal bilincine de rastlanmazdı. Bu yüzden Yunan devleti, "Dış Helenlerin" ulusal bilincini geliştirmek, Helenizmin güçlenmesi ve Helen milliyetçiliğinin yayılması için çok yoğun bir kültür ve siyaset seferberliği başlatmıştı. Pasif etnisiteden aktif milliyetçiliğe geçiş süreci

---

37 Elli Skopetea, *To Protipo Vasileo ke i Megali Idea*, Atina, 1988, s. 260.

38 Thanos Veremis, a.g.m., s. 29.

olan bu kültürleme süreci, etnik toplulukları Megali İdea anlayışı çerçevesinde siyasallaştırmak ve Enosis milliyetçiliğini teşvik etmek anlamına gelecekti. 1837 yılında Atina'da kurulan üniversite, söz konusu kültürel etki sürecini üstlenmişti. Richard Clogg'un sözleriyle: "1837 yılında kurulan üniversite, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılmamış Helen nüfusunu yeniden Helenleştiren bir enerji merkezi olarak görülüyordu."[39] Bu sürecin hedef aldığı Helenlerin büyük çoğunluğu, Osmalı İmparatorluğu'nun idaresi altında yaşadığından, Megali İdea, Yunanistan'ı öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinden Atina Üniversitesi'ne öğrenim görmeye giden Helen öğrenciler, mezun olduktan sonra geri dönerek, Helenizm'i geniş kitlelere aktarıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın sonuna kadar eğitim olanaklarını sınırlamamış olması, Helenizmin eğitim yoluyla yaygınlaşmasını kolaylaştırıyordu.[40] 1860'lı yılların sonunda Yunanistan'da görev yapan Amerikan elçisi Alexander Rangavis, şu tespiti yapmıştı: "Bilgi arayışıyla Yunanistan Üniversitesi'ne gelenlerin yarısı Türkiye'nin Rum vilayetlerinden gelenlerden oluşuyor. Gençlere eğitim veren hocalar, ahlâk dersleri veren rahipler, bütün mahallelere ulaşan doktorlar, Konsolosluk Mahkemelerinde yer alan avukatlar Atina'daki üniversiteden mezun oluyorlar ve burada edindikleri fikirler ile ilkeleri yayıyorlar."[41] Bunun dışında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde de okulların açılması ve eğitimin yaygınlık kazanması, Yunan hükümetlerinin başlıca faaliyet programını oluşturuyordu. İmparatorluk sınırları içinde görev yapan Yunan konsolosları, adeta milli eğitim misyonerleri gibi faaliyet gösteriyorlardı.[42]

Yunanistan'da her şey Megali İdea içindi. Ülkenin kıt kay-

---

39 Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992, s. 50.

40 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 50.

41 Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, çev. Devrim Evci, Ayraç Yayınları Ankara, 1997, s. 249.

42 Gerasimos Augustinos, *a.g.e.*, s. 249.

nakları ve bütün diplomatik girişimleri hep Megali İdea doğrultusunda seferber edilmişti. "Dış Helenler"in ulusal bilincini kuvvetlendirmek için yoğun bir eğitim programı uygulanırken, Yunanistan'da yaşayan Helenler de Megali İdea temelli eğitim sistemi, kilise ve ordu gibi kurumlar içinde eğitiliyor ve Megali İdea tutkusu içinde, en küçük eleştirel tavırları bile yadırgıyorlardı. Yunan halkı, bütün dikkatini Megali İdea'nın gerçekleştirmesine çevirdiği için, toplumsal ve ekonomik sorunlara karşı da kayıtsız kalıyordu. Hatta bu sorunların çözümünü de, Büyük Ülkü'nün gerçekleşmesine bağlamıştı.[43] Helen milliyetçiliği ülke içinde eleştiriden uzak bir toplum yaratırken, dışarda da, organik-kolektivist ulusçuluk anlayışı çerçevesinde, bütün Helenlerin aynı devlet çatısı altında toplanmalarını teşvik ediyordu. Liberal normlar, yurttaşlık bilinci vb. gibi Aydınlanmacı değerler siyasi kültürden sökülüp atılmış, yerine "soydaşlar birliği" anlayışı konmuştu. Soydaş Helenler, dil ve din kriterleriyle belirleniyordu. Kültür temelli ulus-inşa süreci, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Helenler arasında süratle yayılıyordu. "Turkokratia" (Türk Hükümranlığı) olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Yunanistan'la birleşme (Enosis), Megali İdea'nın ortaya koyduğu ulusal hedef olmuştu. Hem ulusal kimliği belirleyen, hem de siyasi bir program olarak benimsenen Megali İdea, kimlik ile siyaset arasında bire bir ilişki kurulmasına yol açmıştı. Siyasetin sınırlarını zorlayan bu anlayış, neredeyse metafizik bir işleve sahipti. Olumlu olumsuz, her türlü siyasi ve toplumsal koşullarda sürdürülen Enosis politikası, Yunanistan'ı, daha sonra da Kıbrıs'ı, "ulusal felaketler"le karşı karşıya bırakacaktı.

Megali Idea projesine bağlı olarak gerçekleştirilen eğitim/kültür seferberliği Kıbrıs'ı da etkilemişti. Kıbrıs'ta Yunan Konsolos-Yardımcısı, daha 1856 yılında, kendi teşviki sonucu Atina Üniversitesi'ne giden Kıbrıslı öğrencilerin sayısında artış olduğundan övgü ile söz ediyordu. Atina Üniversitesi'nde öğ-

---

43 Lena Livani, *I Edafiki Oloklirosi tis Elladas*, Atina, 2000, s. 146.

renim gören öğrenciler, daha sonra Kıbrıs'ta Helen ulusçuluğunun öncüleri olacak ve Enosis hareketinin başını çekeceklerdi. Örneğin, 1950'li yıllarda, Kıbrıs'tan Atina Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi'ne burslu gönderilen ilk öğrencilerden Sofronis ile Kiprianos, ileriki yıllarda biri Başpiskopos, öteki de Kition Metropoliti olarak, Kıbrıs'ın Yunanistan'la bütünleşmesi için seferber olacaklardı.

Yunanistan "Büyük Ülkü" için fazlasıyla küçük ve güçsüzdü. Osmanlı İmparatorluğu ile başa çıkması mümkün değildi. Ayrıca, Balkanlar'da gelişen diğer irredantist, "birleşmeci milliyetçilikler", Yunanistan'ı zor durumda bırakıyordu. Büyük güçlerin desteği olmadan, Megali İdea'yı hayata geçirmek söz konusu olamazdı. Bu yüzden, Yunanistan'da siyasi yaşam da Büyük Güçler'e göre örgütlenmişti. Bir yanda, başını Mavrokortatos'un çektiği İngiliz Partisi, diğer yanda, öncülüğünü Koletti'nin yaptığı Fransız Partisi ile Kolokotronis'in başını çektiği Rus Partisi siyasi yaşamın temel kurumlarıydı. İsimlerinden de anlaşılacağı gibi, bu partiler İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dümen suyunda giderek Megali İdea'yı gerçekleştirmeyi umuyorlardı. Her parti, sadık olduğu ülkenin Megali İdea'yı gerçekleştirebilecek tek ülke olduğunu ileri sürüyordu. Ne var ki, dönemin ve bölgenin en etkili güçleri konumunda bulunan Rusya, Fransa ve İngiltere, birbirlerine karşı rekabet içinde bulunduklarından, "Doğu Sorunu"nun çözümü, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve paylaşılması konusunda görüş birliğine varamamışlardı. Nitekim 1854 yılında, Osmanlı Imparatorluğu ve Rusya arasında çıkan Kırım savaşını fırsat bilen Yunanistan, Epir, Tesalya ve Makedonya'yı kendi topraklarına katmaya kalkışmış ancak, dengelerin Rusya lehine bozulmasından çekinen İngiltere ve Fransa Pire'yi kuşatmış ve Yunanistan'ı Kırım savaşında tarafsız kalmaya zorlamışlardı. Yunanlı tarihçilerden Svoronos bu konuda şunları söyler: "Pire'nin işgali, Kırım savaşının sonuna kadar sürdü. Müttefikler, Paris'te toplanan barış konferansına Yunanistan'ın katılımını kabul etmediler (1856). İngiliz ve Fransız ordusu Yunanistan'ı ancak 1857'de terk etti. Ancak, çalışmalarını

1859 senesine kadar sürdürecek olan bir denetleme kurulunu kabul ettirdiler."[44]

Yunanistan Kralı Bavyera'lı Otto, Megali İdea doğrultusunda bir arpa boyu yol katedememişti ve bu yüzden, bütün şimşekleri üstüne çekmişti. Büyük güçlere bağımlı durumda bulunan Yunanistan, kâh büyük güçler arasında rekabetten yararlanmayı umuyor, kâh milliyetçi/tutucu tepki koyarak Avusturya ile yakınlaşıyordu. Bu koşullar altında Kral Otto, 1862 yılında bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı. Onun yerine, Yunanistan'ın koruyucu güçleri konumunda bulunan devletlerden en etkin olan İngiltere'nin isteği üzerine, Danimarka'nın Glüksburg Hanedanı'ndan, William Ferdinand Adolphus George, Kral I. George olarak tahta çıkarıldı. "Bir tür çeyiz olarak da (....) İngiltere Yunanistan'a Iyonya adalarını verdi. Bağımsızlıktan sonra bu ilk teritoryal genişleme, krallığa (Yunanistan'a), çeyrek milyon nüfus ve Helen dünyası içinde Batı etkisinin en yoğun olduğu bir bölge katmıştı."[45] Helenlerin yaşadığı bölgeleri Yunanistan'a katmak, olanakları son derece sınırlı olan Yunanistan için ancak büyük güçlerin desteği ile söz konusu olabilirdi. Bu yüzden, Megali İdea'ya dayalı Yunan dış politikası, büyük güçlerin kendi aralarındaki rekabetten yararlanarak nihai amacına ulaşmaya yönelmişti. Nitekim, Megali İdea yolunda ikinci adım da, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1877-78 yılında yapılan savaş sırasında atılmıştı. "Savaşın başlangıcından beri Yunan kamuoyu altüst olmuştu. Hükümetler hareketsizlikle suçlanıyor, ulusal dernekler ayaklanmayı kışkırtıyor ve Tesalya, Epir ve Girit ayaklanmalarını hazırlıyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'nı Deliyannis'in yönettiği Kumunduros hükümeti, Helen ordusunun Tesel-ya'ya girmesini emretti".[46] Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, Teselya'ya asker göndermeye karar verdi ve Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Büyük güçlerin baskısı sonucu Osmanlı İmparatorluğu savaş ilan etmekten vazgeçti. 1878 yılında Ber-

---

44 Nikos Svoronos, *Çagdaş Helen Tarihine Bakış*, çev. Panayot Abacı, Istanbul, 1988, s. 58.

45 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 61.

46 Nikos Svoronos, *a.g.e.*, s. 77.

lin Konferansı toplandığında, Yunanistan, Teselya, Epir ve Girit'i istiyor ve Makedonya ile Trakya üzerinde hak iddia ediyordu. Sonunda Yunanistan, Tesalya ve Epir'in bir kısmını, yine büyük güçlerin desteğiyle kendi sınırları içine almayı başardı.

Megali Idea Yunanistan'ı sadece Osmanlı Imparatorluğu ile değil, diğer Balkan ülkeleriyle de karşı karşıya getirmişti. Özellikle Makedonya sorunu, bu ülkede hak iddia eden Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında yoğun bir çatışma konusu olmuştu. "Yunanistan'ın Rusya kadar iştahı ama İsviçre kadar olanakları vardı". Bu durum, iç politikada yoğun tartışmalara yol açıyordu. Bir tarafta, Yunanistan'ın ulusal amaçlarına ulaşabilmesi için içerde reformlar yapılması ve ekonominin güçlendirilmesi gerektiğine inanan Trikupis, diğer yanda, milliyetçi ajitasyon yoluyla kitleleri harekete geçirmeyi uman popülist Deliyannis yer alıyordu. Trikupis, 1875-1880 arasında kurduğu hükümetlerle devlet yapısında reform yapmaya yönelmişti. Ancak, mutlak çoğunluğu ilk kez 1881 seçimlerinde kazanabilmiş ve ilk güçlü hükümeti, 1882-1885 arasında kurabilmişti. Ülke yönetimini, küçük aralıklarla 1895'e kadar elinde tutan Trikupis'in amacı, iç politikada siyasi reformlar yapmak ve zamanla bozulmaya yüz tutmuş olan parlamenter düzeni yeniden kurmaktı. Trikupis, aynı zamanda, orduya yeni bir düzen, ülkenin yönetimine ve adliyeye yenilikler getirmişti.[47] Ne var ki, Megali İdea tutkusu ülke kaynaklarını kurutmuş ve Yunan devletinin borç içine gömülmesine yol açmıştı. Devlet borçları, ulusal gelirin yüzde 40-50'sine tekabül ediyordu. Bu durum, Trikupis'in reform girişimlerini zora sokuyor ve halk nezdinde itibarını yitirmesine neden oluyordu. Deliyannis'in demagojik, popülist muhalefeti de Trikupis'i iyice yıpratıyordu. Bu arada, Deliyannis, kısa süreli iktidar dönemlerinde (1885-1886 ve 1890-1892) uyguladığı ekonomi politikalarıyla ülkeyi iflasın eşiğine getirmişti. Bu yüzden Trikupis yeniden iktidara geldiğinde, Yunan devletinin iflas kararını resmen açıklamak zorunda kalmıştı (1893). Ancak, bu ka-

47 Nikos Svoronos, *a.g.e.*, s. 74.

rar, iktidarının ve siyasi kariyerinin da sonu olmuştu. 1895 seçimlerinde yenilgiye uğrayan Trikupis, ülkeyi terk ederek, Cannes'a yerleşti ve orada öldü.

1897'de patlak veren Osmanlı-Yunan savaşı, hem Yunanistan tarihi hem de Megali İdea açısından bir dönüm noktası oluşturacaktı. Bu savaşın temel nedeni, Girit'te baş gösteren ve Yunanistan'la Enosis (birleşme) amacını güden ayaklanmaydı. Etniki Eteria gibi örgütlerin de teşvikiyle başlayan Girit ayaklanmasına popülist Deliyannis hükümeti sahip çıkarak adaya asker gönderince, yeni bir Osmanlı-Yunan savaşı patlak vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun orduları, otuz gün içinde Yunan ordularını dağıtmış ve Tesalya ile Larissa'yı ele geçirmişlerdi. Büyük güçler araya girerek savaşa son vermişlerdi. Büyük güçlerin işgali altında bulunan Girit'e, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümranlığı devam etmek koşuluyla, özerklik tanınmıştı. Tesalya, Yunanistan'a geri verilmiş ve Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na 4.000.000 frank savaş tazminatı ödemeyi kabul etmişti. Ödemeyi izlemek için, uluslararası bir komisyon kurulmuştu.

1897 tarihli "Otuz gün savaşı", Megali İdea'nın o güne kadar aldığı en büyük yenilgi olmuştu. Bu savaş, kısa sürede hezimete uğrayan Yunan devletinin, Megali İdea gibi büyük bir proje için ne kadar küçük olduğunu ve Yunanistan'ın tek başına, önüne koyduğu ulusal hedefleri gerçekleştirebilecek takatı olmadığını ortaya çıkarmıştı. En önemlisi, Yunan halkının kendisi, Yunan devletine inanmamaya başlamıştı. Bu durum, Megali İdea'nın gözden geçirilmesi ve yeniden yorumlanmasına yol açacaktı. Aydınlar arasında, Yunan devleti ile Helenizmi, yani devlet ile ulusu birbirinden ayırma eğilimi güçlenmeye başlamıştı. Yunan devletinin "işe yaramaz bir kurum" olduğu, dolayısıyla Helenlerin kaderi ile Yunan devletinin kaderini birbirinden ayırmak gerektiğini vurgulayan ve Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Helenleri, Yunan devleti sınırları içine almaktan çok, onların Osmanlı sınırları içinde iyi bir yaşam sürdürmeleri ve Türklerle eşit konuma çıkarılmaları için mücadele etmeyi öngören, yeni bir anlayış yükselişe geçmişti.

Bir tür "Osmanlı-Helen" kimliği savunan bu akımın başını İyon Trakumis ile Athanasios Suliotis çekiyordu. Trakumis, 1897 yenilgisinin ardından, Yunan devletini kastederek, "ne kadar acınacak, zavallı ve çirkin bir durumda olduğunu 1897 Savaşı bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur" diyordu.[48] Suliotis, Trakumis'e yazdığı bir mektupta, Helenizmin artık iki seçeneği kaldığını vurguluyor ve şöyle diyordu: "Ya Türklerden (Osmanlı Imparatorluğu kastediliyor - N.K.) küçücük parçalar koparark alabildiğimiz kadar toprak alacağız ya da içerde Helenlerin Türklerle eşit olmaları için mücadele edeceğiz". Trakumis ile Suliotis ikinci şıkkı tercih ediyor ve Helenlerin inanmadıkları ve güvenmedikleri Yunan devletine katılmalarından vaz geçerek, Osmanlı İmparatorluğu içinde, eşit statüde yaşamalarını savunuyorlardı. Bu anlayış çerçevesinde İstanbul'da örgütlenerek, İttihat ve Terraki Cemiyeti ile temasa geçmişlerdi. Jön Türklerin başlangıçta bütün halklara hürriyet ve eşitlik vaat etmiş ve 1876 Anayasası'nı yeniden uygulamaya koymak için mücadele etmiş olmaları, Yunan devletinden umudunu kesmiş Yunanlı aydınlar arasında coşkuyla karşılanmıştı. Kendilerini "Osmanlı-Helen" sayan bu aydınlar, halkların eşitliğine ve kültürel özerkliğine saygılı bir Osmanlı devletini, Yunanistan'la birleşmeye tercih edebileceklerini ileri sürüyorlardı. Aslında, imparatorluğu içerden ele geçirerek Helenleştirmek, bu aydınların gizli milliyetçi gündemini oluşturuyordu. Jön Türklerin iktidara adım atmasıyla (1908), Trakumis ile Suliotis, Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Baltacı'ya bir mektup göndererek, Yunanistan'ın Osmanlı Imparatorluğu'ndan toprak koparma politikasından vazgeçmesini ve bunun karşılığında Osmanlı Imparatorluğu'nun, kendi sınırları içinde yaşayan Helenlerin haklarına dair güvence istemesini önermişlerdi.[49] Ne var ki, hem halklar arasında milliyetçiliğin yayılmış olma-

---

48 Thanos Veremis, "Kratos ke Ethnos stin Ellada 1821-1912", D.I. Tsausi (der.), *Ellinizmos Ellinikotita*, III. baskı, Atina, 1998, s. 65.

49 Thanos Veremis, "Apo to Ethniko Kratos sto Ethnos dihos Kratos", Thanos Veremis (der.), *Ethniki Taftotita ke Ethnikismos sti Neoteri Ellada*, Atina, 1997, s. 38.

sı, hem de Jön-Türklerin hürriyetçilikten uzak Türkçü politikları, Osmanlı birliğine dayalı anlayışlara fırsat bırakmıyordu. Nitekim, 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşları, Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu'nu bir kez daha karşı karşıya getirecekti. 1912'de, Birinci Balkan Savaşı ile birlikte Jön Türkler, Osmanlı birliğine dair besledikleri son umutları da kaybedecek ve kendilerini bütünüyle, "Türk birliğini" öngören, Pan-Türkçü bir politikaya adayacaklardı. Trakumis ile Suliotis, "zamanın ruhuna" yenilmişlerdi. Birinci Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Suliotis, dostu ve mücadele arkadaşı Trakumis'e gönderdiği mektupta, şu hüzünlü sözlere yer verecekti: "Yazık. Bunca emeğimize yazık..."[50]

Yunan halkının Yunan devletine karşı güveninin sarsıldığı ve Megali İdea'nın gerçekleşmesi imkânsız bir ülkü olduğunun ilk somut kanıtı 1897 yenilgisi olmuştu. Yunan devletinin kuruluşundan 1897'ye kadar geçen süre içinde Yunanistan, Megali İdea'nın gerçekleşmesi için dört defa silahlı girişimde bulunmuştu. Bunlardan ilki ,1854 yılında, Osmanlı-Rus Kırım savaşı esnasında cereyan etmiş ve Yunanistan'ın Pire kentinin, İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından kuşatılması ile sonuçlanmıştı. İkincisi, 1866-1869 yıllarındaki Girit Ayaklanması olmuştu. O zaman da, dönemin büyük güçleri Yunanistan'ı, bu ayaklanmaya doğrudan katılmaktan menederek, tarafsız bir tutum takınmaya zorlamışlardı. Üçüncü kalkışma, yine bir Osmanlı-Rus savaşı esnasında, 1877-78'de vuku bulmuş ve Yunanistan, bu kez de, büyük güçlerin sözünü dinlemek zorunda kalmış, karşılık olarak da Teselya bölgesini almıştı. 1897 kalkışması, tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştı. Osmanlı orduları otuz günde Yunan ordularını dağıtmış ve Yunanistan, Osmanlı devletine savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştı. Bu veriler göz önünde tutulduğunda, 1897'de Yunan halkının gözünde Yunan devletinin prestij kaybına uğraması doğaldı.

---

50 Thanos Veremis, a.g.m., s. 49.

Megali İdea ve '*Mission Civilisatrice*'

1821-1897 arasında öne çıkarılan ulusal sloganlara dikkatle bakıldığında, Yunan milliyetçiliğinin gelişim çizgisi, amaçları ve düşkırıklıkları netlik kazanabilir: 1821'de Yunan ayaklanması, "Ya Hürriyet Ya Ölüm" sloganıyla gerçekleştirilmişti. Daha sonra, "Ulusal Birlik" gündeme getirildi. 1854'te Megali İdea ve "Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak" sloganlaştırıldı: "Ya İmparatorluk ya Ölüm". Girit ayaklanmasında (1866), "Ya Enosis Ya Ölüm" sloganı ön plana çıkarıldı. 1897 savaşını kışkırtan Etniki-Eteria örgütü ise, Bizans döneminin yaygın sloganı "En Tuto Nika" (Hıristiyan dinini kastederek, "Bununla Kazanırsın") diyecekti.[51] Görüleceği gibi, özgürlük tutkusuyla başlayan ve ulusal birlik şiarı ile devam eden Helen milliyetçiliği giderek, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak hevesine kapılmıştı.

Helen milliyetçiliği, siyasi planda Megali Idea gibi bir tutkuyu şekillendirirken, kültürel planda da Helen ulusunun "özgüllük" ve "biricikliği"nin ön plana çıkarılmasına yol açmıştı. Antik Yunan'ın Avrupa'dan gördüğü romantik ilgi ve Yunanistan'ın kendini Antik Yunan'ın devamı sayması, Helen milliyetçiliğinin söyleminde, Helenlerin diğer halklardan "daha üstün" olduğu anlayışının güçlenmesine yol açmıştı. Athanasios Psalidas'ın, "Doğa, insan soyunun en yüksek mertebesine Helenleri koymuştur" biçimindeki sözleri, yaygın bir kanıyı yansıtıyordu.[52] Antik Yunan gibi, Bizans'ın görkemi de Helen kültürünün "üstünlüğü" ile açıklanıyordu. Bu yüzden, 19. yüzyılda Helen milliyetçiliğinin en büyük tutkusu, İstanbul'u almak olmuştu. Helenlerin "biricikliğini" ileri süren Helen ulusçuluğu, Helenizme, "biricikliğinden" kaynaklanan bir de misyon biçmişti: "Doğuya medeniyet götürme"... Özellikle, Yunan Aydınlanma'sının gerilemesinden ve Romantizmin Helen Milliyetçiliği'ni bütünüyle etkisi altına almasından sonra, Megali

---

51 Maria Rebisi, "Megali Idea ke Turkikos Ethnikismos", Seminario 17, *Ethniki Sinidisi ke Istoriki Sinehia*, Atina, 1994, s. 92.

52 Maria Rebisi, a.g.m., s. 85.

İdea, "Doğu Sorunu'nu" hem "toprak ve siyaset" hem de "kültür" bakımından "çözme" iddiasını taşıyordu. Romantik ekolün Yunanistan'daki öncülerinden, Markos Renieri, "Helenizmin, Doğu'nun hem siyasi hem de felsefi sorunlarını çözmek misyonunu taşıdığını" ileri sürüyordu. Aynı yazar, Napolyon'un Mısır Seferi'ni, Eski Yunanlıların "Doğulu" dediği Perslerle savaşlarına benzetmişti. Yunan devletinin kuruluş aşamasında bu tür görüşlere sık sık yer veriliyor ve Yunan devletinin "barbarlığa karşı medeniyeti temsil ettiği" ileri sürülüyordu. Koletti, 1844 yılında yaptığı ve Megali İdea kavramını gündeme getirdiği ünlü konuşmasında, Yunanistan'ı Batı ile Doğu arasına koymakla kalmaz, "Batılı Yunanistan"ın "Doğu"ya 'medeniyet' götüreceğini öne çıkarmıştı.

Aslında, bu tür görüşler öncelikle Avrupalı Helenistler tarafından ileri sürülmüştü. Batılı Helenistler, Batı Medeniyeti'nin kaynaklarını araştırırken Eski Yunan'a yönelmiş, bu arada, modern Yunan devletinin kültürel kaynaklarını da, Eski Yunan'da aramaya koyulmuşlardı. Örneğin, Prusyalı tarihçi Johann Gustav Droysen, Helenizm kavramına el atan ilk tarihçilerden biriydi. "Makedonya Helenizmi", "Trakya Helenizmi", "Anadolu Helenizmi" gibi teritoryal kavramların yanı sıra, "Antik Helenizm", "Bizans Helenizmi" ve "Modern Helenizm" gibi zaman içinde süreklilik ifade eden yaklaşımların gelişmesine de yardımcı olmuştu. Nitekim, Yakın dönem Yunan Düşünce tarihi uzmanlarından Dimaras, Droysen'in *Makedonya Helenizmi'nin Tarihi* adlı eserinin, Paparikopulos'un çalışmalarını yakından etkilediğini ileri sürmüştü.[53] Bir başka Alman tarihçi Otto Abel de, "Helenizm'in sürekliliği" üzerine yaptığı çalışmalarla, Yunanlı aydınları etkilemişti. Droysen'den önce Helenizm kavramına Herder de değinmiş ve Helenleri, "insanlık tarihinin eşsiz ulusu" ilan etmişti. "İnsanlığın olanaklarını nasıl geliştirebileceğini en iyi onlardan öğrenebilir: Grek sanatı, sanatın doruğudur; Yunan devletleri insan ruhunun erginli-

53 Nikos Sigalas, "Hellénistes, hellénisme et idéologie nationale. De la formation du concept d'hellénisme en grec moderne", Chryssanthi Avlami (éd.), *L'Antiquite Grecque au XIXe siecle*, L'Harmattan, Paris, 2000, s. 24.

ge doğru atmış olduğu en büyük adımdır; felsefenin anayurdu...tarih felsefesinin doğduğu yer orasıdır; Grekler bütün dünya ulusları arasında biricik bir görünüştürler, hiçbir ulus böyle bir olgunluğu yaşamamıştır."[54] Droysen, her türlü asimilasyon ve sömürgeciliğe karşı olan Herder'den daha ileri giderek, Helenizmin, Büyük İskender sayesinde "Doğu'nun ilkel halklarına medeniyet götürdüğünü" ileri sürmüştü. Helenizm "Batı" demekti ve "Doğu"nun "tarih ve medeniyet-dışı halklarını" pekâlâ asimile edebilirdi. Nitekim, Paparikopulos, Slavlarda, "dünya-tarihsel misyon" yerine getirebilecek yeteneğin bulunmadığını ve Doğu halkları arasında, İstanbul'u yönetmeye aday tek halkın Yunanlılar olduğunu yazmıştı.[55] Görüleceği gibi, Yunan aydınları, Batı'nın oryantalist söylemini sonuna kadar benimsemiş ve zaman zaman kendilerinin de bu söylemin hedefi olduğunu unutarak, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oryantalist bir söylem geliştirmişlerdi. Edward Said'in 'ilk oryantalistler' dediği Eski Yunanlılardan sonra Modern Yunanlılar, "Batı"'nın "Doğu" karşıtlığı temelinde kurgulanmasını içselleştirerek, kendilerini "Barbar Doğu"ya "medeniyet götüren Batılılar" olarak algılıyorlardı. "Barbar Doğu", çok işlevli bir kavram olarak kullanılıyordu. Bir yandan, Megali Idea'yı meşrulaştırırken, öbür yandan, Helen ulusunun neden Eski Yunan'ın görkeminden uzaklaştığının gerekçesi sayılıyordu. Modern Helenlerin geri kalmışlığının tek nedeni, "Doğu Despotizmi" diye adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu gösteriliyordu.[56]

---

54 Macit Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1997, s. 144.

55 Pavlos Eleftheriadis, "Political Romanticism in Modern Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, The Johns Hopkins University Press, cilt 17, sayı 1, Mayıs, 1999, s. 50.

56 Sia Anagnostopoulou, "'Tyranny' and 'Despotism' as National and Historical Terms in Greek Historiography", Christina Koulouri (der.), *Clio in the Balkans*, Thessaloniki, 2002, s. 81-91.

Yeniden Megali İdea

19. yüzyıla böylesi iddialarla giren Helen milliyetçiliği, yüzyılın sonuna doğru büyük düş kırıklığı yaratmıştı. 1897 savaşı sonrasında Yunan aydınları arasında Yunan devletine karşı güçlü bir güvensizlik duygusu başgöstermişti. Bu güvensizlik duygusunun entelektüel karşılığı ise, Helenizm ile Yunan devletini birbirinden ayırmak biçiminde ortaya çıkmıştı. Buna göre, devlet başka, ulus başkaydı. Yunan devleti çaresiz, düşkün, iktidarsız sayılıyordu. Helenizmin, devletsiz bir ulus olduğu ve sadece kendi dinamiklerine güvenmesi gerektiği ileri sürülüyordu. Tarihin bu noktasında, Yunan devleti ile Helenizm, yani Helen milliyetçiliği karşı karşıya gelmişti. Yunanistan'ın kırılan onuru ve Megali İdea düşünün yenilgisi sonucunda ortaya çıkan hayal kırıklığı, 20. yüzyılın başında yerini yeniden büyük umutlara bırakacaktı. Bir yanda yükselen Alman emperyalizmi ve bunun sonucu olarak, İngiltere, Fransa, Rusya yakınlaşması, -bu yakınlaşma "Doğu Sorunu"nu çözme zamanının geldiği anlayışına dayanıyordu ve artık, Osmanlı İmparatorluğu (hasta adam) ölüme terk edilebilirdi- diğer yanda, Yunanistan'da Elefterios Venizelos'un reformcu burjuva kesimlerinin desteğini alarak, yıldızının parlamaya başlaması, Yunan devletinin ulus nezdinde yeniden prestij kazanmasına yol açıyor ve Megali Idea'yı yeniden, "gerçekleşebilir bir ülkü" olarak Yunan toplumunun gündemine getiriyordu.

1908'de, Jön Türklerin iktidara gelmesinden sonra, Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak etmesi, Giritli bir grup subayı harekete geçirdi. "Gudi Ayaklanması" olarak bilinen ayaklanmanın başını Elefterios Venizelos çekmiş ve hem Atina hükümetini reformlara zorlamış, hem de Girit'in Yunanistan'la birleştiğini (Enosis) ilan etmişti. 1910 yılında, 1864 Anayasası'nı değiştirmek üzere ortaya çıkacak Kurucu Meclis'i oluşturmak için genel seçim yapıldı. Venizelos yanlıları seçimden ezici bir çoğunluk sağlayarak, tam bir başarıyla çıktılar. Aynı yılın aralık ayında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde, Venizelos, 362 san-

dalyeli parlamentonun 300'ünü alarak tam bir zafer kazandı. Böylece Venizelos, programını uygulamak için harekete geçti. Çeşitli reformlar, siyasi ve ekonomik modernleşme gibi esaslar içeren programda, Megali Idea'yı gerçekleştirmek için, dinamik bir diş politikaya da yer verilmişti.[57] 1911'de anayasa reformu gerçekleştirilmiş, yeni bir anayasa hazırlanmıştı. "Yeni anayasa ile kişisel özgürlükler garanti altına alınmakta, memurların keyfi nakillerine son verilmekte ve genel olarak devlet memurları Yasama Kurumu'nun ve de halkın çeşitli baskılarından korunmaktaydı. Bu anayasa ve bunu izleyen diğer yasalar ve de bunların uygulanmasıyla Venizelos, Yunanistan'da bir hukuk devleti kurmayı başardı."[58]

Venizelos, içerde reformlar gerçekleştirirken, dışarda da, Megali Idea'ya dönük aktif arayışlar içine girmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal zaaflarından yararlanmak, bu dönemde her zamankinden daha kolaydı. Çünkü imparatorluğun dağıtılması İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak politikası haline gelmişti. Açıkçası, Venizelos'un politikası büyük güçlerin, özellikle İngiltere'nin, politikasıyla örtüşmeye başlamıştı. Bu koşullar altında Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan, kendi aralarındaki derin görüş ayrılıklarını bir an için unutarak, bir araya geldiler ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı I. Balkan Savaşı'nı (1912) başlattılar. Osmanlı orduları bütün cephelerde yenilgiye uğratıldı. Yunanlılar, Bulgaristan askerlerinden birkaç saat önce Selanik'e girmeyi başardılar. Ayrıca, Yanina'yı işgal ettiler. Yunan donanması Sakız, Samos, Sisam, Midilli adalarını ele geçirdi. Bulgarlar ve Sırplar, Makedonya ile Trakya'nın büyük bir bölümünü aldılar ve Üsküp, Manastır ve Edirne'ye girdiler. Birinci Balkan Savaşı'na son veren Londra Anlaşması ile (30 Mayıs 1913), Osmanlı sınırları Meriç Nehri'ne çekilmişti. Nehrin batısı, müttefik Balkan devletlerine bırakılmış, Girit, Yunanistan'a resmen katılmıştı.[59] Bu ortak za-

---

57 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 77.

58 Nikos Svoronos, *a.g.e.*, s. 83.

59 Nikos Svoronos, *a.g.e.*, s. 85.

ferden sonra, Makedonya ve Trakya'nın paylaşılması sorunu, "ortakları" karşı karşıya getirdi ve İkinci Balkan Savaşı'nın çıkmasına yol açtı. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a savaş ilan etmiş ve yenilmişti. Sırbistan Kuzey Makedonya'yı, Yunanistan ise Selanik'i (resmen), Halkidiki Yarımadası, Kavala Limanı, Epir ve Yanina'yı almıştı. Yapılan anlaşma ile Yunanistan, Onikiada ile İmroz ve Bozcaada dışındaki bütün Ege adalarını ele geçirmişti. Onikiada İtalyanlarda, İmroz ve Bozcaada Türklerde kalmıştı.[60]

Balkan Savaşları'nda elde edilen başarılar, Helen ulusçuluğu ve Megali İdea açısından bir dönüm noktası oluşturmuştu. Yunanistan toprakları yüzde 70 oranında artmış, nüfusu ise, 2.800.000'den yaklaşık olarak 4.800.000'e fırlamıştı.[61] Kuşkusuz, söz konusu nüfusun tümü Helen kökenli değildi. Örneğin, Selanik'te Yahudiler çoğunluğu oluşturmaktaydılar ve Yunan ordusunu "Kurtarıcı Ordu" falan, saymıyorlardı. Başka bölgelerde de Slavlar, Ulahlar, çoğunluğu Türk olan Müslümanlar yaşıyordu.

Balkan savaşlarındaki başarıların sonucu olarak, Yunan devletinin Helen ulusu nezdinde "kaybolan onuru" geri gelmiş, devlet ile ulus arasında yeniden uyum sağlanmıştı. Veremis'in sözleriyle, "kısa bir süre için yolunu kaybetmiş olan ulus, yeniden devlete dönmüştü."[62] 1913 yılının sonlarına doğru önemli bir bölgesel güç olma yolunda epeyce yol katetmiş bulunan Yunanistan'da Megali Idea, romantik milliyetçilerin tahayyülünde yaşayan bir şiar olmaktan çıkarak, yeniden devlet gücüyle "gerçekleşmesi olanaklı" bir ideale dönüştü. Bu arada Kral I. Georg'un ölümü (Mart 1913) ve onun yerine, Prens Konstantin'in tahta çıkması, son Bizans İmparatoru XI. Konstantin ile paralellik kurulmasına yol açmış ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlanacağı fikri yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Hatta, Prens Konstantin, tahta son Bizans Kralı XI. Kostantin'in devamı anlamında XII. Konstantin olarak çıkarıl-

60 Nikos Svoronos, *a.g.e.*, s. 85.

61 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 83.

62 Thanos Veremis, a.g.m., s. 49.

mıştı. O günlerde İstanbul'a dair günümüze kadar ulaşan şu sözler herkesin dilindeydi: "Onu (İstanbul'u) Konstantin kaybetti, Konstantin geri alacak." Zaten, ulusal mitolojiye göre, Kral Konstantin İstanbul'un fethi esnasında ölmemiş, mermerden bir heykele dönüşmüştü ve günü gelince, uyanacaktı.

Ne var ki, Yunanistan'daki bu uyum ve heyecan uzun sürmez. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Yunan tarihinde "Etnikos Tihasmos", (Ulusal Bölünme) olarak adlandırılan dönem de başlamış oldu. Venizelos, Fransa ve İngiltere'den yana tavır almıştı ama Kral Konstantin, Alman ordusunda mareşal olarak görev yapmıştı, ayrıca Kayzer II. Wilhelm'in kızkardeşiyle evliydi. Bu yüzden, Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan yana bir tutum içindeydi ve sırf İngiltere'nin gücünden çekindiği için tarafsız kalınmasını öneriyordu. Venizelos ise, Antant güçlerinin yanında savaşa girmek için ısrar ediyordu. Bunu en çok da, "Küçük Asya" olarak adlandırılan Ege ve Anadolu'yu ele geçirmek için istiyordu. Kral ile Başbakan arasındaki görüş ayrılıkları, Venizelos'un 6 Mart 1915'te istifa etmesiyle sonuçlandı. Yenilenen seçimlerde kesin bir çoğunluk elde eden Venizelos, yeniden başbakan oldu ama ülke "iki başlı" yönetimden kurtulamadı. Merkez Güçler'in desteği ile Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırmasına karşı çıkan ve Müttefik Kuvvetler'in, Bulgaristan'a karşı savaşmak üzere Selanik'e asker çıkarmalarına izin veren Venizolos'u, Kral yeniden istifa etmeye zorladı. Venizelos, altı ay içinde ikinci defa hükümetten istifa etmek zorunda kalmıştı. Venizolosçu'lar, Kral'ın anayasayı çiğnediğini iddia ederek, seçimlere (Aralık 1915) katılmama kararı aldılar ve seçimi protesto ettiler. Sonuç olarak Kralcılar, düşük bir katılımla olsa da, hükümeti ele geçirdiler. Ülke tam bir kamplaşma içine sürüklenmiş, "Ulusal Bölünme" yaşamın tüm alanlarına yayılmıştı.

Bu bölünmenin önemli nedenlerinden biri, Megali İdea'nın nasıl gerçekleşeceği konusunda ortaya çıkan farklı anlayışlardan kaynaklanıyordu. Venizelos'un adı Megali İdea ile özdeşleşmişti. Onun, "Büyük-Ülkü'yü" bir an önce gerçekleştireceğine inanılıyordu. Buna karşılık Kralcılar, ülkenin savaşlardan

yorulduğunu ileri sürerek, savaşa katılmaya karşı çıkıyorlardı. Bu anlayışa göre Yunanistan, yakın zamanda genişlettiği sınırları içinde kalarak güçlenmeliydi. Venizelos'un aktif Megali İdea'cı politikasından çok, onun reformcu ve yenilikçi yaklaşımından çekinen tutucular, Kral'ın etrafında toplanmışlardı. Yorgos Teotokas'ın 1936 yılındaki sözleri, o dönemi ve o dönemdeki kafa karışıklığını çok iyi özetliyordu: "Venizelosçu milliyetçiler ve Venizelos'a karşı olan milliyetçiler vardı. Venizolosçu Markistler ve Venizelos'a karşı olan Marksistler vardı. Ve Venizelosçu bir milliyetçi, Venizelosçu bir Marksistle, Venizelos karşıtı bir milliyetçiden bin defa daha iyi anlaşıyordu."[63]

Almanya taraftarı hükümetin ömrü uzun olmadı. Venizelos yandaşı subaylar, Antant yanlısı "Etniki Amina" (Ulusal Savunma) adlı bir örgüt kurarak, Selanik'te isyan başlattılar (29 Ağustos 1916). Girit'den Selanik'e giden Venizelos, bu isyan sonucunda geçici bir hükümet oluşturdu. Yunanistan ikiye bölünmüştü. Atina'da Kral yanlısı hükümet iş başında olduğu halde, Selanik'te Venizelos kendi hükümetini kurmuştu. Sonunda Venizelos ve ordusu, Antant ülkelerinin yardımıyla Atina'ya girdi ve iktidarı ele geçirdi. Kral, Yunanistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Onun yerine ikinci oğlu Aleksandros tahta çıkarıldı. Yeni Venizelos hükümeti (Haziran 1917), Antant devletlerinin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi ve Büyük Balkan Taarruzu'na katıldı. Megali İdea tutkusu, bir kez daha yürekleri sarmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan Paris Barış Konferansı'nda, Venizelos'un esas amacı İzmir ve bölgesini almaktı. İzmir, Yunan milliyetçileri için İstanbul'dan sonra en önemli hedefti. İstanbul'u ele geçirmenin, -İstanbul için Rusya'ya söz verilmişti- mümkün olamayacağını bilen Venizelos, gözünü İzmir'e dikmişti. Şimdi, Bizans İmaratorluğu'nu yeniden kurmanın zamanı gelmişti.

---

63 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 199.

Megali İdea'nın Çöküşü

Yunanistan, "Küçük Asya" bölgesinin dışında, Doğu ve Batı Trakya'ya da talipti. Ne var ki, Yunanistan'ın Ege bölgesiyle ilgili talepleri İtalya'nın istekleriyle çelişiyordu. Ayrıca, İngiltere ve Fransa arasında süregelen iç rekabet, Yunanistan'ı zor durumda bırakıyordu. Daha barış görüşmeleri tamamlanmamıştı ki, İtalyan askerleri Antalya'ya çıkmış ve İzmir'e doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu durum İngiltere, Fransa ve ABD'yi rahatsız edecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tam olarak nasıl paylaşılacağına karar verilmeden Yunanistan'ın, İtalya'dan önce İzmir'e çıkmasını destekleyeceklerdi. Müttefiklerin savaş gemilerinin koruması altında, Yunan askerleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktı. "İzmir'de yaşayan Helenleri korumak" gerekçesiyle gerçekleştirilen çıkarmanın daha başında, Türk halkına karşı düşmanca davranışlar dikkati çekmişti. Nitekim, çıkarma esnasında 350'ye yakın Türk öldürülmüştü.[64] Bu arada İtalyan ve Yunan askerleri, 2 Haziran 1919'da, Çerkez köyünde birbirlerine girdiler. Sonunda, Müttefiklerin baskısıyla İtalya, İzmir bölgesinden çekilmek zorunda kaldı.

Müttefik güçler arasındaki çatlak, Anadolu'da örgütlenen Türk direniş hareketine yarıyordu. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, hem Türk milliyetçiliğinin gelişimi hem de Anadolu'da örgütlenen direniş hareketinin güçlenmesi bakımından son derece önemli olmuştu. Balkan Savaşları'nın Türkçü ve Pan-Türkçü eğilimleri kuvvetlendirdiği gibi, şimdi de Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, daha da önemlisi, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, Türk direniş hareketini kuvvetlendiriyordu. O döneme bizzat tanıklık eden, İngiliz ordusunda görevli H.C. Armstrong şöyle diyordu: "Yunanlıların İzmir'i işgali, onları (Türkleri - N.K.) tam bir yok oluş ile tehdit ediyordu. Türkler, umumi savaştaki mağlubiyetin gevşekliğinden derhal silkindiler. Çünkü mahvedilmek üzereydiler. Türklerin arkasında bir Ermenistan'ın vücuda ge-

---

64 Richard Clogg, *a.g.e.*, s. 94.

tirilmesi, sonra yanlarında yine Rumlardan oluşan bir Pontus hükümetinin kurulması teklif olunuyordu. İleride İzmir tehlikesi kıpkızıl bir renkle belirlenmişti. Bundan başka devletler Türklerin geride kalan arazisini kontrol etmeye karar vermişlerdi. Türklerin tarihinde evvelce de görüldüğü gibi, Türkler gerçek tehlike karşısında ayaklandılar; yok olmaktan kurtulmak için müthiş bir canlılıkla harekete geçtiler."[65]

Gerçekten de örgütlenmeye başlayan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'in Anadolu Direniş Hareketi'ne katılımı (Mayıs 1919) ve Erzurum Kongresi ardından düzenlenen Sivas Kongresi, Müttefik Kuvvetleri'nin, Türklere istedikleri barış koşullarını dayatabilecekleri inancını sarsmaya başlamıştı. Bu arada, çoğu Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri üyesi son Osmanlı Meclisi'nin milletvekilleri, 28 Ocak 1920 tarihinde, Misak-ı Milli olarak bilinen ulusal sınırları belirlemişlerdi. Müttefik Kuvvetleri'nin hazırlamakta olduğu ve 10 Ağustos 1920'de Padişah tarafından imzalanacak olan Sevres (Sevr) Anlaşması'nda öngörülen sınırlar ile Misak-ı Milli arasında büyük fark vardı. Bunun üzerine Müttefik Kuvvetleri İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Meclisi'ni dağıtmışlardı.

Anadolu'daki Direniş Hareketi, giderek gelişen bir Kurtuluş Hareketi'ne dönüşüyordu. Osmanlı Meclisi'nin dağıtılmasına, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılarak karşılık verildi. Türk Kurtuluş Hareketi yavaş yavaş kökleşiyordu. Bu, aynı zamanda, hazırlanmakta olan Sevres Anlaşması'nın Türkler tarafından kabul edilmeyeceği anlamına geliyordu. Bu arada, 10 Ağustos 1920'de Padişah'ın Sevres Anlaşması'nı imzalaması Yunanistan'da büyük bir coşkuyla kutlanmıştı. Venizelos taraftarlarının deyişiyle Yunanistan şimdi, "iki kıtaya ve beş denize açılıyordu". Buna rağmen, Kralcılar ve Venizelosçular arasındaki kavga şiddetinden bir şey kaybetmemişti. Hatta, Sevres Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, iki Kral taraftarı, Paris'in Lyon Garı'nda, Venizelos'a karşı suikast girişiminde bulunmuşlardı. Kral Aleksander'ın bir maymun tarafından ısı-

---

65 H.C. Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu?*, II. Baskı, İstanbul, 1997, s. 48-49.

rılarak aniden ölmesi sonucu yapılan seçimlerde Venizelos, bütün başarılarına rağmen, yenilgiden kurtulamadı. 370 sandalyeli parlamentoda, sürgünde bulunan Kral Konstantin taraftarları 246 sandalyeyle büyük bir zafer kazandılar. Yeniden tahta çıkan Kral Konstantin, söylediklerinin tam tersini yapacak ve savaşı daha da yoğunlaştıracaktı.

Kral'ın yeniden iktidara gelmesi İngiltere, Fransa ve İtalya'yı rahatsız etmişti. Zaten adı geçen bu üç ülkenin kendi arasında süregelen iç rekabet, ortak tavır geliştirmelerini engelliyordu. İtalya ve Fransa Mustafa Kemal hareketine yaklaşarak Ankara hükümetiyle barış yapmanın yollarını aramaya başladı. Ayrıca, Mustafa Kemal hareketine silah satarak bir anlamda, Türk direniş hareketini desteklemiş oluyorlardı. Yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin Ankara hükümeti ile dostluk anlaşması imzalaması ve Mustafa Kemal kuvvetlerini desteklemesi, Ankara'nın pozisyonunu iyice güçlendirmişti. Bu koşullar altında, 1921 yılının başlarında, Müttefik Kuvvetleri, Sevres anlaşmasını Türklerin lehine yeniden gözden geçirmeyi önerdiler. Ancak, Yunanistan bu önerileri elinin tersiyle geri çevirdi. 1921'in Mart ayında, tarafsız kalacaklarını açıklayan Müttefik Kuvvetleri'nin itirazına karşın (İngiltere hariç), Yunan ordusu, yeniden saldırıya geçti. Afyonkarahisar'ı işgal ederek, Eskişehir'e kadar ilerledi. Temmuz-Ağustos aylarında, Sakarya'da, Yunanlıların ilerlemesi durduruldu. Yunan ordusunun durdurulmasının yanı sıra, Yunan devleti de giderek diplomatik bir yalnızlığa gömülüyordu. Bir dönüm noktası oluşturan Sakarya Savaşı'nı Winston Churchill, yıllar sonra, şöyle değerlendirmişti: "Yunanlılar öyle bir duruma gelmişlerdi ki, kesin zaferden başka her sonuç, onlar için yenilgi sayılıyordu. Türkler için ise, kesin yenilgiden başka her türlü sonuç, zafer sayılıyordu."[66]

Güçler dengesi giderek Yunanistan'ın aleyhine bozuluyordu. Nitekim, 1922 yılının Mart ayında, İngiltere'nin önerdiği yeni bir uzlaşma planını Yunanistan kabul etmeye hazırlanırken, kendine güveni iyice artmış olan Ankara Hükümeti planı geri

---

66 A.L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, Londra, 1989, s. 69.

çevirdi. Yunanistan'ın büyük umutlarla başlattığı "Küçük Asya Seferi"nin ve bununla birlikte, büyük tutku Megali İdea'nın sonunun yaklaştığı iyice belli olmaya başlamıştı. Bu koşullar altında Büyük Taarruz'u başlatan Mustafa Kemal (26 Ağustos 1922), kısa sürede zafere ulaştı ve Yunan ordusu, büyük heyecanla geldiği "Küçük Asya"dan çıkmak zorunda kaldı. 1923 yılında Lozan Anlaşması imzalandı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları resmen tanındı. Yunan ordusunun yenilgisi, yaklaşık bir asırdan beri devam eden Helen milliyetçiliğinin hem siyasi programı hem de kültür ve kimlik projesi olan Megali İdea'nın da yenilgisini simgeliyordu. İki ülke arasında imzalanan "Nüfus Mübadelesi" ile, Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar ile Türkiye sınırları içinde kalmış olan Hıristiyan Helenler yer değiştirdiler. Bir milyondan fazla Helen/Ortodoks asıllı insan, doğup büyüdüğü ve yaşadığı toprakları terk ederek, Yunanistana yerleştirildi. Bütün Helenleri aynı devlet çatısı altında toplamayı öngören Megali İdea, trajik bir biçimde "gerçekleşmişti". Helenler tek devlet çatısı altında toplanmışlardı ama, istedikleri toprakları geride bırakarak... Yunanlı bir akademisyenin deyişiyle, "Megali İdea topraksız olarak gerçekleşmişti."[67] Yakın Yunan Tarihi'nde "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırılan bu dönemi, tarihçi Vakalopulos, "İstanbul'un fethinden sonra Helenlerin yaşadığı en kara dönem" olarak adlandırmıştı.[68]

'Küçük Asya Felaketi' ile birlikte, Megali İdea tarihe karıştı ve Yunanistan, büyük göç dalgaları ile sarsıldı. Bir buçuk milyon göçmen Yunanistan'a sığınmıştı. Göç, 6 milyon nüfuslu Yunanistan'da çok büyük toplumsal sorunlara yol açtı. En önemlisi, Yunanistan 'düşsüz' kalmıştı. Kendi içine kapanmış, sorunları ile baş etmeye çalışırken, yeni bölünmelerin tohumları atılmaya başlamıştı bile. Bu koşullar altında, sol düşünce giderek güçleniyor, milliyetçi sağ, ülkenin içine sürüklendiği felaketten sorumlu tutuluyor ve Yunanistan, süratle sağ-sol

---

67 Hristos Rozakis, "I Ellada sto Diethni Horo", (Tsausi der.) *Ellinizmos Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998, s. 106.

68 Georges Castellan, *Histoire Des Balkans*, Fayard, 1991, s. 410.

kamplaşmasına doğru yol alıyordu. Dinsel bağnazlık ve anti-komünizm temelinde gelişen aşırı sağ ile Marksizme yönelen sol, iç savaşa doğru süratle ilerliyorlardı. 1940'lı yıllarda patlayan iç savaş, 'Küçük Asya Felaketi'nin en temel sonuçlarından bir tanesi olacaktı.[69]

Megali İdea'nın geride büyük sorunlar bırakarak tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte, Yunanistan, her zamankinden daha çok bölünmüş bir ülke durumuna gelmişti. 1922, 1926, 1933 ve 1936 yılında olmak üzere, peş peşe tam dört askeri darbe yaşanmıştı. Venizelos'un başbakanlığında kısa süren cumhuriyetçi bir dönemden sonra (1928-1933), Kral II. George yeniden tahta çıkmıştı (1935). Ardından, 1936 yılında Metaksas diktatörlüğü kurulmuştu. 1940 yılında Yunanistan son derece fakir bir ülke olmuştu. Kişi başına gündelik kalori tüketiminde 2400 kalori ile, Portekiz ve Arnavutluk'la birlikte, Avrupa'nın en fakirleri arasında yer alıyordu. Okuma-yazma oranı son derece düşüktü.[70] İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Alman işgaline uğrayan ülke, 1940'ların sonuna kadar süren, tarihin en kanlı iç savaşlardan birini yaşayacaktı. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin yardımı ile iç savaş, sağın zaferiyle sonuçlandı. 1952 yılında Türkiye ile birlikte NATO üyesi olan Yunanistan, Soğuk Savaş'ın 'Batı yakasında', Batılı devletlere son derece bağımlı bir ülke olarak yer aldı. Yunanistan'da Megali İdea çökmüş, ülke düşkün bir duruma düşmüşken, Kıbrıs'ta Kıbrıslı Rumlar, Enosis bayrağını açacak ve 'Enosis sadece Enosis' için seferberlik başlatacaklardı.

---

69 Yorgos Prevelakis, *Geopolitiki tis Elladas*, Atina, 1998, s. 112.

70 Georges Castellan, *a.g.e.*, s. 426.

İKİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliği

Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi

Kıbrıs'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümranlığı 1571 yılında başladı ve Ada'nın Ortodoks Hıristiyan halkına karşı son derece baskıcı davranan Katolik Venedik dönemine son verildi. Osmanlı Imparatorluğu'nun Ada'ya Müslüman nüfus taşımasıyla, Kıbrıs'ta, dinsel açıdan çoğulcu bir yapı oluşturuldu ve dini toplumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Millet Sistemi" anlayışı çerçevesinde, özerk toplumlar olarak örgütlendiler. Her ne kadar "Millet Sistemi", dini toplumları Millet-i Hakime (Müslümanlar) ve Millet-i Mahkûme (gayrimüslimler) olarak ayırıp, gayrimüslimlerin eşit-tebaa olmalarını engelliyorsa da, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne tanınan "Ethnark" (Millet Başı) unvanı, Kilise'ye hem idari hem de ekonomik açıdan büyük olanaklar sunmuştu. Bundan böyle Kilise, Osmanlı devleti adına Hıristiyan nüfustan vergi toplama ve Osmanlı sarayına doğrudan başvuru gibi bir dizi imtiyaz sahibi olacaktı.

Ulusçuluk öncesi geleneksel dönemde, yönetici sınıflarda ulusal bilinç veya ulusal irade, doğal olarak söz konusu değildir. Önemli olan, güçlü bir toplumsal konumda bulunmaktı. Dönemin mantığına uygun olarak Kilise, Osmanlı yönetim

mekanizmasının adeta ayrılmaz bir parçası olmuş ve hem ekonomik hem de siyasi bakımdan güçlenmişti. Örneğin, 1764'te Müslüman önderlerin öncülüğünde gerçekleştirilen ve hem Müslüman, hem de Hıristiyan kesimden kitle desteği bulan ayaklanma, Kilise'nin Osmanlı yönetimine verdiği destek sonucu bastırılmıştı. Yine Kilise, 1775'te muhassıl tayin edilen Hacı Abdül Baki Ağa'nın geri çağrılmasını sağlamıştı. Hatta, bazı tarihçilere göre, 1821 Yunan Bağımsızlık Hareketi'ni baltalayarak, Kıbrıs'taki dini önderleri katleden Vali Küçük Mehmet, bir anlamda "1804 olaylarının* intikamını almıştı."[1] Kilise'nin sadece iktidar ortağı değil, zaman zaman iktidarı bizzat kendi eline geçirdiği, dönemin seyyah ve Konsolosları tarafından sık sık dile getirilmişti. Örneğin Fransa Konsolosu, Kıbrıs'ın, "Osmanlı Imparatorluğu içinde en kötü yönetilen vilayet olduğunu", bunun da, "Kıbrıs'ta yönetimin Kilise'nin elinde bulunmasından kaynaklandığını" yazmıştı. 1815 yılında adayı ziyaret eden İngiliz Seyyah William Turner'in gözlemleri de aynı doğrultudaydı: "Kıbrıs, resmen Kaptan Paşa'nın atadığı Bey'in otoritesi altında olmasına karşın, fiilen Rum Başpiskopos ve ona bağlı ruhban sınıfı tarafından yönetilmektedir. Kıbrıs'ta köylüler, hem Müslümanlar hem de Rumlar, öylesine sömürülmektedirler ki, çalışarak yaşamlarını sürdüremiyor ve her yıl kitle halinde, Karaman ve Suriye kıyılarına kaçıyorlar. Rum Papazlar fakir, cahil, saf Rumları, son kuruşuna kadar soyuyorlar."[2]

Gerçekten Kilise, hem kendi hem de Osmanlı Imparatorluğu için vergi topluyor ve bunu da her türlü denetimden uzak yapıyordu. Hatta Kilise bu yüzden, Osmanlı Imparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanların konumunu güçlendiren Tanzi-

---

(*) 1804'te Müslaman tarafından çıkarılan isyan dragomanın Saray'a haber vermesiyle şiddetli bir şekilde bastırılmıştı.

1 Philip Newman, *A Short History Of Cyprus*, Second Edition, Londra, 1953, s. 188.

2 Sir Harry Luke, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, C. Hurst ve Company. New Impression, Londra, 1989, s. 84; Inalcık, Halil, "The Recent History Of Cyprus", *Proceedings of the first International Congress on Cypriot Studies*, Eastern Mediterranean University Press, 1997, s. 30.

mat Reformları'na karşı çıkmıştı. Kıbrıs'ta Kilise'nin bu reformlara karşı çıkması, Fransız Konsolos R. Doazan'ın dikkatini çekmiş ve bu konuda 1854 yılında şunları yazmıştı: "Helenler arasında zengin ve güçlü olanların da (Müslümanların yanı sıra - N.K.), yaşanan esaret koşulları umurlarında değil. Nasıl olsa, kendi dindaşlarına hükmedecek ve onlara boyun eğdirecek olanakları ellerinde bulunduruyorlar. Özellikle ruhban sınıfı böylesi duygular içindedir."[3]

Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın 1821'de Mora İsyanı'yla başlaması, genel olarak Kıbrıs'ı, özel olarak da Kilise'yi yakından etkiledi. Kıbrıs Kilise'si Başpiskopos'u Kiprianos, Padişah'a bağlılık mesajı göndermiş olmasına karşın, tıpkı Fener Patriği örneğinde olduğu gibi, Padişahın 'katli vaciptir' fermanından kurtulamadı. Hem Başpiskopos hem de ruhban sınıfının önde gelen üyeleri katledildiler. Aslında Yunan Ayaklanması'nı örgütleyen Filiki Eteria adlı örgüt, Kıbrıs Kilisesi'ne başvurarak yardım talep etmişti. Başpiskopos Kiprianos, sadece mali yardım yapabileceklerini bildirmiş ve 22 Nisan 1821 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başkaldıran Helenleri teslim olmaya çağırmıştı. Ancak bu durum sonucu değiştirmedi. Bu olay Kilise'ye, bütün imtiyazlarına karşın, "Millet-i Mahkûme'nin" önderi olmaktan öteye gidemeyeceğini ve "Millet-i Hakime'nin", dolayısıyla, hükümranlığın Müslüman-Osmanlı yönetici sınıfının elinde bulunduğunu açıkça göstermiş oldu. Buna karşın Kilise, vergi toplama ayrıcalığını 18 yıl daha sürdürdü ve bir anlamda yaralarını sarmayı başardı. Zaten, Osmanlı Yönetimi'nin de Kilise'nin gücünü bütünüyle ortadan kaldırmak gibi bir niyeti yoktu.

Bağımsız Yunan devletinin doğuşu, Kıbrıs tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu tarihten itibaren, Yunan ulus-devletinin inşa süreci, giderek artan bir biçimde Kıbrıslı Ortodoks Rumları da etkisi altına alacak ve devlet doktrini olarak şekillenen Megali Idea, Kıbrıs'ta da süratle taraftar kazanacaktı. Bu yeni tarihsel dönemin ilk habercisi, daha 19 Ağus-

3 Rolandos Katsiaonis, *Labour, Society and Politics in Cyprus, during the second half of the nineteenth Century*, Nicosia, 1996, s. 15.

tos 1828 gibi erken bir tarihte, Başpiskopos, Piskoposlar ve bazı şahsiyetlerin imzalarını taşıyan ve Yunanistan'ın ilk Valisi Kapodistria'ya gönderilen memorandum olacaktı. Memorandumda Kıbrıs'ın, yeni kurulan bağımsız Helen Devleti'nin sınırları içine alınması isteniyordu. Ancak, bu dönemde açık ve güçlü bir Enosis hareketinden söz etmek mümkün değildir. Giderek artan ticaret ilişkilerinin sonucu 19. yüzyılda yeni ve dinamik bir orta sınıfın oluşmaya başlaması, Kıbrıs Rum toplumuna yeni bir ivme kazandıracaktı. Lefkoşa'da yaşayan geleneksel yöneticiler ve zenginlerden farklı olarak, Larnaka ve Limasol gibi liman kentlerinde ortaya çıkan ve Avrupalılarla iç içe yaşayan yeni orta sınıf, kapitalistleşme sürecinde öne çıkacaktı. Lefkoşalı Ortodoks Rumların en zenginleri bile, çok az okuma yazma biliyordu ve henüz ulusçuluk akımından etkilenmedikleri gibi, modern anlamda da burjuva sayılmazlardı. Örneğin, Lefkoşa ve Girne bölgelerinin en zenginlerinden sayılan Hristodulos Severis, güçlükle yazı yazabiliyordu.[4] Ortodoks Rum Kocabaşları, Müslüman Türk ağalardan ayırmak mümkün değildi. Sık sık bir araya geldikleri "Yeşil Gazino"da, Lefkoşa'nın Hıristiyan ve Müslüman yöneticileri ile nüfuz sahibi erkânı, hem kıyafet hem de davranış bakımından aynı görünüşü sergiliyorlardı. 1878 yılının Aralık ayında, Hükümet Konağı'nda toplanan ve bayram vesilesiyle kendilerini İngiliz Yüksek Komiseri, Sir Garnet Wolseley'e takdim eden Lefkoşalı "aristokratlar", dört kesimden oluşuyordu. Sırasıyla dini önderler, Lefkoşa'nın soylu aileleri, resmi görev icra eden bürokratlar ve son sırada da tüccarlar yer alıyordu. 12 Aralık 1878 tarihli *Times* gazetesine göre, hiyerarşinin ilk üç basamağında yer alanlar resmi kıyafetleriyle teşrif etmişlerdi. Son sırada tüccarlar bulunuyordu. "Bunlar arasında, vergi toplayıcılığından zenginleşenler olduğunu fark etmek zor değildir. Kıbrıs'ta, hepsi de çok zengin olan bu beyler, çeşitli alafranga kıyafetler uydurmaya çalıştılar, ancak görünen o ki, pek başarılı olamadılar."[5]

---

4 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 16.

5 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 17.

Larnaka ve Limasol'da oluşan orta sınıf daha farklıydı. Bunlar arasında evinde küçük kütüphane bulunduranlar bile vardı. Larnaka'nın kozmopolit ortamı içinde Osmanlı düzenine karşı ilk radikal fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı. Önceleri, ruhban sınıfı üyelerinin laik milliyetçi akımlardan rahatsız olduğu ve asıl kaygılarının Osmanlı yönetimi ile iyi geçinmek ve toplumsal statülerini korumak olduğu görülür. Nitekim Kıbrıs Kilisesi, Fener Patriği'nin izinden giderek, Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra oluşan Yunan Kilisesi'ni (1822), 1850 yılına kadar tanımamış ve Yunan Kilisesi ile ilişki kurmaktan kaçınmıştı. Kilise için, en azından bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Millet Sistemi"nden kaynaklanan "Millet Başı" geleneğini sürdürmek daha ağır basıyordu. Ancak, hem milliyetçi fikirlerden etkilenen orta sınıfın oluşmaya başlaması, hem de Megali İdea'nın 1844 yılından itibaren Yunanistan'da devlet doktrini olarak benimsenmiş olması, Kıbrıslı Rumları giderek Enosis-milliyetçiliği doğrultusunda etkileyecekti.

Kıbrıs'ta İngiliz yönetiminin başlamasıyla (1878), Müslümanların yönetimdeki hükümranlığı son buldu. İngiliz yönetiminin ilk iki yılında, Kıbrıslı Rumların yönetimdeki payı 125 kişiyle yüzde 34'e yükseldi. Yüzyılın sonunda ise, bu rakam 237 kişiye, yani yüzde 50'ye ulaştı. Kıbrıslı Türklerin yönetimdeki payı ise, 198 kişiyle yüzde 42'ye düştü.[6] Yönetim yapısındaki bu değişikliğin yanı sıra, süratle büyüyen ticaret hacminden de en büyük payı alan Kıbrıs Rum burjuva kesimleri olmuştu. Kapitalistleşme sürecinde Kıbrıslı Rumların öne çıkması, Ada'da ortak bir modernleşme sürecinin yaşanmadığını, tam tersine, eşitsiz gelişimin daha modernleşmenin ilk aşamasında ortaya çıktığını yansıtmaktadır. Bu durum Kıbrıs'ta, ileride yaşanacak etnik çatışmanın temel boyutlarından birini oluşturacaktı. Kıbrıslı Rumların, dinamik modernleşme süreciyle birlikte yükselişe geçen "Enosis Milliyetçiliği" karşısında Kıbrıslı Türkler, başka nedenlerin yanı sıra, "zayıf modernleşme" sonucu savunmacı bir "karşı milliyetçilik" geliştireceklerdi.

---

6 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 81.

İngiliz sömürgeciliğinin başlamasıyla diğer bir yenilik eğitim alanında görülür. Eğitim yapısı, hem nicelik, hem de nitelik bakımından köklü bir değişikliğe uğramıştı. Okul sayısında tam bir patlama olmuştu. 1881 yılında, sayısı 99 olan Kıbrıs Rum okulları, 1901'de 273'e çıkmıştı. Kıbrıs Türk okulları ise, aynı dönemde 71'den 144'e ulaşmıştı. Görüleceği gibi, Kıbrıs Rum okulları, Kıbrıs Türk okullarından iki kat fazlaydı. İngiliz yönetiminin yol yapımı gibi altyapı yatırımları, köyler arası ve köyler ile kasabalar arası ulaşımı kolaylaştırdığından, öğrenci sayısı da büyük bir hızla artmıştı. 1881'de toplam 6776 öğrenciden 4907'si, yani yüzde 72'si Kıbrıslı Rum idi. 1901'de Kıbrıslı Rum öğrenci sayısı 15.712'ye çıkmış, yüzde 209'luk bir artış sağlanmıştı. Kıbrıslı Türklerde ise, öğrenci sayısı, yüzde 177'lik bir artışla 5176'ya ulaşmıştı.[7] İngiliz yönetimi okullara mali yardımda bulunmasına karşın -1886'da okul başına 15.4 sterlin tutarında yardım yapılmıştı- okullara idari açıdan özerklik tanımıştı. Örneğin Lefkoşa'da, 1893 yılında kurulan ve Helen ulusçuluğunun kalesi sayılan "Pankiprian Gymnasium", hükümetten para yardımı almasına karşın, özerk bir okuldu. Limasol ve Larnaka'da açılan ortaokullar ise, tamamen bağımsız okullardı. Yunanistan Krallığı'nın uyguladığı ve asıl amacının Yunan Krallığı'nın sınırları dışında yaşayan Ortodoks Rumları politize ederek Megali İdea'yı gerçekleştirmek olan eğitim seferberliği göz önünde bulundurulursa, Kıbrıs'taki Rum okullarının uyguladığı eğitimin içerik ve niteliğini kestirmek zor olmasa gerektir. Yunanistan'dan getirilen kitapların içeriği, Helen milliyetçiliğini teşvik eden, Helen dili ve tarihi gibi konularla doluydu. Müfredatta yer alan derslerin başında, "I İroes Tis Neas Ellados" (Yeni Yunanistan'ın Kahramanları) ve "Peri Ethnikis Agogis" (Milli Eğitim Üstüne) gibi dersler geliyordu. Eğitim seferberliği ile Yunanistan'la bütünleşme fikri, adeta el ele gelişiyordu. Zaten ağır vergilerden ötürü sevimsiz olan sömürge yönetimi, yavaş yavaş, okuma-yazma öğrenen ve Megali Idea tutkusuyla yetişen yeni ve dinamik bir kuşakla karşı karşıya gelecekti.

---

7 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 84.

Eğitilmiş insan sayısının artışına paralel olarak, yazılı basın da süratle gelişiyordu. 1878'de *Cyprus* adlı gazete Larnaka'da çıkmaya başladı. 1879'da *Neon Kition*, 1880'de *Alitha*, 1881'de *Stasinos*, 1884'te *Salpiiks*, 1885'te *Enosis*, 1887'de *Foni tis Kipru* yayın hayatına girdi. Ulaşım ve posta hizmetlerinin gelişmesiyle gazetelerin dağıtımı da kolaylaşmıştı. 1900 yılında, toplam 7 Rumca gazete çıkıyor ve 4600 gazete satılıyordu.[8] Gazetelerin içeriğini belirleyen temel konular, Helen milliyetçiliği ve "Anavatan özlemi" idi. Gazeteler arasında en liberal sayılabilecek olanı bile, "Enosis" adını taşıyordu. Yayın hayatına 17-29 Ağustos 1878'de başlayan *Cyprus* gazetesinde, Th. Konstantinidis şöyle diyordu: "Gazetecilik kalemime Helen kalbim sonsuza kadar kılavuzluk edecek. Bunu ne saklayabilirim, ne de saklamak isterim."[9]

Bütün bu toplumsal yeniliklere paralel olarak, piyasa ekonomisinin gelişmesiyle oluşan kamusal alan, hem Helen milliyetçiliği tarafından belirleniyor hem de milliyetçiliğin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Yunan Bağımsızlık Savaşı'yla ilgili sahne oyunları kasaba ve köy kahvelerinde sahneleniyor ve Kıbrıslı Rumlar bu oyunları büyük bir heyecen ve coşku içinde izliyorlardı. Geleneksel toplumun çözülmesi ve modern toplumun doğuş süreçlerine, dolayısıyla siyasal ve kültürel hareketliliğe, Helen milliyetçiliği refakat ediyordu. Oluşmakta olan burjuva orta sınıfı, hem sayı hem de güç bakımından yükselişe geçmişti. Bu sınıfın gençleri, yüksek öğrenime de önem verecek ve çoğu, Megali Idea'nın ideolojik aygıtı durumunda olan Atina Üniversitesi'nde öğrenim görecekti. Seçtikleri meslek dallarının başında avukatlık ve hekimlik geliyordu. Ellerinde diplomaları, yüreklerinde Megali İdea tutkusu adaya dönen bu gençler, Kıbrıs Rum köylüsünü hem ideolojik hem de ekonomik bir abluka altına alacaktı. Tefeci ve faizci sınıfın avukat ve hekim çocukları, Kıbrıs Rum köylüsünü, patronaj ilişkilerinin de yardımıyla, süratle Enosis hareketine kazandıracaktı.

---

8 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 95.

9 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 96.

İngiliz yönetiminin başlamasıyla ortaya çıkan yenilikleri Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolos'u, 1879 yılında, şu sözlerle değerlendiriyordu: "Kıbrıslıların morali inanılmaz derecede yükseldi. Daha dört yıl önce, özellikle kırsal alanda kendilerine Helen demekten çekinenler, (Asyalı Despot'tan çekindikleri için) bugün kendilerini açık bir biçimde Helen, Yunanistan'ı da sevgili Anavatan olarak adlandırıyorlar."[10]

Kıbrıs'ta Helenizmin yükselişini teşvik eden diğer bir faktör de, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında devam eden savaşlardı. Özellikle Girit Ayaklanması (1896), Kıbrıslı Rumlar arasında geniş yankı uyandırmıştı. Ayaklanmanın başlamasıyla Kıbrıs'ta Başpiskopos'un başkanlığında "Girit Dayanışma Komitesi" kurulmuş ve Girit için yardım kampanyası başlatılmıştı. Yunan vatandaşı olan ve Kıbrıs'ta öğretmen olarak çalışan Nikolaos Katalanos'un öncülüğünde pek çok Kıbrıslı Rum genci savaşmak üzere Girit'e gitmişti. 1897'de Yunanistan'ın hezimetiyle sonuçlanan Osmanlı-Yunan savaşı, Kıbrıslı Rumlar arasında coşkulu bir heyecan yaratmıştı. Savaşa katılan ve savaştan sonra adaya geri dönen Kıbrıslı Rumlar, Helenizmin güçlenmesine katkıda bulunuyorlardı. Bu arada Nikolaos Katalanos, "Agabi Tu Lau" (Halk Sevgisi) adlı örgütün başına geçerek, Helen milliyetçiliğini yaygınlaştırma misyonunu üstlenmişti. Girit savaşını konu alan şiirler, bu dönemde dilden dile dolaşıyordu. 1897'ye kadar daha çok elit içinde gelişen Helen milliyetçiliği, giderek geniş halk kesimlerine yayılmaya başlıyordu.

Yaygınlaşan Enosis istemi, bu hareketin öncülüğünü yapan Kıbrıs Kilisesi içinde de gelişmelere yol açmış, geleneksel çizgide yer alan Enosisçi Piskoposlar ile daha militan bir Enosisçi çizgi benimseyen Piskoposlar arasında gerilim ve tartışma baş göstermişti. Kıbrıs tarihinde "Kilise Krizi" olarak anılan bu çatışma 1901 yılında, Girne ile Larnaka Piskoposlukları arasında yaşanmıştı. On yıl süren bu çatışmada, Girne Piskoposluğu'nu büyük tüccarlar, faizciler, büyük işyeri sahipleri, papazlar ve

---

10 Rolandos Katsiaonis, *a.g.e.*, s. 181-182.

rahiplerin büyük çoğunluğu desteklemişti. Bunlar bir anlamda, geleneksel kesimi oluşturuyordu. Buna karşılık. Kitium (Larnaka) Piskoposluğu, genç-burjuvazi, milliyetçi aydınlar ve fakir halk kesimlerinin desteğini arkasına almış, daha militan bir Enosis politikası benimsemişti. Seçimi Larnaka Piskoposluğu kazandı (1901). Tam on yıl sonra da, 1901 Piskoposluk seçimini kazananlar, Başpiskoposluk seçimini de kazanmayı başarınca, Kıbrıs Kilisesi daha militan Enosis kampanyalarıyla Kıbrıs'ta Helenizmin yükselişini ileriye taşıyacaktı.

1931 yılına kadar geçen süre içinde, Kıbrıs'ta Megali İdea ve ondan doğan Enosis şiarı en ücra köşelere kadar yayılarak, Kıbrıs Rum toplumunu etkisi altına aldı. İngiliz yönetimine karşı gerçekleştirilen 1931 Ekim Ayaklanması, kitleselleşen Enosis hareketinin açık bir göstergesiydi. Nitekim, Ekim Ayaklanması'ndan sonra sömürge yönetimi, Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği bir değerlendirme raporunda şu görüşlere yer vermişti: "Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini isteyen hareket, uzun zamandan beri mevcuttur ve hükümette görevli olanlar ile Müslüman Türkler hariç, nüfusun bütünü tarafından desteklenmektedir. Hareketin öncülerinin büyük çoğunluğunu, ruhban sınıfı dışında avukatlar oluşturmaktadır. Hareketin tek amacı Yunanistan ile bütünleşmektir. Ekonomik ve siyasi koşullardan kaynaklanan şikâyetler, tamamıyla bu amaca hizmet etmektedir."[11]

Gerçekten 20. yüzyılın başında Kıbrıs'ta doludizgin bir yükseliş sergileyen Enosis tutkusu, dönemin Komünist Partisi dışında, bütün toplumsal ve siyasi güçler tarafından benimsenen siyasi bir proje olmanın yanı sıra, Kıbrıs'ta modern Helen kimliği ve ulusal bilinci belirleyen temel referans haline gelmişti. Ne var ki, Yunanistan'da aynı döneme rastlayan "Küçük Asya Felaketi"nden sonra, Helenleri tek devlet çatısı altında toplama projesi, tam anlamıyla yok olmamışsa bile, büyük bir darbe yemiş ve iyice gerilemişti. Kıbrıslı Rumlar açısından "tarihin bir ironisi" sayılabilecek bu eş zamansızlık, Kıbrıs'ta Helen

---

11 CO 67/242/4, Colombos Report, No A68/1/103, 6 Kasım 1931.

milliyetçiliğini zor durumda bırakacak ve başka faktörlerle birlikte, Enosis projesinin yenilgisine zemin hazırlayacaktı. Enosis ayrıca, Kıbrıslı Rumları derin ikilemler içine sürükleyecekti: Helen milliyetçiliği, Kıbrıslı Rumlara ne Enosis bahşedecek ne de bağımsız bir Kıbrıs devleti fikriyle barışık yaşamalarına olanak tanıyacaktı.

Tarihin Bir İronisi: Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi, Yunanistan'da Megali İdea'nın Çöküşü

Yunan devletinin doğuşundan sonra şekillenen ve Yunanistan dışında yaşayan Helen asıllı Ortodoks Hıristiyanları aynı devlet çatısı altında toplayarak, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı ve İstanbul'u başkent yapmayı tasarlayan Megali İdea projesi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Helen asıllı tebaayı, bu doğrultuda kültürel olarak etkileyerek seferber etmeyi, büyük ölçüde başarmıştı. Bir yanda yükselen milliyetçilik akımları, diğer yanda Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi akımlar arasında git-gel yaşayan ve eşitlik temelinde tutarlı bir Osmanlı yurtseverliği geliştiremeyen Osmanlı aydınları ve hükümet uygulamaları, milliyetçilik doğrultusundaki yükselişi iyice teşvik ediyordu. Diğer gruplar gibi Helenler de pasif etnik/dinsel kimlikten sıyrılıyor ve giderek dinamik ulusal kimlik formasyonuna yöneliyorlardı. Bu, bir anlamda, Osmanlı'nın dine dayalı millet sisteminin, giderek yerini ulusal toplumlara bırakmasıydı. Megali İdea projesi bu açıdan başarılı oluyordu. Ne var ki, Yunanistan'ın güçsüz bir devlet oluşu ve romantik Helen milliyetçiliğinin Megali İdea'nın sınırlarını tam olarak belirleyememesi, adı geçen projeyi hayata geçirmekte ciddi güçlüklerle karşı karşıya bırakıyordu. Bir nokta son derece açık ve kesindi: Yunanistan, büyük güçlerin desteğini arkasına alabildiği ölçüde Megali İdea'yı hayata geçirebilirdi. Bu yüzden, Yunanistan'ın Batılı devletlerden sürekli destek beklemesi, Batı'da alay konusu yapılıyordu. Aleksis Politis'in deyişiyle, "ne istediğini tam olarak bilemeyen o dönemin Yunanlıları, her şeyi istiyorlardı. Avrupa basınında Yuna-

nistan'la ilgili sık sık yayımlanan karikatürlerde Yunanistan, eteğini giymiş (Yunanlıların milli kıyafeti olan fustanela - N.K.) ağlayan ve şikâyet eden küçük bir çocuk olarak yer alıyordu. Buna benzer bir karikatür İtalyan mizah dergisi *Il Papagalo*'da yayımlanmıştı. Çocuğun etrafına toplanan Avrupa halkları, "Yine ne istiyorsun?" diye soruyor, etekli çocuk da (Yunanisan - N.K.) "İsterim, ayı isterim" diye bağırıyordu.[12]

Daha önce de belirtildiği gibi, güçsüz Yunanistan için Megali Idea fazlasıyla büyük bir ülküydü. Bu yüzden Batılı devletlerin desteğine başvuruyor, bu desteği bulduğu zaman mutlu, bulamadığı zaman da küskün oluyordu. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden, Yunanistan'ın Batı'ya bakışında görülen ikili yaklaşım, büyük ölçüde bu olgudan kaynaklanmaktaydı . O dönemin "Anti-Batı heyezanlarını" bir yazısında değerlendiren, Megali Idea'nın bir ideoloji olarak yerleşmesinde çok önemli katkısı olan ünlü tarihçi Konsantinos Paparikopulos, Batı'yı eleştirenlere şöyle sesleniyordu: "Şükran duygusunun siyaset alfabesinde yeri yoktur. Mantıklı davranan uluslar müteşekkir değil güçlü olurlar."[13] Ne var ki, Yunanistan güçlü bir devlet olamamıştı. Megali Idea doğrultusunda elde edilen başarılar, ancak büyük devletlerin yardımlarıyla gerçekleşebilmişti. Bu başarıların en büyüğü ise, Elefterios Venizelos'un hükümet ettiği ve özellikle İngiltere ile işbirliği yapıldığı dönemlere rastlıyordu.

Megali Idea, milli kültür ve kimlik formasyonunda oldukça başarılı olmuş ve hem ulusal kimliğin Helen-Ortodoks sentezi temelinde şekillenmesini hem de irredantist Helen milliyetçiliğinin yayılmasını sağlamıştı. Yunanistan dışındaki Helenlerin ulusal kimliklerinin gelişmesi ve kendilerini Helen ulusunun organik bir parçası saymaları, Megali Idea projesinin kültür politikası sonucu yaygınlık kazanmıştı. Ne var ki, Yunanistan'la siyasi bir birlik oluşturmak, bütün Helen asıllılara nasip olamamıştı. Ulusal kimlik ile ulusal siyaset arasında derin ge-

---

12 Aleksis Politis, *Romantika Hronia*, Atina, 1993, s. 65.

13 D.I. Tsausi (der.) *Ellinizmos ke Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998, s. 58.

rilim ve çatışmanın oluşması, böylesi tarihsel koşullar içinde tezahür etmişti. Bundan en çok etkilenen, Anadolu ve Kıbrıs Rumları olacaktı. Anadolulu Rumlar, "Küçük Asya-Felaketi"nden sonra, doğup büyüdükleri toprakları geride bırakarak, Yunanistan'a yerleşmek durumunda kalmışlardı. 20. yüzyılın başında Kıbrıslı Rumlar, Helen ulusçuluğunun kültürel etkisiyle ayağa kalkmış, Yunanistan'a katılmak için dinamik bir mücadele başlatmışlardı ki, Yunanistan, 1922 yenilgisi sonucu fevkalade güçsüz bir duruma düşmüştü. Ulusal bilinç bakımından yükselen Helenizm, siyasi bir proje olarak Enosis'i gerçekleştirme bakımından son derece zayıftı. Bu koşullar altında başlayan ve 20. yüzyıl boyunca devam eden, ulusal kimlik ile siyaset arasındaki gerilim, Kıbrıslı Rumların adeta kaderi olacaktı.

Daha önce değinildiği gibi, 1930'larda Enosis istemi Kıbrıs Rum toplumunda iyice yaygınlık kazanmışken, "ulusal merkez" Yunanistan, Lozan Anlaşması ve nüfus mübadelesi sonrasında ortaya çıkan ağır iç sorunlarla boğuşuyordu. Megali İdea'dan bütünüyle vazgeçmemiş olmasına karşın, bundan böyle, Megali İdea'ya dönük politika değil, büyük güçlerle, özellikle İngiltere ile iyi geçinerek Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü korumak Yunan dış politikasının özünü oluşturuyordu. Bu koşullar altında, Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliğinin coşkulu yükselişi, Yunan hükümetleri tarafından aynı coşkuyla karşılanmıyor ve Yunanistan ile Kıbrıslı Rum toplumu arasında ilk çelişkiler ortaya çıkıyordu. 1931 yılında, Kıbrıs'ta, Enosis istemiyle "Ekim Ayaklanması" gerçekleştirildiğinde, Yunanistan'ın başbakanlık koltuğunda, Megali İdea'yı en militan biçimde gerçekleştirmeye çalışmış olan Elefterios Venizelos oturuyordu. Ne var ki, 1930'ların Venizelos'u, 20. yüzyılın başındaki Venizelos'tan çok farklı olmasa da, siyasetin bir olabilirlikler sanatı olduğunu çok iyi biliyor ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesinin koşulları bulunmadığını, Kıbrıslı Rumlara açıkça söylüyordu.

1924 yılında yeniden başbakanlık koltuğuna oturan ve 1933'e kadar kısa aralıklarla başbakan olarak görev yapan Ve-

nizelos, Kıbrıslı Rumların "Enosis Şimdi" biçiminde özetlenebilecek dinamik ve Büyük Britanya ile çatışan tutumlarına karşı çıkıyor ve İngiliz dostluğuna büyük önem veriyordu. Ona göre, Kıbrıs'ın Yunanistan'la bütünleşmesi, ancak İngilizlerin rızasıyla mümkün olabilirdi. Bunun için İngilizlerin dostluğunu kazanmak, çok önemliydi. Daha 1931 "Ekim Ayaklanması"ndan önce, Venizelos, 13 Mayıs 1931 tarihinde, Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolos'u Aleksi Kuru'ya şunları yazmıştı: "Kıbrıs'ta birtakım siyasi haklar elde etmek, her Kıbrıslı yurtsever tarafından memnunlukla karşılanmalıdır. Bugünkü uzlaşmaz tutumda ısrarlı olmanın hiçbir yararını görmüyorum (...) Girit mücadelesi yıllarında, sığ tepkiselliğin sonuçlarını birçok kez tatmıştım. Arzum, eski hataların tekrarlanmamasıdır. Bana göre Kıbrıs için en iyi yol, birtakım yeni hakları benimsemek ve bunları elde etmek için yasal zeminde mücadele etmektir. Kırbıs'ta, güç gösterisinin sonuç getirici olabileceğine inanan anlayış, terk edilmelidir. İstenilen sonuçlara, daha mantıklı araçlarla, zamanı geldiğinde ulaşabilinir."[14] 1931 Ayaklanması'na karşı Venizelos'un tepkisi çok sert olmuştu. Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolosu Kuru'yu, -İngilizlerin baskısıyla-, hükümet politikasına uymadığı için, derhal geri çağırmıştı. 24 Ekim 1931'de basına yaptığı bir açıklamada Kuru'yu, Kıbrıslı Rumların tutumunu desteklediği için, sert biçimde eleştirerek, sözlerine şu cümlelerle son vermişti: "Mantıklı hiçbir insan, bu tür davranışların Büyük Britanya'yı Kıbrıs Helenleri'nin ulusal özlemlerini tatmin etmeye zorlayacağına inanamaz."[15] 31 Ekim 1931'de, Atina'da yapılmak istenen Kıbrıslı Rumlarla dayanışma gösterilerini, Venizelos, "ülkenin genel çıkarlarına hizmet etmez" gerekçesiyle yasaklamıştı. Venizelos Atinalıları, Yunanistan sınırları dışında yaşayan Helenler için mücadele etmekten vazgeçmek için uyarırken, ülkenin genel çıkarlarının, "İngiltere ile dostluk" ve "mutlak uyum" içinde olmayı gerektirdiğini ileri sürüyordu. Dış Helenlere de sesle-

---

14 Nikos Kranidiotis, *Dio Krisimes Fasis Tu Kipriaku*, Atina, 1986, s. 119.

15 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 125.

nen Venizelos, şöyle diyordu: "Yunanistan sınırları dışında bulunan ve milli ailenin parçaları olanların, ülkenin politikasına karşı engel oluşturmalarına müsaade edilemez. Ülkenin politikasını, sadece onun yurttaşları belirler."[16] Venizelos, bir basın açıklamasında, Kıbrıslı Rumların Enosis istemini şu sözlerle değerlendirmişti: "Kıbrıs'ın ve Onikiadalar'ın hakları kutsaldır. Ancak, onların sırası henüz gelmiş değildir. Kıbrıs sorunu, evrimsel olarak, adım adım, Enosis'e götürecek önerileri kabul ederek, Lefkoşa ile Londra arasında gerçekleştirilecek dostluk içinde çözülmelidir."[17]

Değişen Megali Idea anlayışı ve Venizelos'un Kıbrıs politikası, Yunan Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada da dile getirilmişti. Yunan basınını ağır eleştirilere tutan Venizelos, Kıbrıs'taki ayaklanmayı desteklemelerini ülkeye karşı "düşmanca" bir tavır olarak değerlendiriyor ve amaçlarının Ingiliz-Yunan dostluğunu sarsmak olduğunu ileri sürerek, konuşmasını şöyle sürdürüyordu: "Bu fırsattan yararlanarak, hükümetin ulusal talepler konusunda, sadece Kıbrıs değil, Onikiadalar konusunda da, görüşünü resmen ifade etmek isterim. Bu adalarda yaşayan Helenlerin ulusal özlemleri, Helenlerin (Yunanistan'dakilerin - N.K.) ruhunda derin bir karşılık bulsa da, Yunan devletinin bu özlemlerin gerçekleştirilmesi için destek sağlaması imkânsızdır (...) Yunanistan'ın yaşamsal, son derece yaşamsal çıkarları, onun hem Büyük Britanya hem de Akdeniz'in büyük gücü komşumuz İtalya ile sağlam dostluk ilişkileri kurmasını gerektirmektedir."[18] Venizelos, Yunanistan'ın adı geçen adalarda yaşayanların "ulusal özlemlerine" sahip çıkması veya onları teşvik etmesi halinde, Ingiltere veya İtalya ile dost kalmanın imkânsız olacağını ileri sürerek, şu noktaya dikkat çekiyordu: "Bu adalarda yaşayan soydaşlara seslenmeyi bir görev sayar ve onları temin etmek isterim ki, bugün hükümranlığı altında yaşadıkları büyük güçlerin çıkarları, bu hükümranlığın devamını gerektiriyorsa, hiçbir güç bunları (büyük güçleri - N.K.)

16 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 124.

17 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 125.

18 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 127.

sarsamaz."[19] Venizelos'a göre, gün gelir İngiltere Kıbrıs'ta kalmayı yararlı bulmaz veya Kıbrıs'ın küçük bir bölümünü elde tutmakla çıkarlarını koruyabilirse, Kıbrıs'ın el değiştirmesi ancak o zaman olanaklı olabilirdi; bu da bir koşulla: İngiltere ile dost kalarak ve İngiltere'nin bu değişime zorlanmış olabileceği izlenimini vermeyerek... Venizelos, konuşmasının bir başka yerinde, Kıbrıs'ın gelecekte İngilizler tarafından Yunanistan'a verilebileceğine inandığını, bu doğrultuda birtakım duyumlar aldığını söyleyerek, "elbette İngiltere meseleyi kapanmış sayıyorsa, benim için de kapanmıştır... Eğer İngiltere, tekrar ediyorum, meseleyi kapanmış saymakta ısrar ederse, mesele kapanmış demektir."[20] Venizelos, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesinin imkânsız olmadığını, bunun bir gün gerçekleşebileceğine inandığını, ama bir konuda çok emin olduğunu söylüyordu: "O da İngiltere ile iyi geçinmek, dost olmaktır". Eylemler ve çatışmalarla "ulusal hasretleri" gidermek mümkün değildir. Venizelos'a göre "İngiltere isterse, kibar bir jest yaparak Kıbrıs'ı verebilir, ama baskı altında asla..."

Hem Kıbrıs'ta hem de Yunanistan'da şimşekleri üstüne çeken, hatta Yunanistan'da muhalefet tarafından, "Eski Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ruhlu bir Saraylı" gibi davranmakla suçlanan Venizelos, Yunan dış politikasını yeni bir zemine oturtmuştu. Artık "her şey Megali İdea için" dönemi kapanıyor ve "Dış Helenleri kurtarmak" Yunan devletinin birinci görevi değil, Yunanistan'ın genel çıkarlarına tâbi kılınıyordu. Bir anlamda, "ulusal merkez" ve "çevre"de yaşayan Helenler arasında -ki bunlar çoğunlukla Kıbrıs ve Onikiadalar'da yaşıyorlardı- çıkar uyumsuzluğu oluşuyordu. Kuşkusuz, bu yeni yaklaşım, Yunanistan'ın 1920'li yıllarda oluşan koşullar içinde, yeni bir dış politika izlemek zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Megali İdea'nın militan savunucusu Venizelos, gerçekçi bir dış politika izlemek zorunda olduğunun bilincindeydi. O dönemde Yunanistan'ın, neredeyse bütün komşularıyla sorunlu ol-

---

19 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 24.

20 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 129.

ması, Venizelos'u dostluk ve işbirliği politikasına sevk etmişti. İtalya ile yakınlaşmak, Yugoslavya ve Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak, Venizelos'un kısa sürede elde ettiği diplomatik başarılar arasında sayılabilir. Özellikle İtalya ile kurduğu iyi ilişkiler nedeniyle, muhaliflerin sert tepkisini çekmişti. Onikiadalar'ın İtalya egemenliğinde olmasına karşın, Venizelos, İtalya'ya dostluk elini nasıl uzatabilirdi? Deneyimli siyaset adamı Venizelos'un yanıtı çok açıktı: "Nasıl ki Kıbrıs'ın İngiliz egemenliği altında bulunması, yaklaşık yarım yüzyıldan beri devam etmekte olan Yunanistan-İngiliz dostluğunu etkilememişse, Onikiadalar da, İtalya ile Yunanistan arasında güven ve dostluk bağlarının gelişmesini engellememelidir".[21] Yeni dönemin gerçekçi ve pragmatist Venizelos'u, Türkiye ile "dostluk ve tarafsızlık" anlaşması imzaladıktan sonra (1930), bir adım daha atarak, Mustafa Kemal'i, "Yurtta Barış Dünyada Barış" politikasından ötürü, Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi.

Venizelos'un, ölmeden hemen önce Kıbrıs'a yapmayı düşündüğü ama ömrü yetmediği için gerçekleştiremediği bir ziyaret için hazırladığı konuşması, Kıbrıslı Rumları tatmin etmekten çok uzaktı. Kıbrıs'a dair "son vasiyeti" sayılan bu metin aynen şöyledir: "Kıbrıs'ta, ziyaretim esnasında konuşacağım ve şunları savunacağım. Kıbrıslılar, loyal subjects of British Empire (orjinal metinde İngilizce olarak geçiyor) olmalıdırlar. İnanıyorum ki, bu durumda, uzun olmayan bir gelecekte, Hindistan'ın bugün kavuşmakta olduğu statüye, tam home rule statüsüne kavuşabilirler ve British Commenwealth of Nations içinde, eşit üye konumuna erişebilirler. Bunun en kısa zamanda ve daha emin bir şekilde gerçekleşmesi için, Kıbrıs Helenleri ve Türkleri arasında ilişkilerin her gün biraz daha yakın ve daha dostane olması gerekmektedir. Kıbrıslıların (Kıbrıslı Rumlar kastediliyor - N.K.) bu politikası, Yunanistan'ın ve Helen ulusunun genel çıkarları ile çelişmediği gibi, bu çıkarlara tam olarak hizmet edebilir".[22]

---

21 Efstathios Lagakos, *O Laikismos sta Ethnika mas Themata*, Atina, 1996, s. 35.

22 Efstathios Lakakos, *a.g.e.*, s. 131.

Görüleceği gibi Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasından sonra ortaya koyduğu "büyük ve homojen Yunanistan" projesi, Kıbrıslı Rumların ulusal bilincinin gelişmesine, etnisite, din, dil faktörlerinin siyasallaştırılarak Enosis'ten yana siyasi bir seferberliğin oluşmasına yol açmıştı. Ancak Kıbrıslı Rumlar, Enosis istemini toplumun en geniş kesimlerine yayarak, Büyük Britanya'ya "Enosis Şimdi" dediklerinde, Yunanistan'ı yanlarında bulamadılar. Böylece, çok uzun yıllar devam edecek olan bir ikilem, 1930'larda netleşmeye başladı: Yunan ulus devleti, Kıbrıs'ta Helenizmin güçlenmesi için her türlü çabayı sarf ederken, Helenizmin siyasi ifadesi olan Enosis istemine, Kıbrıslı Rumların istediği ölçüde sahip çıkamıyordu. Bu çelişkiyi aşmak için çevre-milliyetçileri, merkezi, yani "Anavatan"ı Enosis politikasına angaje etmek için, merkezdeki milliyetçi kamuoyunu harekete geçirmeye yönelecekti. Venizelos'un, yapmayı düşündüğü öneriler, Kıbrıs Rum toplumunun -o toplum ki, 1830'dan beri romantik, özcü, irredantist bir milliyetçi söylem içinde yoğrulmuştu- ideolojik yapısına ters düşüyordu. Siyasi gerçeklerle milliyetçi ideolojinin özlemleri arasındaki çelişki, Kıbrıs'ta siyasi gelişmeleri yönlendirmeye devam edecekti. Nitekim, Kıbrıslı Rumlar, ne Kıbrıslı Türklerle yakınlaşacak, ne de İngiliz yönetiminin ileride sunacağı özerklik önerilerini benimseyecekti. Siyasi yaşamı belirleyen temel slogan, "Enosis Sadece Enosis" olarak kalacaktı.

1920'li yılların sonunda Venizelos'un başlattığı gerçekçi ve temkinli dış politika, büyük ölçüde Yunanistan'ın ağır iç sorunlarından ve ülkenin, özellikle Büyük Britanya'ya olan bağımlılığından kaynaklanıyordu. Ancak, "Dış Helenlerin kurtuluşu" gönüllerde hep bir tutku olarak kalmıştı. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'na katılan ve Almanya'nın işgaline uğrayan Yunanistan, savaş sonrasında Onikiadaları'ı İtalya'dan alarak, bu doğrultuda bir adım daha atmıştı. İki kutuplu dünyanın oluşmasıyla Yunanistan, Türkiye ile birlikte, Batı ittifakı içinde yer aldı. Her iki ülke, aynı tarihte, (1952) NATO üyesi oldu. Dünyanın çehresi iyice değişmiş ve bu değişiklikten Helen milliyetçiliği de payını almıştı. Özellikle Yunanistan'ın, Bulga-

ristan, Yugoslavya, Arnavutluk gibi kuzey komşularının sosyalist blok içinde yer alması, eskiden beri devam eden ve Balkanlar'da yaşayan Helenleri Yunanistan'a katmayı öngören Megali İdea'nın Balkan boyutu, iyice imkânsız hale gelmişti. İki kutuplu dünyanın siyasi/ideolojik ve askeri kamplaşması içinde, Balkanlar'da irredantist bir politika izlemek, bloklar arası savaş nedeni olabilirdi. Ayrıca, Soğuk Savaş mantığı, özellikle küçük veya güçsüz ittifak üyelerinin ulusal tutku ve çıkarlarını, genel blok çıkarları adına geri çekmeye zorluyordu. Bu durumda, irredantist Helen milliyetçilerinin, Pantürkçülerde olduğu gibi, göz dikebileceği son coğrafya parçası olarak Kıbrıs kalmıştı.[23] Ne var ki, Kıbrıs bir İngiliz sömürgesi, Yunanistan da, en azından 1950'li yılların başlarına kadar, İngiltere'ye bağımlı bir ülkeydi. Bu durum, Yunan hükümetlerinin Kıbrıs'a dönük aktif bir politika geliştirmesini engelliyordu. Bu koşullarda, Enosis için mücadele, öncelikle çevre milliyetçileri ve onlarla birlikte, Yunanistan'daki Panhellenist gruplara düşüyordu.

Çevre Merkezi Yönlendiriyor

1930'lu yıllarda Venizelos'un ortaya koyduğu ve Yunan-İngiliz dostluğunun vazgeçilmez olduğuna dayanan yaklaşım, Kıbrıslı Rumları Enosis istemlerinden uzaklaştırmadı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Enosis umutları yeniden kuvvetlendi ve Kıbrıslı Rumlar, daha yoğun bir hareketlilikle, Enosis'e ulaşmaya yöneldiler. Ne var ki, Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'ye her zamankinden daha bağımlı duruma gelmişti. Alman işgalinin yıkıcı sonuçlarının yanı sıra ülke, iç savaşa sürüklenmişti. Sağ ve sol arasında süren kanlı çatışmalarda, Batı dünyası Yunan sağının yanında yer alarak, Yunanistan'ı Türkiye ile birlikte Truman Doktrini çerçevesinde anti-komünist cepheye kazandırmak için uğraş veriyordu. Solcuların yenilgesinden sonra, Yunanistan'da iktidara gelen sağ

23 Hristos Rozakis, "I Ellada sto Diethni Horo", D.I. Tsausi (der.) *Ellinizmos Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998. s. 107.

hükümetler, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne son derece bağımlı hükümetlerdi. Bu arada İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, halkların 'kendi kaderini tayin' ilkesine dayanarak yükselen anti-sömürgeci mücadeleler karşısında gerilemek zorunda kalmış ve Kıbrıs'taki varlığını sürdürebilmek için, 1947 yılında, bir tür özerklik öngören öneriler hazırlıyordu. Kıbrıs Kilisesi, bu önerilere hemen karşı çıkarak, İngiltere'den Enosis'in gerçekleştirilmesini talep ediyordu. AKEL ise, özerklik için yapılacak görüşmelere katılacağını açıklamıştı. Yunan iç savaşının halen devam ettiği bu dönemde, Kıbrıs Rum toplumunun siyasi yaşamı da, Yunanistan'daki sol-sağ cepheleşmeden etkilenmiş, Kilise ve AKEL arasında gergin bir hava ortaya çıkmıştı. Kilise, özerklik girişimini lanetleyerek Kıbrıslı Rumları, "Kilisenin kanatları altında", "Enosis ve sadece Enosis" için mücadeleye çağırırken, önceleri Enosis'i savunan AKEL, Kasım 1947'de başlayacak olan özerklik görüşmelerine katılmaya hazırlanıyordu. Kıbrıs'ta bu gelişmeler olurken, Yunan hükümeti'nin dış işlerinden sorumlu bakanı Konstantinos Tsaldaris, Amerika'ya yaptığı bir ziyaret sonrasında, 18 Ağustos 1947'de, gazetecilerin Kıbrıs'la ilgili sorularına, "Kıbrıs konusuna değinmedim, çünkü hükümetin bütün dikkati çok daha önemli yaşamsal sorunlara yöneliktir. (....) Kıbrıs'ı konuşmamızın zamanı değildir" cevabını veriyordu.[24]

12 Ağustos 1948 tarihinde, özerklik görüşmeleri sonuç alınmadan sona erdi. Bu arada, AKEL'den bir heyet gizlice Yunanistan'a giderek, iç savaşta yer alan Yunan Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikos Zahariadis ile gizli bir görüşme gerçekleştirmişti. Zahariadis, İngiltere'nin Yunanistan'da "Monarşist Faşistleri" desteklediğini söyleyerek, AKEL heyetine, İngiltere'ye karşı mücadele etmeyi ve "ulusal davaya" (Enosis'e) sahip çıkmayı önermişti. Kısa bir süre sonra, AKEL'de liderlik el değiştirdi ve Ezekias Papaioannou Genel Sekreter seçildi. Bundan sonra, AKEL ile Kilise arasında Enosis mücadelesine kimin öncülük edeceği konusunda şiddetli bir yarış başladı. Bir

---

24 Nikos Kranidiotis, *Dio Krisimes Fasis Tu Kipriaku*, Atina, 1986, s. 43.

yanda, daha geniş kesimlere ulaşabilmek için AKEL'in kurduğu ve önceleri başkanlığını Yannis Kliridis'in, (Glafkos Kliridis'in babası), daha sonra Mateos Papapetru'nun yaptığı, Ulusal Kurtuluş İttifakı (EAS), diğer yanda, Kilise öncülüğünde kurulan Birleşik Ulusal Cephe (EEM), aynı amaç için harekete geçtiler. Bu dönemde Kilise'nin anti-komünist tutumu ve AKEL'e karşı tepkisi daha da artmıştı. Bu ortam içinde 1949 belediye seçimlerinde sol, oy kaybına uğramış ve altı belediyeden sadece dördünü kazanmıştı (bir önceki seçimde altı belediye başkanlığını da sol ve solun kurduğu ittifaklar kazanmıştı). Hem Yunan iç savaşının solcuların yenilgisiyle sonuçlanması, hem de seçimde alınan sonuçlar, AKEL'i Kilise ile yakınlaşma arayışlarına sürüklemişti. 8 Temmuz 1949 tarihinde, dört solcu belediye başkanının imzasını taşıyan ve Enosis'in gerçekleştirilmesini talep eden bir mektup, İngiliz hükümetine gönderildi. 17 Temmuz 1949 tarihinde ise AKEL, Kıbrıs Kilisesi'ni "Enosis için birlik ve dayanışmaya" davet ederek, Kilise'nin "solcuları dışlama politikasından" vazgeçmesini istedi. Bu arada AKEL 23 Kasım 1949 tarihinde, BM Sekreterliği'ne "Kıbrıs Halkı Büyük Britanya'yı İtham Ediyor" başlıklı bir mektup gönderdi ve Kıbrıs'ın bir "Helen adası" olduğunu ileri sürerek, Enosis'in gerçekleşmesi için Kıbrıs'ta, BM örgütünün gözetiminde bir referandum yapılmasını önerdi. Aynı tarihlerde, Kilise de Enosis için referandum yapılmasına karar verdi. 18 Kasım 1949'da alınan karar, 8 Aralık 1949 tarihinde Kıbrıs Rum halkına açıklandı: "Kıbrıs halkı, ulusal kurtuluş vakti gelmiştir. (...) Kıbrıslılar İleri! Herkes burçlara! Referandum için, Ulusal Kurtuluş için. Ölümsüz annemiz Yunanistan ile Enosis için. İnsanları hür yaşamak için yaratan adil Tanrı mücadelemize yardımcıdır. Yaşasın Enosis!"[25] Kilise'nin bu girişimi karşısında, "ortak cephe" arayışları içinde olan AKEL, Kilise'nin öncülüğünde yapılacak referanduma katılacağını ve destek vereceğini açıkladı. AKEL'in, 15-22 Ocak 1950 tarihinde yapılması kararlaştırılan referanduma katılma kararı, Kıbrıs

25 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 88.

Kilisesi'ni AKEL'e karşı yumuşatmaya yetmedi. Buna karşın partinin Genel Sekreteri, "sağı işbirliğine ikna edinceye kadar mücadele edeceğini" açıklayarak, Enosis mücadelesine katılma kararlılığında olduğunu göstermiş oldu.[26] AKEL, Kilise ile birlikte Enosis mücadelesine katılmak için ısrar ediyordu. 1952 yılında, 'Ortak Mücadele için Birleşik Kurtuluş Cephesi' kurulmasını önerdi ve 'Asgari Program'ı açıkladı. Programda kurtuluşun temel gücünün "çalışan halkın tümü, Rumlar, Türkler, Ermeniler, kadınlar ve erkekler" olduğu vurgulandıktan sonra şöyle deniyordu: "İşçi sınıfının öncü rolü ve işçi-köylü ittifakı ulusal kurtuluş mücadelemizin temel ve belirleyici faktörleridir. Çalışan halk, kurtuluşun en kararlı gücünü oluşturmaktadır. Mücadele için Birleşik Kurtuluş Cephesi, bu güç temelinde kurulmalıdır. Bu cephede, burjuva sınıfından bütün tutarlı ve yurtsever unsurlara yer vardır ve buna (cepheye) katılabilirler. Bu cephe, ideolojik farklılık ve politik inançlardan bağımsız olarak bütün halkı kucaklayabilir ve kucaklamak zorundadır. (....) Bu Cephe'de, Kilise'ye bile yer vardır, yeter ki bölücü politikasını terk etsin. (....) Halk güçlerinin bölünmüşlüğüne son verme ve halkın bir bütün olarak, Enosis için yoğun, örgütlü, eşgüdümlü ve planlı bir mücadeleye geçmesinin zamanı gelmiştir."[27] Görüleceği gibi AKEL, Kilise'yi Enosis için ortak mücadeleye çağırırken, Kıbrıs Türk işçi sınıfına da seslenmekten geri kalmıyordu. Anti-komünist Kilise bu çağrılara hiçbir zaman rağbet etmedi.[28] Kıbrıslı Türkler için ise, Enosis, ulusal hedef olmadığı gibi, 20. yüzyıl boyunca hep bir tehdit olarak algılanmıştı. Bu yüzden AKEL, Kıbrıslı Türk işçilerle 'iyi ilişkiler' kurulmasına özen göstermesine ve ortak ekonomik ve sendikal haklar için mücadele vermesine karşın, Kıbrıslı Türklerle ortak bir siyasi amaç geliştirememişti. Siyasi amaçta birleştiği Kilise ise, AKEL ile ortak bir mücadeleye yanaşmıyordu.

---

26 *Avgi*, 24 Eylül 2000, Atina.

27 Luka Kakulli, *I Aristera ke i Turkokiprii*, Lefkoşa, 1990, s. 58.

28 G. Zoiti ve T. Adamu, *I Pali tis Kipru ya tin Lefteria*, Atina, 1960, s. 110.

Aslında, 1940'lı yılların başından itibaren Kıbrıs Rum sağı ile Kıbrıs Rum solu arasında ulusal soruna bakış ve yaklaşım konusunda görüş farklılığı yoktu. Her iki kesim için de Kıbrıs, "ezelden beri bir Helen adası", Kıbrıs'ta yaşayanlar da "Helen"diler. Dolayısıyla adanın Yunanistan'la birleşmesi, "en doğal hak" ve "en haklı çözüm"dü. Kilise'nin bu doğrultuda sayısız açıklaması vardı. AKEL'in 1940'lı yıllarda geliştirdiği ulus anlayışı, her ne kadar Stalin'in ulus kuramına dayansa da, (belki de sırf bu yüzden) sonuçta sağ kesimin ulus anlayışı ile aynı noktada buluşuyordu. Örneğin 1943 yılında partinin ulus ve ulusal kurtuluş anlayışını ortaya koyan Genel Sekreter Plutis Servas şu çözümlemeyi yapmıştı: "İngiliz olsaydık ulusal kurtuluş, Ingiltere ile Enosis (birleşme) anlamına gelecekti. Fransız olsaydık Fransa ile, Rus olsaydık Rusya ile birleşme anlamına gelecekti. Eğer Kıbrıslı olsaydık ulusal kurtuluş Kıbrıs'ın bağımsızlığı, bağımsız Kıbrıs devleti anlamına gelecekti. Ancak biz Kıbrıslı mıyız? Yani Kıbrıs ulusu muyuz? Genel olarak bir Kıbrıs ulusu var mıdır? Bir Kıbrıs ulusu oluşturulabilir mi? Etnolojinin ulus kavramına dair söylediklerine bakalım: "Ulus, tarihsel olarak gelişmiş, istikrarlı, ortak bir dil, ortak toprak, ortak ekonomik yaşam ve psikolojik durumun kendisini bir kültür toplumu olarak ifade etmesidir." Şimdi bu kavramlara bir çözümleme getirelim. Yukarıdaki ulus tanımlamasına göre bir Kıbrıs ulusu var mıdır? Kıbrıs'ta ayrı bir milliyetin kanıtı olabilecek göstergeler var mıdır? Bakalım. Her şeyden önce, ayrı bir Kıbrıs dili yoktur, sadece bir Kıbrıs ağzı (diyalekti) vardır. Yunanca konuştuğumuzu herkes biliyor.(.....) Ayrıca, Kıbrıs'ta farklı bir psikolojik durum yoktur. Biz Kıbrıslılar, Yunanistan'daki Helenlerin inandığı dinden daha farklı bir dine inanmayız. Burada, Kıbrıs'ta Yunanistan'da varolan tarihsel geleneklerden farklı gelenekler yoktur. Biz Kıbrıslıların Yunanistan'da varolan örf ve âdetlerden farklı örf ve âdetlerimiz yoktur. Burada, Kıbrıs'ta bizim için Yunan kültüründen başka kültür yoktur. Ayrıca, bizim için burada Kıbrıs'ta, Yunanistan'da hüküm süren ekonomik yaşam koşullarından farklı koşullar yoktur. Bizdeki koşullar biraz farklıysa

da, bu, yabancı egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Biz toprak olarak da Yunanistan'dan uzak değiliz. Coğrafi bakımdan Kıbrısımız, Yunan sınırları içindedir ve Yunan adalarının bir devamıdır. Sonuç olarak, teoriye göre, Kıbrıs ulusu yoktur ve olamaz, özgül bir Kıbrıs ulusu da oluşturulamaz. Tam aksine, teoriye göre, dün, bugün ve her zaman için Helen toprağının ayrılmaz bir parçasıyız. (.....) Ve hiçbir şüphe yoktur ki, Helen Kıbrıs için ulusal kurtuluş, zorla koparıldığımız Anavatan Yunanistan ile birleşmekten başka bir anlama gelemez".[29] Görüleceği gibi, AKEL'in değerlendirmesi Enosis istemi ile sonuçlanır. Daha 1940'lı yılların başında hem AKEL hem de ona yakın Kıbrıs İşçi Federasyonu (PEO), Enosis istemini düzenli olarak dile getiriyor ve Kıbrıslı Türklerden gelen tepkileri, "biz çoğunluk, siz azınlıksınız, demokrasilerde çoğunluğun görüşüne saygı duyulmalıdır" şeklinde yanıtlıyorlardı.

Kıbrıs'ta Enosis için referandum kararı, Kıbrıs Kilisesi'nin de teşvikiyle, Yunan kamuoyunu heyecanlandırarak harekete geçirmişti. Yunan basınında referandum taraftarı yazılar yayımlanıyor ve Atina'da Enosis'ten yana gösteriler düzenleniyordu. Yunan Parlamentosu içinde de Enosis istemi taraftar bulmuştu. Ne var ki Yunan hükümeti, Yunan kamuoyunun bu heyecanını paylaşmıyor, tam aksine, tedirginlik duyuyordu. Yunan Dışişleri Bakan Yardımcısı Panayoti Pipineli, -ileride Yunan Cuntası'nın Dışişleri Bakanı olacaktı- 14 Aralık 1949 tarihinde şu açıklamayı yapmıştı: "Kıbrıs'ın iç sorunu olan Yunanistan ile birleşme önerisinin basında ve parlamentoda tartışılması sorumsuzca bir davranış olup, sorumsuz kişiler tarafından yapılmaktadır. Şimdiki koşullar içinde bu tür tartışmalar Yunan halkının çıkarları açısından zararlı ve yıkıcıdır."[30] Aynı gün bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Konstantinos Tsaltaris de, Enosis girişimlerini kınamıştı. Dönemin Başbakanı Aleksandros Timitis ise, Yunan Parlamentosu'nun 1947'de Kıbrıs'la ilgili aldığı karara atıfta bulunarak, -bu karara göre

---

29 *Aneksartito*, 18 Mart 1943.

30 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 91.

Kıbrıs, İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde ele alınacaktı- "Müttefiklerimizle işbirliği sarsılmadan korunmalıdır, çünkü bütün sorunlarımızın çözümü buna bağlıdır", diyordu.[31]

Buna karşın Kıbrıs Kilisesi, 1950 yılının ocak ayında referandumu gerçekleştirdi ve Kıbrıslı Rumların yüzde 95,73'ü Enosis'ten yana oy kullandı. Bu durum, iç savaştan yeni çıkmış, yaralarını henüz saramamış Yunanistan'da heyecanla karşılanmıştı. Kıbrıs Kilisesi, 18 cilde ulaşan 'Enosis'e Evet' imzalarını Yunan Hükümeti'ne takdim etmek üzere, Atina'ya bir heyet gönderdi. Heyet, Yunan hükümetinden Enosis talebini, BM örgütüne götürmeyi isteyecekti. Hem parlamentoda yer alan muhalif partilerin, hem de yoğun öğrenci gösterilerinin baskısı altında bulunan Yunan Hükümeti, İngilizlerin uyarısına karşın, Kıbrıs heyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. 26 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen görüşmede, Kıbrıs heyeti, Başbakan Plastiras'tan Kıbrıs için BM örgütüne başvurmasını isteyerek aksi halde, bunu Kıbrıslı Rumların yapacağını söyledi. Plastiras, pek istekli değildi. Bunun üzerine, Kıbrıs heyetinden Lanitis, emekli bir asker olan ve geçmişte Megali İdea uğruna savaşan Başbakan Plastiras'a şöyle demişti: "Cesaret Generalim! Haklı özgürlük davamız için mücadele ediyoruz". Plastiras'ı kastederek, "Geçen yılların büyük lideri ve Generali'ni düşün..." Plastiras'ın yanıtı açıktı: "Ne yapmalıyım Lanitis? Savaş politikası mı izleyeyim?" Plastiras hükümeti, Kıbrıs Rum heyetinin, Kıbrıs sorununu BM örgütüne götürme isteğini kesin bir dille reddetti. Dönemin Başbakan Yardımcısı Yorgo Papandreu'nun, Lefkoşa Rum Belediye Başkanı Temistokli Dervi'ye söylediği ve uzun yıllar belleklerde kalan sözleri, "ulusal merkez" Yunanistan'ın, Kıbrıslı Rumların beklentilerini karşılayamayacağının en açık kanıtıydı: "Yunanistan bugün, iki ciğerden soluk almaktadır, biri İngiliz öteki Amerikan. Bunun için, Kıbrıs yüzünden nefes darlığı çekme tehlikesiyle karşı karşıya gelemez."

Kıbrıs Rum heyeti, 18 ciltlik referandum sonuçlarını Yunan Hükümeti teslim almayınca, bir an için, ortada kalmıştı. So-

---

31 Nikos Kranidiotis, *a.g.e.*, s. 92.

nunda, referandum sonuçlarına sahip çıkacak birileri bulundu. Yunan Kilisesi Başpiskopos'u Spiridon, Makarios'un çalışma arkadaşları tarafından kurulan, "Kıbrıs'ın Yunanistan'la Birleşmesi için Pan-Helen Komitesi"nin başına geçti ve Yunan halkını, Kıbrıs'ın Enosis mücadelesine sahip çıkmaya davet etti. Bu arada, 6 Temmuz 1950'de Atina'da aynı amaçla büyük bir toplantı örgütlendi. Yunan Kilise ve kamuoyu baskısı sonucunda, Yunan parlamentosu Başkanı Dimitri Kontika, Kıbrıs heyetini kabul etmek zorunda kaldı. 3 Temmuz 1950 tarihinde, Yunan parlamentosunda gerçekleştirilen toplantıda Kıbrıs heyeti, Dimitri Kontika'ya 18 ciltlik 'Enosis'e Evet' imzalarını takdim ederken, Kıbrıs heyetinden Piskopos Kiprianu şu anlamlı sözleri söylemişti: "Sayın Başkan, Kıbrıs Helen halkının iradesini yansıtan kutsal kitaplar olarak bu ciltleri Yunan parlamentosuna bugün, Kıbrıs'ın anası Yunanistan'la nişan töreni olarak teslim ediyoruz".[32] Yunan Parlamento Başkanı'nın sözleri Kıbrıs Rum heyetini tatmin etmekten uzaktı: "Yunanistan'ın sadık dost ve müttefik olarak yanında yer aldığı, halkların özgürlüğü ve kendi kaderini tayin hakkı için kahramanca savaşan Büyük Britanya, eminim, gün gelecek, bütün Helenlerin rüyalarının gerçekleşmesine karar verecektir."[33]

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, Yunanistan'ın bağımlılığı Enosis için aktif bir politika geliştirmesinin önünde büyük bir engel oluşturuyordu. "Ulusal merkez"in bu çaresiz durumu karşısında "çevre", daha yoğun bir seferberlik başlatacaktı. Bu arada, Kıbrıs Başpiskopos'u II. Makarios ölmüş (Haziran 1950) yerine dinamik tutumuyla tanınan III. Makarios, Başpiskoposluk koltuğuna oturmuştu (20 Ekim 1950). III. Makarios'un temel politikası, Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırmak ve BM örgütüne taşımaktı. Dönemin "yükselen değeri" olan, Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (selfdeterminasyon) ilkesinin Kıbrıs'ta uygulanarak Enosis'in gerçekleştirilmesini uman Makarios, sömürgelerin siyasi bağımsızlıklarına kavuş-

---

32 *Avgi*, 24 Eylül 2000.

33 *Avgi*, 24 Eylül 2000.

tukları bu yeni ortamdan en iyi biçimde yararlanmayı tasarlıyordu. Kuşkusuz, bu politikanın sürdürülebilmesi için Yunanistan'ın desteğine ihtiyaç vardı. Dolayısıyla III. Makarios da, Yunanistan'ı harekete geçirmek için yoğun bir çaba içine girecekti. 1951 yılında, Yunan Başbakan Plastiras ile bir araya gelen Başpiskopos Makarios aradığını bulamadı. Hatta Plastiras'ın sert tepkisiyle karşılaştı. Plastiras Makarios'a: "Eğer fakir kulübeme gelmiş ve benden gidip Kıbrıs için savaşmamı istemiş olsaydın, bunu memnuniyetle yapardım, çünkü ben askerim. Ancak, Yunanistan'ın Başbakanlık makamına gelerek benden Yunanistan'ı yakmamı istiyorsun. Üstelik Kıbrıs'a da bir faydası olmadan... Rahat otursana... Rahat otur bakalım."[34]

Makarios "rahat oturmayacaktı" ve Enosis için yürüttüğü mücadeleyi daha da yoğunlaştıracaktı. 25 Nisan 1952'de, Birinci Kıbrıs Ulusal Kongresi'ni topladı. Kongreye Kıbrıs'ın bütün bölgelerinden gelen 600 delege katıldı ve Kıbrıs sorununun BM Genel Kurulu'na götürülmesi karara bağlandı. Öneri BM tarafından reddedilince, Makarios, Yunan hükümetinin kendisine sahip çıkmadığını ileri sürdü ve sert eleştirilerde bulundu. 1952 yılının temmuz ayında, Yunanistan'da yaptığı bir röportajda hem Yunan Hükümeti'ni, hem de muhalefeti "yurtsever" olmamakla suçladı ve "yurtsever cesaretlerini birleştirecekleri yerde, çekincelerini birleştirdiler ve konuyla ilgili olarak hiçbir tavır takınmadılar" dedi.[35] Makarios, Yunan makamlarını Yunan halkına şikâyet ediyor ve kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışıyordu. Açıkçası "çevre", "merkezi" baskı altına alarak yönlendirmeyi umuyordu. Aynı dönemde Atina'da yaptığı bir radyo konuşmasında, Yunan makamlarına yüklendi ve Yunan halkına seslenerek: "Sana doğruyu söylemek ve hem hükümeti hem de muhalefeti şikâyet etmeye mecburum. Olayların boyutu onları aştı. Ne cesaret ne de kararlılık gösterdiler. Ulus'un başvuru isteğine (BM'ye başvuru kastediliyor - N.K.) çekince ve uyuşuklukla yanıt verdiler."[36]

34 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, s. 43.

35 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, s. 43.

36 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, s. 44.

Aslında, Yunanistan 21 Mart 1951'de, bütün parti başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Siyasi Liderler Konseyi'nde, Kıbrıs'la ilgili politikasını ortak bir kararla belirlemişti. 21 Mart 1951 tarihli tutanakta açıklanan Yunanistan'ın Kıbrıs stratejisi, sorunun uluslararasılaştırılmasını dışlayarak, İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde ele alınmasını öngörüyordu. Kararda öncelikle, şu ilkeye yer verilmişti: "Hür Yunanistan, yaşadığı coğrafyada çoğunluğu oluşturan ve henüz kurtarılamamış olan Helenizmin bir parçasının vatanla birleşme arzusuna kulaklarını tıkayamaz." Bu saptamadan sonra, Siyasi Liderler Konseyi, hem Ingiltere'yi hem de Helenizmi tatmin edebilecek çözümler bulmak doğrultusunda öneriler yapmıştı: "Yunanistan'ın Kıbrıs'a derin ilgisinin duygusal, Ingiltere'nin ise stratejik olduğu" değerlendirmesinin yapıldığı karar metninde, "hem Ingiltere'nin çıkarlarına hem de Kıbrıs'ta yaşayan Türk azınlığın bütün haklarına saygı gösterileceğine" yer verilmişti. "Eğer Ingiltere bu dönemde Kıbrıs'tan çıkmayı düşünmüyorsa, mantıklı bir zaman dilimi içinde çıkması ve bu konuda sözlü bir güvence vermesi için uğraş verilmesini" savunan liderler kararı, "Kıbrıs sorununun BM örgütünün öngördüğü ve hem Yunanistan hem de Ingiltere'nin onayını taşıyan, halkların selfdeterminasyon ilkesiyle çözülebileceğini" vurgulamıştı.[37] Görüleceği gibi Yunanistan bu dönemde, tıpkı 1930'lu yıllarda Venizelos'un savunduğu gibi, Kıbrıs sorununu Ingiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde ele almayı benimsemekteydi. Bu yaklaşım Yunanistan'ın bağımlı bir ülke olarak genel çıkarlarını korumaktan kaynaklanıyordu ama "çevre" Helenizminin önderi olan ve kendi ulusal tutkuları içinde hapsolan Makarios'u tatmin etmekten çok uzaktı.[38]

Yunan hükümetinin, daha doğrusu hükümetlerinin tutumundan hayal kırıklığına uğrayan Makarios, Başpiskopos seçildiği 1950 yılının ekim ayından itibaren düşünmeye başladığı "silahlı mücadele" stratejisini devreye sokmak için hazırlık-

---

37 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, s. 45.

38 Angelos Vlahos, *Deka Hronia Kipriaku*, Atina, 1980, s. 39.

larını yoğunlaştırmaya girişmişti bile. Nitekim, Atina'da yaşayan ve Makarios'un yakın çalışma arkadaşları olan iki Kıbrıslı kardeş, Savva ile Sokrati Loizidi, 1950 yılının sonlarına doğru, Makarios'un isteği üzerine Atina'da aşırı milliyetçi eski "X" örgütünün üyeleriyle "silahlı mücadele" konusunda görüş alışverişinde bulundular. "X" örgütü, Kıbrıs asıllı olup Yunan ordusunda albay olarak görev yapan Yorgos Grivas tarafından 1941 yılında kurulmuş, Kral II. Georg'un Ingiltere tarafından yeniden Yunanistan'a getirilmesini destekleyen, sıkı anti-komünist ve kralcı bir örgüttü. Alman işgali esnasında, Yunanistan'da, sol örgütlerin oluşturduğu EAM/ELAS kurtuluş cephesinin işgal sonrası dönemde etkin olmasının engellenmesi için, Ingiltere'nin öncülüğünde EAM/ELAS'a karşı savaş kararı alındığı 1943'te, Grivas'ın örgütü "X", Ingilizlerle aynı amaç doğrultusunda mücadele etmek için bir protokol bile imzalamıştı. Bu protokole göre, Ingilizler, Grivas ve örgütüne silah yardımı yapacaklar, onlar da solculara karşı savaşacaklardı. Nitekim "X" örgütü 1944 yılında Atina'da ELAS'a saldırmıştı. İç savaş boyunca Ingilizlerle birlikte ELAS'a karşı savaşan Grivas, bu süreç içinde örgütünü güçlendirmişti. İngiliz askeri istihbarat örgütü MI3'e göre, "X" örgütü, 1946 yılının mart ayında, 50 bin silahlı üyeye sahipti. Grivas ise, örgütünün 200 bin üyesi olduğunu ileri sürüyordu.[39] Yunanistan'da, savaş sonrası yapılan ilk seçimlere (1946) Yunan solu, sola karşı estirilen terör havasından ötürü katılmamıştı. Örgütünün gücüne güvenen Yorgos Grivas, siyasi yaşama geçmeyi umarak seçime katılmış ve tam bir hezimete uğramıştı. Büyük sağ parti Halk Partisi'nin ittifak önerisini reddeden Grivas, seçime kendi partisi ile katılmış ve yüzde 0,080 oranında oy almıştı. Bundan sonra, "X'lerin Köylü Partisi" adı altında yeni bir parti kurarak, 1950 seçimlerine katılmış ama sonuç yine değişmemişti. Grivas, siyasette tam bir başarısızlığa uğramıştı. "X" örgütünün aşırı milliyetçi, yobazlık derecede dindar, anti-komünist önderi Grivas, 1950 yılında ordudan ayrılmış, siyasette başarı-

39 Makarios Drusiotis, "O Grivas Apo Tin Organosi X Stin EOKA", *Elefterotipia/Istoriha*, Atina, 13 Temmuz 2000, s. 17.

sız olmuş bir durumdayken, Kıbrıs'tan gelen bir çagrı ile umutlanmıştı.

1951 yılının mart ayında, Makarios, yakın çalışma arkadaşı Sokratis Loizidi ile Atina'nın "Büyük Britanya" otelinde biraraya gelmişti. Makarios, bu toplantıda Loizidis'e, eski bakanlardan Kral II. George'un yakın arkadaşı, Yorgos Stratos ile görüşmeyi salık vermişti. Stratos örgüte katılmayı kabul ederek, Yorgos Grivas ile de görüşülmesini önermişti. Loizidis kardeşler, 1951 yılının mayıs ayında, Yorgos Grivas ile 'Tsita' pastanesinde buluşarak Grivas'a, silahlı mücadele hazırlığı içinde olan örgüte katılmayı teklif ettmişlerdi. Grivas öneriyi kabul etmişti.[40] 6 Haziran 1951 tarihinde Makarios ile Grivas, Yorgos Stratos'un evinde bir araya gelerek, Grivas'ın Kıbrıs'ı ziyaret etmesine karar verdiler. Grivas tam bir ay sonra eşiyle birlikte Kıbrıs'ı ziyaret ederek, 10 Temmuz 1951'de, Makarios'la Lefkoşa'da yeniden görüştü. Aslında Makarios ile Grivas'ın tanışıklığı 1940'lı yıllarda başlamıştı. Atina'da öğrenci olarak bulunan Makarios, sıkı bir anti-komünist olduğu için Grivas'ın "X" örgütüne sempatiyle bakıyor, hatta "X" örgütünün propaganda dergisine 1946 yılında yazı bile yazıyordu. Makarios dergide çıkan yazılarında komünizmi yeriyor ve Hıristiyanlığı yüceltiyordu. Grivas sıkı bir Hıristiyan ve ünlü bir anti-komünistti.

Grivas Kıbrıs'ı bu ilk ziyaretinde "mekân taraması" yaptı ve adanın coğrafi ve sosyal yapısına uygun bir örgüt kurulmasının ön hazırlıklarını başlattı. Makarios, gerilla savaşı için Kıbrıs'ta gönüllü savaşçı bulanacağına pek inanmıyordu. Hatta, bir toplantıda Makarios, Grivas'a, "50 adam bulamazsın" demişti. Ancak, Atina hükümetlerinin Enosis konusundaki isteksizliği, Makarios'un ısrarlı tutumuna karşın somut adım atmayı, örneğin BM örgütüne başvurmayı reddetmeleri, sorunu İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde ele alınmasını benimsemeleri, Makarios'u silahlı mücadele konusunda iyice sabırsızlaştırmıştı. Nitekim Makarios 21 Temmuz 1952 yılında, Atina'da "Mücadele Komitesi" üyeleriyle bir araya geldiğinde, Yu-

---

40 Makarios Drusiotis, *a.g.e.*, s. 19.

nan Hükümetleri'nin Enosis için siyasi mücadele etmekte isteksiz olduklarından söz ederek, Enosis için mücadele verecek biri siyasi, diğeri askeri olmak üzere, iki örgütün kurulması karara bağlanmıştı. 3 Ekim 1952 tarihinde Grivas, Kıbrıs'ı yeniden ziyaret etti ve Atina'ya döner dönmez (25 Şubat 1953), silah tedarik etmeye koyuldu. "X" örgütünün silah depolarını "yeni örgüt" için açtı. 10 Mart 1953 tarihinde, Atina'da Makarios'un başkanlığında toplanan "Komite" üyeleri, Enosis için yemin ettiler. 1954 yılının başında da, "Mücadele Komitesi" silahlı mücadeleyi başlatma kararı aldı ve bunun üzerine Kıbrıs'a silah göndermeye başlandı. EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) adıyla kurulan örgüt, 1 Nisan 1955 günü, Enosis için silahlı eyleme girişti. Grivas, mücadeleyi "Tanrı'nın yardımı, inanç ve cesaretle" kazanacağından emindi.[41]

EOKA'nın örgütlenme hazırlıkları planladığı dönemde, Yunanistan'da birtakım önemli değişiklikler olumuştu. Özellikle, 1952 yılında Papagos'un iktidara gelmesi ve Kıbrıs sorununun kamuoyu gündeminde öne çıkması, Yunanistan'ı Enosis politikasına daha fazla angaje olmaya itmişti. Kamuoyu baskısının yanı sıra, Yunanistan'ın giderek İngiltere'den çok ABD'ye bağımlı hale gelmesi, Kıbrıs sorununu İngiltere ile görüşmeyi kolaylaştırıyordu. Nitekim, Papagos 1953 yılında Atina'yı ziyaret eden İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Kıbrıs sorununu görüşmek istedi ancak Anthony Eden'in yanıtı açık ve kesindi. Eden'e göre, Büyük Britanya için "ne şimdi ne de gelecekte" Kıbrıs sorunu diye bir şey söz konusu olamazdı. Bu yaklaşım, 1954 yılında da devam etti. Sömürgeler Bakanı Hopkinson, Kıbrıs'ı kastederek, "Commenwealth içinde bazı bölgelerin, özel konumlarından ötürü, asla bağımsız olamayacaklarını" ileri sürdü. İngiltere'nin bu tutumu, Yunan ve Kıbrıs Rum kamuoylarında öylesine büyük tepkilere yol açmıştı ki, sonunda Yunan Hükümeti, biraz da ABD'nin gizli desteğiyle, Kıbrıs sorununu BM Genel Kurulu'na götürme kararı almak zorunda kalmıştı. Yunanistan, BM'den, Halkların Kendi Kade-

---

41 Angelos Vlahos, *Deka Hronia Kipriaku*, Atina, 1980, s. 84.

rini Tayin Ilkesi'nin Kıbrıs'a da uygulanmasını talep ederek, Kıbrıs'ın gündeme alınmasını istedi.

Ne var ki, İngiltere, Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin dinamik tepkisi ve ABD'nin bu girişimi tam olarak desteklememesi, Yunanistan'ı ve Kıbrıslı Rumları zor durumda bıraktı. ABD açısından, Soğuk Savaş'ın mantığına uygun olarak, Batı İttifakı'nın genel çıkarlarını korumak, üye ülkelerin ayrı ayrı ulusal çıkarlarından daha önemliydi. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu, Batı İttifakı'nın bir iç sorunu olarak "aile içinde" çözülmeliydi. EOKA'nın 1955 yılında silahlı eyleme başlaması, bu gerçeği değiştirmezdi. Helen milliyetçiliği ideolojisinin yaklaşık bir asırdan beri sürdürdüğü "ulusal merkez" ile "çevre-Helenizmi"nin bütünleşme politikası, 1922 yenilgisinden sonra, Kıbrıs'ta, bu kez "çevre"nin "merkez"i angaje etmesiyle yeniden güçlenmişken, uluslararası konjonktür, bölgesel güç dengesi, sömürge yönetiminin tutumu ve Kıbrıslı Türklerin dinamik karşı duruşuyla başarısızlığa uğruyordu. Yunanistan'la bütünleşmek için sürdürülen mücadele, Enosis değil, bağımsız Kıbrıs devletinin doğuşuyla (1960) geçici olarak son bulmuştu.

Kıbrıs'ta Devlet ve Helenizm

19. yüzyıldan beri romantik Helen milliyetçiliğinin kültürel olarak etkilediği Kıbrıslı Rumlar, 1960'a gelindiğinde kendilerini Yunan ulusunun organik bir parçası ve Yunanlıların kültürdaşı olarak kavrıyorlardı. Ne var ki, bağımsız Kıbrıs devletinin kurulması, Kıbrıslı Rumları, "soydaşları" ve "kültürdaşları" ile değil, yurttaşları Kıbrıslı Türklerle birlikte yaşamaya zorluyordu. Hem de, "önemsiz bir azınlık" olarak gördükleri Kıbrıslı Türklerle siyasi eşitlik ilkesi çerçevesinde, aynı devlet çatısı altında bir araya gelerek... Romantik Helen ulusçuluğunun anlayışında yurttaş, ancak soydaş ve kültürdaşlardan oluşabilirdi. Devlet ise, etno-kültürel bir olgu olarak anlaşılan ulusun ifadesinden başka bir şey değildi. Bu yüzden Kıbrıs devleti, bir "anomali" olarak değerlendiriliyordu. Bizzat Makarios, "anlaşmalar bir ulus değil bir devlet yaratmıştır" diyerek, "ulusun"

devlete karşı "itirazı" olduğunun altını çiziyordu. Yine Makarios'un Kıbrıslı Türkleri tanımlamak için kullandığı "Siniko Isti-hio" (aynı mekânda ikamet eden, komşu) kavramı, yurttaşlık anlayışının ne denli kültür-temelli olduğunu ve az geliştiğini ortaya koyuyordu. Bu etno-santrik yaklaşım, Kıbrıs'ta yaşayan bireyleri etnik kimlikleri içine hapsediyordu. Bir ölçüde, Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının dayattığı anayasal hakların etnik kimlikler temelinde belirlenmesi, milliyetçi tepkilerle birlikte düşünüldüğü zaman, ortak bir yurttaşlık anlayışı, bir üst kimlik ve dayanışma duygusunun neden oluşmadığı daha iyi anlaşılabilir. Organik ulus anlayışı, neredeyse feodal diyebileceğimiz, birbirinden kopuk kimlik adacıklarından bir kimlikler demokrasisine geçişi imkânsızlaştırıyordu. Etnik kimliği "doğal bir veri" olarak gören ve bunu siyasetle organik bir ilişki içinde ele alan özcü Helen milliyetçiliği, kolektif kimliği bağlayıcı, totaliter bir kimlik olarak sunuyor ve toplumun siyasi örgütlenmesi de buna dayandırıldığından, toplumun hiçbir üyesine bu kimliğe karşı çıkma olanağını tanımıyordu. Herkes kolektif kimlik içinde eriyerek siliniyor ve Kıbrıs Cumhuriyeti yurttaşlığı yok sayılırken, etnik kimlik şaha kalkıyordu. Bunda kuşkusuz, Yunanistan'ın da rolü büyüktü. Tıpkı Türkiye örneğinde olduğu gibi. İki devlet de kendi çıkarlarını dengeleyen bir Kıbrıs devletinin kurulmasına onay vermişlerdi ama, Kıbrıslı Türklerle, Kıbrıslı Rumların, bu devletle özdeşleşmelerini ve ortak bir yurttaşlık kavramında buluşmalarını istemiyorlardı. Helen ve Türk etnik kimliklerinin ortak yurttaşlık anlayışına karşı güçlenmesini her bakımdan destekliyorlardı. Örneğin Kıbrıs'ta Yunan elçiliği, Kıbrıs devletinin güçlenmesini engellemek ve Helenist duyguları güçlü tutmak için birtakım gazeteleri finanse ediyordu. Bu mali yardımların amacı, "Helenizm ruhunu" canlı tutmak olarak belirlenmişti. Açıkçası, etnik kimliklerin kuvvetlendirilmesi, Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs devleti üzerindeki çıkar yarışının güvencesi sayılıyordu. Böylece etnik kimlikler, Kıbrıs devletine karşı Yunanistan ve Türkiye'nin çıkarlarını gözetmek üzere, işlevselleştirilerek araçsallaştırılıyordu. Kısacası, Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin kurulması-

na karşın, Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye için, hiçbir zaman bir dış politika konusu olmamış, hep bir "milli dava" olarak kalmıştı. Bu yaklaşım, çevre-milliyetçilerinin, 'devleti bırakıp ulusa sarılmak' tutkusunu iyice teşvik eden bir unsur oluşturuyordu. Hem de paradoks bir biçimde, zaman zaman, Türkiye ile Yunanistan'ı rahatsız ederek...

Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliği, yeni kurulan Kıbrıs devletini bir "hilkat garibesi" olarak görüyordu. "Helenler ülkesinde bir Kıbrıs devleti", Kıbrıs Rum toplumunda kimseyi heyecanlandırmamıştı. Tam aksine, düş kırıklığı yaratmıştı. Bu devletin, bayrak vs. gibi sembollerine karşı en küçük bir ilgi gösterilmiyordu. Kıbrıs bayrağı, Kliridis'in sözleriyle "dünyanın en iyi bayrağıydı, çünkü hiç kimse uğrunda ölmeye hazır değildi". "Ulus"un devleti de, bayrağı da Yunanistan idi. Yunanistan'a dönük büyük tutku, her vesileyle ortaya konuyordu. Devletin kurulmasına karşın, okullarda Helenizme övgüye dayalı eğitim sisteminde hiçbir şey değişmemişti. Hatta, Kıbrıs devletine karşı Helen etnik kimliğini korumak daha da önem kazanmıştı. 1960 yılının eylül ayında, ders yılının başlama töreninde bir ilkokul müdürünün öğrencilere hitaben yaptığı konuşmada, Kıbrıslı Rumların Helen etnik kimliğini, Kıbrıs devletine karşı koruma kararlılığı açıkça görülür: "Evet, artık sömürge yönetiminden, Kıbrıs Helenleri'nin kanlı ve kahramanca mücadelesi sayesinde kurtulduk ve bağımsız devlet olduk ama, biz saf kan Heleniz ve öyle kalmaya da devam edeceğiz. Ulusal gurur dolu, aklımız ve düşüncelerimiz, her zaman, görkemli Anavatanımız Yunanistan'a dönük olacaktır. Biz Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçasıyız ve Helen olan her şeyi, ölümsüz ulusumuza yaraşır bir şekilde korumakla yükümlüyüz. Bizi ondan uzaklaştırmak, ayırmak isteyen her şeye karşı durmalıyız. Ben bile, öğretmeniniz olarak size, içinde ulusal heycan olmayan, Helenizme uzak ve yabancı şeyler söyleyecek olursam, bana karşı isyan edin ve beni okuldan kovun! Helenizmin görkemini içinizde yaşatınız ve gözlerinizi Parthenon'dan ayırmayınız!"[42]

---

42 *Elefteria*, 14 Eylül 1960.

Yeni kurulan Kıbrıs devletinin anayasası, hem Enosis'i yasaklamış hem de Kıbrıslı Türklere eşit siyasi statü sağlamıştı. Kısacası, Kıbrıs devletinin kuruluşu, Helen milliyetçiliğinin başarısızlığını simgeliyordu. Bundan sonra gelişmeleri belirleyen temel olgu, Helen milliyetçiliğinin ideolojik değerleriyle Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitliğine dayalı Kıbrıs devletinin varlığından kaynaklanan gerilim olacaktı. Ne Helen milliyetçiliğinin dinamik yükselişi ne de EOKA'nın silahlı mücadelesi Enosis'in gerçekleşmesini sağlayabilmişti. Yunanistan'ın Batı ittifakı içinde bağımlı bir ülke olması, Türkiye'nin aynı ittifak içinde stratejik öneminin bulunması ve Kıbrıslı Türklerin Enosis'e karşı dinamik bir şekilde karşı çıkmaları, Kıbrıs'ta Enosis'in önünü kesmişti. Bu faktörlere, elbette, İngiltere'nin tutumunu da eklemek gerekiyor. İngiltere "son koloni"yi yitirmemek için hem Kıbrıslı Türklerle işbirliği yapmış, hem de Türkiye'yi Kıbrıs sorununa taraf olmak için teşvik etmişti. Kıbrıs devletinin kuruluşunu öngören Zürih ve Londra Anlaşmaları'nı imzalamak istemeyen Makarios, dönemin Yunanistan başbakanı Karamanlis tarafından sert biçimde uyarılmıştı. "Ulusal merkez", "çevre"nin istemlerini, bir kez daha, karşılayamayacağını açıklıyor, siyasi gerçekliğe işaret ediyor ve "çevre"yi, istemediği bir uzlaşmaya zorluyordu. Ne var ki, Kıbrıs Rum toplumunda başat ideoloji, romantik Helen milliyetçiliğinin gölgesinde şekillenen özcü, nerdeyse metafizik bir söyleme dayanıyordu ve bu söylem içinde Enosis, "metapolitik bir idea" olarak kurgulanmıştı. Makarios'un kişiliğinde Kilise, milliyetçi Kıbrıs Rum entelijensiyası ve Grivas'ın önderliğinde kurulan EOKA örgütü, Helen ulusçuluğunun Aydınlanma'dan ve liberal değerlerden uzak, Helen-Ortodoks sentezinin Yunan iç savaşında şekillenen en bağnaz, en Ortodoks, en anti-komünist boyutunu temsil ve ifade ediyorlardı. Bu söylemde Enosis, hem ulusal kimliğin, hem toplumun etik değerlerinin, hem de siyasi etkinliğin temel kaynağını oluşturuyordu. Nitekim Kıbrıs devletinin kuruluşuna karşın, Enosis politikası devam edecek ve "kurtuluşun adı", "Kıbrıs devletinden kurtulmak" olacaktı.

Kıbrıs devletinin kuruluşunu sağlayan Londra ve Zürih an-

laşmalarına karşı, dönemin siyasal güçleri solcu AKEL ile antikomünist KEK (Ulusal Kıbrıs Hareketi) tarafından, farklı gerekçelerle olsa da, yoğun tepkiler yükselmişti. KEK için Londra ve Zürih anlaşmaları "Enosis'i tarihe gömdükleri" için kabul edilemezdi. AKEL ise, Türkiye'nin Kıbrıs'ta asker bulundurmasını "Türk İşgali" sayıyor ve bulunan çözümün NATO'cu bir uzlaşma olduğunu ileri sürerek buna karşı çıkıyordu. AKEL, Mart 1959 tarihinde yaptığı değerlendirmede, anlaşmaların ulusal sorunu çözemediği ve halkın yıllardan beri devam eden özlemlerini gideremediği vurgulandıktan sonra, anlaşmaların başlıca olumsuz unsurları şöyle sıralanıyordu: 1) Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesinin (Enosis) temelli olarak dışlanmış olması; 2) Garantörlük Anlaşması çerçevesinde İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a askeri müdahale hakkının tanınmış olması; 3) İngiltere'ye Ada'da egemen askeri üslerin verilmiş olması; 4) Kıbrıs'ta, Türk ve Yunan askerlerinin konuşlandırılmış olması.[43] Sağ cephenin etkili isimlerinden Yannis Kliridis (Glafkos Kliridis'in babası) anlaşmaları imzalayan Makarios'u kınıyor ve Enosis için mücadele edeceğini açıklıyordu. Makarios'un anlaşmaları imzaladıktan sonra Kıbrıs'a dönüşünü kutlamak üzere düzenlenen törene katılması için kendisine gönderilen daveti Yannis Kliridis şu sözlerle reddetmişti: "Ben yurdumun cenaze törenine katılmam."

Nitekim ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Makarios'un karşısına çıkarak aday olan Yannis Kliridis, -oğlu Glafkos Kliridis'in desteğini alamamıştı, Glafkos Kliridis Makarios'un yanında yer almıştı- AKEL'in desteğini kazanmıştı. Makarios'a karşı sürdürülen seçim kampanyasının ana konusu Enosis idi ve Makarios, "Enosis'in Mezarcısı" olarak kınanıyordu. AKEL, seçim kampanyasında bu milliyetçi söylem ve retorike kısa sürede ayak uydurdu. Örneğin 5 Aralık 1959 tarihli parti yayını *Haravgi* gazetesi, Makarios'un "Enosis yeminini unuttuğunu" ele alıyor ve "Faneromeni Yemini" adlı yazıyı birinci sayfadan yayımlıyordu. Diğer yandan adadan ayrılan ve Yunanistan'da

43 Andreas Fantis, *Kipriako 1960-1974, Anazitontas tin Alithia*, Birinci Cilt 1960-68, Lefkoşa, 1999, s. 65.

'ulusal kahraman' olarak karşılanan Grivas, her ne kadar "olası bir iç savaşı engellemek için" anlaşmaları kabul ettiğini söylemişse de, "Büyük Yunanistan", dolayısıyla Enosis'ten asla vazgeçmeyeceğini, her vesileyle dile getiriyordu.[44] Hem sağ hem de sol cenahta, Enosis'ten yola çıkarak, Kıbrıs'ın ezelden beri Helen olduğu ve halkın özleminin Enosis'ten başka bir şey olmadığı ileri sürülüyor ve Londra-Zürih anlaşmaları yeriliyordu. Makarios, bu eleştirileri Enosis'e sahip çıkarak göğüslüyordu. Yaptığı açıklamalarda, anlaşmaların geçici olduğunu ve nihai amacın Enosis olduğunu büyük bir rahatlıkla söyleyebiliyordu. Örneğin 27 Kasım 1959'da şöyle diyordu: "Eser bitmedi, devrimin ruhu tamamlanmadı. Adamızın tarihsel seyri, hiçbir engel tarafından kesilemez. Şimdi, mücadelelerimiz ve inancımızla refah ve ilerleme sağlayacak ve özlemlerimizi gerçekleştireceğiz." Makarios'un seçim kampanyasını destekleyen *Eleşteria* gazetesinde, Makarios Enosis'i gerçekleştirebilecek tek lider olarak tanıtılıyordu. Örneğin 11 Aralık 1959 tarihinde, *Eleşteria* gazetesi şunları yazıyordu: "Ulusal birliğimizi, Makarios devlet başkanı seçilirse sağlayabiliriz. Çünkü o, parti başkanı değil, Kıbrıs Helen halkının Hıristiyan önderidir."

İlk devlet başkanlığı seçiminde Makarios, yüzde 66 oy alarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştu. Makarios'un temel politikası, Zürih ve Londra anlaşmalarından kurtulmak, Kendi Kaderini Tayin Hakkı ilkesini kullanarak, Enosis'e ulaşmak olarak özetlenebilir. İki toplumlu Kıbrıs devleti, Helen ulusçuluğunun ideolojik değerlerine bütünüyle ters düşüyordu ve Helen ulusçuluğunun simgesi durumundaki Makarios için iki toplumlu Kıbrıs devleti, Helenler açısından "haksız" bir dayatmaydı. Nitekim Makarios Kıbrıs devleti kurulur kurulmaz, anlaşmaları 'yerle bir etmeye' karar vermişti. Makarios, güvendiği dostlarından gazeteci Yorgo Fili'ye niyetini açmış ve "Zürih ve Londra anlaşmalarının üstünden beş yıl geçmeden onları yerle bir edeceğim" demişti.[45] Yakın çalışma ar-

---

44 Stavros Panteli, *A New History of Cyprus*, East- West Publications, Londra, 1984, s. 327.

45 Andreas Fantis, *a.g.e.*, s. 55.

kadaşları da aynı ekolden geliyordu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Rum bakanları, Helen milliyetçiliğine bağlı, görece genç kimselerdi. Lefkoşa Rum Belediye başkanı Dervis'in "Çocuk Korosu" olarak adlandırdığı Bakanlar Kurulu'nda, Glafkos Kliridis, Spiros Kiprianu, Polikarpos Yorgacis ve Tasos Papadopullos gibi anti-komünist, Helen milliyetçiliğine bağlı isimler yer alıyordu. Tasos Papadopullos, Makarios'un, ta başından anlaşmaları değiştirmeyi düşündüğünü, bunun da, 'son derece doğal' olduğunu söylemişti: "Anlaşmaların gözden geçirilmesi gerektiğini kavramak için ne zeki ne de yurtsever olmaya gerek vardır."[46]

Kıbrıslı Türkleri "önemsiz bir azınlık" olarak gören Kıbrıs Rum liderlik kadrosu, Kıbrıslı Türklerle eşit birliktelik temelinde, devlet yönetmeye tahammül edemiyor, anlaşmaları değiştirmeyi "son derece doğal" sayıyordu. Helen milliyetçiliği, bütün milliyetçiliklerde olduğu gibi, sorumluluğa dayalı siyaset yerine, siyasete 'haklı inanç' temelinde yaklaşıyor ve Enosis'i 'doğallaştırıyordu'. Ayrıca, Kıbrıs Rum siyasi kültüründe Kıbrıslı Türkler, "Osmanlı artığı, geri kalmış, doğulu bir toplum olarak" algılanıyor ve küçümseniyordu. Bu tutum ve davranış biçimine ışık tutmak için, Eski Dışişleri Bakanı Nikos Rolandis'in anlattığı bir olayı kısaca aktaralım. Rolandis'in sözleriyle olay şöyle cereyan etmişti: "Bakanlar Kurulu'nun bir toplantısında Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük, bir Türk köyüne yol yapımı için 100.000 Kıbrıs Lirası talep etmiş. Dr. Küçük, esprili bir edayla Makarios'a, "bu yardımı yaparsanız Kıbrıslı Türkler size hayırdua okurlar" demiş. Daha Makarios yanıt vermeden, Kıbrıslı Rum bir bakan karşı çıkmış ve Dr. Küçük'le sıkı bir pazarlık yapmış. Sonunda, 70.000 lirada karar kılınmış. Bu parayla ancak tek gidişli, dar bir yol yapılabilirmiş. Dr. Küçük, bunu kabul etmek zorunda kalmış. Bakanlar Kurulu toplantısı bittikten sonra Makarios şakayla karışık Rum bakana "aferin, sayende 30.000 lira tasarruf etmiş olduk" demiş. Bakan'ın yanıtı ise şöyle olmuş: "Hayır Kutsal Başpiskoposum, bugün 70.000 lira kaybettik."

---

46 Andreas Fantis, *a.g.e.*, s. 56.

Temsilciler Meclisi'nde yer alan 35 Kıbrıslı Rum ve 15 Kıbrıslı Türk milletvekili de en küçük bir istek ve uzlaşma kültürü sergileyememişlerdi. Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitliğine karşı duydukları öfkenin yanı sıra, Kıbrıslı Türkleri 'Enosis'i engelleyen unsur' olarak algılamaları, işbirliğini daha da zorlaştırıyordu. Temel siyasi dürtü, devleti yaşatmak değil, Enosis'e gidecek yolu yeniden açmak doğrultusundaydı. Bu konuya açıklık getirmek için Temsilciler Meclisi'nin bir oturumunda yapılan konuşmalara göz atmakta fayda vardır. 3 Şubat 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı Makarios Temsilciler Meclisi'ne bir mektup göndererek, Meclis'in Başkan Yardımcısı Orhan Müderrisoğlu ile Milletvekili Halit Ali Riza'nın, Türkiye'ye yaptıkları bir ziyaret esnasında basına bazı açıklamalar yaptıklarını ve Kıbrıs'ta işlenen birtakım cinayetlerden İçişleri Bakanı Yorgacis'in sorumlu olduğunu söylediklerini ileri sürerek, konunun Meclis tarafından ele alınmasını istemişti. 6 Şubat 1961 tarihli oturumda, Meclis Başkanı konuyu gündeme getirdi. Orhan Müderrisoğlu ile Halit Ali Rıza, konunun Meclis'te görüşülmesini gerektirecek bir durumun olmadığını, zaten açıklamalarının basın tarafından çarpıtıldığını, konunun gündeme alınması halinde, Türk milletvekillerinin Meclis'i terk edeceklerini söyleyerek, "Rumlar çok istiyorlarsa, konuyu kendi başlarına konuşabilirler" demişlerdi. Rum milletvekilleri konunun Meclis'te görüşülmesinde ısrar edince, Türk milletvekilleri oturumu terk ettiler. Bundan sonra söz alan Kıbrıslı Rum milletvekillerinin konuşmalarında dönemin 'ruhunu' görmek mümkündür. Tombazos adlı milletvekili, Kıbrıslı Türk milletvekillerinin tutumunu kınadıktan sonra, Türk milletvekilleriinin basına sık sık yaptıkları açıklamalarda, Rumları rencide edici sözler sarf ettiklerini söyledi, örnek olarak da, Meclis Başkan Yardımcısı Müderrisoğlu'nun bir başka açıklamasında, "Türk vatanının sınırlarını korumak ve kollamak olan görevimizin başındayız" dediğini ileri sürdü. Ardından da şu sözlerle konuşmasına devam etti: "Temsilciler Meclisi'nin değerli Başkan Yardımcısı, eğer bu sözlerle, Kıbrıs'ın Türkiye sınırları içine alınması için mücadele edeceğini

ifade etmek istiyorsa, bu, biz Helenler için, Helen onuruna karşı bir hakaret ve saldırganlıktır. Türk Başkan Yardımcısı'na söylemek istediğim şudur: Bizi bu tür tehditler korkutmaz. Özgürlüğümüz için savaştığımız gibi, onu korumak için de mücadele etmeye hazırız. Ayrıca yurdumuzun toprak bütünlüğünü korumak için de mücadele etmeye hazırız. Bu gibi Türk tehditleri bizi korkutamaz. Hem cesaret ve kahramanlığımızı, yakın geçmişte, bugünkünden çok daha büyük güçlerle savaşmak zorunda kalmış olduğumuzda gösterdik." Daha sonra söz alan Santis adlı milletvekili de, Türk milletvekillerinin tutumunu kınadıktan sonra sözlerini şöyle tamamladı: "Büyük Helen tarihinin de tanıklık ettiği gibi, biz, gerekirse savaşmaya hazırız. (...) Umarım anlayış ve samimi işbirliği üstün gelir." Santis'ten sonra söz alan geleceğin Sosyalist Partisi başkanı Lissaridis'in konuşması ise pek çok açıdan ilginç olup, Kıbrıslı Rumların, o dönemde, Kıbrıslı Türklere nasıl baktığını sergiler: "Sevgili Meslektaşlarım, -Türk toplumunun temsilcileri aramızda olmadığına göre, size, 'Sevgili Meslektaşlarım' diyebilirim- bu mücadele anında, aşırı haklarla donatılmış cılız azınlığın temsilcilerinin Meclis'i terk etmiş olmaları benim için süpriz değildir. (...) Türkiye'nin kucağında, sözde ulusal mücadeleden dem vurmak, sahte kahramanlık taslamak, Kıbrıs Rum halkını korkutmaya çalışmak kolaydır. Bu sonradan kahramanlara hatırlatmak isterim ki, Kıbrıs Rum Halkı, burada, Kıbrıs'ta Britanya emperyalizmine karşı savaşırken, onlar, İngilizlerin koruması altında, ulusal kurtuluş mücadelemizi engellemeye çalışmışlardı. Kıbrıs'ta Türk sınırlarını korumaktan söz etmektedirler. (...) Bu baylara hatırlatmak isterim ki, Kıbrıs'ta sınırlar Helen'dir ve Kıbrıs Rum halkı, gerçek anlamda selfdeterminasyon hakkını elde etmek için mücadele etmeye kararlıdır. O Kıbrıs Rum Halkı ki, Kıbrıs'ta sınırların kime ait olduğuna karar verebilecek tek meşru yetki sahibidir. (...) Umarız yakın zamanda bu ülkede gerçek anlamda selfdeterminasyon uygulanır, Türk usulü selfdeterminasyon değil." Ardında söz alan AKEL Genel Sekreteri Ezekias Papaioannou da Türk milletvekillerini kınayarak, "bu tür açıklamaların emper-

yalizmin işine yaradığını" ileri sürdü. Son konuşmacı Hristodulitis ise, Lissaridis örneğinde olduğu gibi, siyasi niyetini açığa vurmaktan çekinmez: "Türk milletvekillerinin Meclis salonunu terk etmeleri benim için süpriz olmadı. Umarım bir daha geri dönmezler. Sadece İçişleri Bakanı için laf etmediler, ayrıca, Türk vatanının sınırlarını koruduklarını ileri sürdüler. Meclisi temin etmek isterim ki, Adamızda Türk vatanı yoktur. Sınır koruyucularına gelince, onlar gerçekten vardır ve kısa bir süre önce tamamlamış oldukları mücadeleyi (EOKA mücadelesi kastediliyor - N.K.), tekrarlamaya her an hazırdırlar. Meclisi terk ederek yaptıkları meydan okumayı kabul ediyorum. Umarım ve isterim ki, bu tür meydan okumaları Meclis dışında da yapsınlar ki, selfdeterminasyon için verdiğimiz mücadeleyi, onların tahrik edeceği her ortamda sürdürelim."[47]

Yukarıda aktarılanlardan da anlaşılacağı gibi, Kıbrıslı Rumlar açısından Kıbrıs devletinin kurulması, selfdeterminasyon hakkının kullanılmış olması anlamına gelmiyordu ve Kurucu Anlaşmalar'dan kurtulabilmek için selfdeterminasyon hakkını ileri sürmek, temel strateji olarak benimsenmişti. Nitekim bu doğrultuda izlenecek politika, taktik ve strateji, 'Akritas Planı'nda ifade edilirken, anlaşmaların referanduma sunulmamış olmasının son derece yerinde bir davranış olduğu ve liderliğin bu konuda çok akıllı davrandığı, özellikle vurgulanmıştı.[48] Bu noktayı dikkate alarak, Kıbrıs sorununun 'aslında çözülmediğini' vurgulamak ve çözümün değiştirilmesi gerektiğine dünya kamuoyunu ikna etmek, 'Akritas Planı'nın temel hedefleri arasında yer aldı.[49] Kıbrıs Rum tarafının amacına ulaşmak için izlediği yöntem şöyle özetlenebilir: 1) 1960 Anayasası'nın "olumsuz" maddelerini değiştirmek; 2) Enosi'si yasaklayan ve Türkiye ile İngiltere'ye müdahale olanağı sağlayan, Garanti ve İttifak Anlaşmaları'ndan kurtulmak; 3) Kıbrıs Rum toplumu-

---

47 Temsilciler Meclisi Tutanakları, Yunanca Baskı, 1 Ocak 1961-15 Agustos 1961).

48 Glafkos Clerides, *My Deposition*, Birinci Cilt, Alithia Publishing, Nicosia, 1989, Birinci Cilt, s. 213.

49 Glafkos Clerides, *a.g.e.*, s. 213.

nun kendi kaderini tayin hakkı için uluslararararası destek sağlamak; 4) Kendi Kaderini Belirleme İlkesi'ne dayanarak yapılacak bir referandumla Enosis'i meşrulaştırmak.[50]

Bu dönemde izlenecek politikalar sadece siyasetle sınırlandırılmadı. Diplomasi'nin yanı sıra, yeraltında silahlı örgütlenmeye gidildi ve anlaşmalardan kurtulmak, Enosis için mücadele etmek amacıyla İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in önderliğinde gizli bir örgüt kuruldu. Örgütün adı "Ulusal Kıbrıs Örgütü"ydü ama sadece "Örgüt" olarak anılıyordu. "Örgüt"ün başında, "Akritas" takma adıyla Yorgacis'in kendisi yer almıştı.[51] Yorgacis, "Helen Kıbrıs ülkesinde komünistlere yer yoktur" diyerek solcuları bu örgütlenmenin dışında bıraktı. Makarios'un, yakın çalışma arkadaşlarının yer aldığı "Örgüt", Enosis için silahlı mücadele hazırlığı yapmaya koyuldu. Bunun için, 1960 anlaşmaları sonucu Kıbrıs'ta üslenmiş bulunan Yunan Alayı ELDIK subaylarıyla yakın işbirliği geliştirildi. Yunan subayları, "Örgüt" üyelerine silah eğitimi vererek onları, olası bir "ilk çatışmaya" hazırlıyordu. "Örgüt"ün amacı, "Makarios'u anlaşmaları düzeltmek için desteklemek" ve "Enosis'i gerçekleştirmek için mücadele etmek" olarak saptanmıştı. "Örgüt"ün amacını kavrayabilmek için, örgüte giriş yeminine göz atmak yeterlidir:

> "Yemin ederim ki,
>
> Tek ve bölünmez Helen yurduna inancımı koruyacağım, örgütümün tüzüğüne uyacağım.
>
> Üstlerime bağlı kalacağım.
>
> Hiçbir zaman bırakmayacağım mavi-beyaz bayrağımı, inançla koruyacağım.
>
> Kanımın son damlasına kadar mücadele edeceğim ve Anavatan Yunanistan ile Enosis için durmadan çalışacağım
>
> Faydalı bir kul ve kurallara saygılı bir ülkücü olarak yaşayacağım."

---

50 Richard A. Patric, *Political Geography and the Cyprus Conflict: 1963-1974*, University of Waterloo, Kanada, 1976, s. 35.

51 Miltiadis Hristodulu, *I Boria Mias Epohis*, Marousi, 1987, s. 315.

"Örgüt", Enosisçi olduğu kadar, anti-komünisti ve AKEL'i yakın takibe almak, başlıca görevleri arasında yer alıyordu. Yorgacis'in, *Komünistler ve Biz* adlı çalışmasında AKEL, her şeyden önce, "Gayrı-Milli bir parti" olarak değerlendiriliyor ve "AKEL için Enosis veya Yunanistan diye bir şey söz konusu değildir" deniyordu.[52] AKEL'in dışlanması, sağın temel tutumuydu. "Örgüt", ünlü 'Akritas Planı'nı hazırladı ve Enosis için eylem hazırlıklarını başlattı. Silahlanma ve silahlı eğitim "Örgüt"ün başlıca hazırlık eylemlerini oluşturuyordu. Çeşitli mekânlarda düzenlenen gizli tatbikatların en büyüğü için, ironik bir biçimde, Trodos Dağları'nda bulunan Cumhurbaşkanlığı'nın yazlık sarayında karargâh kurulmuştu. 500 elemanla oluşan "Örgüt", kısa sürede 1800 kişiye ulaşmıştı.[53] Yunan ordusu/derin devlet ve başka kaynaklardan edinilen silahlar, tamamen Makarios'un kontrolü altında bulunduruluyordu. Bu örgütün dışında, Makarios'un onayı ile Nikos Samson ve Vasos Lissaridis de, ayrı ayrı kendi silahlı gruplarını oluşturmuşlardı. Makarios, hiç kimsenin kendi gücünü tehdit edecek kadar güçlenmemesi için, bu türden 'böl ve yönet' politikaları uyguluyordu.

1940'lı ve 1950'li yıllarda olduğu gibi, 1960'ların başında da AKEL, ulusal ve ulusçu söylemin içinde yer almaya çalışıyor ancak, Helen ulusçuluğunun anti-komünist militanları, AKEL'i dışlamayı sürdürüyordu. Buna karşılık, katıksız milliyetçi ve anti-komünistler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Bakanlar Kurulu'nda bakanlık koltuklarını paylaşmışlardı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Rum Bakanları'nın tümü de, aynı zamanda, "Örgüt"ün kilit noktalarında görev yapıyorlardı.[54] AKEL, bu koşullar altında, Makarios ile yakınlaşma arayışları içine girdi ve yerleşik "ulusal söylemi", sık sık kullanmaya başladı. "Kıbrıs halkının ulusal özlemlerinin giderilmediği" ve bu yüzden "anlaşmaların mutlaka değiştirilmesi gerektiği" AKEL'in temel politikası haline geldi. Örneğin 29.10.1963 tarihli *Haravgi* ga-

52 S. Papageorgiu, *Apo tin Zirihi ston Atilla*, Atina, 1980, s. 196.

53 Glafkos Clerides, *a.g.e.*, s. 219-220.

54 S. Papageorgiu, *a.g.e.*, s. 196.

zetesi, 28 Ekim "Ohi" günü kutlamalarını, "Helen Kıbrıs, 28 Ekim'in yıldönümünü en parlak biçimde kutlamıştır" manşetiyle duyurdu. 21 Agustos 1960 tarihli *Haravgi* de, tam manşete şu cümleyi yerleştirdi: "Ulusal Özlemler Halkımızın Birliği ve Programlı Mücadelesiyle Giderilecektir". Gerçekten AKEL, Kıbrıs devletinin kurulmasından kısa bir süre sonra Makarios ile yakınlaşmış ve Makarios'un Londra ve Zürih anlaşmalarından kurtulma stratejisini desteklemeye başlamıştı. Aralarında sadece taktik açıdan farklılıklar vardı. Örneğin Makarios, işe anayasadan başlamak isterken, AKEL öncelikle Türkiye'ye müdahale hakkı veren Garanti ve İttifak anlaşmalarının ortadan kaldırılmasını ve anayasa değişikliğinin bundan sonra gerçekleştirilmesini salık veriyordu. AKEL, izlenmesi gereken yöntem konusundaki görüşlerini 1963 yılının haziran ayında Merkez Komite üyeleri ve Makarios arasında yapılan bir toplantıda dile getirmişti.[55] Makarios, bildiğini yapmakta ısrar ederek anayasayı değiştirmek için girişimde bulununca, AKEL Makarios'un yanında yer almaktan geri durmadı. Hatta, 13 maddelik anayasa değişiklik önerilerinin kabul edilmesi için Kıbrıslı Türklere de çağrıda bulundu. AKEL, 16 Aralık 1963 tarihli Türkçe olarak hazırlanmış çağrısında anayasa değişikliğini "anti-emperyalist" bir girişim olarak değerlendiriyor ve Kıbrıslı Türkleri bu değişiklikleri kabul ederek "anti-emperyalist dayanışma" göstermeye davet ediyordu: "Emperyalizm, kendi maksatlarına hizmet etmek için, birçok antidemokratik, haksız ve uygulanması imkânsız maddeleri ihtiva eden Zürich-Londra anlaşmalarını ve anayasayı hepimize, bütün Kıbrıs halkına empoze etmiştir. Bu maddeler Kıbrıs Türk toplumunun gerçek menfaatlerine hizmet etmediği gibi, devamlı olarak çatışma, çekişmelere sebep olmakta ve zaman zaman kargaşalık ve çarpışma tehlikeleri oluşturmaktadır. Hepimizin de bildiği gibi bu tehlikeler gerçekleştiği takdirde, sonu halkımız için çok kötü olacaktır ve bundan hepimizin, Türklerin ve Rumların, müşterek düşmanımız olan emperyalizm faydalana-

---

55 Andreas Fantis, *a.g.e.*, s. 67.

caktır. Bu durum karşısında, Türk toplumunun gerçek menfaatlerine hizmet etmeyen, fakat müşterek düşmanımız emperyalizmin halk aleyhtarı davranışlarına yardım eden, işini kolaylaştıran bütün pürüzlü maddeleri bertaraf etmemiz gerekmektedir. Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkan Yardımcısına anayasanın bazı maddelerini tadil etmek için sunduğu teklifler bu maksadı gütmektedir."[56]

Ne var ki, Makarios anayasayı, anti-emperyalist olduğu için değil, Enosis'i gerçekleştirmek için değiştirmek istiyordu. Bu niyetini de, Cumhurbaşkanı olduğu halde, sık sık dile getiriyordu. Örneğin Atina'ya yaptığı bir ziyarette şöyle diyordu: "Halkı, gözlerini Yunanistan'ın kutsal topraklarına çevirmiş, Helen bir adanın Helen lideriyim".[57] Kıbrıs'ta yaptığı konuşmalarda da, "kutsal mücadelenin bitmediğini" ve "ulusal amaca ulaşıncaya kadar mücadelenin süreceğini" vurguluyordu. Makarios'un anayasayı değiştirme girişimi, o dönemde AKEL Merkez Komitesi üyesi olan Andreas Ziartidis'in sözleriyle, "milliyetçilerin baskısı altında başlatılmıştı". Yine AKEL Merkez Komitesi eski üyelerinden ve PEO sendikası eski başkanlarından Pavlo Dingli, AKEL'in tutumunun "Enosis söyleminin tutsağı olmaktan kaynaklandığını" ileri sürdü.[58] Kliridis de, yıllar sonra, anılarında, anayasayı değiştirme girişiminin temel nedeni olarak, Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere verilen 'geniş' haklara karşı gösterdikleri tepkiyi gösterdi.[59] Kliridis, ayrıca daha Londra ve Zürih anlaşmaları imzalanır imzalanmaz Makarios'un Kıbrıslı Türklere verilen hakları 'çok fazla' ve 'haksız' bulduğunu ve bunları geri almak için tek taraflı veya dış destek sağlayarak girişim başlatma konusunda kararlı olduğunu ortaya koydu.[60] Bu yüzden AKEL'in Kıbrıslı Türklere çağrısı, anti-emperyalist olmaktan çok, Helen milliyetçiliği çerçevesinde kalan bir çağrıydı. Zaten AKEL, anlaşmaların de-

---

56 AKEL Merkez Komitesi'nin "Kıbrıslı Türklere" 16 Aralık 1963 tarihli çağrısı.

57 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, s. 51.

58 *Fileleferos*, 23 Mart 2002.

59 Glafkos Clerides, *a.g.e.*, s. 130.

60 Glafkos Clerides, *a.g.e.*, s. 174.

giştirilmesini savunurken, sık sık 'halkın giderilmemiş ulusal özlemlerinden' söz ediyordu. Örneğin, 30 Temmuz 1963 tarihli *Haravgi* gazetesi, bütün halkı ortak, anti-emperyalist bir cephe oluşturmaya çağırırken, gerekçe olarak, Londra ve Zürih anlaşmalarının "ezeli ulusal özlemleri tatmin etmekten çok uzak" olduğunu söylüyor ve "sona ulaşmak için gidilecek yolun uzun ve çetin" olduğunu ileri sürüyordu.

Anayasayı değiştirmek için hazırlıkların yapıldığı bir sırada, dönemin Yunanistan hükümeti Makarios'u, anayasayı değiştirmemek için uyardı. Bir kez daha "ulusal merkez", çevre milliyetçilerinin önünü kesmeyi deniyordu. Nitekim, dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Averof, Makarios'a gönderdiği 19 Nisan 1963 tarihli mektubunda, Makarios ile hemfikir olamayacağını vurguladıktan sonra, "Yunanistan ile Türkiye ilişkileri, zaten ciddi biçimde sarsılmış durumdadır. Kıbrıs meseleleri, ki bir süreden beri yumuşamaya yüz tutmuştur, diğer bütün Yunan-Türk sorunlarını zehirlemiş bulunmaktadır. Yeni bir gerginlik halinde, Yunan-Türk ilişkileri temelden sarsılabilir" diyordu.[61] Averof mektubunda ayrıca, büyük bir öngörüyle, Makarios'a, Kıbrıs'ta ortaya çıkacak bir gerginlik veya çatışma halinde, bunun bedelini İstanbullu Rumların ödeyeceğini söylüyordu. Atina hükümeti, Makarios'un anayasanın öngördüğü ayrı belediyeleri ortadan kaldırmak ve belediyeleri hükümet kontrolü altına almak istemesine de karşı çıkıyordu. Yunanistan, Makarios'a ayrı belediyelerin oluşturulmasında, o dönemin Yunan hükümetinin (1959) karşı görüşüne rağmen, kendisinin ısrarlı olduğunu hatırlatarak, bu girişimi, "Türk-Yunan ilişkilerini bozucu bir tutum" olarak eleştiriyordu. Makarios bildiğinden vazgeçmedi. Makarios'un 13 maddelik anayasa değişiklik önerisi (1963), Yunanistan'da Karamanlis'in yerine Başbakan olan Yorgo Papandreu'yu da rahatsız etti. Papandreu'ya göre, "anayasayı değiştirme zamanı değildi". Papandreu ayrıca, Makarios'un, Yunanistan'a danışmadan bu girişimi başlatmasından ötürü de şikâyetçi olmuştu.

---

61 Efstathios Lagakos, *a.g.e.*, 89-90.

Bu koşullar altında iki etnik-toplum arasında silahlı çatışmalar başladı. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yapılan karşılıklı hazırlıklar saldırıya dönüştü. Kanlı çatışmalar sonucunda pek çok insan hayatını kaybetti. Daha zayıf taraf olan Kıbrıslı Türklerin kayıpları daha çoktu. Ayrıca, pek çok kimse göç etmek durumunda kalmış ve sırf Kıbrıslı Türklerden oluşan 'gettolara' sığınmıştı. Başta Nikos Samson'un silahlı adamları olmak üzere, çeşitli paramiliter gruplar, Kıbrıslı Türklere karşı silahlı saldırılar düzenliyor, zaman zaman sivilleri de hedef alıyorlardı. Kıbrıslı Türkler zor duruma düşerken, Kıbrıs Rum toplumu 'ulusal zafer' heyecanı yaşıyordu. Kıbrıslı Türkleri 'anti-emperyalist' mücadeleye davet eden ve Makarios'un önerilerini desteklemelerini isteyen AKEL, militan sağcı grupların saldırılarına karşı sessiz kalırken, kendisini iyice Enosis politikasına kaptırmıştı. 3 Ocak 1964 tarihli AKEL'e bağlı işçi sendikaları federasyonu PEO'nun yayın organı *Erkatiko Vima*, birinci sayfasında şu satırlara yer veriyordu: "Son günlerin trajik olayları herkese, en azından biz öyle inanmak istiyoruz, birlik, merhamet ve halkın bütününün işbirliğinin ne kadar değerli olduğunu göstermiştir. Aralık ayının trajik günlerinden kaynaklanan bu birlik ve merhamet duygusunu sadece hatırlamakla kalmamalı, bunu korumalı ve güçlendirmeliyiz. Bunu, geleceğin, bağımsızlığımızı tamamlama ve ulusal hasretlerimizi giderme çabalarımızın ve mücadelelerimizin, en güçlü silahı yapmalıyız."[62]

Kıbrıs-Merkezci Helen Milliyetçiliğinin Yükselişi

1960'ların başına kadar sık sık görülen, "merkez" ile "çevre" arasında görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve ortak politikalar üretmek için Yorgo Papandreu, Makarios'a, 25 Şubat 1964 tarihinde bir mektup gönderdi. Papandreu mektubunda, Atina'nın "Helenizmin merkezi" olduğunu vurguluyor ve Kıbrıs Rum liderliğinin, kendisiyle sürekli temas halinde olmasını

62 Luka Kakulli, *I Aristera ke i Turkokiprii*, Lefkoşa, 1990, s. 116-117.

ve ortak görüşler çerçevesinde davranılmasını istiyordu.[63] 29 Ağustos 1964 tarihli mektubunda ise Papendreu, daha sert bir üslup kullanarak, Kıbrıs'ta, Atina'ya danışılmadan hiçbir karar alınmamasını talep etti. Sonunda, Yunan hükümeti ile Makarios arasında mutabakat sağlanmış oldu. Zürih ve Londra anlaşmaları geçersiz sayılarak, Enosis'in gerçekleştirilmesi benimsendi. Kıbrıs'a gizlice Yunan askerleri gönderilerek, Enosis havası estirilmeye başlandı. Grivas'ın da Ada'ya yeniden dönmesiyle (19 Haziran 1964) Enosis beklentisi iyice yükseldi. Bu koşullar altında, AKEL, Makarios'u ve Enosis politikasını açıkça desteklemeye koyuldu. 1960'tan sonra benimsediği, "birleşik bağımsız bağlantısız Kıbrıs" görüşüne, selfdeterminasyon/Enosis ilkeleri de eklendi. Bu arada, Kıbrıs sorununun çözümü için, hem BM hem ABD hem de NATO tarafından diplomatik girşimler başlatılmıştı. ABD, Dean Acheson'u Başkan Johnson'un Özel Temsilcisi olarak görevlendirdi. Acheson Kıbrıs Cumhuriyeti'ne son vermeyi temel alan çözüm planını, 1964 yılının temmuz ayında taraflara sundu. Bu plana göre, "Kıbrıs'ın Karpas Yarımadası'nda bir bölgenin Türkiye'ye bırakılması kaydıyla adanın Yunanistan ile birleşmesi kabul edilecek ve Meis Adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye verilecekti. Ada'nın, Türklerin çoğunlukta bulunduğu bazı bölgelerinde, kantonal sisteme benzeyen bir idari yapı oluşturulacak, bu bölgelerin dışında kalan Türklere de, Lozan Antlaşması'ndaki azınlık hakları verilecekti. Plan Türkiye tarafından esas olarak kabul edilmiş, Yunanistan bazı değişiklikler talep etmiş, buna karşılık Kıbrıs Rum kesimi ise 12 Ağustos'ta Makarios'un ağzından planı resmen reddetmiştir."[64]

"Çevre", bir kez daha "ulusal merkez"le görüş ayrılığına düşmüştü. 1974 yılına kadar devam eden bu görüş ayrılığı, aynı zamanda, Kıbrıs Rum toplumu arasında da derinleşerek devam edecekti. Bir yanda, Makarios, AKEL, Lissaridis, Tasos

---

63 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *Kipros: Istoria, Provlimata ke Agones tu Lau tis*, Atina 1981, s. 332.

64 Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler, Kıbrıs Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul, 2000, s. 91.

Papadopullos gibi, 'Enosis'e Evet, Çifte-Enosis'e Hayır' diyenler, diğer tarafta, Türkiye'ye "küçük bir toprak tavizi" vererek Enosis'i gerçekleştirmek isteyenler vardı. Bu dönemde, Makarios ve AKEL cephesinde, "Atofia-Enosis" (saf, pür, sulandırılmamış Enosis) sloganı öne çıkmıştı. Türkiye'ye "en küçük taviz"in bile, Çifte-Enosis anlamına geleceği, bunun da kabul edilemez olduğu ileri sürülüyordu. Nitekim, 31 Ocak 1966 tarihinde, Makarios ve Yunan hükümet yetkililerinin katıldıkları bir toplantıda, Makarios, Yunan hükümetine görüşlerini şu cümle ile özetledi: "Hiçbir koşulda, Enosis karşılığında Kıbrıs'tan herhangi bir ödün verilemez. Yunanistan'dan verilip verilmeyeceği, Yunan hükümetinin bileceği iştir."[65] AKEL de "Acheson Planı"nı reddederken, "sulandırılmamış Enosis" tezini savunuyor ve bağımsız Kıbrıs devletini yaşatmanın Enosis'e giden en emin yol olduğunu ileri sürüyordu. 7 Temmuz 1964 tarihinde, partinin görüşünü açıklayan Andreas Fantis, Acheson girişimine karşı tavır aldıktan sonra, "bağlantısız, bağımsız Kıbrıs tezinin, Enosis'e giden en iyi yol" olduğunu açıkladı: "Bazıları, bağlantısız, bağımsız kavramıyla ilgili olarak şaşkınlık ve güvensizlik yaymaya çalışmaktadır. Herhangi bir şaşkınlığın veya yanlış anlamanın ortadan kaldırılması için açıklamak isteriz ki, bağlantısız bağımsızlık yolu, aslında, halkımızın özlemlerinin giderilmesi yoludur, Enosis'in yoludur. Halkın referandum yolu ile kendi geleceğini tayin etme durumunda, AKEL'in Enosis'ten yana oy vereceği konusunda, hiçbir tereddüt olmamalıdır." 8 Ağustos 1964 tarihinde, AKEL Merkez Komitesi, Acheson planını resmen reddetti. Partinin öne çıkan sloganı şöyleydi: "Enosis'e Evet NATO'ya Hayır!" 21 Temmuz 1964 tarihinde, AKEL Genel Sekreteri Ezekias Papayuannou, AKEL'in, Yunanistan'ın NATO üyesi olmasından ötürü Enosis istemediğini ileri sürenleri yalanlayarak, şu açıklamayı yapmıştı: "Daha önce söylediğimizi tekrar ediyoruz. Yunanistan'ın statüsü onun iç meselesidir ve çizgimiz (Enosis çizgisi - N.K.), hiçbir koşula dayanmıyor. Bu, elbette bizim

---

65 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *a.g.e.*, s. 335.

NATO'yu beğendiğimiz veya Britanyalılara veya NATO'ya üs verilmesini desteklediğimiz anlamına gelmiyor."

"Çevre", son sözünü söylemişti. "Ya hep (sulandırılmamış, katıksız, saf Enosis) ya hiç!" Oysa Yunanistan, Türkiye'ye birtakım ödünler vererek, Kıbrıs'ın geri kalan büyük kısmını sınırlarına katmaya hevesliydi. Nitekim, Papandreu'nun o dönemde söylediği şu ünlü cümle, Yunanistan'ın halet-i ruhiyesini çok iyi yansıtmaktaydı: "Sana bir apartman bağışlarlarsa, bir dairesini başkasına verebilirsin." Ne var ki, Makarios, "bir daire" vermekten yana olmadığı için, "apartmanın tapusu" Yunanistan'a devredilemiyordu. Hem Makarios, hem de AKEL, sadece "ödünsüz Enosis" kabul edebileceklerini, sık sık vurguluyorlardı. Londra'da, Ekim 1966 tarihinde, örgütlenen bir Miting'de, AKEL Genel Sekreteri Ezekias Papayannou, "Bütün Kıbrıs'ı kurtararak Ulusal Bünye'ye (Yunanistan'a - N.K.) katacağız" mesajını veriyordu. 30 Aralık 1966 tarihinde de, Parti Merkez Komitesi şu kararı almıştı: "AKEL, toprak veya idari ödünler vermeden Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesinde sarsılmadan ve istikrarlı bir şekilde ısrar etmektedir. Ulusal Kıbrıs davasında, AKEL'in görüşü böyleydi, böyledir ve kesin zafere kadar da, değişmeden böyle kalacaktır."

Makarios'un 'katıksız Enosis' tezinde ısrarlı olması, Yunan hükümetlerinin pazarlık payını iyice sınırlandırıyordu. Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin Enosis'i kabul etmeyecekleri çok açıktı. Ayrıca, ABD'nin de Türkiye'yi Enosis'i kabul etmeye zorlaması imkânsızdı. Bu koşullarda, Makarios, NATO'nun uyumlu çalışmasını ve Türk-Yunan yakınlaşmasını engelleyen bir konuma düşmüş, giderek tüm şimşekleri üstüne çekmeye başlamıştı. Böyle bir ortamda, 21 Nisan 1967 tarihinde, Yunanistan'da ordu bir darbeyle iktidara el koydu ve 1974 yılına kadar süren Cunta Rejimi başladı. Bu, aynı zamanda, Makarios ile Atina arasında sürtüşmeden, açık çatışmaya geçilen bir dönem olacaktı. İlk gerginlik, 15 Kasım 1967'de, Köfünye çatışmalarında baş göstermişti. Grivas'ın Köfünye'ye düzenlediği baskın sonucunda, yirmiden fazla Kıbrıslı Türk öldürülmüştü. Türkiye'nin tepkisi oldukça sert olmuştu. Çıkarma yapmaya

hazırlanan Türkiye, dönemin ABD Başkanı Özel Temsilcisi Cyrus Vance'ın devreye girmesi ve Yunanistan'ın Türkiye'nin koşullarını kabul etmesi sonucu, bu kararından vazgeçti. Varılan mutabakat sonucu, Grivas ve On Bin kişilik Yunan ordusu Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda kaldı.

Yunan Cunta'sının Kıbrıs politikası tam bir fiyaskoydu. Bir yandan Enosis savunulurken, diğer yandan, Türkiye'ye toprak tavizi vererek, yani Acheson planını kabul ederek, "Çifte-Enosis"in yapılabileceği söyleniyordu. Ayrıca, Makarios'a Kıbrıslı Türklerle uzlaşmak için baskı yapılıyor, sonra da gerçek amacın Enosis olduğu konusunda, yine Makarios'a, taahhütler veriliyordu. Cunta, ayrıca, fırsat oldukça, Makarios'tan habersiz, Türkiye ile de diyalog yolları arıyordu. Böylesi bir keşmekeş içinde, Makarios'a karşı 1970 yılının Mart ayında suikast yapılmıştı. Makarios, bu "ilk teşebbüsü" atlatmıştı.

Bu arada, Kıbrıs'ta toplumlar arası görüşmeler yeniden başladı (1968), ama bir türlü sonuç alınamıyordu. Makarios'un uzlaşmaz tutumu, Batılı ülkeler kadar, prestij kazanmak için kolay bir dış politika zaferine gereksinim duyan Yunan Cunta-sı'nı da öfkelendiriyordu. Bu yüzden Cunta, Makarios'u dışlayarak, Türkiye ile doğrudan pazarlık yapmaya kararlıydı. Nitekim, Haziran 1971'de NATO Dışişleri Bakanlar Konseyi'nin Lizbon'daki toplantısında, Palamas ile Olcay arasında bir görüşme gerçekleştirildi. Yunan Hariciyesi'nin Atina'daki Kıbrıs Rum Elçisi'ne görüşmeyle ilgili olarak 22 Haziran 1971 tarihinde verdiği brifinge göre, Lizbon görüşmesi şöyle geçmişti: "Olcay ile Palamas görüşmesinde Olcay'ın, bir Kıbrıs ulusu olmadığını, Kıbrıs Helenleri ile Kıbrıs Türkleri olduğunu savunduğu doğrudur. Dolayısıyla Olcay'a göre meseleyi çözmek Kıbrıslıların işi değil, doğrudan doğruya Türkiye'nin ve Yunanistan'ın işidir. Bundan hareketle, Başpiskopos Makarios ve Kıbrıs hükümet(ler)ini dışarda bırakarak, doğrudan Yunan-Türk diyalogunun başlamasını önerdi."[66] Her ne kadar Olcay'ın ağzından aktarılmışsa da, yukarıdaki sözlerin Atina hü-

66 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *a.g.e.*, s. 339.

kümetinin de görüşlerini ifade ettiğine kuşku yoktu. Bu sözlerde, "çevre-milliyetçileri"nin trajedisini görmek mümkündür. Kendilerini Helen milliyetçiliği ekseninde tanımlayan, Kıbrıs'ı ülke, yurt ve devlet olarak benimsemeyen, tarihsel misyonlarını Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak olarak kavrayan, "Kıbrıs-merkeziyetçi" yaklaşımlara "hainlik" olarak bakan "çevre-milliyetçileri", "ulusal merkez" tarafından işlevselleştiriliyorlardı: "Siz madem ki Helensiniz, Kıbrıs konusunda karar alma yetkisi de, Helenizmin merkezi olan Atina'nındır" deniyordu.

Lefkoşa ile Atina arasında ilişkiler gerginleştikçe, Kıbrıslı Rumların "trajedisi" de şekillenmeye başlıyordu. Ne Atina'dan bağımsız olunabiliyor ne de Yunanistan'la bütünleşebiliniyordu. İki arada bir derede kalan Makarios, siyasetini, "Efkteon" (Arzulanan, istenen) ve "Efikton" (gerçekleşebilir olan) olarak farklılaştıracak ve "gönlümüzde yatan Enosis'ten başka bir şey değildir (Efkteon), ama şimdilik, ne yazık ki, Enosis mümkün değildir", dolayısıyla, "bağımsız Kıbrıs'a yönelmeliyiz (Efikton)" diyecekti. Ancak, Makarios'un bağımsızlık anlayışı, bütün Kıbrıslıların yurdu ve ülkesi bir Kıbrıs anlayışına değil, Helenlerin hegemonyası altında, Helen bir Kıbrıs devletine dayanıyordu. Başka bir anlatımla, Makarios'un bağımsızlığa yönelmesi, sıkça söylendiği gibi, Helen milliyetçiliğinden koptuğu veya 'Kıbrıslılık Bilinci' anlamına gelmiyordu. Yurttaşlık temeline dayalı, Kıbrıs'ta yaşayan herkesin ortak devleti olarak Kıbrıs'ın bağımsızlığı savunulmuyordu. Burada söz konusu olan, paradigma değişikliği değil, Helen milliyetçiliğini esas alan siyasî projenin içine düştüğü bir krizdi. Makarios bu krizi, Helen milliyetçiliği içinde kalarak karşılamayı tercih edecek ve Kıbrıslı Türklerle, kendi açısından en iyi koşullarda bile, barış yapmaktan kaçınacaktı. "Enosis olmuyorsa, şimdiki durum çözümdür' anlayışı, Kıbrıs devletinin, egemen bir Helen devleti olarak varlığını sürdürmesi ve "çözümsüzlük çözümdür" politikası, Makarios'un "bağımsızlığa yönelmesi"nin arkasında yatan temel nedenlerdi. Nitekim, 1968 yılının eylül ayında Makarios, Yunan Cunta yetkilileri ile Atina'da yaptığı top-

lantılarda şöyle diyordu: "Barışın korunması durumunda, kötü bir çözüme şimdiki durumu tercih ederim. Ada'da zaten Helen bir hükümet bulunmaktadır. Türkler hükümete katılmıyorlar. Bu yüzden, (çözüm için - N.K.) acele etmemeliyiz diye düşünüyorum".[67] Makarios'un bu tutumunu, Kliridis'in o dönemde söylediği şu sözler de teyit etmektedir: "Bugün biz Kıbrıslı Rumlar hükümeti bütünüyle denetliyoruz. Ne vetolu Cumhurbaşkan Yardımcısı ne de üç Türk bakan vardır. Bütün bakanlar Rumdur. Uluslararası toplumda sadece bizim hükümetimiz tanınıyor. Neden Türkleri yine içimize alalım... Bugün Türkler sadece mevzilerini denetleyebiliyorlar; yani toplam toprağın yüzde 3'ünü. Zengin kaynakları olmadığı için, ekonomik açıdan zor durumdadırlar. Sonunda ya bizim kararlarımıza uyacaklar ya da çekip gidecekler."[68] Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, Yunan Cuntası'yla baş gösteren ayrılık sonucu ortaya 'Kıbrıs-Merkezci' bir tutum çıkmıştı ama, bunun içinde Kıbrıslı Türkler yoktu. Kıbrıs Rum toplumunda, 1974 öncesi oluşan 'Kıbrıslılık Bilinci', 'Kıbrıs-Merkezciliği' veya 'Bağımsızlık Iradesi', Helen milliyetçiliğinin kapsayıcılığına ve Cunta'nın Kıbrıslı Rumların iradesini yadsımasına karşı yükselen, bir tür Kıbrıs Rum milliyetçiliğiydi. Bu "alt-milliyetçiliğin" Helen boyutu, Kıbrıslı Türklere ve Kıbrıs devletine bakışta ortaya çıkıyordu. Kıbrıslı Türklerin rızasını, siyaset üretmede olmazsa olmaz bir koşul olarak öngören, Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın dayattığı "ortak rıza"ya dayanan Kıbrıs devleti, Kıbrıs Rum milliyetçiler için iki esas nedenle kabul edilmezdi: 1)Enosis'i yasakladığı için, 2) Kıbrıslı Türklerin rızasını koşul olarak dayattığı için. "Şimdilik", Enosis'in mümkün olmadığı ortaya çıkınca, Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitliğini ortadan kaldırmak, yakın hedef olarak belirlenmişti. Makarios'un "Efikton" olarak adlandırdığı bağımsızlık siyaseti içinde Kıbrıslı Türklere, "siyasi ortak" olarak yer yoktu. Dolayısıyla, Yunan Cuntası'nın bir yanda Enosis, diğer yanda "Çifte-Enosis" gibi

---

67 Nikos Kranidiotis, *Anohiroti Politia: Kipros 1960-1974*, Atina, 1985, s. 551.

68 *Fileleferos*, 20 Eylül 1992.

tutarsız politikalarına karşı, Makarios, Kiprianu, Papadopullos, AKEL ve 1969'dan sonra EDEK gibi kişi ve partilerin tutumu, ya "Saf, Temiz, Sulandırılmamış, Ödünsüz Enosis" ya da "Bağımsızlık" şeklindeydi. Birinci şıkkın Kıbrıslı Türklerin varlığını ciddiye almadığı ortadadır. "Bağımsızlık" olarak belirlenen ikinci alternatifin ise, Kıbrıslı Türklerle birlikte düşünülmüş bir bağımsızlık olmadığına yukarıda değinilmiştir. Bu noktada, siyasi etkileri günümüze kadar devam eden bir olguya işaret edebiliriz: Yunan Cuntası'na karşı olan ve "yurtsever demokratik güçler" olarak tanımlanan Kıbrıslı Rumlar, geleneksel Helen milliyetçiliğinden Kıbrıs-Merkezci bir refleksle farklılaşırken, Kıbrıslı Türkleri içine alan 'ortak yurt' anlayışına yönelmediler. Karl Deutsch'un tanımladığı, etnik kökene vs. bakılmadan, bir ülkede yaşayan bütün yurttaşlara karşı eşit siyasi sorumluluk ve duyarlılık taşımak anlamında yurtsever olmaktan çok, kendi etnik toplumlarının ulusal duygularını yansıtan Kıbrıs Rum milliyetçileri olarak kaldılar. Bu konuya açıklık getirebilmek için, Yunan Cuntası'nın iktidara gelmesinden (21 Nisan 1967) sonra, gelişen olaylara göz atalım.

Cunta'nın Kıbrıs'la ilgili ilk açıklamalarından biri, 24 Haziran 1967'de yapılmıştı. Cunta'ya göre, 21 Nisan Rejimi'nin değişmez amacı Enosis'ti. "Kıbrıs, ihtilalin yarattığı (Askeri darbe kastediliyor - N.K.) yeni ve güçlü Yunanistan'la birleşecektir. Bunu engellemeye çalışan az sayıdaki kimse, Helen ulusunun ebedi hainleri, pişman olacaklardır. Hem de çok kısa zamanda, tahmin ettiklerinden daha da kısa bir zamanda".[69] 26 Haziran 1967 tarihinde, Kıbrıslı Rum milletvekilleri Temsilciler Meclisi'nde bir araya gelerek, Atina'dan gelen yukarıdaki ve buna benzer diğer "uyarıları" değerlendiren bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda, milletvekilleri birbirlerini suçlayarak, "Enosisçiler" ve "Bağımsızlıkçılar" olarak ikiye bölünmişlerdi. Bu dönemde, ilk kez, "Kıbrıs Kıbrıslılarındır" diyenler de olmuştu. (Bu sloganı ilk kez Lefkoşa Eski Belediye Başkanı Dimitris Lellos kullanmıştı.) Ne var ki, toplantı sonunda alınan

69 A. Pavlidis, *Makarios: Apo tin Aneksartisia mehri ton Thanato tu*, Lefkoşa, 1981, s. 108.

ortak kararda, ulusal hedef olarak yine "Enosis" benimsenmişti. Kararın tam metni şöyledir:

> "Temsilciler Meclisi, Kıbrıs Helenizminin ezeli özlemini dile getirerek ve en kısa sürede, ulusal kurtuluşun gerçekleşeceğine olan sarsılmaz bir inançla şunları açıklar:
>
> a) Temsilciler Meclisi, birtakım engellere rağmen, şu anda verilmekte olan mücadeleyi, sonuç alıncaya kadar durdurmayacaktır. Bu mücadele, ara duraklara uğramadan, birleşik ve bütün olarak Kıbrıs'ın Anavatanla birleşmesi yolunda sürdürülecektir.
>
> b) Temsilciler Meclisi, elindeki bütün imkânlarıyla, Kıbrıs Helen halkı ile Anayurt arasında içten birlik havasının oluşturulması için çalışacaktır. Yunanistan'la Kıbrıs arasında sıkı işbirliği, ulusal mücadelemizin başarıyla sonuçlanmasının, vazgeçilmez ön şartıdır."[70]

Hem Makarios ve çevresi, hem de AKEL, Cunta'nın Çifte-Enosis'e veya Acheson Planı çerçevesinde bir uzlaşmaya açık olduğu kuşkusuyla, "olacaksa, ancak ödünsüz Enosis olmalıdır" tutumunu benimsemişlerdi. Nitekim bu anlayış, Temsilciler Meclisi'nin 26 Haziran 1967 tarihli kararına da yansımıştı. Benzer bir yaklaşım, Cunta Şefi Yorgo Papadopullos'un Kıbrıs'ı ziyareti esnasında da sergilenmişti. Gerek 10 Eylül 1967 tarihli *Haravgi* gazetesinde, gerekse AKEL Merkez Komitesi'nin Yorgos Papadopullos'a ziyareti nedeniyle gönderdiği mesajda, "Kıbrıs halkının saf, sulandırılmamış Enosis istediği" vurgulanmış, "Kıbrıs'ın, bir bütün olarak, bölünmeden ve toprak tavizi verilmeden, Yunanistan'la bütünleşmesi" savunulmuştu. Bu tutum, 1968 seçimlerinden sonra da devam etti. Her ne kadar, 1968'den sonra "Efkteon" (Arzulanan) ve "Efikton" ayırımı yapılmışsa da, "sulandırılmamış Enosis" istemi sık sık vurgulanıyordu. Makarios'un, 14 Mart 1971 tarihinde, Yalusa köyünde yaptığı konuşma, en tipik örneklerden biridir: "Kıbrıs

---

70 S. Papageorgiu, *a.g.e.*, s. 167.

Helendir. Kıbrıs, tarihin şafağında Helen idi ve Helen kalacaktır. Onu, Helen ve bölünmemiş olarak devraldık, Helen ve bölünmemiş olarak muhafaza edeceğiz ve Helen ve bölünmemiş olarak Yunanistan'a devredeceğiz." Görüleceği gibi, "bağımsızlıkçılar", verili koşullarda Enosis gerçekleşemeyeceği için "şimdilik bağımsızlık" tezini benimsemişlerdi ama Enosis, esas hedef olarak kalmaya devam etmişti. Aslında, bu konuda Yunan Cuntası da farklı düşünmüyordu. Ancak, Cunta için, "çözümsüzlük çözümdür" veya "bekle-gör" politikası, hem riskliydi hem de çok gereksinim duyduğu "bir dış politika zaferini" erteliyordu. Nitekim, Cunta'nın Dışişleri Bakan Yardımcısı Ksanfopulos Palamas, 18 Aralık 1970 tarihinde, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir toplantıda, Kıbrıslı Rum yetkililere şunları söylemişti: "Bir kriz durumunun ortaya çıkması talihsizlik olur. Ancak, (toplumlar arası görüşmeleri kastederek - N.K.) çıkmaza girilirse, sorumluluk bizde olmamalı. (....) Türkler, Atina ile Ankara arasında diyalog kurulmasını istiyor. Biz bunu elbette istemiyoruz. Ancak, şunu da görmezlikten gelemeyiz: Bir kriz veya savaş durumunda, bedeli yine Yunanistan ödeyecek. Yunanistan, bugüne kadar Kıbrıs krizlerinin bedelini yeterince ödemiş bulunuyor. (....) Kıbrıs sorunu, genel ulusal çıkarlara tâbi olmalıdır. Silahlı çatışmadan uzak durulmalıdır, çünkü buna gücümüz yetmez. Yeni bir kriz durumunda, Türkiye'den, kalan Rumlar da kovulacak. Hatta, Fener Patriği bile... Gerçek şudur ki, Türkler Kıbrıs'ı ele geçirmek istiyor. Türklerin bu planını engellemek için yapılması gereken, bir çözüme ulaşmaktır. Elbette, nihai çözüm şekli Enosis'tir. Bunu, sadece kendi aramızda söyleyebiliriz. Fakat, bu çözüm şekli bugün mümkün değildir. Geleceği mahkûm etmeyen, geçici bir çözüm bulalım ki, Enosis'i gerçekleştirebilmek için zaman kazanalım."[71] Açıkçası, Yunan Hariciyesi, "çözüm olmazsa Yunanistan'ın Türkiye ile doğrudan diyaloga girebileceği" mesajını veriyor -1971 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen NATO toplantısında bu yapılmıştı- ve Kıbrıs'ın, "genel

---

71 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *a.g.e.*, s. 340.

ulusal çıkarlara tâbi olmasını" istiyordu. "Ulusal merkez" ile "çevre" arasında gerilim noktalarından belki de en önemlisi, 20. yüzyıl boyunca sık sık görülen, gündemden hiç eksik olmayan, "ulusun genel çıkarları" ile "Kıbrıslı Rumların ulusal tutkuları" arasındaki uçurumdu. Bu, Yunan ulus-devletinin en önemli zaaflarından biriydi. Yunan ulus-devleti, hem Megali İdea temelinde ulus-inşa sürecine yönelmiş, hem de bunu taşıyabilecek güçte bir devlet olamamıştı. Daha önce de değinildiği gibi, Kıbrıs Rum toplumu, Helen ulus-inşa sürecinin bir sonucu olarak "yeniden anlamlandırılmıştı". Ama, siyasi anlamda, "ulusal bünyeye" bir türlü katılamıyordu. Bu çelişkiden doğan Kıbrıs-merkezci Helen milliyetçiliği, 1960'lı yıllarda, Kıbrıs devletinin katkısı ve ekonomik gelişme sayesinde güçlenmiş ve 1970'li yılların başında, "ulusal merkez"le açık bir çatışmaya sürüklenmişti. Bu sürece daha yakından bakalım.

Kıbrıs-Merkezci Helen Milliyetçiliğinin Çöküşü

1970 yılının sonunda, Kıbrıs'ta toplumlar arası görüşmeler tıkanmıştı. Özellikle yerel yönetimler konusunda iki taraf arasındaki görüş ayrılığı, yerel yönetimlerin merkezi bir idareye bağlı olup olmayacağı konusunda yoğunlaşmıştı. Kıbrıs Türk tarafı, Makarios'un 1963'te önerdiği 13 maddelik anayasa değişikliğini kabul etmiş, karşılığında Kıbrıs Türk yerel yönetimlerinin merkezi bir idareye bağlanmasını talep etmişti. Makarios, bu öneriye karşı çıkarak, yerel yönetimlerin 'yerel idare' olarak kalmasını istiyordu. Yunan Cuntası, Makarios'un bu tutumundan rahatsız olmuştu. 11 Haziran 1971 tarihinde Yunan hükümeti, Makarios hükümetine, görüşmeci Rauf Denktaş'a verilecek yanıt mektubuna alınmasını istediği bir dizi öneride bulundu. Makarios hükümeti, 15 Haziran 1971 tarihli oturumda, bu önerileri reddederek kararını Kıbrıs Yunan Elçisi'ne bildirdi. Makarios, Bakanlar Kurulu'nun yanıtını Yunan Elçisi'ne bildirdiği açıklamasında, "amacının Yunanistan'ı savaşa sürüklemek olmadığını" vurgulamak gereğini duymuş ve Yunan hükümetiyle "işbirliğine her zaman hazır olduğunu" söylemişti. Ancak,

"zararlı önerileri" kabul edemeyeceğinin de altını çizmişti. Cunta Şefi Papadopullos, 18 Haziran 1971 tarihli mektubunda, yerel yönetimlerin merkezi bir idareye bağlanmasını ve Kıbrıslı Türk bir bakanın sorumluluğuna alınmasını savunmuştu. Papadopullos, Makarios'un tutumunu anlayamadığını, "nadir bir fırsat" kaçıracağını ve Kıbrıs Rum halkıyla birlikte, bütün ulusu da felakete sürüklediğini ve bu yüzden, tarih önünde sorumlu olacağını vurguluyor ve sözlerini, "Yunan hükümetinin ulusun ve Kıbrıslı Rumların çıkarlarını koruyacak, acı tedbirler almak zorunda kalacağını" söyleyerek tamamlıyordu.[72] Açıkça görülmektedir ki, Yunan hükümeti, Makarios'un en iyi koşullarda bile çözüme ulaşmak istemediğine inanmaya başlamış ve "birtakım tedbirler" tasarlamaya koyulmuştu. Makarios, 24 Haziran 1971 tarihinde Papadopullos'a gönderdiği cevabi mektubunda, kendi tutumunu açıklamaya çalıştı. Mektup, pek çok açıdan önemli bir belge olduğundan ve özellikle Makarios'un ne yapmak istediğine dair önemli bilgiler içerdiğinden, uzunca bir biçimde aktarılmasında fayda vardır. Makarios, "Denktaş'a verilecek yanıt konusunda Yunan hükümeti ile görüş ayrılığı içinde olmaktan duyduğu üzüntüyü" belirterek, sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Bana göre, aslında Türklerin yerel yönetimlerle ilgili önerilerini görüşmeyi kabul etmek bile gerekmiyordu. Çünkü, sırf görüşmek bile, 1960 Anayasası'nda yer almayan bir konuyu gündeme getirmiş oluyor. Ancak, Yunan hükümetinin tavsiyesi üzerine ve Kıbrıslı Türklere karşı iyi niyet göstermek için, görüşmeyi kabul ettik. (....) Bana gönderdiğiniz mektubunuzda, Bakanlar Kurulu'nda yerel yönetimlerden sorumlu bir Türk Bakan'ın yer almasının, devletin bütünlüğünü kuvvetlendireceği görüşüne yer veriyorsunuz. Bu görüşe katılmıyorum. Etnik ayrımcılık temelinde yerel yönetim bölgelerinin belirlenmesi, devletin bütünlüğünü böler ve bu bölünmüşlük, yerel yönetimlerden sorumlu Türk Bakan'ın atanması ile, daha da derinleşir." Makarios, yerel yönetimlerden sorumlu Türk Bakan'ın, Rum yerel yönetimlerinden de sorumlu olması gibi,

---

72 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *a.g.e.*, s. 342.

"görünüşte devletin bütünlüğünü sağlayan" bir önerinin, "ulusça kabul edilemez" olduğunu ileri sürüyordu. Makarios, devamla, Yunan Hükümeti'nin, yerel yönetimlerin kabul edilmesi halinde, hem "Türk Gettolarının" sona ereceği, hem de Makarios'un 13 maddelik anayasa değişiklik önerilerinin, hemen hemen hepsinin, Türkler tarafından kabul edilmesine yol açacağına dair görüşlerine katılmadığını belirterek, şunları söylüyordu: "Yerel yönetimlerin kabul edilmesiyle, gettoların dağılmayacağı bir yana, hem kalıcılaşmış hem de meşruiyet kazanmış olacaklar. Eskiden önerdiğim "13 maddenin" tümünün de kabul edildiği doğrudur. Onları, o zaman, farklı koşullar altında önermiştim. Ayrıca, istenen karşılık çok büyüktür. Bunu kabul etmemiz, Zürih-Londra anlaşmalarını "kötünün de kötüsü" değilmiş gibi gösteren, bizim hiç istemediğimiz bir durum söz konusu olacak." Makarios, ayrıca, Yunanistan ile Türkiye'nin, şahsına karşı bir komplo hazırlığı içinde oldukları doğrultusunda söylentilerin dolaştığından bahsederek, lafı, Papadopullos'un mektubunun son paragrafında yer alan, "Yunan hükümetinin acı tedbirler alacağı" biçimindeki sözlerine getiriyor ve şöyle diyordu. "Eğer bu paragraf, tehdit içeriyorsa, Kıbrıs Helenizminin temsilcisi olarak, bunu görmezlikten gelemem".[73] Makarios'un mektubundan da anlaşılacağı gibi, en iyi koşullarda bile çözüme yönelmemesinin arkasında, Zürih-Londra anlaşmalarından bütünüyle kurtulma tutkusu yatmaktaydı. 13 maddelik anayasa değişikliği Kıbrıs Türk tarafınca kabul edildiği halde, "yerel yönetim" gibi bir talebin geri çevrilmesinin temel nedeni, dünya kamuoyu nezdinde, Zürih-Londra anlaşmaları çerçevesinde soruna çözüm bulunabileceği anlayışının, yaygınlık kazanmasından duyulan endişe olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Zürih-Londra anlaşmaları Enosis'i yasaklamaktaydı ve asıl değiştirilmek istenen de buydu.

Atina, Makarios'un gerçek niyetinden iyice şüphelenmeye başlamıştı. Bir yanda, Makarios'un son derece rahat bir biçimde "zamana oynaması", diğer yanda Atina'nın "erken bir başarıya"

---

73 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), *a.g.e.*, s. 342-344.

duyduğu gereksinim, iki kesim arasında gerginliği artırmıştı. Atina, hem Makarios'un niyetini sınamak, hem de "dişlerini göstermek" için, 20 Temmuz 1971 tarihinde Dışişleri Bakan Yardımcısı Palamas aracılığıyla Makarios'a, üzerinde düşünmesi ve yanıt vermesi gereken, bir "ilkeler dizisi" ulaştırdı:

"1) Kıbrıs Helenizmi, Helen ulusunun ayrılmaz bir parçasıdır.

2) Kıbrıs devleti, Zürih ve Londra anlaşmalarıyla kurulmuş, uluslararası alanda bağımsız bir devlettir ama, Kıbrıs Helenizmi, Yunanistan karşısında bağımsız değildir. Ulusun bütünüyle organik bir birlik oluşturmaktadır. Oluşturmalıdır.

3) Kıbrıs Helenizminin merkezi Lefkoşa'dır. Ulusun merkezi Atina'dır.

4) Genel ulusal meselelerde Lefkoşa, Atina'ya uymakla mükelleftir. Lefkoşa, kendi açısından ve kendi görüşüne göre, Kıbrıs Helenizminin çıkarlarını ifade edebilir. Ulusun genel çıkarlarını Atinalılar belirler, bu çıkarlara Kıbrıs Helenizminin çıkarları da dahildir.

5) Genel ulusal çıkarların değerlendirilmesinde Lefkoşa, Atina'nın yerini almaz. Alamaz. Ulusal Merkez olarak Atinalılar, izlenecek olan politika ve taktiği belirlerler.

6) Yukarıdaki paragrafta söylenenlerin ışığında, Kıbrıs, her koşulda, ulusal çizgiye dahil olmalı ve uyum göstermelidir.

7) Görüş ayrılığı halinde, çözüm, ulusal birliğin parçalanmasında değildir. Çözüm, tarafların görüşlerini hiyerarşi içinde sıralamaları ve genel ulusal çıkarlara öncelik tanınarak bulunmalıdır. Kıbrıs Helenizmi, liderliğini seçme hakkına sahiptir. Ancak bu liderlik, Atina ile işbirliği yapar ve uyum içinde çalışır.

8) Eğer Kıbrıs Helenizmi, ulusal bünyeden ayrılma kararı alırsa -ki bu hakkı vardır-, kuşkusuz, o zaman durum değişir. Bu durumda, Helenizme karşı tarihi sorumluluğun ötesinde, Yunanistan'ın uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve görevleri vardır, dolayısıyla uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi söz konusudur."[74]

---

74 Y. Tenekidis ve Y. Kranidiotis (der.), a.g.e., s. 345-346.

Mektupta, Kıbrıs Rum toplumu, Helen ulusunun "yerel bir şubesi" olarak değerlendiriliyor ve "ulusun genel çıkarları" ile "yerel şubesi" arasında çıkar çelişkisi söz konusu olduğunda, "ulusun genel çıkarları" ve "onun tek temsilcisi" sayılan "ulusal Merkez"e boyun eğilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bu gerçek, "ulusal bünyeye" katılmak için, uzun yıllardan beri mücadele eden Kıbrıslı Rumlar açısından, "trajik bir durum" arz etmekteydi. Makarios cevabında, Kıbrıslı Rumların, "elbette ulusal bütünün ayrılmaz ve organik bir parçası" olduğunu vurguluyor ama, Kıbrıs konusunda "son sözü", Kıbrıslı Rumların söylemesinde ısrar ediyordu. Gerekçesi ilginçti: "Yunan hükümeti, Kıbrıs'ı askeri bakımdan koruyamıyorsa, Kıbrıs Helenizmi, son sözü söyleme hakkına sahip olmalıdır." Makarios, ayrıca, Yunan hükümetine bir de uyarıda bulunuyordu. "Sakın ola Türkiye'ye, Atina ile Türkiye'nin işbirliği sonucu Kıbrıslı Rumların kabul edemeyeceği bir çözümü dayatabileceğiniz gibi yanlış bir izlenim vermeyin!"

Bu noktadan sonra Makarios'un tutumu ile Atina arasındaki gerginlik, daha da derinleşti. Yunan Cuntası, ABD'nin de örtülü desteğiyle, Makarios'u ortadan kaldırmaya karar verdi. Grivas, yeniden Kıbrıs'a döndü ve EOKA B adlı yeraltı örgütünü kurdu. Her şey, Makarios'un sonunun yaklaştığına işaret etmekteydi. Makarios'u felaketten kurtarabilecek tek şey, tarihin bir ironisi olarak, Kıbrıslı Türklerle yapacağı bir anlaşma olabilirdi. Ne var ki, Makarios'un fikriyatını, Helen ulusçuluğu ideolojisinin en Ortodoks versiyonu, öylesine belirlemişti ki, içine sürüklendiği çıkmaza karşın, Kıbrıslı Türklere barış elini uzatamadı. Çoğu milliyetçide görülen, kendi gücünü abartma ve gerçekçilik duygusunu yitirme, Makarios'un da en belirgin özelliklerindendi. Ne "Saf Enosis", ne de Kıbrıslı Türklerden bağımsız, Kıbrıs Rum egemenliğine dayalı bir Kıbrıs devleti mümkündü. İdeolojisinde Kıbrıslı Türklere yer olmayan Makarios, bu iki seçenekte ısrar ediyordu. Başka bir anlatımla, yakın Kıbrıs tarihinde ortaya çıkan, "Efkteon" (arzulanan) ve "Efikton" (gerçekleştirilebilen) ayrımına karşın, Makarios'un, "Efikton" adını verdiği siyasi tercih de gerçekleştirilemedi. 1974 yılının temmuz ayında,

hem Enosis hem de ondan türeyen "Efikton" siyaseti, siyaset sahnesine veda etmek zorunda kalarak, tarihe karıştı. Bu, Kıbrıs'ta "ulus-merkezci" Helen milliyeçiliğiyle birlikte, "Kıbrıs-merkezci" Helen milliyetçiliğinin de çöküşü oldu.

Enosis'ten Epanenosis'e (Yeniden Birleşme) ya da Devletin Geri Dönüşü

1974 ve sonrası, Kıbrıslı Rumların tarihi ve Kıbrıs'ta Helen ulusçuluğu açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 1974 sonrası, bazı bakımlardan, 'Küçük Asya Felaketi'nden sonra Yunanistan'da ortaya çıkan durumla benzerlik arz etmekteydi. Megali Idea'nın İzmir'de yenilgisinden sonra, Kıbrıs'ta da Enosis yenilmişti ve bu durum, Yunanistan'ın kuruluşundan sonra, siyasi bir program olarak hep varolagelen Enosis'in, artık tarih sahnesinden çekilmesini simgeliyordu. Yeni dönem, idelojik ve politik olarak tam bir karmaşa ve kafa karışıklığı ile başlamıştı. O güne kadar el altında bulundurulan ve gündemden hiçbir zaman düşürülmeyen Enosis, artık ulusal bir amaç olmaktan çıkmıştı. Ancak, yerine neyin konacağı konusunda, net bir tutum söz konusu değildi. Kesin olan bir şey vardı, yeni koşullarda ne Enosis, ne de Kıbrıs Rum hegemonyasına dayalı bir Kıbrıs devleti söz konusu olabilirdi. Türk çıkarması, bütün kuvvet dengelerini altüst etmişti ve Rum tarafı, bir 'oldubitti' ile karşı karşıya gelmişti. Ortaya çıkan yeni koşullarda, belirleyici olan Türk faktörüydü ve Türk tarafının tezi, 'coğrafi temele dayalı federasyon' olarak belirlenmişti. Rum tarafının bu tezi geri çevirecek lüksü yoktu. Nitekim, Türk Müdahalesi'nden sonra Atina'da, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nda, 30 Kasım ve 1 Aralık 1974 tarihlerinde, ilk kez bir araya gelen Kıbrıslı Rum ve Yunanlı liderler, yapılan değerlendirme toplantısında, "coğrafi temelde federasyon" formülünden başka bir çözüm biçiminin söz konusu olamayacağı konusunda hemfikir olmuşlardı.[75] Ortaya çıkan bazı görüş ayrılıkları, sadece, coğrafi federasyo-

75 *I Alli Katatesi: Ta Praktika tis Siskepsis tou 1974*, Lefkoşa, 1991, s. 44. (Bu çalışma Kliridis'in anılarına bir tepki olarak yayımlandı. Kitap, 1974 sonrası Ati-

nun çok kantonlu mu, iki bölgeli mi olacağı konusundaydı. Bu toplantıda dile getirilen bir diğer saptama ise, yeni koşullarda Kıbrıslı Rum göçmenlerin geri dönüşünü engelleyecek olan coğrafi federasyon söz konusu olursa, pek çok kimsenin Çifte Enosis'i tercih edeceği biçimindeydi. Ancak, Türkiye'nin Çifte Enosis'e sıcak bakmaması, bu formülü geçersiz kılıyordu. Ayrıca, Kıbrıslı Rumların böyle bir çözüm biçimini benimseyecekleri hayli kuşkuluydu. Türk Müdahalesi'ne fırsat veren ve buna zemin hazırlayan hükümet darbesini Yunanistan'ın örgütlemiş olması, Kıbrıslı Rumları derinden yaralamıştı. 'Anavatan Yunanistan', 'üvey annelik' yapmış ve Kıbrıslı Rumlara ihanet etmişti. Bu, dayanılır bir acı değildi. Kıbrıs'ın yüzde 37'si Türk askerlerinin eline geçmiş, 170 bin Kıbrıslı Rum, evinden barkından olmuştu. Böyle bir ortamda Çifte Enosis tezini ortaya atma cesaretini kimse gösteremezdi. Bu yüzden, Çifte Enosis heveslileri, tezlerini utangaç bir biçimde ve dolaylı olarak dile getiriyorlardı. Bu, bugüne kadar da böyle devam etmiştir.

Kıbrıs Rum toplumu, yakın tarihte ilk kez, Enosis amacından yoksun olarak siyasal hedef belirlemek durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Enosis gitmiş, yerine Epanenosis, yani 'adanın yeniden birleşmesi' gelmişti. Bu yeni dönemin en temel özelliği, Kıbrıs devletinin "geri dönüşü" olacaktı. Kurulduğu günden beri Helen milliyetçiliği ile bir türlü bağdaştırılamayan, daha sonra, Kıbrıs-merkezci Helen milliyetçiliği temelinde işlevselleştirilen Kıbrıs devleti, adeta yeniden keşfediliyordu. Düne kadar, Helen milliyetçiliğinin Enosis projesi çerçevesinde sürekli küçümsenen, 'hilkat garibesi' olarak görülen Kıbrıs devleti, şimdi Kıbrıslı Rumların sarıldığı can simiti oluyordu. Kıbrıs bayrağı ilk kez göndere çekiliyor, Kıbrıs'ın bağımsızlığı milli bayram olarak kutlanıyor, okullarda ilk kez Kıbrıs tarihi dersleri okutuluyor ve o tarihe kadar "karma futbol takımı" adını taşıyan Kıbrıs Rum millileri ilk kez, "Kıbrıs milli futbol takımı" olarak adlandırılıyordu.[76] Yine bu dönem-

---

na'da gerçekleştirilen ve Kıbrıslı Rum ve Yunanlı liderlerin biraraya geldiği toplantının tutanaklarını içermektedir - N.K.)

76 Kesar V. Mavratsas, *Opsis tu Elliniku Etnikismu stin Kipro*, Atina, 1998, s. 83.

de, "Kıbrıslılık bilincinin kaynakları" üzerine denemeler yayınlanıyor ve "Helenizmin ayrılmaz parçası Kıbrıs Helenizmi" söylemi yerine, "Kıbrıslı Rumların özgüllükleri" ön plana çıkarılıyordu. Benzer biçimde ilk kez, 'Kıbrıslı Türklerden söz edilmeye başlandı. O tarihe kadar, 'Kıbrıslı' adı sadece Helenler için kullanılıyor ve Kıbrıslı Türklerden 'Türkler' olarak söz ediliyordu. 1975 yılında kurulan 'Yeni Kıbrıs Derneği', 'Kıbrıs Kıbrıslılarındır' şiarını öne çıkarıyor ve her tarafa Kıbrıs bayrağı dağıtıyordu. Kültürel kimlik ile siyasi kimliğin birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğini ileri süren dernek, kültür olarak Helen olmanın Kıbrıs yurttaşı olmanın önünde engel olamayacağını ileri sürerek, Kıbrıslı Rumları Kıbrıs devletine bağlılık göstermeye çağırıyor ve Kıbrıslı Türklerin de Kıbrıslı Rumlar kadar 'Kıbrıslı' olduğunu savunuyordu. Kıbrıslı Rumlar, ilk kez Kıbrıs bayrağı ile tanışıyorlardı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanından sonra sadece Yunan bayrağı 'tüketen' Kıbrıslı Rumların büyük çoğunluğu, Kıbrıs bayrağının varlığından bile haberdar değildi. 'Yeni Kıbrıs Derneği' kurucularından J. Bayadas, dernek çalışmalarına ilk tepkinin, Kıbrıs'ta görev yapan dönemin Yunan Büyükelçisi Duntas'tan geldiğini anlatır. Kıbrıslı Rumların 'Kıbrıslılık heyecanı', Yunan büyükelçiyi rahatsız etmiş ve konuyu Makarios'a açmıştı. Ancak, Makarios, dernek yöneticilerine en ufak bir ikazda bile bulunmamıştı. 15 Temmuz darbesi, adanın yüzde 37'sinin Türklerin eline geçmesine yol açtığı kadar, Kıbrıs devletinin, Kıbrıslı Rumların bilinçlerine kazılmasını da beraberinde getirmişti. Türk Müdahalesi'nden sonra, Türk tarafının beklentisinin tam tersine, Kıbrıs devleti dağılmamış, daha da güçlenmişti. Enosis gölgesinden kurtulan devlet, ilk kez böylesi bir "yurttaş desteğine" kavuşmuştu. Kıbrıs devletinin güçlenerek geri dönüşü, ileriki yıllarda, Türk tarafının askeri üstünlüğüne karşı kullanılacak en etkili faktörlerden biri olacaktı.

Yeni koşullarda, Kıbrıs Rum toplumunda siyasi gelişmeleri, büyük ölçüde, Makarios'un kişiliği belirliyordu. Ada'ya döner dönmez, kendisine karşı darbe düzenleyen aşırı sağcı kesimleri affettiğini ilan eden Makarios, 'Türk işgaline' karşı, 'ulusal

birlik' çağrısında bulunmuştu. Bu tutum, olası bir iç savaşın çıkmasını engellemişti ama, Makariosçular ve Anti-Makariosçular olarak bölünmüş olan Kıbrıs Rum toplumu, yaşanılan felakete karşın, özeleştirel bir tutum geliştiremeden, 'işgale karşı ulusal birlik' politikasında bir araya gelmişti. 1974, "bir trajediydi" ve bu "trajedinin sorumluları" ya "karşı tarafta" ya da hapisteydi. (Yunanistan'da cuntacılar yargılanarak hapse atılmışlardı.) Makarios'un öncülüğünde kurulan "Ulusal Konsey", izlenecek politikaların birlikte saptandığı bir platform olmuştu. Ayrıca, Türk Müdahalesi'nin yarattığı derin toplumsal sorunları çözebilmek için, tam bir ulusal seferberlik başlatılmıştı. Sendikalar, solcu olanlar da dahil, işçi ücretlerinin bir süre için dondurulmasını kararlaştırmışlar ve grev hakkından feragat etmişlerdi. Ulusal dayanışma, koorporatist bir toplum yaratıyordu. Buna karşın, Makariosçu güçlerin, etik ve dolayısıyla siyasi üstünlüğü kesindi. Özellikle, sağın yeni lideri olarak ortaya çıkan Kliridis'in, darbeye karışan EOKA B üyesi bazı kimseleri partisi DISI'ye almış olması, AKEL, EDEK, DIKKO gibi partilerin, 'Makariosçu güçler' olarak aynı cephede yer almasına yol açmıştı. Bu siyasi güçler açısından "Kıbrıs Trajedisi"nin sorumluları belliydi: Bunlar Yunan Cuntası ile Kıbrıs'taki EOKA B üyeleriydi. "Makariosçular" ve "Darbeciler" kutuplaşması, 1974 öncesinin köklü bir eleştiriden geçirilmesini engelleyen, sadece iç politika çekişmeleri ve iktidar kavgalarında kullanılan bir faktör olarak kaldı. Bunun en açık kanıtı, AKEL'in 2002 yılında, sırf iktidara gelebilmek için, 1960'lı yıllarda Makarios ve Yorgacis'in en yakınlarından biri, anti-komünist, anti-Türk, gizli "Örgüt" üyesi olan Tasos Papadopullos'u, "darbeci sağcılara" karşı, "Makariosçu yurtsever" ilan ederek, 2003 yılında yapılması muhtemel seçimlerde cumhurbaşkanlığına aday göstermesidir.

Bu gelişmelere paralel olarak, Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliği, yeni bir döneme girmişti. Bu, 1974 öncesinin aksiyoner milliyetçiliğinden, savunmacı milliyetçiliğe geçişti. Milliyetçiliğin yeni siyasi programı, "Türk işgalinden kurtulmak' ve "EpanEnosis", yani bölünmüş adanın yeniden birleşmesi olarak şekillen-

mişti. Yeni koşullarda, bu amaca ulaşmak, ancak federal bir Kıbrıs devletinin kurulmasıyla mümkün görünüyordu. Bunun böyle olduğu, 1974 yılında, Atina'da yapılan liderler toplantısında, açık biçimde ortaya çıkmıştı. Toplantıda, "Türk işgaline karşı" silahlı bir mücadelenin mümkün olmadığı, Türkiye'nin askeri ve jeo-politik üstünlüğünün tartışmasız olduğu, hatta II. Türk Harekâtı esnasında, Karamanlis'in Ada'ya Yunan askeri çıkarmakta kararlı olduğu, ama ordu yetkililerinin bunun 'bir felaket' olacağını söyledikleri dile getirildi ve tek çıkar yolun federasyon tezini kabul etmek olduğu kabul edildi. Zorluk, coğrafi esasa dayalı federasyonun çok kantonlu mu, yoksa iki bölgeli mi olacağı sorusunda saklıydı. Makarios, iki bölgeli federasyonu benimsemekte güçlük çekiyordu. Kliridis'in toplantıda takındığı "gerçekçi" tutum, Makarios'a fazla yardımcı olmuyordu. Kliridis, tek çıkar yolun iki bölgeli federasyon olacağını, Türklerin bunun gerisinde kalan hiçbir öneriyi kabul etmeyeceklerini ve bunu imzalayacak kimsenin siyaseten ölmüş olacağını vurguladıktan sonra, Makarios'a dönerek, "bunu siz imzalayacaksınız" demişti.[77] Makarios, hem o toplantıda, hem de 1977 yılına kadar; çok kantonlu federasyonda ısrar etti. Ancak 1977 yılında, Rauf R. Denktaş'la imzaladığı ve olası çözümün genel çerçevesini çizen anlaşma metninde, iki bölgeli, iki toplumlu federasyon ilke olarak benimsenmiş oldu. 1977 Anlaşması'ndan sonra, Makarios, siyaseten değil, ama kalp krizi sonucu yaşama veda etti. Ardından iktidara gelen Spiros Kiprianu, 1979 yılında, Denktaş'la imzaladığı ikinci bir anlaşma ile iki bölgeli, iki toplumlu federasyonu teyit etti. Federasyon temelinde belirlenen ve Ada'nın temelli bölünmesini engellemeyi hedefleyen yeni politikalar, ister istemez, Kıbrıslı Türkleri de "hesaba katma"yı gerektiriyordu. Birdenbire, Kıbrıslı Türkler keşfediliyor ve "birlikte yaşama", "yeniden yakınlaşma", resmi politikanın temel sloganları haline geliyordu. Aslında, bu açılımlar, son derece yüzeysel ve soyut olduğu kadar, Kıbrıslı Türkleri araçsallaştırıyordu.[78]

---

77 *I Alli Katatesi: Ta Prahtika tis Sishepsis tou 1974*, Lefkoşa, 1991.

78 Niyazi Kızılyürek, *I Oliki Kipros*, Lefkoşa, 1990.

Kıbrıslı Türkler olmadan federasyon olamazdı ve federasyon olmadan da Kıbrıs yeniden birleşemezdi. Oysa, geçmişi tam manası ile geride bırakabilmek için, onu kavramak, onunla yüzleşmek, bir tür "Verganganheitsbewaeltigung" yani, geçmiş üstünde çalışmak gerekiyordu. Ama geçmiş, bir türlü tartışmaya açılmadı ve Kıbrıs Rum toplumu, içi boş sloganlara mahkûm edildi. "Kıbrıslı Türklerle dün çok iyi yaşıyorduk, yarın da birlikte yaşayabiliriz" gibi içinde tarih, dolayısıyla siyasi irade olmayan yaklaşımlar kimseye yaramıyordu. Açıkçası, Enosis'in ölmüş olması, Kıbrıs Rum toplumunu yeni bir tarihsel döneme sürüklemişti ama, bu yeni aşamada, bilinçler de Ada gibi bölünmüştü.

Federal bir Kıbrıs devleti ilke olarak kabul edildikten sonra, Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçilik, ikili bir söylem geliştirmişti. Bir yanda, "Türk işgalinden kurtulmak", "milli dava" olarak ön plana çıkarılırken, diğer yanda, Kıbrıslı Türklerle "federal bir devlet kurmak", siyasal söyleme yerleşmişti. Bu ikili yaklaşım, hem kendi içinde bir gerilim taşıyor, hem de Kıbrıslı Türklerle ilişkilerde çelişkili bir siyaset izlenmesine yol açıyordu. "Türk işgalinden kurtulmak" gibi bir proje, Kıbrıslı Türklerin büyük çoğunluğuna hitap etmeyen, hatta, onlarda geçmişte yaşanılan acı deneyimleri çağrıştıran bir "milli hırs" olarak algılanırken, "federal devlet" politikasının bir tercih değil, zorunluluk olarak benimsenmiş olması ve istisnasız bütün Kıbrıs Rum siyasi partileri tarafından, "çok acı ama zorunlu bir uzlaşma" olarak değerlendirilmesi, federal çözümü işlevselleştirdiği gibi, federalizme dair en küçük duyarlılıkların bile oluşmasını engelledi. Federasyon, içinde tarih ve özne olmayan, özneler arası diyalog ve ortak rıza arayışına yer verilmeyen, içi boş bir kavrama dönüştürüldü. Paradigma değişikliğinin, ancak eski Paradigma aleyhine gerçekleşebileceği, konformist bir tavırla reddediliyordu. Açıkçası bu, "içinde federalizm olmayan bir federasyon" anlayışıydı ve Kıbrıslı Rumların diplomasi alanında elini güçlendirmekten başka bir işe yaramıyordu. Kıbrıs sorununun çözümü için, iki taraf arsında yapılan görüşmelerde, Kıbrıs Rum tarafı, başlangıçta bir Türk tezi olan federasyonu kabul eden taraf olarak, olumlu puan

topluyordu. Bu durum, özellikle Avrupa Birliği üyeliği açısından, Kıbrıslı Rumlara ciddi faydalar sağlayacaktı.

1980'li yıllarda, Yunanistan'da, Cunta sonrası dönemde ortaya çıkan iki önemli gelişme Kıbrıs Rum toplumunun geleceğini yakından etkileyecekti. Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi olması ve Andreas Papandreu liderliğinde PASOK'un, uzun yıllar sürecek olan, iktidar döneminin başlaması. Andreas Papandreu'nun karizmatik kişiliği ve popülist milliyetçi söylemi, Kıbrıs Rum toplumunun Yunanistan'a karşı beslediği 'kırgınlığı' kısa sürede ortadan kaldırarak, 'Kıbrıs-merkezci' yaklaşımların yerini, "Anavatan Yunanistan"a yeniden güven duyulması aldı. Yunanistan, dargın Kıbrıslı Rumları, Helenizme yeniden entegre etmek için, yoğun çaba harcıyordu. Ekonomik yardım ve kültürel programların yanı sıra, Kıbrıslı Rumların siyasi iradesine karşı saygılı davranma, Yunan hükümetlerinin Kıbrıslı Rumları 'yeniden kazanma' çabalarının temel taşlarıydı. "Kıbrıs karar verir, Yunanistan destekler" cümlesinde sloganlaştırılan Yunanistan'ın temkinli tutumu, Kıbrıs Rum toplumu ile Yunanistan arasında ilişkilerin yumuşamasına ve giderek tam bir işbirliğine dönüşmesine yardımcı olduğu kadar, şimdi artık "en önemli koz" olarak kabul gören Kıbrıs devletinin bağımsızlığını da güçlendiriyordu. PASOK ve Kıbrıslı Rumların büyük çoğunluğunun siyasi duyarlılıkları örtüşüyordu. Her iki tarafın da, iki önemli "ortak düşmanı" vardı. Biri, artık geçmişte kalan Yunan Cuntası, diğeri ise Türkiye idi. PASOK, Yunan Cuntası'na karşı mücadele süreci sonucunda oluşan bir partiydi ve hem cuntanın iktidara gelmesinden, hem de Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği askeri müdahaleden Batı dünyasını, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ni sorumlu tutuyordu. İktidara geldikten sonra da, Yunanistan'a dönük en büyük tehditin, Türkiye'yi kastederek, "Doğu'dan geldiğini" ileri sürerek ülkenin savunma stratejisini bu anlayış temelinde yeniden düzenledi. Ayrıca, Kıbrıs Rum tarafı ve Yunanistan arasında, "Ortak Savunma Doktrini" olarak adlandırılan savunma ve askeri işbirliğine önem verildi. Buna göre, Kıbrıs Rum toplumuna dönük herhangi bir saldırı, Yunanis-

tan'a yapılmış bir saldırı olarak kabul edilecek, dolayısıyla Yunanistan, Kıbrıs için savaşacaktı. Bu girişimlerin Kıbrıslı Rumlar açısından gerçek anlamda bir savunma oluşturup oluşturmadığı tartışma konusudur. Ancak, Yunanistan'ın Kıbrıslı Rumlar nezdinde güven tazelediği ve Kıbrıs'ta milliyetçiliğinin Helen-merkezci boyutunun güçlenmesine yardımcı olduğuna kuşku yoktur.

1990'ların başına kadar, Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılan Kıbrıs görüşmelerinden hiçbir sonuç alınamadı. Kıbrıs Rum tarafı, 1990 yılında, 'Epanenosis' (yeniden birleşme) umutlarını başka bir zemine kaydırdı ve Avrupa Birliği üyeliği için düğmeye bastı. 4 Temmuz 1990 tarihinde, AB üyeliği için, resmen başvuruda bulunuldu. AB Komisyonu, özellikle Yunanistan'ın baskısı sonucu, 1993 yılında, görüş bildirerek, Kıbrıs'ın AB üyesi olabileceğini açıkladı. Bu görüş, üç ay sonra, AB Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından oybirliği ile kabul edildi. Aynı yılın sonunda AB, Kıbrıs görüşmelerini izlemek ve rapor hazırlamak üzere, Serge Abou'yu görevlendirdi. Serge Abou, sunduğu raporda, Türk tarafının çözüm çabalarını yetersiz buldu. Ancak, üyelik doğrultusunda en önemli adım, Türkiye ve AB arasında, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üyelik müzakerelerinde atıldı. Yunanistan, Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğine karşılık, Kıbrıs'ın tam üyelik görüşmelerinin başlatılması için kesin takvim koparmasını becerdi ve 1996 yılında, Hükümetlerarası Konferans'tan altı ay sonra, önceden belirlendiği gibi, Kıbrıs Rum tarafı tam üyelik görüşmelerini başlattı. Bundan üç yıl sonra, 1999 yılının sonunda, Helsinki'de gerçekleştirilen AB zirvesinde, Türkiye'ye adaylık statüsü verilirken, Yunanistan bu kez de, Kıbrıs'ın, hem de soruna öncedeн çözüm bulmak gibi bir ön koşul olmadan, AB'ye tam üyeliği için karar çıkarttı. AB, ilk genişleme sürecinde Kıbrıs'ı sınırları içine almayı taahhüt etti. Bu arada, Kıbrıs Rum tarafı ve AB arasında sürdürülen üyelik görüşmeleri, 2002 yılı içinde başarıyla tamamlandı. Şimdi, AB'ye üye olmayı bekleyen Kıbrıs Rum toplumunda umudun adı Avrupa Birliği.

Her ne kadar Kıbrıs Rum toplumunda Avrupa Birliği üyeli-

ği, her şeyden çok, "Türk işgalinden kurtulma" olarak anlaşılsa da, AB üyeliğinin yarattığı dinamikler, ulusal Kıbrıs Rum isteklerini aşmaktadır. Her şeyden önce AB, post nasyonel bir oluşumdur ve kuruluş mantığı, milliyetçi rekabete değil, karşılıklı bağımlılığa (interdependence) dayanmaktadır. AB kurumları içinde, tek yanlı milliyetçi politikalara yönelmek imkânsızdır. Bu açıdan bakıldığında, Kıbrıs'ta, modus-vivendi ortak bir devletin kurulmasından çok, federalizmin güçlenmesi gündeme gelmektedir. Kıbrıs'ta yaşayan toplumların karşılıklı bağımlılığı AB ile birlikte, çekişmeden çok kurumlaşmaya yol açmaktadır. Ada üstünde devamedegelen egemenlik yarışı anlamsızlaşmaktadır. AB üyeliği, Kıbrıs'ta Türk-Yunan rekabetine de, ister istemez son vermektedir. Bu yeni dönemde Yunanistan, "Kıbrıs Helenizminin merkezi" değil, sadece Avrupa Birliği üyesi devletlerden biridir. Türkiye ise, üyeliğe hazırlanan bir devlettir. Kısacası, 19. yüzyılın milliyetçi dünyasında başlayan, milliyetçi antagonizm, 21. yüzyılın başında, yerini Avrupa Birliği'nin post nasyonal dünyasına bırakıyor. Bu da, Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçi özneleri, kendi niyetlerinden bağımsız olarak zayıflatıyor. Bir üstbelirleyici olarak AB, Helen-merkezci niyetleri iradesizleştirirken, karşılıklı bağımlılığı benimseyen post nasyonal iradenin güçlenmesine yardımcı oluyor. Kıbrıs Rum toplumunda paradigma değişiyor...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türk Milliyetçiliği

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk Milliyetçiliği

Çoketnili, çokdinli Osmanlı İmparatorluğu'nda halklar arasında ilişkiler, İslâm gelenekleri ve pratik gereksinimlere göre düzenlenmişti. Bu gelenekler, Müslüman olanlarla olmayanların toplumsal konumlarını ve birbirleriyle ilişkilerini belirliyordu. Toplumlar arasındaki sınırlar etnik temelde değil, din temelinde çizilmişti. gayrimüslimler "millet", yani dini toplum olarak örgütlenip, "Millet-i Mahkûme", yani "yönetilen millet" olarak tanımlanırken, Müslümanlar "Milleti-Hakime", yani "yöneten, hükümran millet" olarak adlandırılıyordu. Bu sistemde, etnik bir topluluk olarak Türklerin ayrıcalıklı bir konumu yoktu. Onlar, imparatorluğun öteki Müslümanları (Araplar, Kürtler, Arnavutlar) ile birlikte hâkim milleti oluşturuyorlardı. Etnik kökene dayalı herhangi bir toplumsal statü olmadığı gibi, premodern imparatorluğun hâkim unsuru Osmanlılar için etnik köken, hiçbir anlam ifade etmiyordu. "Türk diye birisi yoktu. Merkezi Bab-ı Âli olan bürokraside yoğunlaşmış egemen Osmanlı grubu ile çoğunlukla köylülerden oluşan bir kitle vardı. *Efendi*, kabalığa işaret eden bir hakaret terimi olan "Türk"ü aşağılıyor ve kendisini Osmanlı saymayı tercih ediyordu. Ülkesi

Türkiye değil, Osmanlı Devleti'ydi. Dili ise "Osmanlıca"ydı."[1] Dünya, İslâmî anlayışa uygun olarak, Dar ül-Harp (Savaş Dünyası) ile Dar ül-Islâm, (Islâm Dünyası) olarak iki kutuplu sayılıyordu. Osmanlılar için önemli olan Müslümanların etkin ve üstün olmasıydı. Müslüman olmayan herkes, sonuç olarak, Savaş-Dünyası'nda yer alıyordu ve bunlar ya Müslüman ya da, bu mümkün değilse, Zımmi olmalıydı; yani kendi dininde kalan, ama Osmanlı yönetimi altında yaşayan ve bunun karşılığında da Osmanlı İmparatorluğu'na fazladan vergi ödeyen gayrimüslimler. Bu ayırım, etnik ayrımdan daha önemliydi. Osmanlı tarih anlayışında da esas olarak iki tarihsel olgu ele alınıyordu: 1) Hz. Muhammed'in misyonu, Islâmın yükselişi, halifeliğin kurulması, 2) Osmanlı Hanedanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması. Bu iki olgu arasındaki bağı, Selçuklu Türkleri'nin fetihleri ve Selçuklu Hanedanlığı'nın kuruluşu oluşturuyordu. Imparatorluğun tarih anlayışında, Türk kelimesine ve Türklerin Islâm öncesi tarihine rastlanılmazdı. Başka bir deyişle, Türklerin İslâmîyet öncesi, Asya'daki kökleri ve oradan göç edişleri kolektif hafızadan silinmiş, unutulmuştu.[2] Ayrıca, Osmanlı Imparatorluğu'nda "Türk" kavramı itibar görmüyordu. Daha çok, "gerikalmış" ya da "göçebe" anlamında kullanılıyordu.Temel eğitim kurumu olan medreseler bin yıl boyunca Türkçe'yi müfredatlarına almamış, tek kelime Türkçe öğretmemişlerdi. Osmanlı yönetici sınıfı, Farsça ve Arapça'dan alınan ödünç sözcüklerle oluşturulan Osmanlıca'yı kullanırken, Türkçe ancak alt sınıflarda, yani halk dili olarak yaşamını sürdürmüştü. Islâm dini Türk toplumunun aidiyetini bütünüyle belirliyordu. Bu konuda Lewis şu değerlendirmeyi yapar: "Islâm'ı benimseyen halklar arasında hiçbiri, kendi kimliğini İslâm toplumu içinde eritmekte Türkler kadar ileri gitmemiştir."[3]

---

1 Roderich H. Davison, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Reform*, çev. Osman Akınhay, Birinci Cilt, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları Istanbul, 1997, s. 77.

2 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra, 1969, s. 329. (*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 1993).

3 Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 329.

Biçimsel olarak dinsel ayırım temelinde örgütlenen imparatorlukta asıl ayırım, yönetenler ile yönetilenler arasındaydı. Örneğin, ticaretle uğraşanların büyük çoğunluğu Müslüman olmayanlardan oluşuyordu ve ellerinde bulundurdukları ekonomik güç sayesinde dinsel sınırları aşarak yönetici kesim içinde yer alabiliyorlardı. "Tepede olanlar (ister Osmanlı devlet memurları ya da subaylar, ister Rum ya da Ermeni bankerler, tüccarlar veya yüksek mevkide din adamları olsun) kitlelere yukarıdan bakıyorlardı."[4]

19. yüzyılda İslâm dünyası, Batı'nın üstünlüğünün kesinleştiği bir tarih dönemine adım atmıştı. Sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişimi ile birlikte Avrupa, dünyanın en üstün gücü durumuna gelmişti. Dünya hızla değişmekteydi ve bu değişim sadece teknololojiyle sınırlı değildi. Siyasi örgütlenme, yaşam biçimi, toplumsal ilişkiler ve insanın dünyayı kavrayış biçimi artık eskisi gibi değildi. 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesi insan aklını ön plana çıkarmıştı. İnsan, "kendi üstüne yıkığı toyluk durumu"ndan kurtuluyor, "aklını kullanma cesareti"ni kendinde buluyor ve kendi kaderine daha çok hükmeder duruma geliyordu. Buna paralel olarak, ilerleme fikri çağa damgasını vurmuştu. Buna göre insanlık, sürekli daha iyiye, daha güzele doğru ilerlemekteydi. Bu modernleşme süreci, aynı zamanda, bir sekülerleşme süreciydi de. Yaşam, dinsel kutsallıktan arınıp dünyevileşiyordu.

Islâm dünyasında süreç böyle yaşanmadı. Ancak, Batı'nın üstünlüğü karşısında çeşitli reform arayışları başlıyor ve tarihte ilk kez "Doğu", "Batı"ya yönelerek, ondan öğrenmeyi kabul ediyordu. "Müslümanları ilk etkileyen şey geç kalışın gerçekliği olmuştur. 1880'lerden itibaren bu konu geniş bir Müslüman düşünürler yelpazesini besleyecektir."[5] 1826 yılında, Mısır'dan Paris'e giden ilk öğrenci grubu, Batı'yı yakından görme fırsatı buluyor ve Batı'ya karşı hayranlığını gizlemiyordu. Özellikle Tahtavi, Batı'nın üstünlüğünü anlatırken, Paris'te, "insanların

4 Roderich H. Davison, *a.g.e.*, s. 77.

5 Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları Istanbul, 1991, s. 59.

temiz ve çalışkan" olduklarına ve kadınların zarafetine dikkat çekiyordu. Tahtavi, Batılıların, matematik, doğa bilimleri ve metafizikte büyük hüner gösterdiklerini ve Müslümanların onlardan öğrenmesi gereken çok şey olduğunu vurguluyordu. Pek çok Batılı yazarı Arapça'ya kazandıran Tahtavi'nin yazdıkları, Mısır'da devlet memurlarının mecburi okuma parçaları arasında yer alan bir kitap halinde basıldı. Kitabın önsözünde Tahtavi şöyle diyordu: "Arap olsun veya olmasın, bütün İslâm dünyasının Avrupa'nın bilim ve tekniğini öğrenerek ilgisizlik uykusundan uyanmasını umuyorum".[6] 19. yüzyılın başında görülen Batı'ya karşı hayranlık, giderek, sömürgeci Batı'nın hegemonyasına karşı tepkileri de beraberinde getirecekti. Özellikle Cemaleddin Afgani'nin başını çektiği akım, hem Batı'da gelişen bilimsel düşünceyi İslâm halklarının da benimsemesi ve taassuba karşı mücadele edilmesini savunuyor, hem de Batı hegemonyasına karşı Müslümanları ortak mücadeleye davet ediyordu. İki eğilim ön plana çıkmıştı: "...özeleştiri (geç kalış teması) ve Müslümanlar bu kadar çok yenilginin acısını yaşıyorlarsa bunun, hakiki dini yozlaştırıp İslâmı 'tersten giyilmiş bir kürke' çevirmelerinden ötürü olduğu fikrini doğrulama çabası".[7] Benzer eğilimler, Osmanlı Türk aydınları arasında da baş gösterecekti.

İslâm ülkelerinde ilk modernleşme çabaları 18. yüzyılın sonunda, askeri ve bürokratik alanda ortaya çıktı. III. Selim, yeni bir ordu kurma yoluna gitmiş ve Nizamı-Cedid adı verilen bu ordu, modern Osmanlı ordusunun çekirdeğini oluşturmuştu. Askeri modernleşmeyi, bürokratik modernleşme izledi. Özellikle Yunan Ayaklanması ve bağımsız Yunan devletinin kurulması, reformların kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştu. "1821'de, bundan sonraki Osmanlı yaşamında önemli rol oynayacak olan 'Batılılaşma' fikri, Yunan Ayaklanması'na bir tepki olarak oluştu (...) Osmanlı ordusu ayaklanmayı bastıramamış ve Avrupalıların müdahalesiyle ayaklanma bağımsızlıkla so-

---

6 Bassam Tibi, *Nationalismus in der Dritten Welt am arabischen Beispiel*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1971.

7 Daryush Shayegan, *a.g.e.*, s. 60.

nuçlanmıştı. Bu, İmparatorluğun tarihinde belirleyici bir olay olacaktı. Bundan böyle Hıristiyan halklar, liberal Avrupa'nın desteğine dayanarak ulusal başkaldırı tasarlamaya başlamışlardı. Bunun sonucu olarak, İmparatorluğun yaşamasını isteyenler arasında reform fikri güçleniyordu. Çünkü, Batı Avrupa'nın desteği ve tebaa halkların bağlılığı, ancak reformlarla sağlanabilirdi."[8] Gerçekten de, bir yanda Rusya tehditi karşısında Avrupa devletlerinin desteğine duyulan gereksinim, diğer yanda, tebaa halklar arasında ulusal bilincin giderek güçlenmesi, reform girişimlerini kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirmişti.

II. Mahmut, 1826 yılında, Yeniçeri Ocağı'nı dağıtmayı başararak, reform yolunda ileri bir adım attı. Bu arada evkaf yönetimini de yeniden düzenleyerek, evkaf üzerinde devlet denetimini güçlendirdi. Ancak İmparatorluğun hukuk yapısını ve Hıristiyan nüfusun İmparatorluk içindeki konumunu değiştirmeye yönelik esaslı reform hareketleri, II. Mahmut'un yerine tahta çıkan Abdülmecit döneminde başlatıldı.[9] 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte başlatılan Tanzimat reformları, hem Batılılaşmayı, hem de Batı'nın askeri ve diplomatik desteğini kazanmayı hedefliyordu. İdari yapının yeniden düzenlenmesi, Hıristiyan halkların, açıkça vurgulanmasa da eşitliğinin benimsenmesi, imparatorlukta yeni bir dönem başlatmıştı. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir tanesi de, Ulema'nın gücünün kırılmasıydı. Ulema'nın temel gelir kaynağını oluşturan evkaf üzerinde devlet denetiminin güçlenmesi, dini eğitimin yanı sıra, seküler eğitimin başlatılması, ulemanın iktidarını sınırlandırarak bürokratların güçlenmesine yol açıyordu.[10]

Ne var ki, Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlere verilen haklar,

---

8 Albert Hourani, *Arabic Thought In The Liberal Age (1798-1939)*, Cambridge University Press, Londra, 1993, s. 44-45. (*Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif - Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, 1994).

9 Albert Hourani, *Arabic Thought In The Liberal Age (1798-1939)*, Cambridge University Press, Londra, 1993, s. 45.

10 Deniz Kandiyoti, "End of Enpire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", Deniz Kandiyoti (der.), *Women, Islam & the State*, Temple University Press, Philadelphia, 1991, s. 24.

eşitlikçi uygulamalara dönük adımlar, şer'î prensiplerin çiğnenmesi olarak yorumlanıyor ve Gülhane Hatt-ı Hümayunun'da eşitliğe dair açık bir hüküm bulunmamasına karşın, Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanıyordu. Çünkü, "ortalama bir Osmanlı Müslümanı, Hıristiyanlara tepeden bakan, hâkim millete ait olmanın gururunu taşıyan ve bu ayrıcalığı kendisine tanıyan devletle bütünleşmiş kimsedir."[11] Gülhane Hattı'nın getirdiği yeniliklerden rahatsız olanların tutumu, Müslümanların gayrimüslimlerle aynı seviyeye indirildiği iddiasına dayanmaktaydı. Padişah'ın insan haklarına uyacağını açıklaması, "artık gâvura gâvur" denmeyecek şeklinde yorumlanmıştı.[12]

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu, 1856 tarihli Islahat Fermanı izledi. "1839'da tanınan hakları yetersiz, verilen sözleri de tutulmamış sayan Batı devletleri, 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli olarak, yeni birtakım istekler ileri sürdüler. (...) Yabancı isteklerin düğüm noktası, gene Hıristiyan azınlıklara tanınacak haklardı. (...) Böylece, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın esasları Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırıldı."[13] Islahat Fermanı'nın asıl amacı, Müslüman olmayan uyruklara her yönden eşitlik sağlamaktı. Bu nedenle "Müslüman olmayanlara, bütün devlet memurluklarına atanabilmek, eyalet meclislerine girebilmek ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilmek gibi haklar da tanıyordu."[14] Yürütülen bu zorunlu reformlara karşı tepkiler giderek çoğalıyordu. Özellikle, gayrimüslimlere tanınan eşitlik, Müslümanların tepkisine yol açıyordu. Cevdet Paşa'nın işaret ettiği gibi, Islahat Fermanı'nın ilanından sonra, "Ehl-i İslâmdan çoğu, 'aba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i İslâmîye, millet-i hakime

---

11 Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları Istanbul, 1991, s. 63.

12 Mümtaz'er Türköne, *a.g.e.*, s. 64.

13 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları Istanbul, 1998, s. 95-95.

14 Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 96.

iken böyle bir mukkaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür' deyu söylenmeye başladılar."[15] O tarihe kadar, Müslüman olmayanların dinsel yaşamı İmparatorluğun hoşgörüsüne bağlıyken, şimdi buna hak ve özgürlük niteliği aşılanıyordu. Asıl önemlisi, klasik sistemin (teokratik yapı) kabul etmediği eşitlik hakkı tanınmış olmakla şeriat esaslarından ve teokratik devlet ilkesinden bir kopuş başlıyordu. "Kullar", "Tebaa" olarak adlandırılıyor ve mutlakıyetçi yönetimin dinsel dayanakları giderek zayıflıyordu.[16] Teokratik ilkelerden uzaklaşma, kanunlaştırma hareketlerinden de izlenebilir. "Yeni yasaların bir bölümü yabancı kökenli, bir bölümü de yerli ama din ötesi kaynaklıydı (örfi hukuk geleneğinden). Bunlarda, dinsel hukukta yer almayan, hatta şeriata ters düşen kurum ve kurallar bulunuyordu. Örneğin 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret, İslâm hukukunda yeri olmayan tüzel kişileri ve yasaklanan faizi tanımıştı. İslâm hukukunun bir kurumu olan "suçtan zarar görenin suçluyu affedebilmesi" kuralı 1851 yeni ceza yasasıyla (Kanun-ı Cedid) kaldırılıyor, bunun yerini, devletin suçluyu cezalandırmasını ve özel af tasasının kaldırılmasını öngören düzenlemeler alıyordu. (...) Kanunlaştırma hareketleriyle doğan bir başka durum da, yeni yasaların din ve mezhep ayırımı gözetmeden herkese uygulanması, bu bağlamda bir "hukuk birliğine" yönelmesiydi. Bu laiklik yolunda atılan bir adım demekti. Merkez ve taşradaki meclislere din ayırımı gözetmeksizin bütün uyrukların girmeye başlaması, kanun hizmetine girişte Müslüman olmayanlara hak tanımayan geleneksel (teokratik) sistemden uzaklaşmanın göstergesiydi. Vilayet, liva, kaza idare meclisleriyle belediye meclislerinde bütün unsurların temsilinin kabulü, "İslâmî meşveret prensibini" zedelemiş oluyordu."[17]

Fransız Devrimi'nden sonra, vatan ve vatanseverlik gibi kavramlar İslâm dünyasını da etkilemeye başlamıştı. Fransız-

---

15 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Toplu Eserleri 5, İletişim Yayınları Istanbul, 1996, s. 25-26.

16 Bülent Tanör, a.g.e., s. 101.

17 Bülent Tanör, a.g.e., s. 101-102.

ca'dan patrie sözcüğünü vatan olarak çevirerek kullanan ilk aydın Mısırlı Tahtavi olmuştu. O zamana kadar kullanılan biçimiyle vatan sözcüğü, insanın doğduğu veya yaşadığı yer ve yöreyle sınırlıydı. Bir ülkenin bütününü içerecek biçimde kullanılışı yeni yeni görülüyordu. Fransızca'da kullanılan "l'amour de la patrie" deyişini "hubb al-vatan" (vatan sevgisi) olarak Arapça'ya kazandırarak modern anlamda vatan ve vatanseverlik düşüncesini ilk dile getiren Müslüman aydın Tahtavi'ydi.[18] Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan ilk aydın hareketini oluşturan Genç Osmanlılar da, din ve etnik kökenden bağımsız olarak herkesin yurttaşı olacağı bir 'Osmanlı vatanı'ndan ve bir üst kimlik olarak 'Osmanlılılık'tan söz ediyorlardı. Ancak, Hıristiyan nüfusun eşit hak sahibi olmasına kesinlikle karşı çıkıyorlardı. Genç Osmanlıların gözünde Hıristiyanlar Millet-i Mahkûme idi ve Müslümanlarla eşit olamazlardı. Bu yüzden, Avrupa devletlerinin baskısıyla Hıristiyanlara daha çok haklar tanımak yoluna giden Osmanlı paşalarını ve bürokratlarını şiddetle eleştiriyorlardı. Batı etkisiyle hürriyetçi fikirlere yöneliyor ve meşrutiyet talep ediyor olmalarına karşın, 'Osmanlı nizamını' korumaya da önem veriyorlardı. En önemlisi, sorunların çözümünü 'gerçek Islâm'a dönmekte arıyorlardı. "Örnek olarak Namık Kemal ömrünün sonuna kadar laik kanunlaştırmalara karşı çıkmış ve hukukun mutlaka ilahi otoriteye dayanması gerektiğini savunmuştu."[19] O dönemin diğer Müslüman aydınlarında olduğu gibi, "yeni paradigmanın, ancak eski paradigmanın aleyhine kurulabileceği" yadsınıyordu.[20] Bu durumda, Osmanlı birliği yaratarak devleti korumaya dönük, Hıristiyan ve Türk olmayan Müslüman nüfusu 'Osmanlı kimliği' çerçevesinde ortak bir aidiyete kavuşturmak mümkün olamıyordu. Genç Osmanlıların karşılaştığı en önemli sorun, "Osmanlı İmparatorluğu gibi değişik etnik ve dini gruplardan oluşan bir alanda 'vatan'ın neresi olduğunu tespit problemiydi.

---

18 Bassam Tibi, *a.g.e.*, s. 73.

19 Mümtaz'er Türköne, *a.g.e.*, s. 100.

20 Daryush Shayegan, *a.g.e.*, s. 61.

'Osmanlı' olmak en anlamlı şekliyle İmparatorluğun sınırlarını savunmaktı, fakat bu sınırlar içinde paylaşılan bir 'kimlik' oluşturmak daha zordu. Bundan dolayı Yeni Osmanlılarda, 'Osmanlı'-'Türk'- 'İslâm-Müslüman' kimliği etrafında devamlı gidip gelmeler tespit edebiliriz".[21] Bu arada, Fransız Devrimi'nden sonra evrenselleşmeye başlayan ulusçuluk akımı, tebaa halkları etkisi altına almış ve onları ulusal bağımsızlık temelinde yeniden örgütlenmeye yönlendirmişti. 'Milletler', giderek uluslaşıyordu. Osmanlıcılık ve İslâmcılık arasında gidip gelen Osmanlı aydınları, ikisinin de imkânsızlığı karşısında, Türklüğe ve Türkçülüğe sarılmaya başlayacaklardı.

Osmanlı Devleti'nde siyasi bir proje olarak etnik esaslı Türkçülük, ilk defa, Yusuf Akçura'nın 1904 yılında, Kahire'de çıkan *Türk* adlı gazetede yayımladığı "Üç-Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde dile getirildi. Akçura, bu makalede, yaygın eğilimler olan Osmanlıcılık ile İslâm Birliği tezlerinin gerçekçi olmadığını, pek çok iç ve dış engelle karşılaşılacağını belirterek, etnik kimliğe dayalı bir Türk Birliği'nin kurulmasını en gerçekçi politika olarak tanımlamıştı. Türk Birliği'nin çok zorlanacağını, çünkü Türkler arasında ulusal bilincin hemen hemen hiç gelişmediğini söyleyen Akçura, buna karşın, Türk Birliği'nden başka bir seçenek olamayacağını ima etmişti. Akçura'ya göre, "artık Osmanlı milleti vücude getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur". Çünkü, böyle bir oluşumu, Osmanlı Türkleri kabul etmezdi, "zira altı yüz yıllık hakimiyetleri hukuken bitecek ve bunca yıllar mahkûm görmeye alıştıkları reaya ile müsavi derecesine ineceklerdi." İslâm dini de Osmanlı birliği fikrine karşıydı, "zira (...) bu kuvvetli din, müslim ve gayri-müslimin tamamen müsavat-ı hukukunu kabul etmiyor, daima zimmileri ikinci kademede bırakıyordu." Akçura'ya göre, gayri-müslim halklar da bu görüşü benimseyemiyordu çünkü, "Osmanlı hakimiyeti altında (...) ekseriyya adalet değil zulüm, müsavat değil hakaret, rahat değil, azap

---

21 Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 49.

görmüşlerdi; malları, hatta haysiyet ve namusları bile bazen pamal edilmişti".[22] Akçura, devamla, 'Islâm birliği' görüşünü değerlendirdi ve bu görüşün gerçekleşmesi güçlü din bağları sayesinde içerde büyük zorluklarla karşılaşmasa da, zorlu bir dış muhalefetle karşı karşıya gelineceğini ve Hıristiyan Avrupa devletlerinin bunu engelleyeceğini ileri sürüyordu. Akçura, Türk Birliği politikasının ise Türk ulusal bilincinin gelişmemiş olmasından kaynaklanan zorluklarla karşılaşacağını ancak, dinin ulusal anlamda işlevselleştirilmesiyle bu zorlukların üstesinden gelinebileceği üzerinde duruyordu.[23]

Burada bir parantez açarak, Yusuf Akçura'nın Rusya'dan gelen bir Türkçü olduğunu belirtelim. Türk ulusçuluğunun gelişmesinde, Rus'yadan Osmanlı ülkesine giden Türkçülerin büyük etkisi olmuştur. Hatta, Pan-Türkçü ideolojinin tohumlarını, Rusya'da yaşayan Türk asıllı aydınlar ekmişlerdi. Çarlık Rusyası'nın, Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma olarak ifadesini bulan Pan-Slavist politikalarına karşı direnen, Volga ve Kırım Tatarları, Kazaklar, Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ve Azeriler, İslâm diniyle birlikte, etnik kökenlerine de sarılmışlardı. Bu yüzden, adı geçen Türkik nüfus arasında Pan-Islâmcı ve Pan-Türkçü akımlar giderek güçlenmeye başlamıştı. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlıların yenilgisinden sonra, Pan-Slavist Ruslaştırma politikalarına karşı, Türklerin birliğini savunan Pan-Türkçü ideoloji, yaygınlık kazanıyordu. Bütün kontra-milliyetçiliklerde olduğu gibi, Pan-Slavizme tepki gösteren Pan-Türkizm de ondan esinlenmişti.[24]

Türkçülük akımının önde gelen isimleri arasında, İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Rus egemenliğinin yarattığı atmosferde yetişmiş aydınlar yer almaktaydı. Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçüler, Fransa'da eğitim gördükten sonra, 1908 yılında, yani Jön

---

22 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Hazırlayan: Dr. Recep Duymaz, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1995, s. 29-30.

23 Yusuf Akçura, *a.g.e.*, s. 37-38.

24 Jacob M. Landau, *Pan-Turkism, From Irredantism to Cooperation*, second revised edition, Indiana University Press, 1995, s. 8.

Türklerin iktidarı ele geçirdikleri tarihte, Istanbul'a dönmüşlerdi. Daha önce değindiğimiz gibi, Yusuf Akçura Istanbul'a geçmeden önce, 1904 yılında yayımladığı makalesinde Türkçülüğe yönelmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamışıt. Kuşkusuz, bu Türkçülük anlayışı Osmanlı Imparatorluğu içinde ve dışındaki Türkleri hedef alıyordu. Ismail Gaspıralı yayımladığı *Tercüman* adlı gazetede "dilde, fikirde ve işte birlik" ilkesini ön plana çıkarıyordu. Hüseyinzade Ali Tıbbiye'de Türkçülük akımını tanıtıyor ve Turan ülküsünü yayıyordu. Bu konuda Ziya Gökalp şöyle der: "Rusya'dan Istanbul'a gelen Hüseyinzade Ali Bey Tıbbiye'de Türkçülük esaslarını yayıyordu. 'Turan' adındaki şiiri, Turancılık ülküsünün ilk ortaya konuluşu idi".[25]

Akçura'nın makalesi aydınlar arasında geniş bir tartışma başlatmıştı. Kimi Osmanlıcılığı, kimi de Islâm Birliği'ni savunduğu için, Türkçülük gibi bir öneriye tepki göstermişlerdi. Asıl amaç, Imparatorluğu kurtarmak olduğundan bu tartışmalarda, ideolojik yaklaşımlardan çok pragmatist kaygılar göze çarpıyordu. Dönemin aydınlarının çoğuna göre, böylesi etnik ve dinsel bir mozaik ancak Osmanlıcılıkla bir arada tutulabilirdi. Ne var ki, Osmanlıcılık, hâkim sınıfın devlet ideolojisi olmaktan öteye gidemedi. Imparatorluk sınırları içinde yaşayan, özellikle Hıristiyan nüfus, kendisini Osmanlı devletiyle özdeşleştirmiyordu. Osmanlıcılığın Hıristiyan nüfusu bağlamadığını, devletle aralarındaki bağları güçlendirmediğini en iyi Osmanlı Meclisi'nde mebusluk yapan Rum milletvekili Boşo'nun sözleri ifade ediyordu: "Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım." Islâm birliği ise, gayrimüslimleri zaten dışlıyordu. Ziya Gökalp, o dönemde öne çıkan eğilimleri şu sözlerle özetler: "Genç Türkler, Osmanlıcı ve Islâm birlikçisi olmak üzere iki karşıt kampa ayrılmağa başladılar. Osmanlıcılar kozmopolit (milliyeti belirsiz) Islâm birliği yanlısı olanlar ise, ültromonten (milliyetlerine bakılmaksızın müslüman olanların devleti) yanlısı idiler (....) ben 1910 Kurultayında Selanik'te

25 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları ikinci baskı, sadeleştiren, Yalçın Toker, Istanbul, 1995, s. 14.

genel merkez üyeliğine (İttihat ve Terakki'nin) seçildiğini sırada durum böyleydi".[26]

Bu koşullar altında, Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nda en son ortaya çıkan milliyetçilik olmuştur. Bu geç kalışı anlatan ilginç anekdotlar bile vardır. Abdülhamid zamanında Avrupa'da bulunan bir aydının anlattığına göre, Paris'te birkaç arkadaş bir kütüphaneye gidiyorlarmış. Kütüphanede çalışan bir memur, bir gün sormuş: "Siz nesiniz" demiş. "Müslümanız" demişler. Fransız: "Bu sizin dininiz. Milliyetiniz ne?" "Biz Osmanlıyız" demişler. Adam yine tatmin olmamış. "Bu sizin tabiyetiniz, milliyetiniz nedir? Bakın, şuradakini görüyor musunuz? Ona sordum, 'Ermeniyim' dedi. Bir de şurada oturan var; o da Rum olduğunu söyledi. Siz de Rum veya Ermeni olamazsınız ya!" "İşte o zaman Türk olduğum aklıma geldi" der.[27] Türklerin ulusal bilinç ve kimlik geliştirmekte geç kalışlarını en net biçimde ortaya koyanlardan biri de Mustafa Kemal'dir: "Biz ulusallık düşüncelerini uygulamakta çok gecikmiş ve çok gevşeklik göstermiş bir ulusuz. (....) Özellikle bizim ulusumuz ulusallığını anlamamazlıktan gelişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimler, hep ulusal inançlarına sarılarak ulusallık ülküsünün kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. (....) Ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu, sopayla içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin güçsüzlüğe uğradığı anda onlar bize hakaret ettiler, aşağıladılar. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak önce biz kendi benliğimize ve ulusallığımıza bu saygıyı gösterelim".[28]

Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusçuluğu en önce Yunanlılar, en son keşfeden ise Türkler olmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi, 20. yüzyılın başına kadar (1908'de Jön Türklerin iktidara gelmelerine kadar), okullarda ne Türkçe ne de

---

26 Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 17.

27 Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları İstanbul, 1995, s. 2.

28 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiyenin Oluşumu (1923-1938)*, III. Kitap, Bilgi Yayınları Ankara, 1995, s. 165.

Türklerin tarihi öğretiliyordu. Aydınlar arasında ulusal bilince dair herhangi bir ize rastlamak mümkün değildi. Ünlü Macar Oryantalist Arminius Vambery, 1898 yılında yazdığı bir kitapta şöyle diyordu: "Istanbul'daki Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunuyla ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiye rastlamadım."[29] Türk ulusçuluğunun düşün babası sayılan Ziya Gökalp bile, ancak 1896 yılında, Leon Cahun'un Türkler üzerine yazdıklarını okuduktan sonra, Eski Türk tarihine ilgi duymaya başlamıştı. Bu konuda bizzat kendisi şöyle diyordu: "İstanbul'a geldiğim zaman ilk aldığım kitap Leon Cahun'un tarihi olmuştu. Bu kitap sanki Türkçülük ülküsünü yaymak ve özendirmek üzere yazılmış gibidir."[30] Avrupalı Oryantalist ve Türkologların Türklerin geçmişi üzerine yaptıkları çalışmalar, Osmanlı-Türk aydınlarının giderek ilgisini çekmeye başlıyordu. Gökalp'e göre, o dönemde aydınları en çok etkileyen üç yazar, dolayısıyla üç kitap şunlardı:

1) J.de Guigne, Hunların, *Türklerin, Moğolların Umumi Tarihi*, Paris (1756-81)

2) Arthur Lamley David, *Türkçenin Sarf ve Nahvi*, Londra (1832)

3) Leon Cahun, *Asya Tarihine Medhal*, Paris (1896)

Özellikle Cahun'un kitabı geniş ilgi göruyor ve aydınların en çok okuduğu kitapların başında geliyordu.

Başlangıçta Türkçülük, Türk, Arap ve Fars dilinden meydana gelen Osmanlı dilinin Türkçeleştirilmesiyle sınırlıydı. 1911 yılında Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler* dergisi Türkçe'yi arılaştırma ve "yeni bir lisan" yaratmakla yetiniyordu.[31] Hâkim ideolojinin, Osmanlı devletini parçalanmaktan korumak için hâlâ Osmancılık olduğu bu dönemde, Türkçülük bir dil ve edebiyat akımı olarak kalmıştı. Osmanlı yöneticileri son ana kadar, devleti kurtarmak için Osmanlıcılığı savunuyorlardı.

---

29 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri -Yusuf Akçura 1876-1935)*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları Ankara, 1986, s. 8.

30 Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 18.

31 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları İstanbul, 1994, s. 78.

Hatta, İngiliz "Savaş Dairesi"nin hazırlattığı Türk milliyetçiliğiyle ilgili bir incelemede, Selanik'te *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan aydınlarla İstanbul'da alay edildiği ve onları kimsenin ciddiye almak istemediği ifade ediliyordu.[32] Hıristiyan halkların kendi ulusal bağımsızlıklarına yönelmesiyle İslâm temelli bir birlikteliğe daha çok önem verilmeye başlandı. Öncelikle Arap ve Kürtleri bir arada tutmayı uman Osmanlı seçkinleri, bunu da başaramayınca, bir anlamda zorunlu olarak, Türk milliyetçiliğine sarıldılar ve geç kalmış olmanın telaşıyla yoğun bir Türkleşme/Türkleştirme süreci başlattılar. Özellikle, Balkan savaşlarından sonra (1912-13), birbiri ardına kurulan dernekler, Türk Birliği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, ve Türk Gücü vb. gibi, Turancı akımın en ateşli savunucuları oldular. Türkleştirmeyi hızlandırmak amacıyla kurulan bu örgütlerden Türk Gücü, programına "Türk ırkını çöküşten kurtarmayı" amaç edindiğini yazıyor ve saldırgan bir dil kullanıyordu. Derneğin amacı şöyle anlatılıyordu: "Türk Gücü ta Karakurum'da fışkırıp taşan, coşkun akınlarıyla bütün dünyayı kaplayan, bükmedik bilek, kırılmadık kılıç, vurmadık kale bırakmayan, fakat bugün düşkün, dağınık Türk kuvvetini yeniden var edecek, Türkün o açık alnını yeniden yükseltecek, o yılmaz keskin gözünü yine parlatacak, o geniş göğsünü yeniden kabartacak, Dernek'in meydancısı, Yurd'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak! Türkün o demir pençesi yine dünyayı kavrayacak, yine dünya o pençenin karşısında tir tir titreyecek".[33]

Türk milliyetçiliği pragmatik nedenlerle Pantürkçülük olarak ortaya çıkıyordu. Arkasında ne uzun vadeli bir entelektüel hazırlık, ne de geniş halk kitleleri vardı. Dağılan bir imparatorluğu kurtarabilecek bir doktrin olarak, bizzat imparatorluğu yönetenler tarafından devreye sokulmuştu. İmparatorluk içinde yaşayan Türk olmayan halkların kendi milliyetçiliklerini açıkça ortaya koymaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, da-

---

32 A. L. Macfie, *The End Of The Ottoman Empire 1908-1923*, Longman, Londra ve New York, 1998, s. 88.

33 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları İstanbul, 1993, s. 41.

ha Osmanlıcılık tam manasıyla ortadan kalkmadan, Türkçülüğe yönelmeye itiyordu.[34] Osmanlıcılığa kesin ve en son darbeyi vuran 1912 Balkan savaşlarında Osmanlı devletinin yenilgisi olmuştur. "Balkanların kaybı, Osmanlı yönetici ve aydın zümresinde Osmanlı etnik-dinsel mozaiğin parçalanması olarak algılanmış ve bundan böyle devletin mevcut sınırları içinde, ya Türk egemen ulusa ya da Müslüman çoğunluğa dayalı olma bilinciyle korunup güçlendirilmesi gerektiği fikrini pekiştirmişti."[35] Açıkçası Osmanlıcılık iflas etmişti. Bundan böyle Pan-Türkçü veya Pan-İslâmcı akımlar güçlenecekti. Nitekim, Jön-Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, 1913 Kongresinde yapılan tartışmalarda, Osmanlıcılığı terk ederek Türkçülüğü savunanların çoğunlukta olduğu görülmüştü. Bu Kongre'de "İttihat ve Terakki'nin Türkçü sureti gölgeden ışığa" çıkmıştı.[36] Türkçülüğün düşün babası Ziya Gökalp, Osmanlıcılığa açıkça karşı çıkanlar arasında yer alıyordu: "Eğer Osmanlılık dilleri, ırkları, kültürleri birbirinden ayrı bir sürü unsurları bir araya toplayıp bir birlik meydana getirmek ise, bunun adına sadece boş hayal diyeceğiz. Çünki, bu unusurların birleşmesi imkanı yoktur."[37] Ziya Gökalp, 1913 yılında yazdığı, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı çalışmasıyla Osmanlıcılığın yerine, 'Türk-İslâm-Batı sentezi öneriyordu. Dilde, dinde, ekonomide ve vatanda Türkleşmeyi öne çıkaran Gökalp'e göre zaman, ulusçuluk zamanıydı. "Dünya'nın Doğusu da Batısı da bize açık bir biçimde gösteriyor ki, bu çağ, milliyet çağıdır; bu çağın vicdanları üzerinde en etkili güç milliyet idealidir."[38]

Jön Türklerin süratle Türkçülüğe yönelmeleri, o tarihe kadar Osmanlı devlet çatısı altında eşitlik ve kültürel özerklik te-

---

34 A. L. Macfie, a.g.e., s. 89.

35 Tanıl Bora, a.g.e., s. 177.

36 Ahmet Yıldız, *'Ne Mutlu Türküm Diyebilene'*, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 76.

37 Naci Kutlay, *İttihat ve Terakki ve Kürtler*, Reybun Yayınları Ankara, 1992, s. 253.

38 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan Cahit Uğurtekin, Kamer Yayınları İstanbul, 1999, s. 13.

melinde yaşamayı uman ve İmparatorluğu bir İslâm devleti olarak gördükleri için henüz ayrılıkçı akımlar geliştirmemiş olan Arap halkları arasında tepkiye yol açmıştı. Arap halklarının ulusçuluğa yönelmeleri, İslâm Birliği'nin imkânsızlığını iyice su yüzüne çıkarmıştı. Kendilerini Türk Birliği fikrine kaptıran Jön-Türklere karşı, İngilizlerin de kışkırtma ve desteğiyle Arap ayaklanmasını başlatan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, "Halife ile değil ancak, bozkırda ibadet edecek derecede Turancılıkla şartlanmış olan nazırların aleyhinde isyan ettiğini" söylüyordu.[39] Arap milliyetçiliğinin öncü düşünürlerinden, İttihat ve Terakki döneminin ilk yıllarında İstanbul'da yaşayan Satı el Husri, Arapların milliyetçiliğe yönelişini, yıllar sonra Niyazi Berkes ile yaptığı bir görüşmede şöyle değerlendirmişti: "O zaman Türk milliyetçileri Türk ordusundan, Türk bayrağından söz ediyorlardı. Bu takdirde bu imparatorluğun diğer ortakları olan Araplar da Arap ulusundan, Arap bayarağından söz etmeyecekler miydi?"[40] Jön Türkler, Araplara karşı ta başından küçümseyici bir tavır içinde olmuşlardı. Daha 1908 yılından önce, Dr. Nazım ve İsak Sukûti gibi önde gelen Jön Türkler, kendi aralarındaki gizli yazışmalarda, Araplardan "Türk milletinin köpekleri" diye söz ediyorlardı.[41] Jön Türklere göre Araplar, "imparatorluğun en aşağı etnik grubu"nu oluşturuyordu.[42]

Daha önce de belirtildiği gibi, Jön Türklerin yüzlerini bütünüyle Türkçülüğe çevirmelerinde Balkan Savaşları'nda İmparatorluğun uğradığı yenilgi son derece önemli bir etken olmuştu. Kendi aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşen Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan, 1912 yılında İmparatorluğa karşı savaş ilan

---

39 Naci Kutlay, *a.g.e.*, s. 256.

40 Niyazi Berkes, *İslâmcılık, Ulusçuluk Sosyalizm*, Bilgi Yayınları ikinci baskı, İstanbul, 1975, s. 81.

41 M. Şükrü Hanioğlu, "The Young Turks and Arabs Before the Revolution of 1908", Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reva S. Simon (der.), *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1991, s. 31.

42 M. Şükrü Hanioğlu, a.g.m., s. 32.

ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu Rumeli'den çıkarmışlardı. Balkan Savaşı Osmanlılar için felaketle sonuçlanmış, İmparatorluğun savaş hayallerini yıkılmasına yol açmıştı. "Yine yenilgi, yine göçler ve kaybedilen topraklar. Özellikle İttihat ve Terakki hareketinin önderlerinin çoğunun doğum yerleri olan Makedonya'nın kaybının acısı tarif edilemez. (...) Toprak kayıplarının etkisi o denli büyüktü ki, Meclis-i Mebusan'ın 1914 yılında açılış konuşmasını yapan Başkan Halil Bey şunları söyler: "Başka milletler harbte kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar, gelecek nesillerin önünde onları daima canlı tutarlar... Bu yüce kürsüden milletime tavsiye ederim: Unutmamasını! Hürriyet ve Meşrutiyet meşalesi ruhunun beşiği olan sevgili Selanik'i, yeşil Manastırı, Kosova'yı, İşkodra'yı, Yanya'yı bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim." Meclisten "unutmayacağız" sesleriyle cevap verilir."[43] Jön Türkler, yitirdikleri topraklar karşısında Türkleştirmeye hız vermeye başladılar. Bu arada, intikam tutkusu da çığ gibi büyüyordu. Jön Türklerin önde gelen liderlerinden Enver Paşa şöyle diyordu: "Rumelinden kovularak Anadoluya geçmek insanın tahammül edemeyeceği bir şeydir. Bulgarlardan, Yunanlılardan, Karadağlılardan intikam almak için ömrümün bundan sonraki yıllarını, seve seve fedaya hazırım. Gerçekten, Müslüman Türk kesimi arasında savunmacı bir saldırganlık baş göstermişti. Direnmek ve intikam almak, nerdeyse eşanlamlı olmuştu. "Bu direnç kimi kez infiale, kimi kez 'intikam'a vardı. Okullarda 'intikam' köşeleri düzenlendi. İntikam üzerine şiirler yazıldı".[44]

Balkan Savaşları, Jön Türkleri Türkçülüğe, Türk Birliği ve Turan gibi fikirlere yönlendiriken, devleti de Batı'dan Doğu'ya, Anadolu'ya kaydırma zorunluluğunu beraberinde getirmişti. "Talat Paşa Anadolu coğrafyasını, "tarihi düşmanlara" karşı bir kale olarak görüyordu. Paşa, (...) İngiliz Aubrey Herbert'e yaptığı açıklamada "coğrafi durumumuz yönünden bir

---

43 Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 78/79.

44 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları Istanbul, 1995, s. 108.

kaleyiz hem de çok güçlü bir kale...Bizi Asya'nın içlerine süremezsiniz diyecekti".[45] Ne var ki, Anadolu etnik bakımdan tam bir mozaik oluşturuyordu. Türklerden başka Helenler, Ermeniler Kürtler vs. Anadolu'da bir arada yaşadığından, Türk milliyetçiliği temelinde geliştirilecek siyasi projeleri hayata geçirmek kolay değildi. Yalçın Küçük'ün sözleriyle, "Kurtuluş Osmanlı Devletini bir mekândan alıp bir başka mekâna yerleştirmek olarak geldi. Burada Anadolu, bu mekân kaydırma operasyonunda sağlam bir kale olarak göründü. Anadolu'dan emin olmak gerekiyordu. Ancak Anadolu içinde başta Grek ve Ermeni yığınlar ile daha sonra ve henüz ulus bilincine ulaşmaktan çok uzak Kürdler, bu kalenin güvenliğini sarsıyordu. Bu nedenle Anadolu'nun başta Ermeniler olmak üzere güvenliği sarsan halk ve milletlerden temizlenmesinin gerekli olduğu düşünüldü."[46]

Anadolu'yu Türkleştirmek, Jön Türklerin temel politikası olmuştu. Türk siyasi düşüncesinde kökleşen ve etkisini günümüze kadar sürdüren, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından yabancı halkları, özellikle Hıristiyan halkları sorumlu tutan anlayış, bu dönemde doruk noktasına ulaşmış ve Jön Türklerin Anadolu'yu Türkleştirme politikalarına temel oluşturmuştu. Bu konuda Talat Paşa'nın söyledikleri aydınlatıcıdır: "Türk İmparatorluğu içindeki bu ayrı unsurlar, daima Türkiye'ye karşı fesat düzenlediler. Bu yerli halkların düşmanlığı yüzünden, Türkiye eyalet üstüne eyalet yitirdi. Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Mısır ve Trablusgarp gitti. Böylece Türk İmparatorluğu, hemen hemen yok olma noktasına gelecek kadar ufaldı. Eğer elinde kalanla Türkiye yaşayacaksa, bu yabancı halklardan kurtulmalıdır."[47] 'Topraksız bir ulus' olma endişesi, savaşlar içinde ve sürekli toprak kaybı sonucu güçlenen Türk milliyetçiliğini yoğun bir

---

45 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 38.

46 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler III*, İstanbul, 1985, s. 341.

47 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, üçüncü kitap, İstanbul, 1983, s. 1113-1114.

Türkleştirme politikasına sevk etmişti. "Aslında, imparatorluk dahilindeki Türklük ekseninde bir etnik homojenlik oluşturulmasında iki çizgi ayırt edilebilir: Gayri Türk Müslümanlara yönelik Türkleştirme politikası, zorunlu Türkçe öğretimi, dahili tehcir (zorunlu göç), mahalli isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi ve kamu alanında bu dillerin kullanımının yasaklanması gibi kolektif hafızayı gösteren işaretlerin ortadan kaldırılması, yani özümsemeye dayalı tedbirlerden oluşmaktaydı. İkinci çizgi, Müslüman ve Türk olmayan azınlıklara dönüktü ve asimilasyonun zorluğu oranında şiddete dayalı tedbirlere yaslanmaktaydı."[48]

Jön Türklerin Türkleştirme politikası, ekonomik alana etkili biçimde yansımıştı. Osmanlı ekonomisinde ticaretin büyük ölçüde Rum, Yahudi ve Ermenilerin elinde olduğu düşünülürse, İttahat ve Terakki'nin "milli iktisat" anlayışı çerçevesinde "ulusal burjuvazi" yaratmaya yönelik tutumu, ister istemez, ticaret alanında etkin olan gayrimüslim nüfusa karşı bir tavır olarak gelişti. "Milli banka, Milli şirket kurmak, fırıncıyı, manavı örgütleyip ekonomik güç haline getirmek, esnaf dernekleri ve kooperatifler kurmak, her alanda Türk teknisyen yetiştirmek, İttihatçıların başlıca uğraşlarından birini teşkil eder."[49] Türkçülüğün önde gelen iki teorisyeni Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp, ulusal Türk burjuvazisi yaratmanın önemi üzerinde duruyor ve İttihat ve Terakki Örgütü'nün ekonomi politikasını şekillenmesinde etkili oluyorlardı. Yusuf Akçura, "Türkiye'de (...) burjuvazi sınıfını mahkûm unsurlar teşkil ediyordu. Osmanlı yalnız sipahi ve memurdur. Halbuki zamanımızın devletlerinin temeli burjuvazidir" diyordu.[50] Ziya Gökalp de aynı doğrultuda görüşler ileri sürüyordu: "Ülkemizde güçlü bir hükümetin kurulamaması, Türklerin ekonomik sınıflardan yoksunluğu yüzündendir. Hangi millette, hükümet ekonomik sınıflara dayanırsa, orada hükümet oldukça güçlü olur."[51]

---

48 Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 82.

49 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1114.

50 Suavi Aydın, *Türkiyede Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993, s. 176.

51 Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 15.

Almanya'daki "milli iktisat" uygulamalarından da etkilenen Türkçü aydınlar, korumacı uygulamaları devreye soktular. "Milli iktisat" projesi, 1913'ten sonra hızlı bir şekilde uygulamaya konuldu. Uygulamalar, "Türkten Türke Kampanyası" biçiminde sürdürülüyor, Yunanlı ve Ermeni tüccarlara tam bir boykot uygulanıyor -Yahudiler kampanyanın dışında tutulmuştu- ve milli burjuvazinin güçlendirilmesi için çaba sarf ediliyordu. "Boykot kısa sürede etkisini gösterdi. Eylem Müslümanlara parasız dağıtılan risalelerle duyuruldu. Müslüman esnafın, tüccarın, işyerlerinin adreslerini içeren listeler yayımlandı. Müslümanlara ticarete atılmaları için çağrıda bulunuldu. İstanbul'da kısa sürede 500'e yakın Müslüman dükkânı açıldı."[52] Ekonomi'yi Türkleştirmek, Osmanlı devletini Türk milliyetçiliği temelinde ulus-devlete dönüştürme projesinin ayrılmaz parçası haline gelmişti ve bizzat devlet eliyle uygulanıyordu. 1915 yılının mayıs ayında yapılan "dil reformu" ile sokaklara yabancı dilde tabelaların konması yasaklandı ve ticari yazışmaların, muhasebe işlemlerinin Türkçe yapılması dayatıldı. Osmanlı-Türk orta sınıfın güçlendirilmesine dönük bu tedbirler, sonuç olarak, Türkçe bilmeyen Levanten nüfusa karşı alınmış tedbirler olarak hayata geçiyordu.[53] Devletin milli burjuvazi yaratmaya dönük uygulamalarının diğer bir sonucu, yeni türeyen tüccar takımının siyasi yöneticilerden oluşmasıydı. "Siyasi düzeyde başlatılan Müslüman müteşebbisleri özendirme süreci taşrada daha da açık bir biçimde sürdürülüyordu. Kooperatif biçiminde örgütlenmiş yeni ticaret şirketleri yanında Müslüman işadamları parti örgütünün himayesi altında bir araya getiriliyor ve yine ticarete yönelik "milli" şirketler kurduruluyordu. Çoğu zaman, mahalli İttihat ve Terakki Teşkilatının üyeleri ile bu yeni şirketlerin ortakları aynı kişilerdi. Hükümet bu gibi teşebbüsleri desteklerken, parti teşkilatı ile yeni ortaya çıkan milli burjuvazi şebekesinin birbiriyle özdeşleşmesini sağladı."[54]

---

52 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 110.

53 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1993, s. 90.

54 Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 91.

Ekonomiyi Türkleştirme politikalarının hedef bölgelerinden biri İzmir ve çevresiydi. Bölgede ticaret ve sanayi işletmeciliği ile uğraşanlar, hemen hemen yalnız Hıristiyanlar ve bunlar içinde en çok Helenlerdi. Küçük esnaf ve serbest meslek icra edenler bakımından da durum pek farklı değildi. Avukatların, doktorların, eczacıların ve diğer serbest meslek mensuplarının büyük çoğunluğu Helen, pek azı Türktü. Tarım sektöründe çalışan nüfus içinde de Helenlerin ekonomik durumu, Türklerinkinden çok üstündü.[55] Daha Balkan savaşları esnasında el altından, gizlice başlatılan "Türk, Türkten alışveriş etmelidir" kampanyası, "Milli İktisat" politikasının açıktan uygulamaya konması ile hız kazanmıştı.[56] "Gâvur İzmir" olarak anılan İzmir şehrinin "millileştirilmesini" izleyen ABD'nin Türkiye Elçisi, İçişleri Bakanı Talat'ın tutumunu şöyle anlatıyordu: "Türkler, İzmir'deki bütün yabancı kurumlardan Rum personeli kovup yerlerine müslüman personel almalarını istediler. (...) Bütün Hıristiyanlara karşı, yalnız Küçük Asya'da değil İstanbul'da da resmi bir boykota girişildi. Türklerle Hıristiyanlardan daima daha iyi ilişkiler sürdüren Yahudiler boykotun dışında kaldı. (....) Talat'ı artık tanıyordum. (...) Dışarda bunun çok kötü izlenim yaratacağını ve bunun Amerikan çıkarlarına zarar verdiğini söyledim. Talat, milli politikasını açıkladı: 'Türkiye İmparatorluğu içindeki bu ayrı unsurlar, daima Türkiye'ye karşı fesat düzenlediler. (...) Eğer elinde kalanla Türkiye yaşayacaksa, bu yabancı halklardan Türkiye kurtulmalıdır' dedi. 'Türkiye Türklerindir', şimdi Talat'ın kafasındaki egemen düşünceydi. Onun içindir ki, İzmir ve çevresindeki adaları Türkleştirmeyi önerdi".[57]

Burada bir parantez açarak, hem "Türkten Türke Kampanyası"nın örgütlenmesinde, hem Rumların taciz edilip kovulmasında, hem de "Ermeni Tehcir"inde aktif biçimde yer alan, Türkçülük ülküsünün gerçekleştirilmesi için "yeraltından"

---

55 Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınları İstanbul, 1974, s. 58-59.

56 Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 61-62.

57 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1112-1114.

yardımcı olan Teşkilat-ı Mahsusa'dan (Özel Örgüt) söz edelim. "Enver'in etrafındaki fedai subaylar topluluğunun, 1913'te, gayrıresmi olarak Teşkilat-ı Mahsusa diye bilindiği anlaşılıyor. Örgüt bu ad altında 1914'te resmileştirilmiş ve o tarihte Harbiye Nazırı olduğu için Enver'in doğrudan denetimine verilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda bu örgütün hem ayrılıkçı hareketlerin, bilhassa Arap eyaletindekilerin bastırılmasında ve hem de Batı Anadolu'daki Rum işyelerine karşı yapılan terör saldırılarında perde arkasından önemli rolü oldu. Teşkilat ayrıca, imparatorluk dışında da faaliyet göstermiş, Rus, Fransız ve İngiliz sömürge İmparatorluklarındaki yönetimlere karşı müslümanların direnişini körüklemeye çalışmıştı".[58] Yerine göre, bütün Müslümanları bir bayrak altında toplamak gibi Pan-Islâmcı veya bütün Türkleri birleştirmek gibi Pan-Türkçü politikaları savunan örgütün temel ideolojisinin Pantürkçülük olduğu, İslâmcılığı da bu amaca hizmet eden bir araç olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.[59] Teşkilat-ı Mahsusa aynı zamanda Türkleştirme programına bağlı olarak yapılan eylemlerde de 'görev' üstlenmişti. Örgüt, "Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticaret ve sanayii, zorla Türkleştirmeye çalıştı."[60] Türkiye'nin eski başbakan ve cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, bu örgütün İzmir yöresindeki eylemlerinde bizzat yer almıştı. Bayar, İzmir'de İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri yapılarak, milli şirketler kurmakla görevlendirilmişti.[61] Bunun yanı sıra, Rumlara karşı boykot, sürgün ve çeşitli askeri tedbirler uygulanıyordu. Rumları bulundukları yerden kaçırtmak, ya Yunanistana ya da Anadolu içlerine göç etmek zorunda bırakmak için, el altından "birtakım haydutluk hareketleri düzenlenmişti".[62] Bu "hareketler"in içinde bizzat yer alan Teşkilat-ı Mahsusa

---

58 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları İstanbul, 1995, s. 162.

59 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, (yay. haz. Ruşen Sezer), İletişim Yayınları İstanbul, 1997, s. 203.

60 Naci Kutlay, *a.g.e.*, 1992, s. 258.

61 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1114.

62 Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 62.

Başkanlarından Eşref Kuşçubaşı, "Ege Rum sorunu"nun hükümetin dışında İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde, Enver Paşa'nın başında bulunduğu Harbiye Bakanlığı'nda yapılan ve aylarca süren toplantılarda ele alındığını ve Hıristiyan öğelerin tasfiyesinin kararlaştırıldığını ve bunun bazı bakanlardan bile gizlendiğini anlatır.[63] Eşref Kuşçubaşı, "milli iktisat tedbirleri alınırken, hükümeti dışarda tutarak, İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzenlemeleriyle Rumların bölgeden adalara kaçırılmasının planlandığını" itiraf eder.[64] Celal Bayar da bu planlar hakkında şu bilgileri verir: "1914 yılı başlarında Osmanlı Yöneticileri kendileri için iki önemli sorunun var olduğu tesbitinde bulunmaktadırlar. 1) Her türlü hürriyeti suistimale hazır ölçüsüz bir muhalefet, 2) Imparatorluğun tamamiyet ve vahdetini gizli, açık kasıtalarla tehdit eden iftirakçı (ayrılıkçı) Türk olmayan unsurlar. (....) Birinci sorun halledilebilen, siyasi hadise idi. Fakat ikincisi, daha güç ve halledilmesi çetin safhalar arzeden öldürücü bir dertti. (....) *Harbiye Nezaretindeki gizli toplantıların başlıca konusu stratejik noktalarda kümelenmiş ve dış menfi tesirlere bağlı gayri Türk yığınakların tasfiyesi idi*".[65] Gerçekten de alınan kararlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ege bölgesindeki Rumlara uygulandı. Toynbee, bu "tasfiye" operasyonunu şöyle özetler: "Rum topluluklarının tümü, terör yoluyla evlerinden ve topraklarından uzaklaştırılmıştır. Birçok durumda taşınır mallara el konulmuş ve bireyler, bu süreç içinde öldürülmüşlerdir. Yalnız Midilli, Sakız ve Sısam gibi Yunanlılara geçmiş üç adanın karşı kıyısındaki topluluklar değil, daha iç bölgelerdeki Rum yerleşmeleri de sürülmüşlerdir".[66]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkçülük akımı, bir yandan Türkleştirme politikalarını hızlandırırken diğer yandan Turan projesini, özellikle Rusya'da yaşayan Türkik halkları bir bayrak altında toplamayı gerçekleştirme sevdasına kapılmıştı.

---

63 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1114.

64 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1115.

65 Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 124.

66 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1116.

Özellikle Enver Paşa, Pantürkçü ideolojiye tutkuyla bağlanmıştı. Ünlü Fransız yazarı Andre Malraux, 1948'de yayımlanan *Les Noyers de Altemburg* adlı yapıtında, babasının çalışmalarına değinirken Enver Paşa bu tukusuna da yer verir. İstanbul'da Alman elçiliğinde 6 yıl çalışan babası, Enver Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri ve danışmanıydı. Malraux, babsının Turan fikrine çılgınca bağlandığını ve bunun için Enver'le işbirliği yaptığına değinir. Enver, Edirne'den Çin'e kadar bir Türk Imparatorluğu kurmanın ve Semerkant'ı başkent yapmanın hayaliyle yaşıyordu. Bunun için, Buhara ve Afganistan Emirleri, Rus Türkistanı kağanlarıyla ilişki kurmuştu. Dostu Malraux, bu amaçla bizzat Afganistan'a gitmiş ve orada gördükleri onda, Turan fikrinin gerçekçiliği konusunda ciddi kuşkulara yol açmıştı. Ne var ki, Enver için Turan saplantı (idée fixe) haline geldiği için, dostu Malraux'ya kulak asmayacaktı.[67]

Pantürkçülük, 'Büyük Türk Imparatorluğu' ideali, Osmanlı Imparatorluğu'nun dağılma ve parçalanma sürecine paralel olarak güçlenmekteydi. Imparatorluğu bir arada tutacak, Ittihad-i Osmani veya Ittihad-i Islâmî gibi arayışların başarısızlıkla sonuçlanması, gözlerin daha doğuya, Büyük Imparatorluk idealinin gerçekleşebileceği başka topraklara çevrilmesine yol açmıştı.[68] "Birinci Dünya Savaşı Türkler için tarihi bir fırsat gibidir. Sürekli yenilgi, aşağılanma, onuruyla oynanması gibi acılarla dolu bir batış sürecini yaşayanlar, hiçbir çıkış şanslarının olmadığına inandıkları dağılma sürecine bir son vermenin tarihsel şansını yakalamış gibidirler. Türkün maküs talihi değiştirilebilir, çöküş durdurulabilirdi. Büyük Türk Imparatorluğu yeniden, ama bu sefer başka topraklarda, güvenilir sadık Türk halkları ile birlikte kurulabilirdi. Turan olarak tanımlanan bu büyük Türk vatanının 'siyasi hudutları', Türklerin dilleri ve kültürleri nereye kadar uzanırsa oraya kadar yayılacaktı."[69]

Büyük ümitlerle girilen Birinci Dünya Savaşı'nda -Müslümanları'nın desteğini alabilmek için Şeyhülislam Cihad ilan

67 Jacob M. Landau, *a.g.e.*, s. 51-52.

68 Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 102.

69 Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 102.

etmişti- umutlar kısa sürede kırılmıştı. Özellikle, Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta aldığı yenilgi, şok etkisi yaratmıştı. Bizzat Enver Paşa'nın yönettiği bu savaşta, Osmanlı ordusu Rus askerleri karşısında hezimete uğramış ve kısa sürede 70-80 bin civarında asker yaşamını yitirmişti. Öte yandan Müslüman Arap halklar da Osmanlı devletine karşı ayaklanmıştı. Her şey, Turancı ve İslâmcı rüyaların sonuna işaret ediyordu. Böyle bir ortamda, 1915 yılında, "Ermeni Tehciri" gündeme getirildi. Rusların yardımıyla Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması korkusuyla, "Osmanlı kabinesi, Dahiliye Nazırı Bakanı Talat'ın girişimiyle, savaş bölgesinde yaşayan Ermeni halkının Suriye çölünün merkezindeki Zor'a yerleştirilmesini kararlaştırıldı. Bu yerleştirme (tehcir) 1915-1916 yıllarında tamamlandı ve muazzam sayıda Ermeni'nin öldürülmesiyle sonuçlandı".[70] Ermeni devletinin kurulması endişesinden kaynaklanan tepkilerin yanı sıra, Pantürkçü tutkular da "Ermeni Tehciri"nin uygulamasında etkili olmuştu. Nitekim, Landau, Pantürkçülük olgusunu incelediği çalışmasında şu görüşlere yer verir: "İttihat ve Terakki örgütü liderliğinin savaş esnasında aldığı bazı önlemler, ancak Pan-Türkizm tutkusuyla izah edilebilir. (...) Ayrıca, çok sert biçimde uygulanan Ermeni Sürgünü de, kısmen Türkiye ile, Rusya'da sınıra yakın yaşayan bazı Türkik gruplar arasındaki engelin ortadan kaldırılması olarak görülebilir."[71] Ermenileri kitleler halinde katleden birlikler arasında, Teşkilat-ı Mahsusa da yer almıştı.[72] Bu arada, "yol yapımı" için oluşturulan "İşçi Taburları"na alınan pek çok Rum, açlıktan soğuktan ve yokluktan ölmüştü. Dönemin ABD Türkiye Elçisi Morgenthau bu olayları şu sözlerle özetlemişti: "Türkler Rumlara, Ermenilere karşı uyguladıkları yöntemi uyguladılar. Onları Osmanlı ordusuna aldılar, İşçi Taburlarına aktardılar. Kafkasya ve öteki savaş alanlarında yol yapımında kullandılar. Bu Rum askerlerinin binlercesi, Ermeniler gibi, soğuk, açlık ve öteki yokluklar yü-

70 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 170.

71 Jacob M. Landau, a.g.e., s. 53.

72 Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 108.

zünden öldüler. Rum köylerinde de ev ve silah araması yapıldı, Rum kadın ve erkekleri de Ermeniler gibi dövüldü ve işkence edildi. Büyük çapta bir yağma anlamına gelen el koymalara Rumlar da uğradılar."[73]

Bu dönemde cereyan eden olaylar ve Jön Türklerin bu olaylar karşısındaki tutum ve sorumluluğu, son Osmanlı Meclisi'nde tartışıldığı gibi, Mustafa Kemal tarafından da dile getirildi. Atatürk, 1926 yılında, kendisine karşı planlanan suikastın ortaya çıkarılmasından sonra, İsviçreli sanatçı ve gazeteci Emile Hilderbrand'a, 22 Haziran 1926 tarihinde verdiği ve *Los Angeles Times*'ın Temmuz 1926 sayısında yayımlanan mülâkatında şunları söyler: "Yuvalarından kitle halinde acımasızca tehcir edilen ve katledilen milyonlarca Hıristiyan teba'mızın hayatlarının hesabı kendilerinden sorulmak gereken eski Genç Türkiye Partisi'nin* bu kalıntıları Cumhuriyet yönetimi altında rahat durmuyordu. Bunlar şimdiye kadar yağma, haydutluk ve rüşvetle yaşamış ve faydalı bir işte çalışmak, hayatlarını namuslu alın terleriyle kazanmak yolundaki herhangi bir düşünce ya da öneriye düşman olmuşlardır. Halkın iradesine karşın ülkemizi Büyük Harbe sürükleyen ve Enver Paşa'nın caniyane ihtirasını tatmin etmek için Türk gençliğinin nehirler gibi kanını akıtan bu unsur, muhalefet partisi kisvesi altında, benim ve kabine üyelerimin canlarımıza kasteden korkakça bir düzen kurmuştur."[74]

Yukarıda anlatılanların ışığında, Pantürkçülük olarak ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin, Anthony Smith'in sözünü ettiği, devlet iktidarını elinde bulunduran 'aristokratik etni'nin 'karaktar değiştirerek' devleti dönüştürmeye, ulus-devlet kurmaya yönelmesiyle tarih sahnesine çıktığı söylenebilir.[75] Ne var ki, Osmanlı Devleti'ni ulus-devlete dönüştürme sürecinde or-

---

73 Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 1112.

(*) İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilmektedir - e.n.

74 *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1988, s. 57.

75 Anthony Smith, "The Origins of Nations", John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, Londra, 1994, s. 147.

taya çıkan Türk milliyetçiliği, bir elit ideolojisi olarak kaldı ve kitleleri harekete geçiremedi. Geleneksel bilincin varlığını koruduğu bu dönemde Pantürkçülük, devleti kurtarmaya dönük bir iç ve dış politika programı olarak devreye sokuldu. Nitekim, Ziya Gökalp, 1918 yılında yazdığı bir makalede, Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyabilecek bir unsur olduğunu, dolayısıyla Osmanlıcılık ve Turancılığın birbirine bağlı olduğunu ileri sürmüştü. "Bütün Türklere kendi harsını verebilmek için, Osmanlı Türklüğü samimi bir surette Türkçü olmakla mükelleftir. Çünkü Osmanlılık Türkleşmezse, bütün Türklerin Osmanlılığa doğru gelmesi mümkün değildir. Türkçülüğün ve Turancılığın aleyhinde bulunanlar, her şeyden evvel Osmanlılığı baltalamakta olduklarını artık düşünmelidirler".[76] Osmanlı Devleti'nin son döneminde 'aristokrat etni'yi oluşturan, Ziya Gökalp'in 'güzideler' olarak adlandırdığı Türkçü aydınlar ve Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk ulus-devletine dönüştürme çabaları, felaketle sonuçlandı. Bu çabayı kaldığı yerden radikalleştirerek tamamlamak Mustafa Kemal ve arkadaşlarına düşecekti.

Ulus-Devlet Projesi olarak Kemalizm

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonu olmuştu. Zaten ömrünün son on yıllarını büyük devletlerin kendi aralarındaki çelişkilere borçluydu. Aynı büyük devletler, şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına karar vermişlerdi ve bunun için, 1916 yılında, kendi aralarında gizli bir anlaşma bile imzalamışlardı.[77] İmparatorluğun yenilgisi Pantürkçü ideolojinin de yenilgisi olmuştu. Bir yanda bu yenilgiler, diğer yanda "ulusallık" ilkesinin geçerlilik kazanması, Wilson'un "her ulusa bir devlet" şiarının benimsenmesi, Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurma fikrine hız katmıştı. Ana-

---

76 Masami Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 195.

77 Elie Kedourie, *Nationalism*, Hutchinson& Co Publishers, Londra, 1974, s. 130.

dolu, Balkan halklarının ulusal bağımsızlığa kavuşmaları, Arapların Osmanlı Imparatorluğu'ndan kopmaları ve Pantürkçü politikaların iflası sonucu, Türklerin sığınabileceği son coğrafya parçası olarak kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan ve Mustafa Kemal'in başına geçmesi ile yükselen yeni mücadele, Anadolu'da bir ulus-devlet kurma mücadelesine dönüşecekti. "Misak-ı Milli" olarak adlandırılan sınırlar içinde bir Türk devleti kurmak ve yenik Osmanlı Imparatorluğu'na dayatılan Sevrés Anlaşması'nın öngördüğü Ermeni, Kürt ve Helen devletlerinin oluşmasını engellemek, bu hareketin en temel amacıydı. Imparatorluğun son yıllarında gerçekleştirilen Türkleştirme politikaları sonucu Anadolu'dan kovulan Ermeni ve Rumların, Birinci Dünya Savaşı sonunda geri dönme ihtimali, Anadolu'nun Müslüman-Türk nüfusunu harekete geçirmişti. Bu yüzden, daha Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeden önce direniş hareketleri başlamış, çeşitli kongreler düzenlenmişti. "Ingiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen bu iki etnik grup kaybettikleri servetlerini elde etmek isteyeceklerdi. İşte Müdafa-i Hukuk cemiyetlerinin asıl ortaya çıkış nedeni bu korkudan kaynaklanıyordu. Aslında öncelikle müdafaa etmek istedikleri şey, el koydukları ama şimdi elden çıkma ihtimali beliren servetleriydi".[78] Nitekim, bu endişe Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarda açıkça görülmektedir. Kongre'nin aldığı "Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir" şeklindeki kararın gerekçesi, "vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek" olarak ifade edilmişti.[79] Özellikle, Yunanlıların Izmir'i işgal etmesi, Türk Direniş Hareketi'ne ivme kazandırmıştı. Üç yıllık bir mücadelenin sonunda Sevrés Anlaşması çöpe atılmış ve Lozan Anlaşması'yla (1923) yeni Türk devletinin sınırları belirlenmişti.

Osmanlı Imparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, Türk ulusçuluğu önemli değişikliğe uğradı. Bu değişikliğin en belirgin özelliklerinden biri, Pantürkçülükten kopuş-

---

78 Fikret Başkaya, *Paradigmanın Iflası*, Doz Yayınları Istanbul, 1991, s. 39.

79 Sabahattin Selek, *Anadolu Ihtilali*, Cem Yayınları Istanbul, 1973, s. 274.

tur. Türkiye Cumhuriyeti devletinde Türk milliyetçiliğinin etki alanı yeni devletin sınırları ile sınırlandırılmıştı. Aslında, daha Birinci Dünya Savaşı sona ermeden önce, Pantürkçülüğün fikir babaları Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in görüşlerinde önemli değişiklikler olmuştu. 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Yusuf Akçura, 'Demokratik Milliyetçilik' ve 'Emperyalist Milliyetçilik' ayırımını yaparak, Pantürkçülüğün 'Emperyalist Milliyetçilik' kategorisine girdiğini iddia etmişti. Ziya Gökalp ise her ne kadar Turan fikrinden vazgeçmemişse de, bunu "çok uzak bir ideal" olarak değerlendiriyor ve Türk ulusçuluğunun, o günün koşullarındaki amacının "Türkiyecilik" olduğunu vurguluyordu. Mustafa Kemal, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık ve net bir tavır takınmıştı. 15 Ocak 1923'te, Eskişehir konuşmasında, yeni Türk Devleti'nin izlemesi gereken siyaset konusunda şöyle demişti: "Bizim için ne ittihad-ı Islâm ve ne de Turanizm mantık-i bir siyaset olamaz itikatındayım".[80] Yeni kurulan devlette "Dış Türkler"e dönük faaliyetler sona erdirildi ve Türk milliyetçiliğinin 'eylem alanı' Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarıyla sınırlandırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşmasıyla birlikte, laik ulus-devletin kurulması, yerleşmesi ve korunması temel hedef olarak belirlenmişti. Bu açıdan Kemalist pratiğin özünü, laik Türk milliyetçiliği oluşturmaktadır. Mustafa Kemal, Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış töreninde şöyle diyordu: "Türk inkılabı nedir? Bu devrim sözcüğünün ilk anda çağrıştırdığı ihtilal anlamından başka ondan daha geniş bir dönüşümü anlatmaktadır. Ulusun, varlığını sürdürmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ yüzyıllardan beri gelen biçim ve niteliğini değiştirmiştir, yani ulus dinsel ve mezhepsel bağı yerine Türk ulusallığı bağı ile bireylerini toplamıştır."[81] Toplumsal birliği ulusallık üstünden sağlamak, kuşkusuz ulus-devlet kurmak anlamına geliyordu. Mustafa Kemal ve etrafındaki kurucu kadro, Osmalı İmparatorluğu'nun din temelli 'ilahi meş-

---

80 Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, TÜSES, Istanbul, 1996, s. 30.

81 Tekin Alp, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları Istanbul, 1998, s. 35.

ruiyeti'nin yerine, ulusa dayalı yeni bir meşruiyet sistemine yönelmişti. Ancak, Gellner'in saptadığı gibi, "içinde Kemalizmin formüle edildiği ve savunulduğu ruh, en azından ilk nesil için Yüksek Islâm geleneğinin bir bakıma sürdürülmesi, kesintisiz muhafaza edilmesiydi. Aynı ruh ve biçim, içeriği farklı olan bir doktrinde vücut buluyordu."[82] Devlet ve ulusun organik bütünlüğüne dayalı ulus-devletin inşa süreci, Michael Walzer'in betimlediği premodern, liberalizm öncesi dünyayla benzerlik arz ediyordu. Buna göre toplum, organik ve entegre bir bütündür. Din, siyaset, iktisat, aile iç içedir ve tek bir bütünün uzuvlarıdır. Devlet, kilise, üniversite, sivil toplum, siyasi toplum, özel alan, kamu alanı, bunların hepsi iç içedir. Liberalizm, bu alanlar arasına sınırlar koyar, duvarlar yerleştirir ve onları birbirinden ayırır.[83] Kemalizm, bu tür bir farklılaşma süreci yaratmaktan çok, organik bütünlüğü ön plana çıkaran paternalist bir anlayışı uygulamaya koymuştu. Kemalizmde devlet-ulus özdeşliğini, dönemin hukukçularından Dr. Orhan Arsal'ın "devlet tarifi" çok iyi yansıtıyordu: "Demek oluyor ki bugün milleti devlete zıt bir mefhum gibi öne sürmek bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının, içinden yetiştirdiği, Türk dehasını cisimlendiren bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Bizde fırka yoktur, fırka ayrılık, parti, parça ifade eder. Devlet denen selâhiyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar aleyhinde istismar etmek bahis mevzuu değildir. Bugün kendisine 'Cumhuriyet Halk Partisi' yerine pek güzel 'Cumhuriyet Halk Taazzuvu' denebilecek olan teşekkül, milletin kendi mukadderatını bizzat idare edebilmek için kendine rehber seçtiği yurddaşlarının toplantısından ibarettir, ve elbet ki rehberlerin de bir rehberi vardır, ve o da en büyük Türk, Atatürk'tür, ve bu aşağıdan yukarıya doğru, milletten devlet reisine müteveccih taazzuv teselsülü devlet tezile millet antitezinin Türklük sentezi halin-

---

82 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar vd., İletişim Yayınları İstanbul, 1998, s. 119.

83 Michael Walzer, *Zivile Gesellschaft und amerikanische Demokratie*, Rotbuch Verlag, Berlin, 1992, s. 38.

de tahakkukundan ibarettir. O halde Türk inkılâbı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür: Devlet, Atası etrafında toplanan millettir."[84]

Cumhuriyet'le birlikte kurulan ulus-devlet, eski gelenek ve yerel bağlılıklardan arındırılmış bir ulus yaratmaya yönelmişti. Bu anlamda Kemalist milliyetçilik, Osmanlı reform hareketlerinin "devleti koruma" amaçlı yaklaşımlarından ayrılarak, topluma yeni bir biçim (ulusal, laik bir biçim) vermeyi hedefleyen bir programa dayanıyordu. Bu programın öncüsü Mustafa Kemal, "kökeninde ne genel bir irade, ne de mevcut bir ulusal kimlik bulunan hipotetik bir varlığa, Türk ulusuna hayat üflemesiyle, ihtiyatlı dava arkadaşlarından ayrılmaktadır."[85] Ne var ki, topluma yukarıdan dayatılan değerler sistemi ve yeni kimlik, ki bu çok büyük ölçüde dinin toplumsal etkilerini kırmak amacını güdüyordu, büyük çoğunluğun benimsediği dinsel içerikli değerler sistemiyle çatışıyordu. Bu yüzden Kemalizm, bütün halkçı söylemine rağmen, toplumsal kültürel yapıyı değiştirmek, onu pozitivist-bilimci esaslara dayandırmak isterken, toplumun sıkı kontrolünü gündeme getiriyordu. "Kemalist modernist politikalar, özünde son derece geleneksel bir yönteme dayanmaktadır: Dinin devlet marifeti ile kontrolü. Bu yöntem ve ona ilişkin araçlar Osmanlının pratiklerinden beslenir ve ondan destek alır. Osmanlıyı ölmüş bir dünya olarak reddederken bile Kemalizmin, Osmanlının pekçok geleneklerini sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim, laiklik uygulamaları da bu eksene oturur. Bu çerçevede Osmanlı nasıl resmi İslâmî devlet maslahatı yolunda meşrulaştırıcı güç olarak kullandıysa, Kemalizm de benzer olarak modernist devlet maslahatlarında, etkisi altında bulundurduğu Diyanet Işleri Reisliğini kullanmıştır (...) Yani bir yerde, şeyhülislamın mukeddderatı, Diyanet Işleri Reisi'nin mukad-

---

84 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, Iletişim Yayınları Istanbul, 1990, s. 160-161.

85 Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Modern Turkey", A. Kazancıgil, E. Özbudun (eds), *Atatürk-founder of a modern state*, C. Hurst, Londra, 1981, s. 208-209.

derati ile keşişir. (.....) Aslında burada sorun tek başına dinin kontrolü değildir, dinin kontrolünü daha geniş bir perspektifte 'insan iradelerinin' kontrolü süreci içinde görmek yararlı olur."[86] Bu açıdan, Mustafa Kemal'in reform girişimleri, Osmanlı'nın yukarıdan aşağıya modernleşme çabalarıyla kısmen benzeşiyordu. Örneğin, 1828 yılının fes uygulaması ile 1925'te şapka kanunu ilginç benzerlikler taşıyordu. "Tanzimat Paşaları'nın 'Padişah'ın bir İhsanı' olarak algıladıkları modernleşme anlayışı, 'Aydın Despotizmi' yolu ile Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devam etmişti. Mustafa Kemal, pozitivist düşünce biçiminin belirlediği ve yaklaşık yüz yıldan beri devam eden 'toplumsal mühendislik' yöntemi ile Türkiye'nin yukarıdan modernleşmesini, toplumun rasyonel biçimde yeniden yapılanması olarak sürdüren öncü elitin ideal bir temsilcisiydi."[87]

Laik ulus-devlet ve çağdaş uygarlık, Kemalist milliyetçiliğin dayandığı iki temel ilkeyi oluşturmaktadır. Esas amaç, Türk ulusunu "çağdaş uygarlık" düzeyine çıkarmak olarak belirlenmişti ki bu, Kemalizmi Avrupa'ya, kültürel etkileşime ve gelişmeye açık olduğu kadar, Türk toplumunun verili kültürel değerlerine karşı kapalı ve yadsıyıcı olmaya sürüklemişti.[88] Mustafa Kemal için, çağdaşlaşmak elbette "batılılaşmak" anlamına gelmekteydi ve bu Türk toplumunun varolabilmesi için kaçınılmazdı. "Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmalarımız, Türkiye'de çağdaş, dolayısıyla batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Uygarlığa girmek isteyip de batıya yönelmemiş ulus hangisidir?"[89] Mustafa Kemal çağdaşlaşmayı bir varoluş meselesi olarak ele alıyordu: "Memleket mutlaka asri, medeni ve yepyeni olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Bü-

---

86 Süleyman Seyfi Öğün, *a.g.e.*, s. 186.

87 Dietrich Jung, "Die Rache der Janitscharen, Der türkische Modernisierungsprozess und seine Blockade", *Orient* 40, 1999, s. 225.

88 Kevin Robins, "Interrupting Identities: Turkey / Europe ", eds Stuart Hall and Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity*, sage publications, Londra. Thousand Oaks. New Delhi, 1996, s. 68.

89 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 174.

tün özverilerimizin faydalı bir sonuç vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni düşüncelerle donatılmış namuslu bir yönetim olacak, ya da olmayacaktır."[90]

Bir "medeniyet değiştirme" projesi olarak Batıya ve Batılılaşmaya yönelen Kemalizm, aynı zamanda "Doğu"yu, yani İslâm ve Osmanlı mirasını reddeder. Bu süreçte Batılılaşma ile uluslaşma iç içe geçtiğinden, Türk ulusal kimliğinin inşasında, Osmanlı ve İslâm "öteki" olarak kurgulandı. "Türk millli kimliğinin öteki-imgesi, Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğine içseldir. Öteki-imgesinin, tikel öteki-kimlikleriyle ilgili tasavvurlara da biçim veren somut kalıbı ise "eski Türkiye"dir. Yani Osmanlıdır; dini dünya görüşünün çerçevelediği eski medeniyettir. (.....) Bu yeni "eski kimlik" tasavvurunda Osmanlı, "Türkün cevherini baskı altında tutarak rüşdini engelleyen 'heyula' olarak algılanır. İslâm da, öncelikle bu eski medeniyetin ve Osmanlının bakiyesini (dolayısıyla hakikaten "irtica tehlikesini") cisimleştirme potansiyeli bakımından düşünülür. Bu nedenle Müslümanlık, (....) milli kimliğin mümeyiz vasıflarına dahil edilmemiştir; hatta onu milli kimliğin 'ideal kadrosundan dışlamaya dönük özel bir gayret göze çarpar. İslâm, Batı medeniyetinin evrenselliğinin de, Türk kimliğinin özgünlüğünün de dışında addedilmiştir."[91] Bu, aynı zamanda, Kemalist uluslaşma-modernleşme anlayışının toplumun mevcut kültürel verilerine arkasını dönmesi anlamına gelecekti. "Kemalist elit açısından modernleşme, ancak geleneksel tarihsel kültürün etkisinin kırılmasıyla mümkündü. Yeni, rasyonel dünya görüşünün hayat bulabilmesi için kültürün mistik, teokratik pratiklerden arındırılması gerekiyordu. 'Medeni' olmak için, yerel premodern kültürden arınmak gerekiyordu. Bu anlayış, sadece toplumun tarihsel hafızasını yadsımakla kalmadı, bizzat toplumun ve verili kültürel değerlerinin baskı altına alınmasına yol açtı. Bu yüzden modern Türk kimliği, Batı kültürünün

---

90 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 174.

91 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları II. Baskı, İstanbul, 1999, s. 41-42.

benimsenmesi kadar, bir dizi başka şeylerin yadsınmasının ürünüydü."[92]

Kemalist ulus-inşa süreci, geleneksel ideolojinin odağı sayılan din ile modernleştirici ideoloji arasında bir "kulturkampf" oluşmasına zemin hazırlamıştı. Osmanlı ve Islâm değerlerini hedef alan bu "kültür savaşı"nda, laiklik ve milliyetçilik en etkili mücadele aracı olmuştu. "Osmanlı kimliği ile Islâm'ın içeliği, laisizmin başarısı için, Osmanlı öncesi ve daha ileri gidilerek, Islâm öncesi Türk ve Anadolu tarihinin öne çıkarılması ve Osmanlıca'nın tasfiye edilmesi gereğini birinci plana getirmiştir. Bu, yeni bir "tarih tezi", yeni bir "dil anlayışı", daha da ötesi yeni bir "halk bileşimi" (ulus) anlayışı demekti. Kemalist milliyetçilik bu öğelerin alaşımı olarak karşımıza çıkar."[93] Gerçekten de, Mustafa Kemal, Türkleri Anadolu'nun eski sakinleriyle bağlantılayan ve Islâm öncesi Türk tarihini öven tarihsel mitlerin yaratılmasını teşvik ediyordu.[94] Mustafa Kemal'in yönettiği ortaklaşa eser *Türk Tarihinin Temel Çizgileri* 1931 yılında yayımlandı. 605 sayfadan sadece 6 sayfa Islâma ayrılmıştı. Aynı yıl, Türk Tarih Kurumu kurulmuş, bunu 1932'de, Türk Dil Kurumu izlemişti. Dili, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırmak, atılan sözcüklerin yerine Türkçe karşılıklarını bulmak ve böylece "öz Türkçe" dilini yaratmak, bu kurumun temel amaçları arasında yer alıyordu. Bununla birlikte, Avrupa dilleri kökenli sözcükler benimsenmişti. Aynı etkinlik kapsamında, klasiklerden yapılan 500 çeviri içinde, Doğu Islâm klasiklerinin sayısı yirmiyi geçmiyordu. Yine aynı dönem boyunca, Islâmî geçmişi göz önünde bulundurmaktan özenle kaçınarak, "Türk kültürünün kökleri ve Anadolu kültürü mirasına dair bilgilerin derinleştirilmesi konusunda resmi bir kampanya başlatılmıştı."[95] Türk Tarih Tezi, ulusal kimliği Islâm'ın dışına taşı-

---

92 Kevin Robins, a.g.m., s. 68.

93 Suavi Aydın, *a.g.e.*, s. 227.

94 Hugh Seton Watson, *Nations and States. An enquiry into the origins of Nations and the Politics of Nationalism*, University Press, Cambridge, 1977, s. 259.

95 Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yayınları, Istanbul, 1993, s. 56.

mak, İslâm öncesi Türk tarihine uzanmakla yetinmiyor, dünyadaki diğer çağdaş ve egemen uluslarla eşitler ilişkisi içine girebilmek için, bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyuyordu.[96] Birinci Türk Tarih Kongresi'nin açılış konuşmasında dönemin Maarif Vekili (Eğitim Bakanı) Mahmut Esat Bozkurt, Türklerin tüm Avrupalılardan daha önce tarih sahnesine çıkmış olduklarını söyleyerek bu zaman farkının 5000 yılı bulduğunu vurgulamıştı: "Türkler Anayurtları olan Orta Asya'da Yontmataş devrini milattan 12.000 sene evvel geçirdikleri halde Avrupalılar ancak 5000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraflarda insanlar henüz ağaç ve kaya koyuklarında yaşarlarken Türkler Orta Asya'da kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları evcilleştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardır."[97]

Türk-merkezci tarih ve medeniyet anlayışını yaygınlaştırmak, Türk milliyetçiliğinin en temel işlevlerinden biri olmuştu. Türk Tarih Tezi, bu sürecin en önemli duraklarından biriydi. Bu konuda, Kurt Köhler şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Gazi kendi önderliği altında Türklere yeni bir dünya görüşü tarzı aşılamak için bir tarih kitabı yazdırdı. Bu cihetle bir Türkomanie'ye yol açacak kadar hududu aştı. Tarihin her hadisesi Türklerin gururunu okşayacak bir şekilde tefsir edilmeğe başlandı. Bugün önplanda eski tarih bulunmaktadır. Bundan maksat bütün medeniyetlerin menşeini Türklere atfetmek ve bu suretle Türk milletinin cihanda iddia edilen mevkiine manevi bir istinat bulmaktadır."[98] Laik Türk kimliği inşa döneminde Tanıl Bora'nın deyişiyle, "abartılı bir özgüven serumuyla beslenmiş ve 'Türk' olmanın kendisini ontolojik bir değer olarak özgüven kaynağı haline getiren bir söylem yerleşikleşmiştir."[99] Kemalist modernleşme-uluslaşma anlayışına göre,

---

96 Suavi Aydın, *a.g.e.*, s. 227.

97 Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiyede "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 120.

98 Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, III Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 302-303.

99 Tanıl Bora, *a.g.e.*, s. 25.

"gelenekteki beğenilmeyen blok çekilip atılabilir, (....) ve yeni devlet, yeni toplum, yeni insan tek-partinin ve şeflerin rehberliğinde yaratılabilirdi."[100]

Yeni bir 'ulus yaratmak' ve bu ulusu 'Batı medeniyetine entegre etmek' için başlatılan kültürel seferberlik, halkı, yeni ulusal kültür anlayışı temelinde eğitmeyi öngörüyordu. Bu yüzden, eğitime özel önem verilmişti. "Müslüman köylülerden laik, milliyetçi Türkler yaratmak", Kemalist eğitim sisteminin temel amacını oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal'e göre, eğitim, yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık yetiştirmek ve onları Türk millet ile devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hale getirmeliydi. "Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Milletine, Türkiye devletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele, yöntem ve araçlarıyla donatılmış olmayan milletler için yaşama hakkı yoktur."[101] Mustafa Kemal'e göre, milli düzene saygılı itaatkâr yurttaşlar yetiştirmek öğretmenlerin görevidir. Hatta öğretmenlerden "irfan (kültür) ordusu" olarak sözeder ve askeri ordu ile benzerlik kurarak, irfan ordusunun görevinin 'ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldürüp niçin öldüğünü öğretmek' olduğunu söylemişti."[102] Cumhuriyet Halk Partisinin 'Altı Ok' olarak adlandırılan Temel İlkeleri programına aldığı 1931 Kongresi'nde, eğitim konuları da Milli Talim ve Terbiye başlığını taşıyan, programın Beşinci Kısmında yer almıştı. Programa göre, partinin eğitim siyasetinin temel taşı cehaletin ortadan kaldırılması ve eğitimin yaygınlaştırılmasıydı. "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam (özen) noktasıdır. Türk Milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye devletine

---

100 Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1993, s. 201.

101 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları İstanbul, 1999, s. 140.

102 İsmail Kaplan, *a.g.e.*, s. 141.

hürmet etmek ve ettirmek hassası (özelliği) bir vazife olarak telkin olunur."[103]

"Devlet, Atası etrafında toplanan millet", millet ise, "organik bir bütün" sayıldığından, ulus-inşa sürecinde bireyselleşme ve farklılaşmaya olanak tanınmıyordu. "Devlet ve ümmet arasında ne denli bir özdeşlik varsa, devlet ve millet ya da devlet ve halk arasında da o denli bir özdeşlik aranır. Bir başka ifade ile, ulus kurmaya özgü bütünleşmeci süreçler, özerk toplumsal varlık alanları arasında yaşanan bir dizi pazarlık sürecine göre değil, toptancı (collectivist) tasarımlara göre belirlenmektedir. Bu durum, Türk modern kültüralistlerinin çağdaş görünümlerinin ardında gizledikleri "literati" olma özelliklerine de işaret eder. (...) Burada her şey kültüralistlerin zihinlerinin eseri olan topluluk ruhuna uygun olacaktır. Kurumlar bu kontrolün araçlarıdır."[104] Nitekim, ilk ve orta eğitimde kullanılan yurttaşlık bilgisi kitaplarında "vazifelerle borçlu" bir yurttaş tipi çiziliyordu.[105] Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze (1998), Türkiye'de milli eğitim ideolojisini inceleyen İsmail Kaplan, eğitimin özünün, "halka mutlak itaat ruhunu aşılamak" olduğunu söyler. "Türk eğitim sistemine 1920'deki kuruluşundan başlayarak milliyetçi-devletçi bir felsefenin ya da ideolojinin yön verdiği söylenebilir. Bu ideoloji, Türk ulusunu ve Türk devletini yüceltme eğilimini taşıyordu. Temel kaygısı, öğrencilere milliyetçi değerleri aşılamak ve onları devlete ve ulusun en iyi özelliklerini cisimleştirdikleri düşünülen devlet başkanlarına mutlak sadakatla bağlı yurttaşlar olarak yetiştirmekti."[106] Türkiye'de vatandaşlık kategorisinin "ortak yararı" tesis etmeye yönelik vazifelerle yüklü bir kavram olduğunu ileri süren Fuat Keyman da, Kemalist modernite projesinin platonik özelliğine dikkat çekerek, "ortak yarar"ın devlet seçkinlerince bir medeniyet arzusuna (will to civilization) bağlı

---

103 İsmail Kaplan, *a.g.e.*, s. 173.

104 Süleyman Seyfi Öğün, *a.g.e.*, s. 31.

105 Ayşe Kadıoğlu, *Cumhuriyet Iradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60.

106 İsmail Kaplan, *a.g.e.*, s. 390.

olarak tanımlandığını vurgular. Bu bağlamda siyaset, toplumun devlet seçkinlerinin medeniyet arzusu çerçevesinde tanımlanan "ortak yarara" doğru yönlendirmesi anlamına gelmekteydi.[107]

1923-1950 dönemi, ulus-devlete üyelik bağlamında vatandaşlığın kurgulandığı dönemdi. "Bu dönemde bir yandan "hak yok vazife var" savıyla edilgen bir vatandaşlık uygulaması çizilirken, diğer yanda "çağdaş, laik, vatansever ve milliyetçi" bir kimlikle ulus inşasına katkıda bulunacak ölçüde etken bir vatandaşlık anlayışı da vurgulanır."[108] 1924 yılında gerçekleştirilen eğitim reformu (Tevhid-i Tedrisat Kanunu), bu anlayış temelinde şekillenmişti. Bunun yanında, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar da Kemalist ideolojiyi üreten kurumlar olarak ortaya çıkmışlardı. Üretilen yeni ideolojiyi kitlelere taşımak görevi, 1932 yılında kurulan "Halkevleri"ne düşecekti. 1912 yılında kurulan ve bağımsız bir görünüm içeren Türk Ocakları, yeni bir kimlikle, yeni bir adla resmiyet kazanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı Halkevleri olarak faaliyetini sürdürmeye başlamıştı. Yeni ulusal kültür, bu kurumlar üstünden halka ulaştırılacaktı. 19 Şubat 1932 tarihinde, Halkevleri açılış töreninde Recep Peker şöyle diyordu: "Cumhuriyet Halk fırkasının geçen baharın sonunda Ankara'da toplanan büyük kongresi fırkanın takip edeceği siyasi prensipleri program halinde tespit ederken nizamnamesine de memleketin kültür sahasında milli mahiyette teşkilatlanmasını temin edecek bir teşkilat da koydu. Bu milli teşkilatın esasını bugün ilk açılmasını yapacağımız Halkevleri teşkilatı temin edecektir."[109] Sayıları 1950'de 4500'e ulaşan bu kurumlar, "kentli ve köylü halkı cumhuriyetçi ve milli ilkelerle hazırlamakla" görevli Cumhuriyet öğretmenlerine teslim edildi.[110]

---

107 E. Fuat Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Bağlam Yayınları İstanbul, 1999, s. 60.

108 Ahmet İçduygu, E. Fuat Keyman, "Globalleşme Anayasallık ve Türkiyede Vatandaşlık Tartışması", *Doğu-Batı*, Aralık-Ocak 1998-1999, İstanbul, s. 150.

109 Suavi Aydın, *a.g.e.*, s. 233.

110 Suavi Aydın, *a.g.e.*, s. 56.

Halkevleri'nin yanı sıra, Kemalist ideolojiyi kitlelere taşımakta ordu da oldukça etkili oluyordu. "Ordunun yeni devleti/rejimin temel değer ve ilişki biçimiyle bütünleşmesi ve bunların halka taşınmasındaki aygıtlardan biri olması Silahlı Kuvvetlerin de konumunu belirler. Ordunun yürüttüğü faaliyetler birçok konuyu kapsar. Bunların en önemlilerinden biri resmi tarihin halka ulaştırılmasındaki çabalardır."[111]

Modern Türk kimliğinin inşa döneminde, devlet bütün kurumlarıyla, hem bu kimliğin kurgulanması, hem de benimsetilmesi için tam bir seferberlik içindeydi. Kemalist üst-kültür temelinde uluslaşma sürecini hızlandırarak türdeş bir toplum yaratmayı amaçlayan bu seferberlik, toplumun bu doğrultuda "terbiye edilmesi"ni öngörüyordu. Nitekim, 1939 yılında basılan 'Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme' adlı kitapta, -bu kitap Genel Kurmay Başkanlığı'nca 'Ordu için faydalı görülmüştür' notuyla basılmıştı- devlet kurumları, 'terbiye müesseseleri' olarak adlandırılıyordu: "Halk partisi kadrolu ve disiplinli haliyle milli zekayı en uzak istikballerin ötesine devam ettirmek için açılmış bir terbiye müessesesidir. Milli zekanın olgun hali halk partisi şeklinde görülüyor. Partinin bir nevi istitaleleri (uzantıları) demek olan Halkevleri ise en cılız ferdin zekasını bile milli zekaya eklemeye çalışıyor. Halkevleri bu vazifeleriyle büyük kıymete haizdirler. En yakın istikbalde bütün millet ferdlerinin zekası aynı kıymetle ulusal zekaya ilave edilmiş olacaktır."[112] Ne var ki, bu beklentiler, yani, "en cılız ferdin zekasını bile milli zekaya eklememe" ve "en yakın gelecekte bütün ferdlerin milli zekaya ilave edilmesi" kolay bir süreç olmayacaktı.

Üstte Kalan Üst-Kültür

Gellner'e göre, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmekle başlayan modern-milliyetçi dönemde etnik, dilsel, dinsel farklılıklar ortak ve homojen kültür birimleri içinde eritilir ve

---

111 Serdar Şen, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yayınları, Istanbul, 1996, s. 66-67.

112 Serdar Şen, *a.g.e.*, s. 173.

oluşturulan üst-kültürün (high culture) parçası haline gelirler. Kısaca, modern ulus-devlet, merkezi eğitim sistemiyle yarattığı üst-kültüre dayanır ve söz konusu üst-kültür, yerel farklılıkları ortadan kaldırır.[113] Yine Gellner'e göre, ulusçuluk, dolayısıyla ulus-devlet, devlet ile kültürün evliliğini gerektirmektedir.[114] "Gelin kültür" ile "damat devletin" evliliğinden doğan ulus-devlet, dünyanın çeşitli bölge ve ülkelerinde farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Avrupa'nın en batısında devletler, büyük ölçüde, milliyetçilik öncesi dönemde istikrarlı sınırlara kavuşmuştu ve belirli bir üst-kültür oluşmuş durumdaydı. Yapılacak iş, köylülüğe dayalı bir üst-kültür oluşturmak değil, köylüleri halihazırda mevcut olan ve devlet eliyle güçlendirilen üst-kültür içine çekmekti. Köylüler, 'düzgün konuşan yurttaşlara' dönüştürülmeliydi.[115] Bu da, merkezi eğitim sistemini yaygınlaştırmakla sağanabilirdi. Almanya ve İtalya örneğinde ise ortak üst-kültür oluşmuş, sadece siyasi birliğin sağlanması ve ortak devletin kurulması gerekiyordu. Avrupa'nın doğusuna doğru ilerledikçe, hem üst-kültürü, hem de devleti oluşturmaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden, adı geçen coğrafyada ulus-inşa süreçleri daha sıkıntılı oldu. Üst-kültür, köylü kesimde varlığını sürdüren gelenekleri yadsıyarak değil, onları üst-kültür olarak yeniden anlamlandırarak sağlanmaya çalışıldı. Ancak, bu, homojen kültür ve siyasi birimlerin oluşması için yeterli olmadı. "Milliyetçilik etnografya ile başladı ve kültürel mühendislik temelinde kurtuluş operasyonlarına yöneldi. Oluşacak birimlerin mümkün olduğunca homojen olması için, başka şeyler de yapmak gerekiyordu. Pek çok insan, ya asimile edilecek veya kovulacak ya da öldürülecekti."[116] Kısaca, Batı'da, Renan'ın söylediği gibi, "varolanı unutmak üzerine kurulan bir kimlik ve aidiyet duygusu" söz konusuyken, Doğu'da, "olmayan şeyleri de hatırlamak", uluslaşma süreçle-

---

113 Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 139.

114 Ernest Gellner, *Conditions Of Liberty, Civil Society and Its Rivals*, Penguin Books, 1994, s. 115.

115 Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 114.

116 Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 116.

rine kaynaklık edebiliyordu.[117]

Kemalist milliyetçilik, hem Batı Avrupa deneyimlerinden, hem de Balkanlar'daki ulusluşma süreçlerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bir anlamda bir "Sonderweg" oluşturmaktadır. Ne Batı'nın siyasi-uluslarına -ulus-devlet yurttaşlık sistemi üstüne inşa edilmiştir ve homojenleşme siyasi katılım ve eğitim yoluyla olduğu kadar, sosyo-ekonomik gelişmeyle sağlanmıştır- ne de Balkanlar'ın kültür uluslarına -halk kültürü ve dini gelenekler üstüne inşa edilen Völkisch temelli uluslaşmaya tekabül etmektedirler- tam olarak benzemektedir. Ne tam olarak etnik kökenden bağımsız, özgürlükçü bir yurttaşlık kurabilmiş, ne de varolan gelenekleri 'proto-nasyonalizm' olarak kullanabilmiştir. Çünkü Kemalizmde ifadesini bulan ve homojenleşme politikasına kaynaklık eden üst-kültür, halka ait gelenek, anlayış ve yaşam tarzlarını dışlayan bir içerik taşıyordu. Bu durum, Tanıl Bora'nın sözleriyle, Kemalizmde "romantizm açığı"na yol açtı. "Türk milliyetçiliği, Doğu Avrupa-Balkan-Ortadoğu silsilesinde milliyetçiliğin ön-evresinin (proto-milliyetçiliğin) mümeyiz vasfı olan romantik akımın Cumhuriyet arifesinden devreden birikimini de kullan(a)mamıştır. (....) En önemlisi, mazinin (romantik yakın maziyle beraber!) ötekileştirilmesi ve İslâm'ın kültürel veçhesi itibarıyla da dışlanması, milli kimlik politikasını sadece strateji bakımından değil, imgesel levazımat bakımından da kıtlığa itti."[118] Kısaca, Kemalist üst-kültürde, halkın yaşayan geleneği anlamında geçmiş, 'yabancı bir ülkedir'.

Halkın gelenek ve değerler sistemine sırtını dönen Kemalist milliyetçilik, kendi kurguladığı Batılılaştırılmış laik Türk kimliğini temel alan üst-kültürle uyumlu bir ulus yaratmayı amaçlarken, Jön Türk düşüncesine ve oradan da Kemalizme yansıyan Comte'çu Pozitivizmi temel alan laiklik anlayışı ve uygulamasıyla, "eski İslâm inancının yerine yeni bir inanç sistemi (bir yeni "din") yerleştirmeye" yöneldi.[119] Gerçekten

117 Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 242.

118 Tanıl Bora, *a.g.e.*, s. 45.

119 Levent Köker, *a.g.e.*, s. 168.

de, Kemalist laiklik, İslâm dininin yerine Türk ulusçuluğunun 'yeni bir kutsiyet' olarak yerleşmesine yol açıyordu. Bu laiklik anlayışı, bir yandan pozitivist modernleşme anlayışını yansıtırken, diğer yandan da savaş sonrası iktidara gelen Kemalist elitin kendi iktidarının meşruiyeti için gerekliydi. Bu noktada, dünyevileşme-sekülerleşme ile laikçilik arasındaki farkı belirtmekte fayda vardır. Dünyevileşme-sekülerleşme, kutsiyetten arınma bir süreçtir. Laikçilik ise bir ideoloji. "Kemalizm, iktidara gelen ve laikçiliği benimseyen politikacıların ideolojisidir. Kemalistler, yukarıdan düzenlemelerle, din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını, hayata geçirmeye çalıştılar. Oysa, toplumsal bir süreç olarak sekülerleşme, düzenlemelerle yönlendirilemez. Sekülerleşme bir ideoloji değil, toplumsal ve siyasal bir dönüşümdür."[120] Bu nedenle, toplumsal bir olgu olarak sekülerleşmeyle bir ideoloji olarak laiklik arasındaki gerilim, yakın Türkiye tarihinde en önemli tartışma noktalarından birini oluşturacaktı. Bu tartışmanın, aynı zamanda, bir modernleşme-demokrasi tartışmasına dönüşmesi kaçınılmazdı. Çünkü, "genel kanıya göre dinin önemi, modernleşmenin üç temel süreci olan, toplumsal farklılaşma, toplumsallaşma ve rasyonelleşmeye koşut olarak azalmaktadır. Oysa Türk modernleşme anlayışında, "dinin önemi azalırsa modernleşme olabilir" görüşü hâkimdir. Yani, genellikle din ve vicdan özgürlüğünün reel olarak sağlanmasına hizmet eden bir araç olarak kabul edilirken, Türk pozitif hukuk uygulamasında din ve vicdan özgürlüğünün sınırlanması için kullanılan bir araç niteliğindedir. Böyle bir sekülerleşme dinsel tercihleri özel alana itmez. Aksine özel alanla kamusal alan arasındaki farkı yok eder. Çağdaş insan manzaralarını batılı kostümlerde arar. Türkiye Cumhuriyeti'nde at arabası genellikle atın önüne bağlanmış, modern etikten önce modern imajlar gündeme gelmiştir."[121]

Laik Türk kimliğini esas alan devlet, Massimo d'Azeglio'nun

---

120 Bassam Tibi, *Aufbruch am Bosporus, die Türkei zwischen Europa und dem Islamismus*, Diana Verlag, München, Zürich, 1998, s. 86.

121 Ayşe Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 86.

ünlü, "İtalya'yı kurduk, şimdi İtalyanları yapmalıyız",[122] cümlesini çağrıştıran bir biçimde, işe "Türk yapmakla" başladı. "Devlet, yüzde 90'ı okuma-yazma bilmeyen bir nüfusun alfabesini değiştirdikten sonra kendine Osmanlı Imparatorluğu dışında, Müslüman olmadan önceki göçebe "Türk" topluluklarının uzak geçmişinde bir tarihsellik aramaya koyuldu. Bu arayış, 1930'larda "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş-Dil Kuramı" olarak meyvesini verdi.[123] Aslında, Orta Asya'da aranan "Eski Türkler" değil, "Yeni Türkler"di. Bu süreç, aynı zamanda Kemalizmin ve onun en güçlü özelliğini oluşturan laik Türk milliyetçiliğin "siyasi bir din" olarak kurgulandığı süreç oldu. Nitekim, Yakup Kadri, Atatürk'ün Türk olan her şeye 'dinsel bir aşkla' bağlı olduğunu anlatır. "Zaten onun (Atatürk'ün - N.K.) millet yolunda her hareketinin bir sembolik ayinden farkı yoktu. Acaba milliyetçiliği bir mezhep, bir din haline sokmayı aklından geçirdi mi? Geçirmemiş olsa bile, Türklüğü, bütün Türk olan şeyleri, dindarane bir aşkla sevdiğini biliyoruz ve eminiz ki, dünyaya gözlerini kaparken asil "soy"un ebediyet içinde eriyip gittiğine imanı vardı."[124] Din ile milliyetçilik ilişkilerini inceleyen Carlton J.H. Hayes da şöyle der: "Mustafa Kemal'in rehberliğinde, Türkiye hızla millileştirildi. (...) Islâmiyet'ten esirgenen ilgi ne Hıristiyanlığa, ne de tabiat-üstü başka bir dine yönetildi. Milliyetçilik resmi Türk dini oldu. Aynı zamanda, ordu savaş düzeninde tutuldu; Milli okul eğitimi ve propagandasına ağırlık verildi. Türk kitleler okuma yazma öğrendikçe, ders kitaplarından ve radyolardan, yüksek medeniyet kurmuş kadim Hititlerden (hoş bir efsane olarak) gelmiş ve çağlar boyu bir "misyon üstlenmiş 'üstün bir ırk'a mensup olduklarını, şimdi büyük bir ırk ve büyük bir millet olarak bir kez daha üzerlerine düşeni yaptıklarını öğrendiler."[125]

---

122 E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since1780*, Canto, Cambridge, 1994, 1991, s. 44.

123 Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 122.

124 Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 164.

125 Carlton J.H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayınları, İstanbul, 1995, s. 185.

İmparatorluk'tan ulus-devlete geçiş sürecinde Misak-ı Milli sınırları içinde öncelilik teritoryal bir milliyetçilik şeklinde ortaya çıkan Kemalizm, bir yandan devlet ve birey arasındaki ilişkiyi etnik kökenden bağımsız bir yurttaşlık anlayışına dayandırıyor, -burada asıl amaç Türk olmayan unsurları, başta Kürtleri sisteme yabancılaştırmamak idi- diğer yandan da yurttaşlık kavramını, Kemalist üst-kültürün öngürdüğü laik Türk kimliği içinde eriterek millileştiriyordu. Böylece etnik kökenden bağımsız yurttaşlık anlayışı, düzenli bir kültürleme politikası sayesinde, etnik anlamda millileştiriliyordu.[126] Türk milliyetçiliği, Taha Parla'nın tespit ettiği gibi ikili bir karakter yapısına sahiptir. "Etnik-kültürel çoğulculuk ve defansif nitelikli hukuki milliyetçilik" ile "etnik birlik-teklik peşinde, üstün milli karakter" anlayışına dayalı saldırgan-şoven karakter."[127] Özellikle, 1930'lu yılların başında geliştirilen Türk Tarih Tezi, başka faktörlerin de etkisi ile, Türk milliyetçiliğinin ırk ve etnik köken boyutunu ön plana çıkarmıştı. Bu, aynı zamanda, Ziya Gökalp'in 'kültür birliği'ne dayalı ulus anlayışından uzaklaşmayı da beraberinde getirmişti. "Türk milletinin parçası olmak için, Gökalp'e göre etnik kökenin pek önemi yokken, insanların aynı dili konuşmaları ve kültürel açıdan benzer biçimde sosyalleşmiş olmaları (talim ve terbiye) yeterliyken, bu ölçüt değişmiş ve Türk etnik kimliğini daha öne çıkaran bir yeniden tanımlama çabası gündeme gelmiştir."[128] Nitekim, Agop Dilaçar bir konferansta Gökalp'in Türkçülüğü ile Kemalist Türkçülük arasındaki farkları şöyle özetlemişti: "Aramızdaki bağ Ziya Gök Alp'in tasavvur ettiğinden çok daha derin ve kuvvetlidir. Bu mütefekkire göre, 'her Türkleşmiş olan Türktür'; Türk kültürünü benimsemiş olan herkes, menşei ve nesebi ne olursa olsun, Türk sayılır; kendini Türk hisseden herkes Türk camiasının malı olmuştu demektir. Bu bir ha-

---

126 Füsun Üstel, a.g.m., s. 29-30.

127 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tekparti ideolojisi ve CHP'nin Altı oku*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 209.

128 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, III. Baskı, İletişim Yayınları Istanbul, 2000, s. 63.

kikat olmakla beraber, ilim bakımından tamam değildir. Bunu hakikata ve ilme uygun olarak tamamlayan, Kemalizm Türkçülüğü olmuştur. Kemalizm Türkçülüğü, Ziya Gök Alp Türkçülüğünü reddetmez, tamamlar. Ziya Gök Alp için menşe birliği mevzu bahis değildi, yabancı kaynaktan gelen fakat Türk kültürüne temessül eden ve onunla kaynaşan her şey Türktü. Kemalizm Türkçülüğüne göre ise, 'Her Türk asıllı olan Türktür'; yabancılaşmağa yüz tutmuşsa, onu tekrar Türk kültürüne döndürmeli, zira o Türkün malıdır".[129] Sonuç olarak, Kemalizmin vardığı Türk tanımı şöyle özetlenebilir: "Kamil", "hakiki", ya da "öz" Türk, Türkçe konuşan, Batılılaştırılmış yekpare Türk kültürüne bağlı, Cumhuriyetçi ülküyü benimseyen ve Türk soylu olandır".[130]

Aynı zamanda, hem etnik, hem de siyasi boyutları içinde barındıran, ikili karakter yapısına dayalı Türk milliyetçiliği, ne etnik bakımdan Türk olmayanları asimile etmekte, ne de geleneksel kültürün taşıyıcısı olan geniş yığınların üst-kültür içinde entegre olmalarını başarıyla sağlayabildi. Anthony Smith'in de tespit ettiği gibi, ortaya ciddi sorunlar çıktı. "Mustafa Kemal Türkik ideali, seküler Batılaştırıcı milliyetçiliğin temeli yaptı. (...) Teritoryal ve yurttaşlık temelli ulus anlayışının sağlam bir milli kültürel kimliğe gereksinim duyduğunun farkında olan Kemalistler, gerekli etnik mit, anı, değer ve sembolleri, Türklerin Orta-Asya kökleri teorisiyle sağlamaya çalıştılar. (...) Teritoryal anlayışın görünüşteki başarısına karşın, etnik boyut, sorunlarla karşılaştı. Küçük kasaba ve köylerde güçlü dini bağlılıklar ve duygular varlıklarını sürdürdü."[131]

Kemalist üst-kültür ile halk-kültürü arasında mutabakat sağlanamadı. "Bundan sonraki Türkiye tarihi, söylemi halkınınkinden kökten farklılaşan modernleştirici elit ile sessiz kitleler arasındaki uçurumun çerçevesinde oynayıp durdu. Elitin modernleştirici söylemi ile kitlelerin yaşamı arasında ortak nokta

---

129 Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınları Ankara, 1998, s. 69-70.

130 Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 301.

131 Anthony Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, s. 104.

bulunamadı. Dolayısıyla Batılılaşma ideali, moderni getirenlerin devletçi ve otoriter yaklaşımıyla özdeşleştirildi."[132] 'Halk için halka rağmen' anlayışı çerçevesinde, 'Aydın despotizmi'ne dayalı modernleşme, yurttaşların ve geniş anlamda halkın siyasi katılımını engelledi. Halk, Kemalist üst-kültürü tehdit eden bir "alt-kültür" olarak algılanıyordu. Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayırımından yola çıkarak, aydınların halka medeniyet götürüp halktan hars öğrenme anlamında "halka doğru" anlayışının yerini, halk kültürünü yadsıyan ve halkı da 'terbiye edilmesi gereken bir kütle' olarak algılayan görüş egemen oldu.[133] Ziya Gökalp'in milli kültürün kaynağı saydığı halk anlayışı reddedilirken, onun, sınıfları reddeden ve halkı organik bir bütün sayan korporatizmi benimsendi. Gökalp'in 'sosyal sınıflar yoktur, meslekler vardır' şiarını benimseyen Kemalizmin bu anlayışı, CHP'nin 1935 programında aynen yer aldı. Programda meslek grupları kastedilerek şöyle deniyordu: "Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve genel olarak toplumun yaşamı ve mutluluğu için vazgeçilmezdir. Partimizin bu prensiple hedeflediği amaç sınıf mücadelesi yerine sosyal düzen ve dayanışma sağlamak ve birbiriyle çelişmeyecek biçimde çıkarlarda uyum kurmaktır."[134] Halkçılık, aynı zamanda, tek parti sistemini meşrulaştırmanın aracı olarak kullanıldı. 'Sınıflar olmadığına' göre, birden fazla siyasi partiye de gerek yoktu. Kemalizmin kuramcılarından Mahmut Esat Bozkurt 1938 yılında şöyle yazıyordu: "Uygar dünyadaki hiçbir parti bir ülkenin tamamını bu denli bir bütünlük içinde ve böylesine içten temsil etmemiştir. Diğer partiler çeşitli sosyal sınıfların ve katmanların ilgilendikleri şeyleri savunurlar. Bizim açımızdan ise, biz bu sınıfların ve katmanların varlığını kabul etmiyoruz. Bize göre bunların hepsi birlik içindedir. Burada centilmenler, sahipler ve

---

132 Çağlar Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (der.), *Türkiyede Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 37/38.

133 Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, II. Baskı, Istanbul, 1993.

134 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tekparti ideolojisi ve CHP'nin Altı oku*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 44.

köleler yoktur. Yalnızca bir bütün takım vardır ve bu takım Türk milletidir."[135] 'Yukarıdan modernleşme' ve 'aydın despotizmi'ne dayanak sağlayan pozitivist anlayışın, "halkın onayı" diye bir sorunu olmadığı gibi, "demokratik uzlaşmaları, bilimin etkinliğini köreltecek, köstekleyecek anlamsız ödünler" olarak görür.[136] "Çoğulculuğun kuralı olan, ötekinin siyasal meşruiyetini kabul etme ilkesi bu otoriter siyasal tavır için kabul edilmez. Çünkü, "ötekiler'in yalnız fikirleri yanlış değildir, niyetleri de kötü ve zararlıdır".[137] Bu konuda, Mustafa Kemal'in yakın dostu Yunus Nadin'in söyeldikleri son derece aydınlatıcıdır: "Bizde muhalefet behemehal hıyanet ve ihanete tereddi eder. Her muhalefet fikrinde, hususiyle bu fikir taazzuv etmeye başlarsa, mutlaka bir hıyanet amiri farz edilmelidir. Bazen de hıyanet ve ihanet bizde muhalefetin teşekkülü sebebi olur."[138] Falih Rıfkı'ya göre ise "demokrasi sadece Ankara'ya Babıali'yi getirmeye" yol açardı.[139]

Kemalizmin sürdürdüğü Kulturkampf'ın sonucunda, otoriter bir siyasal sistem oluşturuldu. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Mart 1925'te ilanından sonra, tek parti yönetimi ülkeye egemen oldu. Cumuhuriyet Halk Fırkası, her bakımdan bir iktidar tekeli kurdu ve 1931'deki parti kongresinde Türkiye'nin siyasal sistemi tek parti sistemi olarak resmen ilan edildi. Parti ile devlet özdeşleşti ve bu, 1936 kongresinde resmen ortaya kondu. Bu birliğin en somut örneği ise valilerin aynı zamanda görev yaptıkları bölgelerin Cumhuriyet Halk Partisi şubelerinin başkanı olmasıydı.[140] Zürcher, 1930'da Serbest Fırka deneyiminden sonra, Mustafa Kemal ve yandaşlarının tutumunu şöyle betimler: "İttihat ve Terakki döneminden beri ayakta

---

135 Paul Dumont, "Kemalist Ideolojinin Kökenleri", Jacob M. Landau (yay. haz.) *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61.

136 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 326.

137 Ahmet İnsel, "Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği", *Birikim*, Eylül-Ekim 1999, İstanbul, 1999, s. 150.

138 Ahmet İnsel, a.g.m., s. 151.

139 Ahmet İnsel, a.g.m., s. 151.

140 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 259.

kalmış bağımsız toplumsal ve kültürel örgütleri yasaklayıp, ülkenin tüm kültürel ve düşünsel yaşamını doğrudan kendi denetimleri altına alarak ülkedeki nüfuzlarını pekiştirdiler."[141] Kemalizmin, bürokratik-muhafazakâr özelliğine dikkat çekerek, Kemalizmin pozitivist-dayanışmacı-devletçi nitelikleri açısından demokrasiyle ilişkisini inceleyen Levent Köker şu sonuca ulaşır: "Toplumsal farklılıklara dayanan ve consensus içinde bir çatışmayı ifade eden demokrasi fikri, dayanışmacı, çatışmayı yadsıyan bir toplum kavrayışına oldukça uzaktır. (...) Burada tasarlanan demokrasi, güçlü bir merkezi devletin varlığına ve çatışmaya değil, dayanışmacılığa ve her şeyden önce, siyasal rejimin temeli olarak algılanan "milli devlet" fikrine bağlı, ikincil bir konumdadır. Kemalizmin demokrasiyle olan bu ilişkileri, vesayet kavramını çağrıştıran özellikler taşıyorsa da, bunu, (...) demokratikleşmeyi güçleştirici bir özellik olarak görmek gerekecektir. Çünkü, toplumun demokrasiye ne vakit hazır olduğuna, yani demokratikleşme için 'rüştünü' ispat ettiğine karar verecek olan, yine 'vesayet ideolojisi'ni benimsemiş olanlardır."[142]

Toplumu 'denetleme' ve 'yönlendirme' gereği, aydın despotizmi kadar, laik Türk kimliğini temel alan üst-kültürün geniş kitlelere yayılamamasından kaynaklanıyordu. Bu durumda, resmi kimliğin dışında kalan toplum kesimleri veya 'alt-kültürler', 'tehdit' olarak algılanıyordu. Bu, aynı zamanda, merkez ile çevre arasında varolan gerilimin, daha da artmasına yol açıyordu. Kemalist milliyetçilikte ifadesini bulan Türk modernleşmesi, çevre ile merkez arasındaki kopukluğu gideremedi. Merkez, Kemalist üst-kültürün, yani laik Türk milliyetçiliğinin taşıyıcısıyken, çevre, geleneksel İslâmî değerlerin ve etnik çoğulculuğun hüküm sürdüğü alan olarak kaldı. "Yeni devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dini ritüel biçimler bakımından zayıftı ve kırsal nüfusu kendine çekmede gözle görülür ölçüde başarısız kaldı. Hâkim ideoloji olarak Kemalist milliyetçilik dinin yerini

---

141 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 262.

142 Levent Köker, *a.g.e.*, s. 198.

dolduramadı ve kimlik sağlama ve hayatın ilkelerini düzenlemede İslâm'a alternatif olamadı."[143] Bu konuda Şerif Mardin'in değerlendirmesi son derecede aydınlatıcıdır: "Kemalizm, kültürün kişilik yaratıcı yeni bir anlam yaratamadığı ve yeni bir fonksiyon görmediği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamamıştır. Kemalizmin Türkiye'de ailelerin çocuklarına intikal ettirdikleri değerleri değiştirmekte etkisi ancak sathi olmuştur."[144] Türk milliyetçiliği ve temelinde yer alan üst-kültürün ulaşamadığı toplumsal kesimlere kuşkuyla bakılıyordu. Şerif Mardin'in ifadesiyle: "1923 ile 1946 arasında -taşra bölgeleri anlamında- çevreye, kuşkulu gözle bakıldığı gerçektir ve potansiyel bir muhalefet alanı olarak görüldüğü için merkez tarafından sıkıca gözaltında tutulmuştur."[145] Cumhuriyetçi Halk Partisi, kırsal alanla ilişki ve iletişim kuramamıştı. Kırsal kesim, "kültürsüz" ve "cahil" addedilerek reddedilmişti. "Cumhuriyetin resmi tutumu, Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını, hiç sözünü etmeden reddetmekti. Cumhuriyet ideolojisini benimsettirildiği kuşaklar da böylece, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görüp reddettiler. Karşılaştıklarında birer kalıntı olarak davrandılar onlara. Böylece Merkez, Büyük Eleştirici rolünde çevrenin yeniden karşısına çıktı."[146] Tepeden inmeci modernleşmeye yönelen Kemalistler, yasal düzenlemeler ve toplumsal mühendislik yöntemleriyle toplumun dönüştürülebileceğine inandıklarından, "toplumun yeniden kurulması için kitlelerin harekete geçirilmesi gerekliliğini ortaya koyan *devrimci ve harekete geçirici* yanı gözden kaçırmışlardı."[147]

Sonuç olarak, "en cılız ferdin zekasını milli zekaya eklemle-

---

143 Richard Tapper (yay. haz.), *Çağdaş Türkiye'de İslâm. Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, çev. Özden Arıkan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14.

144 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, Toplu Eserleri 2, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 1993, s. 149.

145 Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar, Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 61.

146 Şerif Mardin, a.g.m., s. 64.

147 Şerif Mardin, a.g.m., s. 63.

me" ve "bütün ferdlerin milli zekaya ilave edilmesi" gerçekleşmemişti. Tam tersine, birbirinden kopuk 'ayrı dünyalar' ve 'ortak anlam'dan yoksun farklı kültürel kimlikler oluşmuştu. Hararetli "tek"lik ve "bütünlük" iddialarına karşın, Kemalist modernleşme, Ellen Kay Trimberg'in sözleriyle, aynı ülkede "iki ayrı ulus" yaratmış oldu. Trimberg, laik Türk milliyetçiliği olarak adlandırdığı Kemalizmi ve uygulamalarını şöyle değerlendirir: "Türk milliyetçiliğinin evrensel değerleri köylülere yansımadı. (....) Türk inkılabı, köylüleri değiştirmeye veya kurulan yeni siyasi düzene entegre etmeye yönelmedi. (....) Cumhuriyetçi program, köylülerin 'geri kalmış' olduğunu ve ancak bir toprak reformuyla değişebileceklerini varsayıyordu. Yukarıdan yapılan düzenlemelerle entegrasyon sağlamak; (.....) böyle bir bürokratik uygulamayı sürdürürken Kemalizm, bütün popülist tezlerine karşın, devrimci değildi. (....) Hatta, köylülerin merkezi devlet ve onun temsilcilerine karşı yüz yıllardan beri devam eden hoşnutsuzluğunu bile kırmaya çalışmadı. (....) Gerçekte, Kemalist projenin yan sonuçlarından biri, iki ayrı ulus yaratmak oldu: biri köylü, geleneksel ve azgelişmiş, diğeri, kentli, modernist ve gelişmiş."[148] 'Gelişmiş kent' ile 'az gelişmiş kırsal alan' arasındaki bu büyük uçurum, farklı kimlik ve yaşam tarzlarının tezahürü, çok partili döneme geçildikten sonra Türkiye'nin siyasal yaşamına damgasını vuracaktı. Gerek Kemalizmin, dolayısıyla laik Türk milliyetçiliğinin gözden geçirilmesi, gerekse ordunun siyasi yaşama müdahalelerinde, en etkili faktörlerden biri olacaktı. Nitekim, Harp Akademileri Komutanlığı tarafından 1970 yılında yayımlanan *Türkiye'de Ordu* adlı kitapta yapılan değerlendirmede, Kemalist devrimlerin halk tarafından benimsenmemesi, "Türkiye'nin başına dert" olduğu ileri sürülecek ve 1960 darbesinin, bu yüzden kaçınılmaz olduğu savunulacaktı. "1950'lerin siyasi yarışmalar devresinde Türkiye'nin başına dert olan ve 1960'da yeniden askeri müdahaleyi gerektiren unsur da devrimlerin ilanı ile halk tarafından kabulü arasında

148 Bassam Tibi, *a.g.e.*, s. 86-87.

kalan boşluktu."[149] Orduya göre kent, 'Kemalist çağdaşlığı', kır ise 'geleneği' temsil ediyordu. "1950 sosyal karışıklıklarının ön plana getirdiği şehir ile köy arasındaki nispetsizlik, askerlik müessesesi de dahil olmak üzere, bütün kültür hareketini tesiri içine almaktadır ve 1960'dan beri ordu yine kültürel değişikliklerin yarattığı siyasi karışıklıklarla meşgul olma sorumluluğunu üzerine almış durumdadır. Gerek ordunun ve gerekse toplumun geleceği daha ziyade, genel bir bakışla gelenek ile asrilik arasındaki ihtilaf sayılan köylü ile şehirli arasındaki ihtilafın ortadan kaldırılmasına bağlıdır."[150]

Siyasi Türkiyecilik ve Etnik Türkçülük

Kurtuluş Savaşı boyunca "Türkiye halkı"ndan söz eden Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra vurguyu "Türk halkı" ve "Türk ulusu"na kaydırmıştı.[151] Buna karşın, İlk dönemlerde resmi politika, teritoryal bir milliyetçilik anlayışına dayandırılmış ve Türk tanımı yeterince açık bir biçimde yapılmamıştı. Örneğin, Türk Ocakları'nın 1924 yılında gerçekleştirdiği 'Birinci Umumi Kongresi'nde, Türk tanımının ırka mı harsa mı dayandırılacağı yoğun tartışmalara yol açmıştı.[152] "Bu belirsizliğin temelinde Kemalist önderliğin karşı karşıya kaldığı bir açmaz bulunmaktaydı: Türkiye Cumhuriyeti sınırları ötesinde yaşayan Türk unsurları da içeren etnik temelde bir tanımlamaya yönelmek ya da Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan farklı kökenden toplulukları da dışlamayacak bir anlayış üzerinde karar kılmak."[153] Etnisiteyi temel alan bir yaklaşım, Orta Asya Türkleri ile ortak ırk temelini ön plana çıkarırken, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Kürt, Çerkez,

149 Serdar Şen, *a.g.e.*, s. 101-102.

150 Şen, Serdar, *a.g.e.*, s. 102.

151 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği-Resmi Ideoloji Dışı Bir İnceleme*, Yenileşmiş ve Genişletilmiş 5. Basım, Bilgi Yayınları Ankara, 1999, s. 209.

152 Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları Istanbul, 1997, s. 145-161.

153 Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kurt Sorunu*, TÜSES, Istanbul, 1996, s. 30.

Laz ve benzeri unsurları dışlamış olacaktı.[154] Bu temkinli yaklaşım ilerleyen yıllarda terk edilecek ve hem Orta Asya Türkleri ile ırk birliği olduğu, hem de günümüz Türkiye'sinin 'ezelden beri Türk yurdu' olduğu iddia edilecekti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda, Türk kimliğinin, anayasal yurttaşlık kavramını temel alan bir siyasi-kimlik olarak değil, ulusun varlığını ve asimilasyon yoluyla homojenleştirmeyi meşrulaştıran etno-kültürel bir kategori olarak kullanıldığı ortaya çıktı. Türkiye Cumhuriyeti, etno-kültürel temelde Türk olanların cumhuriyetiydi. Nitekim, Şeyh Sait isyanından sonra (1925) İnönü şöyle diyecekti: "Milliyet yegane vasıta-i iltisakımızdır. Diğer anasır Türk ekseriyeti karşısında haiz-i tesir değildir. Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır."[155] Gerçekten de, Cumhuriyet'in daha ilk yıllarından itibaren, Türkleştirme politikalarına Jön Türklerin bıraktığı yerden devam edildi. Ayhan Aktar'ın gösterdiği gibi, "Türkleştirme politikalarından kasıt, sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasıdır."[156]

Özellikle, İslâm dinini ve en geniş anlamda verili gelenekleri yeni Türk kimliğinden dışlayan Batılılaşma/Uluslaşma süreçleri, manevi bir boşluğun oluşmasına yol açmıştı. "Eski düzenden, inançlardan ve sembollerden uzaklaşma veya kopuş, Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref'e 1929'da söylediği gibi, 'mane-

---

154 Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları İstanbul, 1997, s. 153.

155 Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, TÜSES, İstanbul, 1996, s. 31.

156 Ayhan Aktar, *a.g.e.*, s. 101.

vi potansiyelimizin bataryalarında bir boşluk' meydana getirmiştir."[157] Geleneğin dışlanması, Kemalist modernleşme/uluslaşma projesinin meşruiyetini tarihte ve etnik kökenlerde aranmasına yol açmıştı.[158] 1930'lu yıllarda geliştirilen Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi, "bir yandan geçmişte yaşanan ve gelecekte de gerçekleşmesi beklenen bir Altın Çağa atıfta bulunurken, (...) Misak-ı Milli'nin sınırlarını çizdiği bir vatanın değil, ama gerçek anlamda 'Türk' olanın keşfinin, başka bir anlatımla, kültürel bir süreklilik arayışının ifadesi olarak ortaya çıktı. (...) Benimsetilmeye çalışılan 'atalar kültürü', vatan ya da toprak kültünden değil, ama uzak ve efsanevi bir Türk geçmişinden beslendi. Böylece etnik kökenden bağımsız bir vatandaşlık anlayışı, sistemli bir kültürleştirme politikası sayesinde 'milli' bir içerik kazandı."[159] 1930'lu yıllarda, "tek devlet", "tek ulus", "tek kültür", "tek lider", "tek doktrin" ve "tek parti" şiarı iyice öne çıkmıştı.[160] Her şeyin "tek"e indirgendiği bu dönemde, "devlet ile millet, kültür ile siyaset bir ve tek sayılmıştır. Sonuç olarak vatandaşların devletle imzaladığı bir sosyal rıza akdine dayalı olması gereken vatandaşlık, hem etnik hem de politik bir boyut kazandı. Ulus, siyasal birlik aracı olması gerekirken, tek bir ulus, tek devlet, tek dil, kültür ve etnisite yaratmak adına toplumsal ve kültürel alanları da sarıp sarmaladı."[161]

Kemalist ulusçuluk, her ne kadar Pantürkçülerden farklı olarak, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yoğunlaşmışsa da, Anadolu Türkleriyle Orta Asya Türkleri arasında organik bir ilişki kurulması, bütün Türklerin 'organik bir aile' oluşturduk-

---

157 Hasan Ünder, "Atatürk Imgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", Ahmet Insel (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II, Kemalizm*, Iletişim Yayınları Istanbul, 2001, s. 148.

158 Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", Ahmet Insel (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II, Kemalizm*, Iletişim Yayınları Istanbul, 2001, s. 85.

159 Füsun Üstel, a.g.m., s. 31.

160 Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 195.

161 Ümit Cizre, *Muhtedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu- Islâmcılık*, Iletişim Yayınları Istanbul, 1999, s. 178.

ları gibi bir ulus anlayışının sergilenmesi, etnisitenin ön plana çıkarılması ve Türklerin 'dünyaya medeniyet taşıyan üstün bir millet' olduğunun vurgulanmasıyla, Misak-ı Milli'nin dışına taşma heveslisi Türkçü yaklaşımların 'kültürel bir zemin' bulmasına yol açmıştı. Siyasi bir proje olarak Pantürkçü irredantizmin reddedilmesine karşın, kültürel Pantürkizmin bazı unsurları Kemalist milliyetçiliğe eklemlenmişti.[162] Özellikle, Orta- Asya eksenli eğitim ve buna eşlik eden ırkçı efsaneler genç kuşak arasında Türkçülük akımının güçlenmesine yol açmıştı.[163] "Yeni rejimin eğitim politikası, paradoks bir biçimde, 1924'te ölen Gökalp ve 30'lu yıllarda vefat eden Akçura ve Ağaoğlu gibi 'ilk nesil'den daha açık ırkçı tavırlar sergileyen yeni bir Pantürkçü neslin yetişmesine yardımcı olmuştu".[164] Örnegin, bir eğitim kurumu olarak da işlev gören ordu, Türk Tarih Tezi'nin sunduğu Türkçü malzemeyi bol bol kullanıyordu. 'Askerin Ders Kitabı' adlı çalışmada, bütün medeniyetlerin ve dillerin kökünün Türk dili ve medeniyeti olduğu ileri sürülüyor ve askere şöyle sesleniliyordu: "SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün en ulu milletindensin: Sana anlatacağımız (tarih) denilen yazılar ortada yokken senin milletin doğdu: kanın temiz, yüreğin yılmaz, gözün pek yeryüzüne geldi. On binlerce yıl önce yaşadın: yine öyle yaşayacaksın: senin dedelerinin, ninelerinin çok önce kurduğu yurtlar şenlikte yeryüzünün cenneti oldular. Bil ki: başka milletlerin bilgide, görgüde, yapkıda ilk örneği, desteği, öğütçüsü senin milletindir".[165]

Özellikle, 1930'lu yıllarda, etnisite ve ırk temelinde yükselen Türk milliyetçiliğinin, siyasi bir program olarak Pantürkçülüğü reddetmesine karşın, buna tamamen kapalı olduğu söylenemez. Nitekim, Hatay'ın "ilhak"ı siyasi Pantürkizmin tamamen dış-

---

162 Jacob M. Landau, *Pan-Turkism, From Irredantism to Cooperation*, second revised edition, Indiana University Press, 1995, s. 77-78.

163 Jacob M. Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, II. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları Ankara, 1979, s. 278.

164 Hugh Poulton, *Turkish Nationalism and the Turkish Republic, Top Hat, Grey Wolf, And Crescent*, C. Hurst and Co. Publishers, Londra, 1997, s. 133

165 Serdar Şen, *a.g.e.*, s. 66.

lanmadığını göstermektedir.[166] Hatta, İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında çıkış arayan siyasi Pantürkçüler, bu arayışlarına 'Kemalist meşruiyet' kazandırmak için, Hatay'ı örnek gösterecekler ve Pantürkizmin, "Hatay'daki kadar, diğer Dış Türkler söz konusu olduğunda da, meşru olduğu"nu ileri süreceklerdi.[167] Bir istisna olsa da, sonradan Hatay adı verilen İskenderun Sancağı'nın "ilhak"ı, siyasi olarak 'Türkiyeci' olan Kemalist milliyetçiliğin öne çıkardığı ırk ve etnisite temelli Türkçülükle doğrudan ilgiliydi. Nitekim, "bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak üzere kullanılmaya başlanan Hatay ismi, Güneş-Dil Teorisi'nin en gözde olduğu dönemde, bu teoriyi doğrulamak için ileri sürülmüş gibiydi. Buna göre, Orta Asya'da kurulmuş olan Hatay devletinden gelen Eti-Ata-Hata-Hatay kelimeleri aynı kökten türemiş Türkçe sözcüklerdi. Böylece, bir yanda Anadolu uygarlıklarından Hititlerin Türklüğü ispatlanmış oluyor, diğer yandan da İskenderun-Antakya bölgesinde yaşayanların Türklükleri kesinleşiyordu."[168] Aslında, bu yörenin "ezelden beri Türk olduğu" ilk kez, 1923 yılında dile getirilmişti. Mustafa Kemal, 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret esnasında, Antakya ve İskenderun'un Türkiye sınırları dışında kalmış olmasını protesto etmek için siyahlar giyinmiş bir kız çocuğunun önünde yaptığı konuşmada, "Dört bin yıldır Türk toprağı olmuş bir toprak parçası düşman elinde kalamaz" diyordu.[169] Ertesi gün, kamuoyu önünde yaptığı konuşmada, sonraları Türk Tarih Tezi'yle ortaya konan görüşlerin benzerini dile getirdi ve "buranın ilk sakinlerinin Orta Asya'dan (Turan) gelen Türkler olduğu ve sonradan İranlılara, Greklere, Romalılara vb. boyun eğdikleri"ni söyledi.[170] Hatay'ın Türki-

166 Jacob M. Landau, *Pan-Turkism, From Irredantism to Cooperation*, second revised edition, Indiana University Press, 1995, s. 75.

167 Jacob M. Landau, *a.g.e.*, s. 159.

168 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980*, III. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 280.

169 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İletişim Yayınları İstanbul, 1994, s. 187.

170 Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 187.

ye'ye ilhakı -bu Lozan Anlaşması'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını değiştiren bir gelişmeydi-, ırk ve etnisite temelinde ve 'Büyük Türk Ulusu' söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılıyordu. "Türk halkı gibi, böylesine şanlı bir geçmişe sahip olan bir halk, Arapların haklarını çiğneyeceği bir azınlık olarak yaşayamaz" gibi görüşler, sık sık dile getiriliyordu.[171] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşan bir Milletvekili, Lozan Anlaşmasını kastederek, "Anlaşma'nın bizi Güneyde yaşayan insanlardan ayıran bölümünü kalbimizin derinliklerinde imzalamadık. Öyle anlaşmalar vardır ki, bizim gibi talihsiz uluslar, onları sadece elleriyle imzalarlar" diyordu.[172] "İlhak"tan kısa bir süre önce basın yoluyla açılan yoğun kampanyalarda da dile getirilen temel görüş, Türk Tarih Tezi'ne dayandırılıyordu. "Buna göre, Sancak halkının ataları Hititler, daha doğrusu binlerce yıl öncesi Çin'den göç edip burada yerleşmiş, aslında Çin'in kuzeyinde yaşayan bir Türk-Moğol soyu olan Hitay'lar idi. Yine bu teoriye göre, her ne kadar haritada bulunmasa da, Sancak'taki bir yere Hetye denilmesi de bunun kanıtıydı. Nitekim, Sancak bundan böyle Hatay olarak adlandırılacaktı."[173]

Hatay'ın "ilhak"ı, resmi Türk milliyetçiliğinin soykütükçü boyutunun ön plana geçmesi kadar, bu boyutun dış politika açısından devreye sokulmasına da işaret etmektedir. Nitekim, 1939 yılının aralık ayında, İskenderun Halkevi'nde bir konuşma yapan Agop Dilaçar, Türk ulusunu soykütükçü-determinist bir anlayışla tanımlayarak Hatay'ın "ilhak"ını bu temelde meşrulaştırmaya çalışmıştı: "Bugün Arapça konuşan Hatay Türklerinin, Samilikle hiçbir alakaları yoktur. Onları kafatası endis-i vasati olarak 85 olduğundan, bunlar eski brakisefal Alpinlerin öz ahfadıdırlar. Asıl seyrek sakallı, dolikosefal Sami tipini bulabilmek için ta Arabistan çöllerine inmek icap eder, zira Anadolu Alpinleri, Suriye antropolojisi üzerine müessir olmuşlardır...Arapça burada göçmen ve yabancı olarak

---

171 Michel Gilquin, *D'Antioche Au Hatay, L'histoire oubliée du Sandjak d' Alexandrette*, L'Harmattan, Paris, 2000, s. 88.

172 Michel Gilquin, *a.g.e.*, s. 80.

173 Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 194.

bulunuyor; hiçbir zaman Türk etnisini boğamamıştır...Bugün Hatay'da Arapça konuşan halk, aslen Türk olup zamanın icabı olarak Arapça yazmış olan birer küçük Farabi ve İbni Sina'dırlar. Kemalizm Türkçülüğü bugün onlara kendi öz benliklerini, öz menşelerini bildirmiş ve Türk etnisinden olduklarını göstermiştir. Bizdeki rasizm işte bundan ibarettir ve bunun içindir ki, Ebedi Şefimiz ATATÜRK, yalnız ırk değil, etni ve kültür bakımından dahi Türk olan Hatay'ı, Türkiye Cumhuriyeti'nin hudutları içerisine almayı tasarladı...Alpin ırkın ve Türk etnisinin bir cüzü olan Hatay'ın adı, eski Anadolu Hatti'lerinin ve Asya Katay'ının adlarını birleştiren bir ad ve semboldür."[174]

Görüleceği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra şekillenen resmi Türk milliyetçiliği, siyasi Pantürkizme yönelmemiş olmasına karşın, "ortamın izin verdiği hallerde devletin bazen resmi bazen de gayriresmi desteğiyle bu yönelim yeniden su yüzüne çıkabilmiştir."[175] Bunun en açık kanıtı, İkinci Dünya Savaşı esnasında ortaya çıkan Turancı eğilimlerin, zaman zaman, devletin gayrı resmi desteğini sağlayabilmiş olmasında görülebilir.

'Şimdi Turan Zamanıdır'

Ikinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de, Alman ordularının Sovyetler Birliği'ne karşı üstün geleceği inancından yola çıkan pek çok kimse, "Turan" ülküsünü gerçekleştirme vaktinin geldiğine inanarak Hitler Almanyası'yla doğruda ilişki kurmuşlardı. Turancı çevrelerdeki hareketlenme, özellikle dergi ve gazete çıkarmak gibi etkinlikler, Türk hükümetinin hoşgörüsü ile yaygınlık kazanıyordu. Türkiye'deki Turancı yayınlara bizzat hükümet izin vermiş olmalıydı. Çünkü, 1938 tarihli Matbuat Kanunu ile gazete ve dergilerin çıkışı ve yayını, izin alınması şartına bağlanarak hükümetin denetimi altına alın-

174 Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınları Ankara, 1998, s. 71.

175 Suavi Aydın, *a.g.e.*, s. 110.

mıştı.[176] 1943 yılları başında, Turancı yayınlarda tam bir patlama yaşanıyordu. 1943 yılında, *Orhon*, *Atsız*, *Bozkurt*, *Gökbörü*, *Tanrıdağ*, *Çınaraltı*, *Türk Yurdu*, *Millet*, *Bayrak*, *Kızılelma*, *Serdendeçti*, *Büyükdoğu* gibi dergilerin yanı sıra, bir sürü de broşür çıkıyordu. *Dalkavuklar Gecesi*, *Kızıl Tehlike*, *Kızıl Faaliyet*, *Gözümüzü Açalım*, *Gafletten Uyanalım*, *Hesap Veriyoruz* bunların en ünlülerindendi. "Bu yayınlarda Falih Rıfkı dahil, pek çok Kemalist aydın, komünist uşağı olarak gösteriliyordu."[177] "Her ırkın üstünde Türk ırkı" gibi sloganlar, Turancı dergilerin sayfalarını süslüyordu. *Bozkurt* dergisinde çıkan bir yazıda, Reha Oğuz Türkkan, Türkçülüğün programını şöyle ifade ediyordu: "İdeolojimiz, (...) Bozkurt Türkçülüğüdür. (...) Bozkurtçular, (...) Türk ırkının ve Türk milletinin her ırktan ve her milletten üstün olduğuna inanırlar. (...) Bu üstünlüğün kaynağı, (...) Türk kanıdır. (...) Bu üstünlük, (...) eğer Türkün kanı yabancı kanlarla bulanırsa kaybolur. (...) Bozkurtçular, (...) ırkçıdırlar. Onlar, temiz ve öz Türk şartı arıyorlar. (...) Türk derken, (...) (gönül dokuz göbeği Türk isterdi) realiteleri gören Bozkurtçular, atalarının dörtte üçü Türk olan veya dört göbekten kanca Türkleşmiş olanları da Türk saymaktadırlar. (...) Bozkurtçular, pantürkisttirler. (...) Türk devletini 65 milyonluk bir millet olarak görmek, (...) mukaddes ülküdür."[178]

Almanya, Türkiye'deki Turancı çevrelere mali destek sağlıyor ve etkinliklerini artırmalarına yardımcı oluyordu. Nitekim, dönemin Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 5 Aralık 1942 tarihli bir telgrafla, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Papen'e, "dostlarımız" dediği Turancıların desteklenmesi için 5 Milyon Mark gönderildiğini bildirmişti. Telgrafta aynen şunlar yazılıydı: "20 Kasım tarihli ve A6154 numaralı raporunuza cevaben Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak üzere, size beş milyon altın Alman Markı

176 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İki Cilt, İletişim Yayınları İstanbul, 1996, Cilt 1, s. 695.

177 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 268.

178 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 668.

iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana raporla durumu bildirmenizi rica ederim".[179]

Bu dönemde yeniden canlanan Turancı eğilimin sadece Turancı çevrelerle sınırlı kaldığı söylenemez. Bizzat hükümet yetkililerinin de, Turancılardan daha temkinli olmakla birlikte, 'Büyük Türkiye' düşüne ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Alman hariciyesine Mareşal Çakmak'ın, "Turancılık sorunun Türkiye ile Almanya arasında ilişki kurmada bir temel teşkil edeceğini söylediği" rapor edilmişti.[180] Ayrıca, Fevzi Çakmak'ın "gizli ajanı" olduğunu iddia eden Dr. Harun, Alman hariciyesinde Turancılık uzmanlarından diplomat Henting ile yaptığı gizli bir görüşmede, "Büyük Türkiye hareketinin istikrarlı bir biçimde güç ve önem kazandığını, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Anayasadan bütün yabancı sözcüklerin çıkarılmasını istemesinin, diğer Türkik halkları da göz önünde bulundurmasıyla ilgili olduğunu" ileri sürerek, "Türk tarafının toprak fethinden çok, Bismarck Krallığına benzer bir federal devletin kurulmasını, Anadolu'nun yanında Kafkaslar'ı ve Volga'nın doğusundaki Türkik halkları içine alan bir federe devlet, öngördüğünü" ifade etti.[181] Alman Dışişleri Bakanlığı da, 2 Aralık 1941 tarihli bir raporda, benzer görüşlere yer vermişti. Raporda, Türkiye'nin şimdiye kadar "toprak talebinde bulunmadığı" ve "bu doğrultuda birtakım işaretler olmasına karşın", esas olarak, "Kırım, Kuzey Kafkasya ve Rus Azerbeycanı'nda - son ikisi bir Kafkas devletinin parçaları olarak- ve Hazar'ın doğusunda bağımsız ve en azından bağımsız görünen Türkik devletler oluşturmak düşüncesinin savunulduğu" yazılmaktadır.[182] 5 Ağustos 1941 tarihli başka bir belgede ise, Türkiye'nin Almanya Elçiliği'ne yeni atanan elçilik danışmanının, "açık biçimde, Kafkas halklarının ileride tampon bir devlette birleşe-

---

179 Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, *Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, Havass/Türkiye Belgeleri Dizisi, Havass Yayınları, Istanbul, 1977, s. 87.

180 *A.g.e.*, s. 36.

181 *A.g.e.*, s. 58/59.

182 *A.g.e.*, s. 48.

bilecekleri"ni ve ima yoluyla, "Hazar'ın doğusunda bağımsız bir Turan devletinin kurulabileceği"ni söylediği ifade edilmektedir.[183]

Türk hükümeti, Turancı politikayı, temkinli bir yaklaşımla, savaşın seyrine bağlı olarak ayarlamaktaydı. İsmet İnönü, Alman Elçisi Papen'le 28 Ağustos 1941 tarihinde gerçekleştirdiği bir toplantıda, bunu açıkça ifade etmişti. İnönü, Turancılık konusunu, "ancak Sovyetler Birliği'nin yenilgisi gözle görülür şekilde gerçekleştiği zaman görüşmenin mümkün olduğu ve Türkiye'nin de, ancak o zaman, bu konuları görüşmeye istekli olacağı"nı dile getirmişti.[184] Buna karşın, 'Turan yolunda', resmi ve gayri resmi hazırlıklar sürdürülüyordu. Alman ordularının Sovyetler Birliği'nde sağladıkları ilk başarıların ardından, resmi Türk yetkilileri arasında da hareketlenme başlamıştı. Örneğin, Papen'in 5 Ağustos 1941 tarihli bir raporunda, Türk hükümet çevrelerinde, "1918 olaylarını geri getirme ve bu bölgeyi, özellikle değerli Bakü petrol bölgesini ilhak etme eğilimi (disposition) göze çarpmaktadır" deniyor ve "bu amaç için, bir kısmı Abdülhamit zamanında benzer hizmetler görmüş kişilerden uzmanlar komitesi niteliğinde bir şey"in oluşturulduğu ve "bunun görevi gerek içerdeki göçmenler arasında, gerekse yurtdışından, özellikle de İran Azerbeycanı'ndan, Hazar'a kadar olan Türk nüfus bölgeleri yeni Türkiye'ye ilhak etmek üzere malzeme ve taraftar toplamaktır" iddiası yer alıyordu. Grup liderinin İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahçe, diğer üyelerin ise Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi), Profesör Zeki Velidi, Ahmed Cafer, Türkiye'nin Kabül Büyüelçisi Memduh Şevket olduğu iddia edilir.[185]

Resmi yetkililer arasında özellikle, Başbakan Şükrü Saracoğlu Türkçü düşünceleriyle dikkat çekiyordu. "Türkiyenin SB'de yaşayan Türk kökenli 40 milyon kişinin geleceğine ilgisiz kal-

---

183 *A.g.e.*, s. 31.

184 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 663.

185 Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, *Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, Havass/Türkiye Belgeleri Dizisi, Havass Yayınları, İstanbul, 1977, s. 27/28.

ması mümkün değildir" diyen Saracoğlu, TBMM'de yaptığı bir konuşmada, şu görüşleri ifade etmişti: "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız".[186] Saracoğlu'na göre, Sovyetler Birliği'nin yıkılması her Türkün arzusuydu, hatta İngilizci Hüseyin Cahit Yalçın'ın bile ve Hitler'in bunu başarması halinde, yeni bir çağ açacağını ileri sürüyordu.[187] Saracoğlu, "İngilizlerle Müttefik, Almanlarla dostuz" anlayışından hareket ederek, 'aktif tarafsızlık' adını verdiği tutumu ile Turancı etkinliklerin çoğalmasına bizzat göz yumuyordu. Berkes'in sözleriyle, "Turancılık adı altında geçen özlem, aslında, Meşrutiyet'ten beri gelişen kaparozculuk kapitalizminin beslediği bir akımdı ve bunun en tipik sözcüsü Saracoğlu'ydu".[188]

Turan ülküsüne ulaşmak ve "Büyük Türkiye" rüyasını gerçekleştirmek, siyasi yaşamın bütün kesimlerinde öne çıkan bir tutku haline gelmişti. Türkiye'de milliyetçiliğin en yaygın türünün Turancılık olduğunu ileri süren Berkes, Türkiye'nin bu dönemde, 'politik bir delirium' yaşadığını iddia eder Alman tarihçi Fridriech Meinecke'ye atıfta bulunarak, Hitler hayranı akılsız ve açıkgöz tip insanların "dünyada en bol yetiştiği ülkenin Türkiye olduğunu" söyler: "Nazi düşününün başlıca ilkelerinin küçük bir listesini yaparsak bunların Türkiye'de karşılıklarını bulmakta güçlük çekmeyeceğiz. Örneğin, demokratik gelenek yabancılığı; Şeflik tutkusu, şovenlik, azınlık-yabancı düşmanlığı, komünizm korkusu, Rus düşmanlığı, devlet-baba kültü, "üç kâğıtçılık", çıkarcılık kaparozculuk kapitalizmi eğilimi ve (buna Naziler de gülecek) "Türkün dünya egemenliği misyonu" olduğu inancı. Bunların hepsi Hitler'in *Mein Kampf*'ında var."[189]

Bu dönemde dışarıya dönük Turancı heveslerin yanı sıra,

186 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 692.

187 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 692-693.

188 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 240.

189 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 161.

içeride de, ırkçılık noktasına ulaşan uygulamalar dikkati çekiyordu. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı esnasında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu, özellikle "Türk soyu"ndan olmayan yurttaşları hedef almıştı. Nitekim, Saracoğlu, Varlık Vergisi Kanunu'nu CHP grup toplantısında tanıtırken şöyle diyordu: "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."[190] CHP hükümetinin ırkçı uygulamaları sadece "Türk soyu"ndan olmayanlarla sınırlı değildi. "Günlük olaylarda bile siyah derili olan kişilerin, Rumelili, Selanikli, Giritli, Kıbrıslı, Kürt, Arnavut, Boşnak kökenli kişilerin yalnız orduda değil, sivil işlerde bile ırkçılık ayırımlarına uğradıklarını" ileri süren Berkes, bizzat Türkeş'in "Kıbrıslı olduğu için askeri okula girmekte güçlük çektiğini ve bu yüzden Kıbrıs, sonraları, Yavruvatan olarak adlandırıldığında bile, Türkeş'in Kıbrıslı olduğunu sakladığını vurgular.[191]

CHP'nin Irkçı-Turancı kesimlerle diyalog içine girdiği bu dönemin bir diğer özelliği de, Türkiye'de hararetli bir şekilde anti-komünist söylemin yükselişe geçmiş olması ve rastgele bir komünist avcılığının başlamasıydı. Turancı görüşün karşısında yer alan aydınlar, komünist sayılıyor ve saldırıya uğruyorlardı. Böyle bir ortamda ünlü Turancılardan Nihal Atsız, Başbakan Saracoğlu'na, 'hem Başvekil, hem de Türkçü olduğu için', yazdığı açık mektupta, "komünist tehlike"ye dikkat çekiyor ve "sol eğilimli ve gizli nitelikteki yayın faaliyetlerinden şikâyet ediyordu."[192]

Bu dönemde yükselen Turancı dalga, Almanya'nın yenilgisinin belli olmaya başlamasıyla gerilemeye başlamıştı. Türkiye, savaş dönemi boyunca uyguladığı politika sonucu içine sürüklendiği diplomatik yalnızlıktan kurtulmak için, birtakım açılımlar yapmak zorunda kalmış ve İsmet İnönü, 1944 yılında,

---

190 Ayhan Aktar, *a.g.e.*, s. 148.

191 Niyazi Berkes. *a.g.e.*, s. 285.

192 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İki Cilt, İletişim Yayınları İstanbul, 1996, Cilt 2, s. 220.

birdenbire, ortaya Irkçı-Turancı bir komplo çıkarıldığını ileri sürmüştü. Hükümet, savaşı kazanan Sovyetler Birliği'nden çekindiği ve Alman yanlısı tutumunu gizlemek istediği için, önde gelen Turancıları mahkemeye sevk etmişti. İnönü, 19 Mayıs günü yaptığı konuşmada, "Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini ilan edenler, hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdırlar? Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin, Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilir" diyordu.[193]

O tarihe kadar Turancılarla benzer yaklaşım ve beklentiler içinde olan CHP'nin, Turancıları mahkemeye sevk etmesi, en başta Turancıları şaşırtmıştı. Mahkemeye verilenlerden biri olan Alparslan Türkeş, şaşkınlığını şu sözlerle ortaya koymuştu: "o günün devleti her alanda ırkçı bir tutum içindeydi. (...) 3 Mayıs 1944'e kadar Türkiye Cumhuriyeti idaresi turancılığı iç politikada geniş ölçüde uygulamaya çalışmış ve bu yönde telkin ve propaganda mahiyetini taşıyan resmi yayınlar ve demeçler geniş ölçüde yer almıştır."[194] Almanya'nın yenilgisi belli olunca, Türkçülerin üstündeki hükümet kontrolü baskıya dönüşüyor ve Hükümet yanlısı basın, "Kemalizmin Türkiye Türkçüsü" olduğunu yeniden ön plana çıkarıyordu. Örneğin Fatih Rıfkı Atay şunları yazıyordu: "Kemalizmin Türkiye Türkçülüğü davası geliyor. Biz, ideolojimizden Turancılığı kaldırdık. (...) Yalnız Türkiye içinde Türkçüyüz".[195]

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle 'Turan Zamanı' da bitmişti. Sıkı Misak-ı Millici yaklaşım, yeniden dış politikanın mihenk taşı yapılmıştı. Ancak, Turancı dalgayla gelen anti-komünizm, bu dalgayla gitmeyerek Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Savaş sonrası oluşan 'Yeni Düzen'de Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer bulmasında "komünist tehdit" ve

---

193 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 225.

194 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 285.

195 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 219.

buna karşı sergilenen anti-komünist tavır son derece önemli olacaktı. Özellikle, Yunanistan'da ortaya çıkan iç-savaş ve bu savaşta sol ittifakın iktidara yürüyor olması, Batı ittifakının Türkiye'ye kapılarını açmasını kolaylaştırmıştı. Yunanlı solculara karşı bir tedbir olarak gündeme getirilen Truman Doktrini, stratejik bir zorunluluk olarak, Türkiye'yi de kapsamak zorundaydı. Çünkü, bu iki ülkeden birinin komünist etkisi altına girmesi halinde, bundan diğeri de olumsuz yönde etkilenecekti. ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada, (bu konuşmayla Truman Doktrini doğmuş oluyordu) kongre üyelerini Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak yardımları onaylamaya çağırırken, bu iki ülkenin, "komünizme karşı dalgakıran işlevi" göreceklerini söylemişti. ABD basını daha da ileri giderek, Türkiye ile Yunanistan'a yapılan yardımların "adını" koymuştu: "Türkiye ile Yunanistan'ı ne yardıma çok muhtaç oldukları, ne de demokrasi ve özgürlük örneği oldukları için seçtik. Onları, Karadeniz'e ve Sovyetler Birliği'nin kalbine açılan stratejik kapılar oldukları için seçtik."[196]

Türkiye, çok partili düzene demokrasiyi gölgeleyen, son derece militan, anti-komünist "milliyetçi bir refleks"le giriyordu. Aynı dönemde, milliyetçilik bir elit ideolojisi olmaktan çıkıyor ve ülkeyi hegemonyası altına almaya hazırlanıyordu. Turancı dalganın geri çekilmesinden sonra, anti-komünizm rüzgarını arkasına alan Türk milliyetçiliği, bir yandan giderek Türk-İslâm-Sentezi'ne doğru evrilirken, diğer yandan da Misak-ı Milli sınırları içine çekiliyor ve "Dış-Türkler" konusuna kapılarını yeniden kapatmak zorunda kalıyordu. Artık, Sovyetler Birliği'ni hedef alacak Türkçü bir politika söz konusu olamazdı. Bu yüzden Türkçüler, dikkatlerini başka coğrafyalara, özellikle "Batı ailesinin bir iç sorunu" olarak ortaya çıkan Kıbrıs'a çevireceklerdi. Hem de, Soğuk Savaş esnasında geliştirilen gayri nizami harp doktrini çerçevesinde oluşturulan anti-komünist kurumların desteğini sağlayarak...

---

196 Nikolaos Mavrouleas, *Entstehungsbedingungen, Bestimmungfaktoren und Entwicklung des Cypern-Konflikts nach dem Zweiten Weltkrieg*, Diss. An der Universität Osnabrück, 1978, s. 100.

Kıbrıs, Ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, meşru çıkış peşinde olan Türkçüler için bulunmaz bir fırsat gibiydi. Hem Türkçü hayaller açısından uygun bir zemin, hem de anti-komünist mesaiye olanak tanıyan bir görünüm sunuyordu. Sovyetler Birliği'ne yönelemeyen Türkçüler, anti-komünizm gerekçesiyle Kıbrıs'a el atarak, Misak-ı Milli politikasının bir kez daha sorgulanmasını sağlayacaklardı. "Ikinci Dünya Savaşı sonunu hemen izleyen yıllarda, güçlü milliyetçilik ve Sovyet aleyhtarı duygulara dayanan Türkçü nitelikte birkaç milliyetçi dernek ortaya çıktı. Bunlardan belki de en önemlileri, üniversite öğrencileri tarafından kurulup yönetilen Türk Kültür Çalışmaları Derneği ile Türk Gençlik Teşkilatı'dır. Bunlar ve başkaları, tarihsel olarak yüceltilmiş Türk ideallerini yükseltmek, Dış Türklere cesaret vermek ve yardımcı olmak, komünizmin Türkiye'de yayılmasını önlemek amacı ile kurulmuştu. (....) Amaçları hemen hemen aynı olduğundan, bu iki kuruluş ile birkaç küçük grup 1951 Mayıs'ında Türk Milliyetçiler Derneği'nde bir araya geldiler. 1950'lerde Türk Milliyetçiler Derneği, Kıbrıs'taki Türk azınlığın davasını savunan çeşitli grup ve kuruluşlarla ilişki içindeydi. Gerçekten, anavatandaki pek çok Türk'ün Kıbrıs'taki soydaşları ile özdeşleşmesi, eylemci milliyetçi gruplara daha açık bir Türkçü unsur katmıştır. Kimilerine göre, Kıbrıs Türkleri hem Rum, hem de komünist olan Kıbrıslı bir çoğunluğun zulmü tehlikesiyle karşı karşıya idi; Bunlar Kıbrıs'ı Türkiye'nin bir parçası olarak görüyorlardı."[197]

197 Jacob M. Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, II. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları Ankara, 1979, s. 286-287.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kıbrıs'ta Türk Milliyetçiliği

Osmanlı-İslâm Kimliğinden Etnik Türk Kimliğine

Kıbrıs, 1571 yılında, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından aktarılan Müslüman nüfus sonucu, Hıristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığı Osmanlı Vilayetleri'nden biri oldu. Kıbrıs'a yerleştirilen Müslüman nüfus, Ada'da yaşayan ve büyük çoğunluğunu Rumca konuşan Ortodoksların oluşturduğu Hıristiyanlarla geleneksel Osmanlı toplumu düzenine uygun bir yaşam sürdürüyordu. Bu toprağa bağlı tarım toplumunda aidiyet duygusu, din kökenliydi ve Müslüman nüfusun, yine dinden kaynaklanan vergi imtiyazlarına karşın, iki toplum arasında 'refah farkı' diye bir şey söz konusu değildi. "Her iki toplum da, Osmanlıların tarım sistemi içinde yer alıyordu ve aralarında maddi bir faklılık yoktu."[1] Karma veya komşu köylerde yaşayan köylüler aynı toplumsal koşulları paylaşıyorlardı. Venedik döneminde Katoliklerin ağır baskısı altında susturulan ve bu yüzden Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesini memnunlukla karşılayan otosefal Ortodoks Kilisesi yeniden hayat bulurken, Başpiskopos "Mil-

1 Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, Londra, 1978, s. 27.

let Başı" olarak tanınmış ve vergi toplama da dahil, çeşitli imtiyazlara kavuşmuştu. Kısa sürede Ada yönetiminin bir parçası haline gelen Kilise, topladığı vergilerden yüzde 12 pay alıyor ve giderek önemli bir güç haline geliyordu. Buna karşılık, ağır maddi koşullar altında yaşayan köylüler, zaman zaman birlikte başkaldırıyorlardı ve hem Osmanlı yönetimine, hem de onun bir parçası olan Kilise'ye karşı isyan ediyorlardı. Bu isyanlar, bazen Müslüman bazen de Hıristiyan önderlerin öncülüğünde yapılıyordu. 1665, 1764, 1765, 1804'de yapılan isyanlar, en önemli olanlardandı.[2] Hatta, ilginç bir örnek oluşturan 1804 isyanı, Müslümanların öncülüğünde başlamış ve Kilise'nin aktif katılımıyla bastırılmıştı.

Kıbrıs'ta Müslüman ve Hıristiyan köylülerin aynı sosyal şartlar altında yaşamaları, onların yaşam biçimleri, kılık kıyafetlerini de etkilemişti. "Bazı köylerde, Müslüman ve Hıristiyanları dış görünüşlerinden dolayı birbirinden ayırmak mümkün değildi".[3] Bu arada, özellikle Katoliklerden ve daha az oranda Ortodokslardan bir kısım nüfus, Islâm dinine geçmişti ve çoğu zaman, iki dini birden uyguluyorlardı. Açıkta Müslüman, gizli olarak Hıristiyan olan bu kesime, hem keten hem de pamuk anlamına gelen 'Linobambaki' deniyordu. "Fetih sonrasında özellikle Magosa şehri Latinlerinin civar köylere yerleşmesine izin verilmiş ve bunun bir neticesi olarak Osmanlı kayıtlarında Lurigina, Venedik kayıtlarında Lorengia veya Lorengina ve hatta Lortzina bugünkü adıyla Luricina köyüne pek çok Latin asıllı yerleşerek Kıbrıs tarihinde belki de ilk Linobambaki köyünün temelini atmışlardır. Bunu diğer köyler izlemekte gecikmemiştir."[4] İngiliz konsolosu Niven Kerr de, 4 Haziran 1844 tarihli bir mektubunda, bazı köylerde resmen

---

2 Ulrich Heide, *Nationale Unabhaengigkeit im Spannungsfeld von Ethnischen Unterschieden, Sozialen Konflikten und Kolonialpolitik*, Haag Herchen Verlag, Frankfurt/Main, 1980, s. 57.

3 Nancy Crawshaw, *a.g.e.*, s. 27.

4 Ahmet Erdengiz, "Osmanlı Imparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs'ta Gizli Hıristiyanlar", Fatma Kükrer (yay. haz.), *Halkbilimi Sempozyumları III*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları Kültür Dizisi 49. Kitap, Ankara, 2001, s. 60.

Müslüman olanların, gizlice Hıristiyanlığı uyguladıklarından ve Kilise'ye gittiklerinden söz eder.[5]

Osmanlı Imparatorluğu'nun genel seyrine bağlı olarak, Kıbrıs'ın toplumsal yapısı da giderek evriliyordu. Özellikle Batılı ülkelere tanınan kapitülasyonlar sonucu Imparatorluk kapıları, düşük gümrükle Batı ticaretine açılmıştı. İlk kez, 1535 yılında, Fransa ile yapılan bir anlaşmayla, Fransa'ya, Osmanlı sınırları içinde ticaret ve taşımacılık yapma hakkı tanınmıştı. Fransa'dan sonra, benzer haklar İngiltere ve Hollanda'ya da verilmiş, Osmanlı İmparatorluğu kapılarını bütün dünyaya açmıştı. İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlarla yapılan anlaşmalar en önemlileri olmakla beraber, bunlara benzer anlaşmalar 1617'de Avusturya, 1700 Rusya, 1737 yılında da İsveç'le yapılmıştı. Giderek zayıflayan Osmanlı Imparatorluğu, en imtiyazlı ticaret anlaşmasını 1838'de İngiltere ile imzalamıştı. Nitekim, dönemin Ingiliz Dışişleri Bakanı Palmerstone, "Türkiye bize, ticari ilişkilerde herkesten daha fazla imtiyaz verdi" demişti.[6] Bu gelişmelere paralel olarak, Müslüman olmayan pek çok tüccar, Osmanlı Imparatorluğu'nda doğduğu halde, yabancı konsolosluklar yoluyla İngiliz veya Fransız uyruğuna geçerek, kapitülasyonlardan yararlanma yoluna gitmişlerdi.

Bu dönemde, Kıbrıs'ta da benzer gelişmeler yaşanıyordu. Avrupalıların ticari etkinliklerinin yoğunlaşmasıyla Larnaka'da çeşitli ülkeler konsolosluk açmışlardı. Bunlar arasında en önemlileri, Fransız ve İngiliz konsolosluklarıydı.[7] Ada'nın ticarete yönelen Hıristiyan kesimleri, "kısa bir süre içinde, bu konsolosluklarla ilişki kurmuşlardı."[8] Bu arada Osmanlı Imparatorluğu'nun yaptığı Tanzimat reformları, Hıristiyan tüccarların ekonomik etkinliklerini güvence altına alıyordu.

---

5 Stavros Panteli, *A New History of Cyprus*, East- West Publications, Londra, 1984, s. 28.

6 Hakkı Keskin, *Die Türkei vom Osmanischen Reich zum Nationalstaat- Werdegang einer Unterentwiklung*, Verlag Olle ve Wolter, Berlin, 1981, s. 24.

7 Sir Harry Luke, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, C. Hurst ve Company, New Impression, Londra, 1989.

8 Ulrich Heide, *a.g.e.*, s. 54.

"Tanzimat dönemi, 1839'da" Gülhane Hattı-ı Hümayunu'nun yayınlanmasıyla başladı. Hattı Hümayun'a göre de Hıristiyan uyruklular ile Müslüman uyruklular yasa önünde eşit kılınıyordu.(...) Imparatorlukta yaşayan herkesin haklarının güvence altına alınması, özellikle devlet memurlarını kapsıyordu. Ikinci olarak güvence altına alınmak istenen grup, ticaret etkinlikleri için daha fazla özgürlüğe ve güvenceye gereksinen Müslüman olmayan halktı.[9] Ticarete yönelen Hıristiyan nüfus içinde, giderek burjuva sınıfı güçlenirken, Müslüman kesimde yukarı sınıf, geleneksel uğraşlarına bağlı kalmıştı. Böylelikle Kıbrıs'ta, Ermeni, Yahudi ve Rumlardan oluşan burjuva sınıfı, iç ve dış ticareti eline geçirirken Türkler, askeri ve bürokratik işlerle uğraşmayı devam ettiriyorlardı.[10] 19. yüzyılın ortalarına doğru, Kıbrıs'ta ekonomik üstünlük Hıristiyanların, devlet yönetimi de Müslümanların elindeydi. Bu durumda egemen sınıf ikiye ayrılıyordu: Müslüman Türkler, -idareci bürokrat, din adamı, kadı ve ağalardan oluşuyordu- ve Hıristiyanlar. Hıristiyan kesimde, Kilise, zengin tüccarlar ve faizci tefeciler yukarı sınıfa dahildiler. Bu çift yönlü toplumsal farklılaşma - Müslümanlarda yönetim ve toprak, Hıristiyanlarda ticaret-,[11] eşitsiz modernleşme kadar etnik gerginliğe de kaynaklık edecekti.

Özetle, Osmanlı hükümranlığının son yıllarında, geleneksel toplum yapısı çözülmeye başlamıştı. Bir yanda bağımsız Yunan devletinin kurulması ve Helen milliyetçiliğinin Kıbrıs Rum toplumunu etkisi altına almaya başlaması, diğer yanda kapitalistleşme süreçlerinin oluşması, geleneksel tarım toplumu ve milliyetçilik öncesi tarih döneminin kapandığına işaret ediyordu. Ingiliz döneminin başlamasıyla, milliyetçilik ve kapitalistleşme gibi, modern formasyonlar daha da hız kazanacaktı.

---

9 Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, III. Baskı, Bilgi Yayınları Ankara, 1979, s. 76.

10 Ulrich Ileide, *a.g.e.*, s. 58-60.

11 Michael A. Attalides, *Cyprus, Nationalism and International Politics*, Press Edinburgb, 1979, s. 10.

Kıbrıs'ta Osmanlı döneminin sonu, Ingiliz döneminin başında nüfus yapısını gösteren bir tablo:

Toplam Nüfusun Din Gruplarına Göre Dağılımı

Müslüman	45.458
Rum / Ortodoks	137.631
Diğerleri	2.541
Toplam	185.630

Toplam Nüfusun Dil ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

	Müslüman	*Rum Ortodoks*
Rumca	2.454	137.499
Türkçe	42.489	95
Arapça	445	17
Diğer	70	26
Toplam	45.458	137.631

Toplam Nüfusun Yerleşim Merkezi ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

	Müslüman	*Rum Ortodoks*
Şehir	11.583	18.061
Kırsal Kesim	33.775	119.570
Toplam	45.458	137.631

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi, 1881 yılında Kıbrıs'ta 715 yerleşim biriminde toplam 185.630 nüfus yaşıyordu. 45.458 nüfuslu Müslüman toplumun 2454'ünün ana dili Rumca olarak belirlenmişti. Bu rakam, toplam Müslüman nüfusun yüzde 5.4'ünü oluşturmaktaydı ve büyük bir ihtimalle, daha önce sözü edilen, Müslümanlara tanınan vergi imtiyazlarından yararlanmak için İslâm dinine geçen Hıristiyanların bir kısmını kapsıyordu. 1867 tarihli bir belgeye göre, Linobambaki'lerin sayısı, 5100 civarındaydı.[12] Yine tablodaki verilere göre, Müslüman halkın yüzde 25'i, Hıristiyan halkın ise sadece yüzde 13'ü, şehirlerde yaşıyordu. Bu da Müslüman kesimin

12 Sir Harry Luke, *a.g.e.*, s. 222.

adanın yönetimindeki üstünlüğünün bir göstergesiydi. İdari merkez olan Lefkoşa'da, Müslüman ve Hıristiyanlar "gelenek sonucu yan yana yaşıyorlardı"[13] Genel olarak, 19. yüzyılın ortalarına kadar, geleneksel Kıbrıs toplumunda iki dinsel grup arasında ilişkilerin çatışmadan uzak olduğu söylenebilir. İngiliz Konsolos Yardımcısı'nın 1862 yılında hazırladığı yıllık değerlendirme raporunda, iki toplumun hem şehirlerde hem de köylerde uyum içinde yaşadığı, kurulu düzene karşı siyasi başkaldırının söz konusu olmadığı, Müslümanların "Araplardan daha az fanatik, Hıristiyanların ise Yunanlılardan daha dürüst olmakla beraber, ticaret hırsı ve üçkâğıtçılıklarıyla tanındıkları"ndan söz edilir.[14]

1878 yılında, Berlin Konferansı'nda, İngiltere, Kıbrıs'ı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kiraladı. Rus tehlikesine karşı İmparatorluğu korumak için yapılan anlaşma ile İngilizler, 'Batı Asya'nın anahtarı' dedikleri Kıbrıs'ı ele geçirdiler ve karşılık olarak da İmparatorluğa, yıllığı 87.676 İngiliz Lirası kira ödemeyi kabul ettiler. Bu rakam, daha sonra 92.799 sterline çıkarılmıştı. İngiliz dönemiyle birlikte Kıbrıs'ta yönetimi yitiren Müslüman-Türk toplumunun seçkinleri, o tarihten itibaren, İngilizlerle tam bir işbirliği içinde Kıbrıs Rum çoğunluğunun karşısında yer almaya başladılar. Zaten, İngilizlerin Kıbrıs'ta uyguladıkları ilk anayasanın (1882) mantığı, 'böl-yönet' ilkesi çerçevesinde, İngiliz-Türk işbirliğine dayanıyordu. Kıbrıs "Taç Koloni" ilan edildikten sonra (1925) gerçekleştirilen anayasal düzenlemelerin de belirgin özelliği 'böl-yönet' olarak kalmıştı. Yönetimdeki üye sayısı 24'e çıkarılmış: Seçilen 9 Hıristiyan, 3 Müslüman ve atanan 12 İngiliz üye... Oy eşitliği durumunda İngiliz valinin oyuna başvuruluyordu. Böylece Türk üyelerin Rumlara karşı kullanılmasına devam edilmişti. Bu konuda bizzat İngiliz sömürge görevlileri şu değerlendirmeyi yapmışlardı: "Seçilmiş üyeler Kavanin Meclisi'nde sürekli olarak çoğunluğu oluşturuyorlardı ve pratikte anayasanın işlemesi Rumlarla Türkler ara-

13 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yay. Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları İstanbul, 1997, s. 25.

14 Sir Harry Luke, *a.g.e.*, s. 210.

sındaki ırksal farklılığın sömürülmesine bağlıydı. (...) "Böl-Yönet" en kolay yol olarak görülmüştü. (...) Eğer Rumlara karşı Türkleri kullanmak zorunda kalmamış olsaydık, yönetim, daha sağlam temeller atmış ve daha onurlu bir iş yapmış olacaktı."[15]

İngiliz yönetimi ile tam bir işbirliği içinde olan dönemin işbirlikçi sadık seçkinleri, 1878-1914 yılları arasında, Kıbrıs Osmanlı egemenliği altında bulunduğundan, İngilizlerle işbirliği yaparken, bir anlamda, Osmanlı egemenliğini koruyor oluyorlardı. Hem Kıbrıslı Rumlara, hem de İngilizlere, Ada'nın Osmanlı toprağı olduğu sık sık hatırlatılıyordu. Bu durum, İngilizlerin Kıbrıslı Rumların Enosis isteklerini rahatça geri çevirmesini kolaylaştırıyordu. Ada Osmanlı toprağı olduğu için, kendileri isteseler bile, onu Yunanistan'a veremezlerdi. Kıbrıs'ın İngilizler tarafından ilhak edilmesi (1914) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinin tamamlanması sonrasında, Müslüman-İngiliz işbirliği, Enosis tehditine karşı alınmış bir önlem olarak düşünülüyordu. Nitekim, İngilizlerin Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıklaması ile birlikte, toplumun önde gelen liderleri, İngiliz Yüksek Komiser'e başvurarak ilhakı benimsediklerini bildirdiklerinde, istedikleri tek güvence, "Kıbrıs'ın hiçbir zaman Yunanistan'a verilmemesi ve ebediyen Büyük Britanya İmparatorluğu'nun mülkü olarak kalması" yönündeydi.[16] Kısacası Kıbrıs Türk seçkinlerini yönlendiren temel dürtü, Enosis'in engellenmesiydi. Ancak bu istek İngilizler açısından hiç de bağlayıcı değildi. Nitekim İngiltere 1915 yılında, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na kendi saflarında katılması halinde, Ada'yı Yunanistan'a bırakabileceğini bildirmişti. Yunanistan, Kralcılar ve Venizelosçular kavgası yüzünden, bu tekliften yararlanamamıştı.

Bu arada, sömürge yönetiminin görece 'liberal' tutumu, Abdülhamit rejiminden kaçan bazı Jön Türklerin Kıbrıs'a gitmesine yol açmıştı. "Aydınlar arasında taraftar bulmakla beraber genelde halk tarafından 'gâvur" veya 'con' diye hakir görülen

---

15 CO 67/314/13-f-144343; Memorandum on Political situation on Cyprus.

16 George Hill, *A History of Cyprus*, cilt 4, *The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*, (der.) by Harry Luke, Cambridge University Press, 1952, s. 521.

bu muhacirlere uyan Kıbrıslı aydınlar da aynı sıfatla tanınırlardı."[17] 20. yüzyılın başında, geleneksel Müslüman-Osmanlı kimliğinin güçlü olduğu Kıbrıs Türk toplumunun fikir hayatı, sınırlı da olsa, Kıbrıs'ta bulunan Jön Türkler tarafından etkilenmişti. Ancak, toplumun büyük çoğunluğu Padişah'a sadıktı. Bir yanda, Enosis'e karşı tepki, diğer yanda, Jön Türklerin etkisi, özellikle aydınları hareketlendiriyordu. Bu iki boyutlu süreç, çok açık bir biçimde, "Batılı anlamda sahnelenen ilk tiyatro" örneğinde görülebilir. Enosis hareketinin militan öncülerinden Katalanos'un adamlarıyla birlikte Magusa Ayasofyası'na (Lala Mustafa Paşa Camii) girererek gösteri yapması, Kıbrıslı Türkler arasında tepkiye yol açmıştı. "Bu olay, Kıbrıs Türkleri ve özellikle Magusalı Türkler tarafından 'Mabedimize namahrem eli değmiş' olması nedeniyle rahatsız edici ve onur kırıcı olarak nitelendirilir. Bu durum karşısında Magusalı Türklerin moral birliğini sağlamak ve yükseltmek için "Vatan Yahut Silistre" oyunu seçilir ve sahnelenir. Oyunun sahnelenişinin bir başka amacı da Magusa'da yapılan kız okuluna para yardımı sağlamaktır. 3 Şubat ya da 26 Ocak 1908'de oynanan bu oyun, Batılı anlamda ilk oyun olarak değerlendiriliyor."[18] Hatta, oyunu izlemeye giden Lefkoşalı mebuslar, Namık Kemal'in zindanını ziyaret etmekten kaçınmışlardı (Abdülhamit rejiminden korktukları için) ve arkalarına büyük bir kalabalık alarak, Canpolat Paşa'nın kabrini ziyaret etmişlerdi.[19] Jön Türklerin etkisi, 1908 yılında iktidara gelmeleriyle daha da belirginleşti. Nitekim, 1909'da yılında sahnelenen ikinci oyun, 'Jön Türk' adını taşıyordu. "Oyunu, Larnaka'da Jöntürkçü 'Ahrar Kıraathanesi' adıyla 1909'da kurulan bir örgüt sahnelemişti. Pek çok Müslümanın katılımına karşın, oyunu izleyen Rumlar yine de çoğunluktaydılar."[20] Bu

---

17 Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıslı "Müslüman"ların "Türk"leşme ve "Laik"leşme Serüveni 1925-1975)*, Marifet Yayınları Istanbul, 1999, s. 11.

18 Yaşar Ersoy, *Kıbrıs Türk Tiyatro Hareketi*, Peyak Kültür Yayınları 1, Lefkoşa, 1998, s. 9.

19 Yaşar Ersoy, *a.g.e.*, s. 9.

20 Yaşar Ersoy, *a.g.e.*, s. 14.

arada, Padişahçı olarak bilinen bazı gazeteler, hemen "Jön Türkçü" oluverdiler.[21] Niyazi Berkes II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kıbrıs'ın, "daha da liberal" bir ülke haline geldiğini vurgulayarak, Jön Türk etkisini şu sözlerle anlatır: "Meşrutiyet'in gelişiyle Türkler arasında bayraklar, şenlikler, vatan, hürriyet sözcükleri ile güzel günler geçirilmiş. İttihat ve Terraki kulübü (daha sonra Kardeş Ocağı adını alır - N.K.), ileri fikirli ve "Con" denen "jeune" Türklerin devamlı gittiği yer olmuştu. Babam da kardeşlerim de bu conlardandı. (....) Bu ileri kafalı kişilerin akıl hocası Larnaka'daki Niyazi Efendi adlı bir ilkokul başöğretmeniydi."[22]

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Kıbrıs Türk toplumu, her zamankinden daha derin bir güvenlik ve gelecek endişesine kapıldı. "O dönemde Kıbrıs Türkleri kendilerini İstanbul ve Anadolu'nun yabancı işgali altındaki yerlerin halkı gibi görüyorlardı. Birinci Dünya Savaşı yılları başına kadar kendilerini hâlâ Osmanlı Devleti halkı sayan Türk Kıbrıslıları, bu savaş süresinde Britanya devletinin orayı kendi malı ilan etmesi derinden sarsmıştı. Kendilerini bir boşlukta buluyorlardı. Ne Türk ne Rum ne İngilizdiler. Harp yılları boyunca bir yere göçemedikleri gibi başlarında Ingiliz devletinin Yunan dostluğu dolayısıyla, geleceğin Rum kılıcının sallanacağı yılların geleceğinden korkmaya başlamışlardı. (....) Savaşın durması, İstanbul'un yabancı işgali altına girmiş olması, bu korkularının doğruluğunu göstermişti. Kıbrıs'ın yeni yetişmekte olan genç aydınları kendilerini Istanbul halkı gibi görmekteydiler. Türkiye ve İstanbul, tutsaklık durumunun etkisi altında daha çok bilinçleşmiş halk arasında anavatan sözcüğü ile tanımlanırdı. Lozan Antlaşması'na değin bu sözcük gerçekte içi boş bir ideal-sözcük değeri taşımaktaydı."[23] Savaş sonrası Kıbrıs'ta iki toplum, birbirine zıt bir tutum içine sürüklenmişti. Türkler, 'Yunan tehlikesi' karşısında, çaresiz, Ingilizlere sığı-

---

21 Nazım Berath, *Kıbrıslı Türk Kimliği'nin Oluşması*, Işık Kitabevi Yayınları Lefkoşa, 1999, s. 100.

22 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 34.

23 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 26-27.

nırken, Rumlar, Ingiliz düşmanı haline gelmişlerdi.[24] Kıbrıslı Türk seçkinler, Kıbrıslı Rumlara karşı Ingilizlere sığınmışlardı. Bu durumun en açık göstergelerinden biri, sadık seçkinlerin başında yer alan ve kendisine "Sir" unvanı verilen Münir Bey hakkında, sömürge yönetiminin bir raporunda yaptığı değerlendirmedir: "Münir, bu sömürgede yaşayan Türk nüfusunun lideridir. Yüzde yüz (yüzde 100) Ingiliz taraftarıdır. Eski Türk paşalarının mantalitesine sahiptir ve mümkün olan her mevkii eline geçirmiştir."[25] Münir Bey, Kıbrıs Türk toplumunda tam bir 'tek adam' yönetimi kurmuştu.

1920'li yıllarda, Münir Bey ve onun etrafında toplanan geleneksel dindar ve işbirlikçi seçkinlere karşı muhalefet eden, yüzü Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e dönük genç aydınlar, giderek güçlenmeye başlıyorlardı. Hem Kıbrıs Rum toplumunun Enosis seferberliğinden tedirgin olan, hem de Münir Bey'in 'tek adam' yönetimine karşı çıkan o dönemin aydınları için Mustafa Kemal ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, büyük bir esin kaynağı olmuştu. Türkiye'nin Kıbrıs'a gönderdiği ilk Başkonsolos Asaf Bey ile ilişki kuran bu aydınlar, Türkiye'de uygulanan reformların Kıbrıs'ta da uygulanmasını savunuyor ve bunun önünde engel oluşturan Münir bey'e karşı önlem almanın yollarını arıyorlardı. Sömürge valisi tarafından 'sıkı milliyetçi ve Kemalist' olarak tanımlanan Asaf Bey etrafında toplanan aydınların sayısı fazla olmamakla birlikte, "oldukça etkili bir muhalefet oluşturmuşlardı."[26] Ingiliz sömürge raporlarında 'Kemalistler' olarak adlandırılan bu kesimin önde gelen isimleri arasında Necati Özkan, Remzi Okan ve Con Rifat vardı. 1928 yılına ait bir sömürge raporunda, o dönemdeki eğilimler şöyle değerlendiriliyordu: "Yakın geçmişte Türkiye'de uygulanan reformların Kıbrıs'ta da uygulanmasını destekleyen bir hareket oluşmaktadır. Bu hareketin yabancı ajanlar tarafından yönlendirilmese de desteklendiği kesindir. Eski ve Yeni Türkler arasındaki çatışma, Türk toplumu içindeki dayanışmayı ortadan kaldırmaktadır. Bu gidişle,

24 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 27.

25 CO67/247/13.f.14363.

26 Ronald Storrs, *Orientations*, Nicolson ve Watson, Londra, 1943, s. 501.

yeni ekolden birinin gelecek seçimlerde şimdiki üyelerden birinin yerini alması olanak dışı değildir. Bu durumda, bu kişi oyunu Rum çoğunluktan yana kullanabilir."[27]

Gerçekten de, İngiliz sömürge yönetiminde "karşı kuvvet" rolünü üstlenen geleneksel seçkinlerin gücü, yükselen Türk milliyetçiliği ve Kemalizmin etkisiyle giderek azalıyordu. Türk Konsolos'u Asaf Bey'in (İngilizler, yabancı ajanlardan söz ederken Türk Konsolosu'nu kastediyorlardı - N.K.) desteğiyle de güçlenen genç kadrolar, 1930 yılında "Milli Kongre"yi toplayarak, Türkiye'de uygulanan reformların Kıbrıs Türk toplumunda da uygulanmasını talep ettiler. İngiliz Yönetimi, bu talepleri reddetti. 1930 yılında, Kavanin Meclisi üyelerini belirlemek için yapılan seçimler, yukarıdaki öngörüyü doğrularcasına, dönemin Kemalistlerinden Necati Özkan'ın Kavanin Meclisi üyeliğini kazanmasıyla sonuçlandı. Bu durum, sömürge yönetimini daha da telaşlandırdı. Necati Bey, Kıbrıslı Rumlarla birlikte oy kullanmaktan çekinmemişti ve 1882'den beri süregelen, İngiliz-Türk işbirliğine son vermişti. Sömürge yönetimi, Kemalist kesimin güçlenmesinden son derece rahatsız oldu. Nitekim, 1931 yılında sömürge valisi durumu şu cümlelerle özetliyordu: "Hükümet, sadık Türklerin işbirliğine dayandığı sürece, Rum üyelerin tutumları etkisiz kalıyordu. Bu artık mümkün değildir. Türk toplumu içindeki partisel ve kişisel çekişmelerden yararlanan Rumlar, geçenlerde seçilen şahsiyetsiz Türk, Nejati Bey'i satın alarak ya da başka yollardan ikna ederek, kendileriyle birlikte oy kullanmasını sağladılar. Anayasa şimdi, değersiz bir kişi olan Nejati Bey'in keyfine bağlıdır."[28]

1930'ların başında, Kıbrıs Türk toplumunda hüküm süren gerginlik ve çatışma derinleşti. Bir yanda, yüzü Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e dönük olan aydınlar, diğer yanda gücünü sömürge yönetiminden alan geleneksel seçkinler... Bu dönemde, daha önce de değinildiği gibi, Kıbrıs Rum toplumu içinde Enosis istemi kökleşerek kitleselleşmişti. 1931 yılının ekim ayında,

---

27 CO67/22714.f.143277.

28 CO67/239/14.f.143441; Government House, Nicosia, Haziran 1931.

Enosis istemi ile İngiliz yönetimine karşı gerçekleştirilen ilk kitlesel başkaldırı, bunun en açık göstergesiydi. İngiliz yönetimi, bu ayaklanmayı bahane ederek Kavanin Meclisi'ni dağıttı ve Anayasa'yı askıya alarak, her iki toplumun milliyetçi eğilimlerine karşı tedbirler almaya başladı. Özellikle, eğitim sistemini kontrol etmeye önem verildi, Yunanistan ve Türkiye'den kitap ve öğretmen getirilmesi yasaklandı. Müfredattan Türk ve Helen milliyetçiliklerini teşvik eden konu ve bölümler çıkartıldı. Kıbrıs Türk toplumunu Kemalizmin etkisinden korumayı ve geleneksel dini kimlik içine hapsetmeyi umarak, "Türk Lisesi"nin adı "İslâm Lisesi" olarak değiştirildi. Ulusal değerlere karşı geleneksel değerleri muhafaza etmek, sömürge yönetimi için, verili iktidar yapılarını yeniden üretmek anlamına geliyordu.

1930'lu yıllarda güçlenen Türkiye ve Atatürk hayranlığı, Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen genç aydınları için, bir kimlik ve şahsiyet arayışına tekabül ediyordu. Süratle modernleşen, ekonomik gelişme bakımından Kıbrıs Türk toplumundan fersah fersah ileride olan, iyi örgütlenmiş Kıbrıs Rum toplumunun yanında Kıbrıs Türk toplumu son derece sönük kalıyordu. Üstelik, Kıbrıs Rum toplumunda Yunanistanla bütünleşme isteği, ulusal kimliğin en temel ifadesi haline gelmişti. Bu ortamda, yüzünü Türkiye'ye çevirmek, Kıbrıs Türk toplumu için "tutunma", "korunma" ve "şahsiyet arayışı" gibi varoluşsal endişeleri gidermeye yarıyordu. Denktaş, ilk gençlik yıllarına tekabül eden bu dönemin halet-i ruhiyesini şu cümlelerle betimler: "'Kıbrıs Yunan Olamaz' benim çağımdaki gençlerin inancı, hatta imanıydı. Türkiye deyince heyecanlanırdık, bayrak hasreti ile yanardık; ben devamlı surette kitap okurdum. Türklük, İstiklal Savaşı, Namık Kemal, Milli Piyesler, Ziya Gökalp, Alaettin Gövsa okuduğum kitaplar arasındaydı. Bunları yakın arkadaşlarıma verir; konuları tartışır; Türklüğümüzle övünürdük. Öğretmenlerimizin telkinleri de bu yöndeydi. Karşımızdaki Yunanlılık ve ENOSİS dalgasına karşı bu, *bizim korunma zırhımızdı* (vurgu - N.K.)."[29]

---

29 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000, s. 138.

Kıbrıslı Türkler, en zor tarihsel anlardan birini yaşarken, Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni hayranlıkla izliyor ve "Büyük Anavatan" romantizmiyle kendilerini "Büyük Türk Ulusu"nun Kıbrıs'ta yaşayan 'üyeleri' olarak kavrıyorlardı. Mustafa Kemal, kelimenin tam manasıyla bir 'kült' olmuştu. 9 Eylül 1922 tarihinde, Türk ordularının İzmir'e girişiyle birlikte sokaklara dökülen Kıbrıslı Türkler, zaferi coşkuyla kutlayarak, Mustafa Kemal'a "sonsuz bağlılıklarını"nı göstermişlerdi. 1922-23 yıllarında Lefkoşa'da yaşayan Niyazi Berkes, Türkiye'den gelen gazeteleri "yer gibi okuduğunu", Halide Edip, Falih Rıfkı, Yakup Kadri gibi önde gelen Kemalist yazarların yazılarını kaçırmamaya özen gösterdiğini, İdadi'deki hocaların çoğunun Kemalist olduğunu ve Kıbrıs Türk tiyatrolarında oynanan oyunların başlıca konusunu Kurtuluş Savaşı oluşturduğunu anlatır.[30] "Anavatan Türkiye" ve Mustafa Kemal, Kıbrıs Türk toplumunun Osmanlı sonrası krizinden çıkmasında, gelecek korkusunun kısmen giderilmesinde ve etnik Türk kimliğine yönelmesinde belirleyici faktör olmuştu. Dönemin aydınları, Türkiye'de yapılan reformların Kıbrıs'ta da uygulanmasını büyük bir hevesle gündeme getirmişlerdi. Şapka ve dil reformları hemen uygulanmaya konulmuştu. Laik etnik Türk kimliği giderek geleneksel, dini kimliğin yerini alıyordu. Okullarda "Atatürk'ü öğretmek, O'nun büyüklüğü ve önemini anlatmak", öğretmenlerin "ilk göreviydi".[31] Bu dinamik özdeşleşme sürecinde, Türkiye'de dinin toplumsal etkisini kırmaya yönelik reformları da taklit etmek isteyen aydınlar, "kara kuvvet" ve "irtica" gibi kavramları da söylemlerine yerleştirmişlerdi. Bu "ödünç kavramlar"ı, herhangi bir "irtica tehlikesi"nden çok, Münir Bey ve yakın arkadaşlarının iktidarına karşı kullanıyorlardı.

Bu yıllara damgasını vuran iki paralel süreç, Kıbrıs Türk toplumunun geleneksel dönemi geride bırakarak milliyetçilikle tanışmasına yol açacaktı: 1) Kıbrıs Rum toplumunda yükselen

---

30 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 37.

31 Hüseyin Mehmet Ateşin, *a.g.e.*, s. 24.

Helen milliyetçiliği ve gelişen Enosis tutkusu, 2) Kıbrıslı Türkler arasında yükselen Enosis karşıtlığı ve Türkiye hayranlığı... Enosis'e karşı yükselen tepki ile Türkiye'ye karşı beslenen hayranlık, aynı madalyonun iki yüzü gibiydi. Kıbrıslı Türkler arasında "Anavatan Türkiye hayranlığı" biçiminde ortaya çıkmaya başlayan ulusal bilinç, aslında Türk milliyetçiliği olarak Kemalizmin fikirsel ve kültürel etkisiyle olduğu kadar, Enosis karşıtlığı temelinde gelişiyordu. Kıbrıs'ta yükselen 'Kemalist hareket'i yakından izleyen sömürge yönetiminin değerlendirmesi de bu yöndeydi. 'Kemalistler'i İngiliz yönetimine düzenli olarak jurnallemeyi kendisine görev edinen Münir Bey, 1930 yılında, hakim Raif Bey'i de (Rauf Denktaş'ın babası) jurnallemişti. Bunun üzerine harekete geçen sömürge yönetimi şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Tamemen İngiliz taraftarı olan Münir Bey, Hakim'in, son birkaç yıldır Rumların Yunanistan'la birleşme çağrısına benzeyen, Türkiye yanlısı siyasi harekete, en azından, karıştırılmış olduğuna inanıyor. Kıbrıs Türkleri'nin ulussuz bir halk olduğu ve milliyetçi fikirlerin, Helen "ulusal" hareketi sonucunda bütün ülkeye yayıldığı düşünülürse, Ada'da bu tür duyguların var olabileceğini anlamak güç değildir".[32] Rauf Raif Denktaş da, Enosis karşıtlığı üzerinden yükselen milli duyguları, kendi sözleriyle, şöyle ifade eder: "Dava diyorduk, 'davamız' diyorduk... Kıbrıs'ta Rum'un Yunan'ın esiri olmamak davası, ENOSİS'i önlemek davası (vurgu orjinal), insanca yaşamak davası, Türk Kıbrısı Yunan çizmesi altında ezdirmemek davası!... Türkiye tutkusu... İçimizde bu tutku, Rum kilisesini yakıp kavuran Enosis tutkusundan daha da az değildi... Onlar 'Enosis için ölürüz' diyorlardı, biz ise 'ENOSİS olmasın diye ölürüz çünkü ENOSİS olursa zaten öleceğiz' diyorduk".[33] Sonuç olarak, bu dönemde Kıbrıs Türk kimliğinin etnik boyutunun Kemalist Türkiye'nin etkisiyle güçlendiği ama Kıbrıs Türk toplumunda milliyetçiliğinin, siyasi bir program çerçevesinde kitlesel bir harekete dönüşmesinin Helen milliyetçiliği, dolayısıyla

---

32 G.S. Georghallides, *Cyprus And The Governorship of Sir Ronald Stors: The Causes of 1931 Crisis*, Cyprus Research Center, Nicosia, 1985, s. 487.

33 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 64-65.

Enosis-karşıtlığı üstünden gerçekleştiği söylenebilir. Aşağıda bu süreci, daha yakından ele alacağız.

Enosis'e Karşı "Kutsal İttifak" ve Kontra-Milliyetçiliğin Yükselişi

Kemalist milliyetçilik temelinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti, eylem alanının Misak-ı Milli sınırlarıyla sınırlandırmıştı ve "Dış Türkler" gibi siyasi bir programı olmadığı gibi, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklere dönük politikalar da geliştirmemişti. Bu yüzden, Lozan Anlaşması'ndan sonra, isteyen Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye yerleşebileceği açıklanmış, hatta, Kıbrıs'ta görev yapan Türk Konsolos'u Asaf Bey, Adalı Türkleri bu yönde teşvik etmişti. Bu durum, Kıbrıs'ta Enosis karşıtlığı temelinde oluşan Türkiye hayranlığının öncüsü Türk milliyetçilerinin işini oldukça zorlaştıracaktı. Misak-i Milli dışına çıkmak istemeyen Türkiye'yi, Kıbrıs'a ilgi göstermek için "teşvik ve tahrik etmek", milliyetçi Kıbrıslı Türklerin ileriki yıllarda en temel uğraşı haline gelecekti.

1930'lu yılların sonuna doğru, sömürge yönetimi, yüzü Türkiye'ye dönük yeni yetişen okur-yazar kuşağının güçlendiğini görerek, Kıbrıslı Rumların Enosis istemine karşı yenilikçi Kıbrıslı Türklerle işbirliği arayışına yöneldi. 1937 yılında Londra, Kıbrıs sömürge yönetimine şu değerlendirmeyi gönderdi: "Hükümet'in, Kıbrıs'ta Müslümanların çıkarlarının korunduğunu ve İngiliz yönetimi altında, sömürgede önemli bir rol oynadıklarını onlara hissettirmesi çok önemlidir. Türkiye'de eski rejimin çöküşü ve yeni Kemalist Cumhuriyet'in yükselişi yeni bir sorun yaratmıştır; Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi bu yeni duruma uyum sağlamanın yollarını aramalıdır. Hükümet'in genç, yenilikçi Kıbrıslı Türklere hitap etmesi arzu edilir bir tutumdur".[34] Nitekim, 1940'lı yılların başından itibaren "yenilikçi Kıbrıslı Türkler" ile İngiliz sömürge yönetimi, Kıbrıslı Rumların Enosis istemine karşı ortak arayışlar içine girecekti

---

34 CO67/281/14-f-144143, Downing street, 19 Kasım 1937.

İkinci Dünya Savaşı'nda, İngiltere ile Yunanistan'ın aynı cephede, Almanya'ya karşı birlikte savaşmaları, Kıbrıs Rum toplumunda Enosis umutlarını iyice artırmıştı. Bu arada, 1931 Ekim Ayaklanması'ndan sonra uygulanan baskıcı rejim, kısmen gevşetilmiş ve siyasi partilerin kurulmasına müsaade edilmişti. 1941 yılında, komünist AKEL ile sağcı Milli Kıbrıs Partisi kuruldu. Kıbrıslı Rumların bu iki büyük partisi de, Enosis ülküsünün gerçekleştirilmesini şiar edinmişlerdi. Kıbrıslı Rumlar, Kendi Kaderini Tayin Hakkı'na dayanarak -nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı (yüzde 78)- Enosis'i ulusal bir hak sayıyorlardı. Ortodoks Kilisesi ile AKEL arasında, harekete kimin öncülük edeceği konusunda yoğun bir yarış yaşanıyordu. Bu dönemde, Ortadoğu'da sömürgelerini kaybetmeye başlayan Büyük Britanya, Kıbrıs Adası'nı stratejik açıdan önemli saydığı için, Ada halkının Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nı kullanmasına karşı çıkıyordu. Açıkçası, İngiltere Kıbrıs'ı elden çıkarmak niyetinde değildi. Bu arada, Kıbrıs Türk toplumu da, ufukta görülen Enosis tehlikesinden iyice tedirgindi. 1943 yılında, İngilizlerin destek ve girişimiyle "Kıbrıs Adası Türk Azınlıklar Kurumu" (KATAK) kuruldu. KATAK'ın kuruluş çalışmalarına Sir Münir'in bizzat katılmış olması, bunun en açık göstergesiydi. "Türklere siyasi bir örgüt kurdurmak zamanının geldiğini, hatta geçmek üzere olduğunu takdire başlayan İngiliz idaresi, Türklere yaklaşmak gereğini duydu ve hemen kabile reisi saydığımız kişilerle, halktan gizli bir toplantı yapıldı. Bu toplantılarda başı çeken Evkaf Murahassı Münir beydi."[35] Bu toplantıların sonunda doğan KATAK, Enosis'e karşı örgütlenerek kitle desteği kazanan ilk örgüt olmuştu. "İngilizler, Kıbrıslı Rumların ENOSIS çalışmalarına Türklerin "karşı çıkacak" örgütleri olmasını istiyorlardı. Bunun için Sir Münir'in önderliğinde KATAK adlı siyasi cemiyetin kurulmasını teşvik ederek desteklemişlerdi."[36] Benzer biçimde, Kıb-

35 Hikmet Afif Mapolar, *Kıbrıs Güncesi, 40 Yılın Anıları I*, Galeri Kültür Yayınları Lefkoşa, 2002, s. 167.

36 Mehmet Yaşın, *Kıbrıslıtürk Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları Istanbul, 1994, s. 147.

rıslı Rumlarla birlikte örgütlenmiş bulunan çiftçilerin de ayrılarak kendi örgütlerini kurmaları, sömürge yönetimi tarafından teşvik edilmişti.[37]

Başta Dr. Küçük olmak üzere, Kıbrıslı Türk aydınların büyük çoğunluğu "Enosis'i engellemek için en etkili yöntemin, Türkiye'yi Kıbrıs davasına angaje etmek" olduğuna inanıyordu. Kıbrıs'ta, Enosis karşıtlığı temelinde yükselmeye başlayan Türk milliyetçiliği giderek kitleselleşiyor ve örgütleniyordu. Temel amaç Enosis'i engellemek, temel strateji ise, Türkiye'yi Kıbrıs sorununda taraf olmaya teşvik etmekti. Bunun için birkaç koldan harekete geçilmişti. Türkiye'de yaşayan bir grup Kıbrıslı Türk, Turancı çevrelerle yakın bir diyalog içinde, Kıbrıs'ı Türkiye'nin gündemine getirmeye çalışıyordu. Derviş Manizade ve Nevzat Karagil'in öncülüğünü yaptığı bu girişim, 1944 yargılamalarından sonra meşru bir çıkış arayışı içinde olan Turancıların dikkatini ve ilgisini çekti. İki kutuplu dünya sisteminin oluşması ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, Türkiye'de yaşayan Turancıların Sovyetler Birliği'ne dönük Türkçü etkinliklerde bulunmaları imkânsızlaşmıştı. Batı-Doğu cepheleşmesinin yaşandığı o dönemde, bu tür girişimler, bloklar arası çatışmaya bile dönüşebilirdi. Bu bakımdan, bir anlamda, "Batı ailesinin iç sorunu" olarak ortaya çıkan Kıbrıs, Turancıların eylem alanına rahatlıkla girebilirdi. Nitekim, Türkçü yazarlardan Nejdet Sancak Kıbrıs konulu bir yazısında, "bu davanın mesela Azebaycan'ı kurtarmak için Rusya'ya savaş açmak cinsinden hayali faaliyetlerle ilişkisi yoktur" diyerek, bu duruma işaret ediyordu.[38] Landau, Pantürkçülük'le ilgili eserinde, Türkiye'de Turancı çevrelerin, 1940'lı yılların sonuna doğru ilgilerini Batı Trakya ve Kıbrıs'a kaydırdıklarını yazar. "1940'lı yılların sonuna doğru, Kıbrıslı Rumların Enosis talebine karşı giderek politize olmaya başlayan Kıbrıslı Türkler, Pantürkçülerin açık hedeflerinden birini oluşturmaktaydılar.

---

37 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 147.

38 Nergis Canefe, "Türklük Tarihi ve Kıbrıs: Kıbrıslı Türk Kimliğinin Hikâyelenmesinde Bir Yolağzı", Esra Özyürek (der.), *Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, İletişim Yayınları 2001, s. 69.

Pantürkçülerin teşvikiyle Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye'deki Türklerin (öğrenciler ve diğerleri) örgütlenmesi, bu konuyu (Kıbrıs konusunu - N.K.) Türkiye'de popüler bir konu haline getirmişti."[39] "Kıbrıs Kültür Derneği", "Kıbrıs Koruma Cemiyeti", daha sonra Kıbrıs Türktür Cemiyeti" gibi örgütlemeleri gerçekleştiren "Turancı Lobi", 1950'li yılların başında Kıbrıs sorununu önce Türk kamuoyuna, sonra da Menderes hükümetinin gündemine getirmeyi başardı. Özellikle, Sedat Simavi'nin *Hürriyet* gazetesinde başlattığı "Kıbrıs Türktür" kampanyası, oldukça etkili oldu. *Hürriyet* gazetesi, yoğun bir propaganda başlatmıştı. Sahibi ve başyazarı Sedat Simavi, yazdığı yazılarla Kıbrıs'ın Türkiye'ye ait olduğunu ileri sürüyor, hükümeti bu konuda pasif kalmakla suçluyordu. 4 Nisan 1951 tarihli bir yazısında, Kıbrıs'ın asla Yunanistan'a verilmeyeceği gibi, Oniki Ada'nın Türkiye'ye iade edilmesini savunuyordu. 10 Mayıs 1951 tarihinde şöyle yazıyordu: "Kıbrıs ve Oniki Ada konusunu Türkiye'nin milli davası olarak görüyorum. Ergeç bu vatan topraklarının asıl sahibi olan Türkiye'ye döneceğine inanıyorum. Şuna kaniyim ki bu adalar Türkiye ile dostluk pahasına da olsa Yunanistan'ın elinde kalmayacaktır." Sedat Simavi, Türk hükümetini, "Türk-Yunan dostluğu"nu milli çıkarlardan üstün tutmakla eleştiriyordu. Hatta bu yüzden, dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Sedat Simavi'yi mahkemeye vermişti.

Diğer bir koldan ilerleyen ve yukarıda sözü edilen 'Turancı Lobi' ile eşgüdümlü çalışan ekip, Dr. Küçük ve onun yakın çalışma arkadaşlarından oluşuyordu. Dr. Küçük, Türkiye'yi Kıbrıs'a angaje etmeden Enosis'i engellemenin imkânsız olacağına inanıyordu. Aynı görüşte olan Denktaş, bu konuda söyle der: "Dr. Küçük ve arkadaşlarının konuya yaklaşımında isabet vardı. Rumlar adayı Yunanistan'a bağlamak için Yunanistan ile işbirliği halindeydiler. Bunu karşılayabilecek yegâne güç Türkiye olacaktı."[40] Dr. Küçük, Kıbrıs'taki Türk Elçiliği ile sıkı bir

---

39 Jacob M. Landau, *Pan-Turkism, From Irredantism to Cooperation*, second revised edition, Indiana University Press, 1995, s. 118.

40 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 86.

ilişki içindeydi. Hem Türk basınını "teşvik" etmeye, hem de Türk hükümetini uyararak, dikkatleri Kıbrıs'a çevirmeye çalışıyordu. En büyük destekçisi, Türkiye'deki 'Turancı Lobi' idi. 27 Mart 1951 tarihli *Halkın Sesi* gazetesinde, 'Celal Bayar'a Mektup' başlıklı yazısında, Kıbrıs'ın Türk tarihi içinde "İkinci Hatay" olduğunu ileri sürerek, Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhakını savunuyordu. Enosis karşıtlığı temelinde başlatılan hareket, giderek, adeta "Türk-Enosis hareketi"ne dönüşüyordu. Rauf Denktaş, yukarıda sözünü ettiğimiz iki koldan ilerleyen çalışmaları şu cümlelerle özetler: "Kıbrıs'ın Yunan olduğunu iddia edenlerin karşısında, Kıbrıs'ın Türk olduğunu iddia eden ve kökü Türkiye'ye uzanmış bir Kıbrıs Türk topluluğu vardı. Kıbrıs Türk liderliği Yunan ikilisinin ENOSİS oyunlarını Türkiye'nin ciddiye almasını sağlamak, İngilizlerin adadan çıkmayacakları inancına dayanan rehavetten Türkiye'yi kurtarmak için var gücü ile çalışmıştır."[41]

Türkiye'yi Kıbrıs sorununda taraf yapmak uğraş veren üçüncü aktör, Büyük Britanya devletiydi. Sömürgesi Kıbrıs'ı elden çıkarmak istemeyen İngiltere, Kıbrıs Rum toplumunun İngiltere'yi doğrudan hedef alan Enosis politikasına karşı, bir yandan, Kıbrıslı Türklerin toplumsal konumunu güçlendirmek için yeni politikalar geliştirirken, diğer yandan, Kıbrıs Türk liderliği ile işbirliği içinde, Türkiye'yi harekete geçirmek için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Özellikle, 1940'lı yılların ikinci yarısında, İngiltere zor duruma düşmüştü. Kıbrıs'taki varlığını sürdürebilmek için, 1947 yılında, Kıbrıs için "bir tür özerklik" öngören öneriler hazırlamış ve iki tarafı da özerklik konusunu görüşmeye çağırmıştı. Kıbrıs Kilisesi bu önerilere anında karşı çıktı ve görüşmelere katılmayacağını açıklayarak, Kıbrıslı Rumları Kilisenin kanatları altında, "Enosis sadece Enosis" için mücadele etmeye çağırdı. AKEL ise, özerklik için yapılacak görüşmelere katılacağını bildirmiş olmasına karşın, daha sonra görüşmelerden çekilmiş ve Yunan Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikos Zahariadis'in tavsiyesi üzerine, yeniden

---

41 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 87.

Enosis politikasına dönmüştü. İngiltere, bu gelişmelerin sonucunda, "Türk Faktörü"nü daha etkili bir biçimde devreye sokmaya karar verdi ve Kıbrıs Valisi Lord Winster, 1948 yılında, Türk Işleri Komisyonu'nun kurulmasına izin verdi.

Türk İşleri Komisyonu'nun kurulmasıyla birlikte, Kıbrıslı Türkler ile Türkiye arasında iletişim köprüleri de kurulmuş, karşılıklı ziyaretler başlamıştı. Nitekim, 1948 yılında, Türkiye'den 300 kişilik bir kafile Kıbrıs'ı ziyaret etmişti. Bu ziyaretten son derece etkilenen Denktaş, duygularını şu sözlerle anlatır: "Nihayet kafile geldi ve program uygulandı. Birçok köye ben de birlikte gittim. Türk köylüsünün, Türk öğretmeninin unutulmaz coşkusuna tanık oldum. Sanki gelenler bir kafile değil Türkiye'ydi. Her yer Türkiye'yi, Anavatanı yaşamaktaydı. Bayrak bayrak Kıbrıs dalgalanıyordu. Anadolu ile aramızda var olan, ancak yıllarca, İngiliz Koloni bulutlarının örttüğü köprüler birdenbire meydana çıkmıştı. Kıbrıslı Türkler asırlık hasretlerini gideriyorlardı."[42] Koloni yönetimi, "birdenbire" Kıbrıslı Türklere karşı "hoşgörülü" davranıyor, Türkiye'nin Kıbrıslı Türklere dönük kültürel yardımları da, aynı yılda, 1948 yılında başlıyordu. Sözü yine Denktaş'a bırakalım: "Bu ziyaretin sonucu olarak Türkiye Kıbrıs'a kültür ve eğitim yardımlarını başlatır. Kıbrıslı Lise mezunlarına özel kontenjanlar, bol bol burslar verilir. Ortaokullar açılır, milliyetperver öğretmenler gönderilir. Uykudaki tohumcuklar patlak vermiştir. Yeşil Kıbrıs'ta Türk bayrakları, kızıl laleler gibi dalgalanmaya başlamıştır. Rum tarafında Enosis sesleri yükseldikçe Kıbrıslı Türkler Dr. Küçük'ün etrafında toplanmakta, *Halkın Sesi*, geleceğin mesajlarını yansıtmaktadır. Sedat Simavi'nin *Hürriyet* gazetesi Kıbrıs meşalesini yakmış, güçlendirmektedir."[43]

Kıbrıslı Rumların Enosis istemiyle uyarılan Kıbrıslı Türkler, etnik-kültürel bir duyarlılık içine girdikleri bu dönemde henüz, siyasi bir proje geliştirmemişlerdi. Enosis'e karşı başlatılan seferberlik, tepkisel bir söylem olmanın ötesine gidemiyor

---

42 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 121.

43 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 121.

ve Anavatan Türkiye'ye sığınma arayışını aşamıyordu. Nitekim, bu dönemde ileri sürülen siyasi görüş, "eğer İngiltere adadan çıkacaksa Kıbrıs'ı eski sahibi Türkiye'ye vermelidir" noktasında tükeniyordu. Örneğin, Türkiye'deki 'Turancı Lobi'nin başını çekenlerden Derviş Manizade, Kıbrıs'ın ve İngiltere'nin egemenliğinde kalmasını ya da Türkiye'ye iade edilmesini savunuyordu ve görüşünü şu cümlelerle ifade ediyordu: "Anadolunun şefkatli bir anne gibi açtığı kolları arasında yatan, üzerinde ecdadımızın teninin kokusu ve kanının rengi ile bir bir fisunkar çiçekler açan bu güzel adayı Ingilizler sıkı tutsun! Eğer bunu yapamayacaksa onu eski sahibine Türkiye'ye geri versin."[44]

28 Kasım 1948 tarihinde, Kıbrıslı Türkler, Lefkoşa'da büyük bir miting düzenlediler. Mitingde, Kıbrıslı Türklerin Türk milliyetçiliği etkisi altında yetişmiş ve 1920'li ve 30'lu yıllarda geleneksel kesime karşı zafer kazanmış, yeni önder kadrolar söz aldılar. Laik Türk milliyetçiliği etkisi altında yetişen bu kadroların "Türkiye ile bütünleşmek" en temel arzularıydı. İngiltere adadan çıkarsa, adanın Türkiye'ye verilmesini savunuyorlardı. 1948 Mitingi'nde, bu görüşler yüksek sesle dile getirildi. Yapılan konuşmalarda hem Enosis'e hem de İngilizlerin o tarihlerde önerdiği özerkliğe dayalı yeni anayasa önerilerine karşı çıkıldı. Ingiltere ya Kıbrıs'ta kalmalıydı ya da Kıbrıs'ı Türkiye'ye vermeliydi. "Eğer İngiltere Kıbrıs'tan çekilmek niyetindeyse, adayı eski ve hakiki sahibi Türkiye'ye geri vermelidir". Bu arada, mitingde konuşan genç avukat Ruaf Denktaş'ın adı ilk defa, Kıbrıslı Türkler arasında duyulmuştu.

Bu noktada, bu mitingin henüz Kıbrıs politikası olmayan Türkiye'deki yankılarına bakalım. Önde gelen gazetecilerden Ahmet Emin Yalman, 16 Aralık'da, *Vatan* gazetesinde "Milli Misak ve Kıbrıs" başlıklı bir makalesinde şöyle diyordu: "Son zamanlarda ortaya Kıbrıs meselesi diye bir mesele çıkmıştır. Bunu sevgi ile tetkik edelim. Fakat coşkun hisler yüzünden Milli Misak siyasetimizde gedikler açılmamasına dikkat ede-

---

44 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 319-320.

lim. Bunu yapmazsak seksen bin Kıbrıs Türküne yardım edelim derken yirmi milyon Anavatan Türkünün varlığına el uzatmış oluruz."[45] Yalman, bugün açısından son derece anlamlı sayılabilecek şu değerlendirmeyle yazısını sürdürüyordu: "Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhakı diye hisse dayanan bir hareket hiç açılmamalıdır. İki yüz küsur bin Kıbrıslı Rumu idaremiz altına alacak, yeni bir imparatorluk çağına doğru adım atılmamalıdır."[47] Yalman'ın yazısına karşılık olarak, Türkiye'de yaşayan ve Kıbrıs sorununu Türkiye'nin gündemine sokmak için bir dizi etkinlikte bulunan iki Kıbrıslı Türk'ün, Nevzat Karagil ve Derviş Manizade'nin yazdıklarında, o dönemin Kıbrıslı Türk önderlerinin anlayışı, çok iyi yansıtılıyordu. Nevzat Karagil, Türkiye'de yayımladığı *Yeşilada* dergisinde -bu dergi Behçet Kemal Çağlar için bile fazla Turancı idi- şu görüşlere yer verilmişti: "Kıbrıs Türkü bir talihsizlik eseri milli hudutlar dışında kalmakla beraber, anavatanın her türlü inkılap hareketlerini günü gününe takip etti, ediyor. Kendisi gibi anavatandan ayrılmak talihsizliğine uğrayan Batı Trakya'daki ırkdaşlarına karşı işlenen cinayetleri, Yunanlıların yaptığı mezalimleri ibretle takip etti ve ediyor. Kısa süre önce Oniki Ada Yunanistan'a verilince bu adalarda yaşayan Türklerin başına gelenleri de çok iyi şekilde öğrendi ve öğreniyor. Oniki Ada'da Türklere yapılan baskı ve zulüm sonucunda ırkdaşlarımızın büyük çoğunluğu Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakıldı. Şayet Kıbrıs Yunanistan'a verilirse aynı akıbete Kıbrıslı Türklerin de uğrayacağından kimsenin şüphesi olmasın. (...) Anadoludan kopmuş, Anavata'nın bütün vasıflarını taşıyan Kıbrıs adasının eğer İngilizler adadan çekilmek niyetinde iseler eski ve hakiki sahibi olan Türkiye'ye verilmesi hususunda istekte bulunmak neden hissi olsun?"[47] Manizade de, aynı dergide çıkan yazısında, benzer görüşler ileri sürmüştü.

Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliği, çok büyük ölçüde bir kontra-milliyetçilik olarak, yani Enosis'e tepki duyarak şekilleniyordu.

---

45 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 319.

46 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 320.

47 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 319-320.

Bunun için milliyetçi duygular, "biz" kavramından çok, "onlar" kavramı tarafından belirleniyordu. "Onlar", kuşkusuz, Helenlerdi ve Helenlerin Enosis talebiydi. Enosis, Kıbrıslı Türkler açısından tehdit oluşturduğu için, kabul edilebilir değildi. Bu tehdit algılamasının kökü, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde, özellikle Rumeli'de yaşayan Müslüman nüfusun uğradığı saldırı ve katliamlara uzanır. Balkan Savaşları'nda ve Girit'in Yunanistan'la birleşmesi esnasında Müslüman nüfusun başına gelenler, Osmanlı devletinin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da derinden hissedilmişti. Nitekim, 1915 yılında, İrfan Bey, Sömürgeler Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesine karşı çıkarken ileri sürdüğü gerekçelerin başında, Yunanistan'a katıldıktan sonra Girit ve Teselya'da Müslümanların uğradığı düşmanlığa değinmişti.[48] Enosis'in çağrıştırdığı bu "Girit-Sendromu", Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğinin güçlenmesinde son derece etkili olacaktı. Nitekim, Denktaş, yıllar sonra, Türkiye Genel Kurmay arşivinde "Girit Dosyası"nı okuduğu zaman, "aynı Kıbrıs" demişti.

Bu koşullar içinde, 1940'lı yıllarda ortaya çıkan çeşitli Kıbrıslı Türk örgüt, Enosisi engellemek amacıyla aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak, 1949 yılında, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nu (KTFK) kurabilmişlerdi. Kuruluş toplantısında temel referans, yine Kıbrıslı Rumlar ve Enosis idi. Ayrıca, Kıbrıslı Rumların "birlik ve beraberlik içinde" olduğuna dikkat çekilerek, bundan ders alınması gerektiği, özellikle vurgulanmıştı. Birliğin kurulmasında, Türkiye'de Turancı çevrelerle iç içe çalışan Nevzat Karagil ve yine Türkiye'de örgütlenmiş Kıbrıs Türk derneklerinin önemli rolü olmuştu. Nevzat Karagil ve diğer dernek temsilcileri bu amaç için Türkiye'den Kıbrıs'a gelmiş ve tüm örgütleri bir çatı altında toplamak için, yoğun bir kampanya başlatmışlardı. 8 Eylül 1949 tarihinde, Lefkoşa'da, Kardeş Ocağı'nda gerçekleştirilen kuruluş toplantısında, Karagil, Türkiye'deki örgütlerle daha etkili işbirliği yapabilmek için, böyle bir birliğin kurulmasının şart olduğunu ileri sürmüştü.

---

48 George Hill, *a.g.e.*, s. 524.

Bu dönemde, Ada'nın Türkiye'ye verilmesini isteyerek milliyetçi bir tepkiyle ortaya çıkanlar, Kıbrıs'ın Ingiliz idaresinde kalmasına itiraz etmiyorlardı. Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğinin 'Kıbrıs Türktür' sloganında vurgu, 'Kıbrıs Yunan Olamaz' noktasında yoğunlaşıyordu ve İngilizlerin Ada'da kalmasıyla Kıbrıs'ın 'Yunan' olmasının engellenebileceğine inanılıyordu. Bu kadarı da, dönemin milliyetçilerine yetiyordu. Denktaş'ın sözleri ile: "Biz, *'Statükonun Muhafazası'* (vurgu orjinal) dedik davamıza ve Ingilizlerin güngele adayı terk edebileceklerine inanmak istemedik. Değişen dünyadan bihaber körü körüne İngiliz dostluğu güttük."[49] Bir sömürge olan Kıbrıs'ta, Kıbrıslı Türkler arasında başlayan milliyetçi hareketlenme, sömürgeciliğin devamından yana tavır alıyordu. Çünkü, etnik boyutun 'keşfine' karşın, toplum hâlâ, çöken Osmanlı Imparatorluğu'nun ardından "havada kalmış" bir 'Post-Osmanlı' azınlık toplumuydu ve kendini koruma altına almaya çalışıyordu. Tıpkı, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında olduğu gibi. Anti-sömürgeci mücadele, ulusal bağımsızlık gibi diğer sömürge halkaları arasında görülen tutkulara Kıbrıslı Türkler arasında rastlanmıyordu. Onlar için önemli olan, Ada'nın Kıbrıslı Rumların, dolayısıyla Yunanistan'ın eline geçmemesiydi.

İngiliz yönetimi, Kıbrıslı Türklerin tepkisinden yararlanmayı, zaman zaman da bu tepkiyi bizzat yönlendirmeyi, temel strateji haline getirmişti. Nitekim, 'Türk İşleri Komisyonu' da İngiliz Vali Lord Winston tarafından kurulmuştu. Hatta sömürge yönetiminde yer alan bazı görevliler, "Enosis'e karşı Kıbrıslı Türkleri kullanmak için Türkiye ile yakınlaşma sağlamak" şeklinde değerlendirilen bu girişimin, Kıbrıs'ta çok ciddi sorunlar yaratacağını ileri sürmüşlerdi. Örneğin, bir sömürge raporunda bu kaygılar şöyle dile getirilmişti: "Geçen yıl Kıbrıs'ta Türkler arasında azınlık bilincinin gözle görülür biçimde yükselmesi karşısında oldukça endişeliyim. Korkarım, istemeden de olsa, Kıbrıs hükümeti bunu teşvik etmiştir. Örneğin, Lord Winster'in kurduğu Türk İşleri Komisyonu aracılığıyla...

---

49 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 227.

Sadık bir azınlık toplumun, yüzeysel cazibelerle yabancı bir korumacı ülkenin hükümetini desteklemesinin sonuçları, bizim tarafımızdan böyle bir tuzağa düşmeyecek kadar iyi bilinmeliydi. Yakın tarih pek çok örnekle doludur; Kuzey Irlanda'dan Hindistan'daki Müslümanlara kadar. Sonra nelerin olabileceğine dair radikal bir örnek, Irak'da Süryani katliamlarında ortaya çıkmıştır. (...) Azınlık toplum için tek çıkar yol, başka yerde koruma aramak değil, çoğunlukla barış yapmaktır"[50] 1948 yılının sonunda yapılan bu değerlendirme, sömürge yönetiminin Kıbrıslı Türkleri işlevselleştirdiğini ortaya koyduğu gibi, gelecekte yaşanan etnik çatışmaları da öngörmesi bakımından ilginçtir. O dönemde, Türkiye'de yükselmeye başlayan "Kıbrıs Kampanyaları"nda da İngilizlerin rolü olduğu sır değildi. Nitekim, Alparslan Türkeş'in sözleri de bunu, bir bakıma, doğruluyor: "Belki İngilizlerin de teşviki var, tavsiyesi var. Fakat asıl rahmetle anmamız icap eden Sedat Simavi bey. O tek başına kendi gazetesinde bu meseleyi bayrak yapıyor. Diyor ki "Kıbrıs Türkiye için çok önemli bir konudur. Kıbrıs Türkiye'nindir. Türkiye'ye aittir."[51]

Sömürge yönetimi, Kıbrıs Türk liderliği ile işbirliği halinde Türkiye'de 'Kıbrıs Lobiciliğine' devam ederken, Kıbrıs Rum toplumunda Enosis mücadelesi, yeni bir boyut kazanmıştı. 1949 yılında, Başpiskoposluk koltuğuna oturan III. Makarios, dinamik bir çıkışla, Enosis istemini uluslararası kamuoyunun gündemine getirmek üzere seferberlik başlatmıştı. 1950 yılında, Kilisenin öncülüğünde gerçekleştirilen referandumda, "Kıbrıs'ta Enosis'ten yana mısınız yoksa Enosis'e karşı mısınız" sorusunu yanıtlayan Kıbrıslı Rumların yüzde 95,73'ü tavrını Enosis'ten yana koymuştu. Bu durum, iç savaştan yeni çıkmış Yunanistan'da heyecanla karşılanmıştı. Yunan halkı sokaklara dökülerek Kıbrıslı Rumların isteklerine destek vermişti. Makarios, referandumun sonuçlarını dünyaya duyurmak için, her tarafa heyetler gönderiyordu. İngiltere'ye bağımlı Yunan hükü-

---

50 CO67/342/1127219, S.S.B., 13.12.1948.

51 Alparslan Türkeş, *Dış Politikamız ve Kıbrıs*, Hade Yay, İstanbul, 1996, s. 12.

metlerinin, Kıbrıslı Rumların taleplerini karşılamada yetersiz kalması, Makarios'u, Yunan kamuoyunu Yunan hükümetlerine karşı kışkırtmaya itiyordu. Giderek güçlenen kamuoyu baskısı ve Yunanistan'ın Ingiltere'den çok, ABD'ye bağımlı duruma gelmiş olması, Papogos hükümetinin 1952 yılında, Enosis istemini resmen gündeme getirmesine yol açmıştı. Yunanistan bir adım daha atarak, 1954 yılında, Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletler'e götürmeye karar vermişti. Ve 1 Nisan 1955 tarihinde, Albay Grivas başkanlığında kurulan EOKA örgütü, Enosis için İngiliz hedeflerini vurmaya başlamıştı.

Bu gelişmeler karşısında, hem Türkiye'deki 'Turancı Lobi', hem Kıbrıs Türk liderliği, hem de Ingiltere, Türkiye'yi Kıbrıs'a angaje etmek için çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Kıbrıs Türk heyetleri Türkiye'yi daha sık ziyaret etmeye başladılar. Ancak, işin başında, Türkiye çekingen davranıyordu. Örneğin 29 Ağustos 1952 tarihinde, Faiz Kaymak başkanlığında Türkiye'ye giden Kıbrıs Türk heyeti, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile yaptığı görüşmede aradığını bulamadı. Faiz Kaymak'ın aktardıklarına göre, Fuat Köprülü, Kıbrıs Türk heyetine şunları söylemişti: "Şimdi Yunan dostluğu vardır. Dostluklar zaruridir. Fakat sizinle alakamızı kesmeyeceğiz."[52] Türkiye, bu aşamada Kıbrıslı Türklere Ingiltere'yi desteklemelerini salık veriyor ve para yardımı yapmak ve öğretmen göndermekle yetiniyordu. 1954 tarihli bir başka görüşmede, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kıbrıs Türk heyetine "Ingilizlerin Ada'da kalması yolunda isteklerde bulununuz. Gazetecilere hiçbir yerde ipucu vermeyiniz ... İngilizleri tutunuz, yoksa düşecekler!" diyordu.[53] Yunanistan'ın 1954 yılında, Kıbrıs sorununu BM'ye götürmesiyle, çabalar daha da hızlandırılmıştı. Kıbrıs Türk heyeti, Ingilizlerin teşviki ve "vize ve yolculuk işlemlerinde yardımı"yla, BM oturumlarını izlemek üzere New York'a gönderildi. Heyete başkanlık eden Faiz Kaymak, bu ilginç yolculuğu şöyle anlatır: "24 Eylül 1954'te heyetimiz New York'a vardı. Orada Ingiliz

---

52 Faiz Kaymak, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?*, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968, s. 16.

53 Faiz Kaymak, *a.g.e.*, s. 32.

delegasyonuna mensup bir kişi tarafından karşılanarak Comodor oteline indik. Yine aynı kişinin aracılığıyle Birleşmiş Milletler üyelerinin toplandığı binaya gittik. O gün BM'nin salonunda basın toplantısı düzenleyerek, Kıbrıs Türk halkının ENOSİS'e karşı olduğu anlatıldı. (...) Bir Yunanlı gazetecinin sorusu ilginçti. Sizler çoğunlukta olsaydınız, ENOSİS'i istemeyecek miydiniz?"[54] Sömürge yönetimi, bu 'diplomatik' girişimlerin yanı sıra, EOKA'ya karşı, büyük çoğunluğu Kıbrıslı Türklerden oluşan 'Yardımcı Polis Gücü' oluşturmuştu. Bu 'önlem' hayli etkili olacaktı çünkü, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumları karşı karşıya getirecek "ilk vuruşma", EOKA ile 'Yardımcı Polis' güçleri arasında gerşekleşecekti. Ingiliz hükümeti, Kıbrıs'ta görevli sömürge yetkililerine, "Kıbrıslı Türkleri Helenlere karşı ayağa kaldırma" talimatı vermişti. 1950'li yıllarda Ingiliz istihbaratına bağlı olarak Ada'da bulunan C.M. Woodhouse, dönemin Dışişleri Bakanı Harold Macmillian'ın kendilerine bu doğrultuda talimat verdiğini ve "Helenleri etkisizleştirmek için Türkleri hareketlendirmelerini" istediğini söyler.[55]

Bu arada, Türkiye'deki 'Turancı Lobi'nin etkinlikleri giderek hız kazanmıştı. Yeni kurulan 'Kıbrıs Türktür Cemiyeti' etkili olmaya başlamıştı. Dönemin Türk hükümeti, önceleri "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" şiarını benisememediği gibi, milliyetçi kampanyaları da dizginlemeye çalışmıştı. Ancak, 1950'lerin ortasında, 'Türkçü Lobiciler'in Kıbrıs söylemi ile devletin Kıbrıs politikası yakınlaşıyor ve Kıbrıs'a ilişkin resmi politika, milliyetçi söylem temelinde şekillenmeye başlıyordu. Bu değişikliğin pek çok nedeni vardı. 1950 yılında çok partili döneme geçilmiş ve o tarihe kadar elitist-medeniyetçi bir modernleşme projesi olan Türk milliyetçiliği, giderek, kitleselleşmede önemli mesafeler katetmeye başlamıştı. Basın ve iletişim gibi, milli kamuoyu yaratmaya yönelik seferberlik mekanizmalarının yaygınlık kazanması, kitleselleşmeyi kolaylaştıran popülist söylemler, bu sürece yardımcı olmuştu. Yine bu dö-

---

54 Faiz Kaymak, *a.g.e.*, s. 33-34.

55 Christopher Hitchens, *Cyprus*, Quartet Books, Londra, 1994, s. 43.

neminde gerçekleştirilen altyapı yatırımları, kırsal kesimle kentleri birbirine bağlayan yol yapımı, kitlesel iletişimi kolaylaştırıyordu. Türkiye, adeta yeni yeni "uluslaşıyordu". Bu konuda Başbakan Menderes şöyle der: "Biz yeni yeni tek bir vatan, tek bir millet oluyoruz. Tıpkı Fatih zamanındaki gibi. Fatih Anadolu'da çeşitli Oğuz boylarını birleştirdi. Biz de memleketi birleştirmek, yeniden kurmak zorundayız. Bir şehir diğerini tanımaz. Yol yok, iz yok, kuş uçmaz, kervan geçmez. Böyle vatan olmaz".[56] Bu arada kırsal kesimlerden büyük şehirlere doğru yoğun bir göç başlamıştı. Türk milliyetçiliği, kapitalist kalkınmanın hızına bağlı olarak güçleniyor ve çevre ile merkezin birbirine yakınlaşmasında etkili oluyordu. Modernleşen Türkiye, aynı zamanda, "yeniden-gelenekselleşiyordu". Toplumsal hareketlenme ve çok partili düzen, İslâmcı akımların güçlenmesine yol açıyor ve milliyetçi-mukadesatçı söylem, giderek su yüzüne çıkıyordu. Hem Türk milliyetçiliği, hem de İslâm, siyasal yaşama damgasını vurmaya başlıyor, ileride şekillenecek Türk-İslâm Sentezi'nin tohumları atılıyordu. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın da etkisiyle anti-komünizm, İslâmcı ve Türkçüleri bir araya getiriyordu. 'Komünizmle Mücadele Dernekleri' yaygınlaşıyor ve Türk milliyetçiliğinin anti-komünist boyutu iyice güçleniyordu. Zaten, "Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına iç ve dış düşmanlarca kastedildiği" anlayışı, Türk ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçasıydı. "Ulus-devlet'in kuruluş sürecinin bir dizi iç ve dış çatışma içinde yıkılan bir imparatorluğun bakiyesi üzerinde, bir dizi iç ve dış savaşla yaşanmış olması, beka sorunsalını her an canlandırabilir bir 'dava' olarak ulusal belleğe yerleştirmişti.[57] 1950'li yıllarda, Soğuk Savaş anti-komünizmi, bu sorunu ideolojikleştirmişti. Kıbrısla ilgili faaliyet gösteren derneklerin söyleminde, Kıbrıslı Rumlar, "iki kere düşman"dı; hem "komünist" hem de Helen oldukları için. Zaman zaman, Yunan düşmanlığını geride bırakan, anti-komünist söylem öne çıkıyordu. Kıbrıslı Rumların

---

56 Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s. 221.

57 Tanıl Bora, "Türk Milliyetçiliği ve Kıbrıs", *Birikim*, Sayı 77, İstanbul, 1995, s. 75.

"büyük çoğunluğunun komünist olduğu" iddia ediliyor ve amaçlarının Ada'yı Sovyetler Birliği'ne kazandırmak olduğu ileri sürülüyordu.

Popülist Menderes hükümeti, böyle bir ortamda, İngiltere'nin de teşvikiyle, Kıbrıs konusuna el atmaya karar vermişti. Nitekim 1954 yılında, o tarihte Türkiye'nin NATO nezdindeki daimi delegesi olan Fatin Rüştü Zorlu, Başbakan Menderes'le yaptığı bir görüşmede, Kıbrıs konusunda hükümetin daha hareketli olmasını, bunun hem dış hem de iç politika açısından gerekli olduğunu söylemişti. Zorlu devamla, muhalefetin seçimlerde bu konuyu istismar edeceğini ve "Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine hükümetin göz yumduğu" gibi bir propagandaya yöneleceğini ileri sürmüştü. Menderes, Yunanistan'ın emellerine karşı çıkmak için enerjik bir davranış içine girmeye karar verdiğini kendisine bildirir.[58] Menderes'in yeni tutumu, kısa süre sonra netleşti. 28 Ağustos 1954 yılında, "Kıbrıs Türktür Komitesi" üyelerini görüşmeye çağırdı ve kendilerine örgütün bütün Türkiye'de şubeler açmasını tavsiye etti. "Hükümet çalışmalarınıza engelleyici değil yardımcı olacaktır" dedi ve bir gün sonra gazete manşetlerine çıkacak şu sözlerle görüşmeyi noktaladı: "Kıbrıs adası asla Yunan olmayacaktır".[59] Derviş Manizade'nin sözleri ile, "nihayet Milliyetçi Türk Gençliği ve Türk basınının uyarma ve baskısı altında, Türk hükümeti de Kıbrıs davası ile ilgilenmek zorunda kaldı".[60] Bu arada, Cemiyet'in başkanlığına Hikmet Bil getirilmişti ancak, 'Turancı Lobi'nin en etkili isimlerinden Nevzat Karagil -kendisine Kıbrıs'ın İsmail Gaspıralısı da deniyordu- Cemiyet'in örgütlenme faaliyetlerinin 'başka eller' tarafından yapıldığını ileri sürer. "Teşkilatlanma işi başka eller tarafından yürütülmekteydi. (...) Cemiyetin Yönetim Kuruluna Kamil Önal isimli MIT ajanı da getirilmişti, gelişmeleri düzenli bir şekilde pat-

---

58 Melih Esenbel, *Kıbrıs I: Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s. 15/16.

59 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 721-722.

60 Nevzat Karagil (der. yay.), *Kıbrıs meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar*, Anıl Matbaası, İstanbul, 1964, s. 12.

ronlarına rapor ediyordu."[61] Cemiyet başkanı Hikmet Bil, Kıbrıs'a giderek Dr. Küçük'le bir görüşme yaptı. Bu görüşmeden sonra, Dr. Küçük'ün partisinin adı değiştirildi ve Parti'nin yeni adı, "Kıbrıs Türktür Partisi" oldu.

Kıbrıs, Türkiye'nin kamuoyu kadar, "yeraltını" da ilgilendirmeye başlamıştı. Provokasyon, tahrik, yalan haber yayma, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin çalışma yöntemlerinin başında geliyordu. Örneğin, 28 Ağustos 1955 tarihinde, Kıbrıs'ta, "Rumların Türklere karşı katliam düzenleyeceği" yalanını uydurup kamuoyunu tahrik etme, ardından Selanik'te Atatürk'ün evinde patlayan bomba ve 6/7 Eylül olaylarının hazırlanması, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin katkılarıyla gerçekleştirilmişti. İngiltere'nin düzenlediği, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Kıbrıs sorununun görüşüleceği Londra Konferansı'na katılmak üzere, Londra'ya giden Türk heyetine "kamuoyu desteği vermek" için önce Selanik'te, Atatürk'ün evinde bir bomba patlatıldı, sonra da, Kıbrıs Türktür Cemiyeti, DP ve gençlik örgütleri militanlarından oluşan kalabalık, İstanbul'da, önceden belirlenen Rum hedeflerine saldırdılar. Evler, işyerleri ve kültürel kurumlar yağmalandı, tahrip edildi, yakıldı. Aynı tarihte, 6 Eylül günü, Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar İstanbul'da bulunuyorlardı. Akşam saat 21.00'de trenle İstanbul'dan Ankara'ya gitmek üzere gara geldiklerinde, Londra'dan Dışişleri Fatin Rüştü Zorlu telefon ederek, Başbakanın "5 yıllık moratoryum" konusunda ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu. Başbakan'ın yanında bulunan danışmanının aktardığına göre, Menderes: "Fatin Bey siz ne söylüyorsunuz? Millet ayaktadır, ben moratoryum falan kabul edemem, İstanbul yanıyor. Oradaki işi bitirip artık ülkeye dönünüz" der.[62] Daha sonra, Yassıada'da '6/7 Eylül Olayları' davası görüşülürken, dönemin asker ve polis yöneticileri, "olaylardan daha önceden haberdar olduklarını ancak olaylara müdahale etmemelerinin istendiğini" söylediler. Ayrıca, "28 Ağustos 1955'te Kıbrıslı Rumların katliam yapacakları" haberi-

61 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 785.
62 Melih Esenbel, *a.g.e.*, s. 39.

nin yalan olduğu, Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyelerinden Aydın Konuralp tarafından şu sözlerle itiraf edildi: "Bu haberi Türk halkını tahrik etmek için biz uydurup etrafa yaydık".[63]

Durum böyle olduğu halde, Menderes, bu yalan haberi kullanarak, 24 Ağustos 1955'te Liman Lokantası'nda yaptığı bir konuşma ile Türkiye'nin Kıbrıs politikasını dünyaya duyurmuştu. Bu konuşma, Türk-Yunan ilişkileri açısından bir dönüm noktası sayılabileceği için, bazı bölümlerini buraya alalım: "Türkiye'nin Kıbrıs statükosunda bugün için ve hatta yarın için bu memleket aleyhine olabilecek bir değişikliğe katiyen tahammülü yoktur." diyen Menderes, selfdeterminasyon konusuna da değinerek şöyle söylüyordu: "Bir taraftan tarihi olayları gözden geçirirken şu noktayı da Yunanlıların gözleri önüne sermek gerekir: Çoğunluk ilkesine dayanarak mı daha dün denilecek kadar yakın geçmişte Ankara önlerine kadar gelmişlerdir. İzmir'de, Aydın'da, Denizli ve Eskişehir'de ne arıyorlardı. Oralardaki tarihi misyonları selfdeterminasyon ilkesini gerçekleştirmek miydi?" Yunanistan'ın Batı Trakya için selfdeterminasyon ilkesini uygulamayı reddettiğini ileri süren Menderes, "Unutmamak gerekir ki, Yunanistan hep emperyalizmle karışmış bir genişleme politikası izlemiştir. Girit örneği ortadadır. Girit alınmışsa başka yerler neden alınmasın diye düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerle değil mi ki Ankara önlerine kadar gelmişlerdir? Vaktiyle Girit'te uyguladıkları yöntemleri şimdi Kırbıs'ta sürdürmeleri, istese de istemese de, Türklere Yunanistan'ın yayılmacı davranışlarını hatırlatmaktadır. (...) Bu durumda şu soruyu yinelemek zorunluluğu ortaya çıkıyor: Ankara önlerinde ne arıyordunuz?" Menderes nutkunun sonunu şöyle bağlamıştı: "Türkiye sahillerinin büyük bir kısmı başka devletlerin sahip olduğu gözetleme ve tehdit tertipleri karşısındadır. Bir tek Kıbrıs Adası, bugün için bu tertiplerin dışında görünüyor. Kıbrıs Anadolu'nun devamından ibarettir ve güvenliğinin esaslı noktalarından birisidir. Bu itibarla Kıbrıs'ın bugünkü durumunda, bir değişiklik söz konusu olursa,

---

63 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 808.

bunun teknik esaslarına göre değil, çok daha önemli diğer gerçeklere ve dayanaklara uygun bir çözüme kavuşturulmalıdır. Bu da Kıbrıs'ın Türklere iadesinden başka bir şey değildir."[64]

Sonunda, Türkiye Kıbrıs'a el atmıştı. İngiltere'nin düzenlediği Londra Konferansı'na Yunanistanla birlikte Türkiye de çağrılmıştı. Yunanistan, Kıbrıs halkının selfdeterminasyon hakkının kabul edilmesini (bu Enosis demekti) savunurken, Türkiye, Ada'da İngilizlerin kalmasını, eğer İngiltere çıkacaksa, Kıbrıs'ın Türkiye'ye verilmesini istemişti. Pek tabii, uzlaşma sağlanamadı ama İngiltere amacına ulaştı. Nitekim, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Londra Konferansı'nı şu sözlerle değerlendirecekti: "Biz onların arasında derin görüş ayrılığı olduğunu biliyorduk ama dünya bilmiyordu. Pek çok kimse, sorunun bizim modası geçmiş sömürgeciliğimizden kaynaklandığını sanıyordu. Şimdi bu görüş ayrılıklarının açığa çıkmasını sağladık ve sorunun gerçek nedenlerini göstermiş olduk."[65] 1955 yılının temmuz ayında, Londra Konferansı'nın hazırlık çalışmaları esnasında, Sömürgeler Bakanı Alan Lennox-Boyd Kıbrıs'ı ziyaret ederek, Kıbrıs Türk toplumunun ileri gelenleriyle bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede, İngiliz Bakan, İngiliz hükümetinin "Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını unutmadığını" ve "Kıbrıslı Türklerin duyarlılık ve yadsınamaz haklarının dikkate alınacağı"nı vurgulamıştı. İngiliz arşiv belgelerinde görüşmeyle ilgili tutanağın metni şöyledir: "Sömürgeler Bakanı, toplantıda hazır bulunanlara, Majeste hükümetlerinin Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını unutmadığını ve bunun dikkate alınacağı güvencesini verdi. Bugün bu toplantıda ifade edilen duyguları, meslektaşlarına aktaracak. Türk toplumunun bu duyguları ve yadsınamaz hakları asla gözardı edilmeyecek."[66]

Ne var ki, Türk tezi inandırıcı olmaktan uzaktı. Sömürgeciliğin sona ermeye başladığı ve halkların selfdeterminasyon hakkının benimsendiği bir dönemde, Kıbrıs'ta İngiliz sömür-

---

64 Melih Esenbel, *a.g.e.*, s. 26/27.

65 Anthony Eden, *Memorien 1945-1957*, Köln, 1960, s. 455.

66 CO920/184XC 144688, 10 Temmuz 1955'te Türk Cemaati temsilcileri ile sömürgeler Bakanı arasında gerçekleşen toplantının kayıtları, 1955.

geciliğinin devamını istemek, kolayca savunulabilir bir şey olamazdı. Diğer yandan ileri sürülen ikinci alternatif, yani Ada'nın Türkiye'ye verilmesi, olacak iş değildi. Ada nüfusunun yüzde 80'i Türk olmadığı gibi, böyle bir istekte de bulunmamıştı. Durumun vahametini yine İngiltere fark etti ve Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd ile Başbakan Menderes arasında, 16 Aralık 1956'da, Türkiye'de gerçekleştirilen bir toplantıda, Türk tarafına, Taksim tezinin savunulması telkin edildi. İngiltere, 'tavsiyesini' şu mantığa dayandırıyordu: "Eğer Kıbrıs'a selfdeterminasyon hakkı uygulanacaksa, o zaman, iki ayrı halka, iki ayrı selfdeterminasyon hakkı tanınmalı"ydı. Bu da, Ada'nın taksimi anlamına geliyordu. Aslında İngiltere, böyle bir yaklaşımın Rumları Enosis'ten vazgeçireceğini düşünmüş ve Taksim tezini bir taktik olarak ortaya atmıştı. Türk tarafı ise, Taksimi bir strateji olarak benimseyecek ve kısa sürede her taraf, "Ya Taksim Ya Ölüm" mitingleriyle inleyecekti. Menderes, ana muhalefet lideri İsmet İnönü'nün de Taksim tezine destek vermesini istemek ve ABD Büyükelçisine bunu, onun da duyurması için, İnönü ile 16 Mayıs 1957 tarihinde bir araya geldi. İnönü'nün yanıtı oldukça ilginç olmuştu: "Biz Kıbrıs'ı Lozan'da gözden çıkarmıştık. Şimdi ne elde ederseniz makbulüm olur."[67] İngilizlerin taktik olarak ileri sürdükleri Taksim tezi, kısa sürede, ulusal Türk tezi haline gelmişti. Alparslan Türkeş, bu gelmeleri şöyle anlatır: "Yunanistan İngiltere'nin dostu ve müttefiki bulunduğu halde, milli haklarını, milli hedeflerini elde etmek için silah kullanmaktan dahi çekinmemiştir. Buna karşılık Türkiye yine sessiz ve pasif kalmıştır. Ta ki İngiltere 'Türkiye'yi de ortaya çıkarırsam, Türkiye'nin de ada üstünde hak iddia etmesi karşısında Yunan baskılarına, Yunan isteklerine karşı bir denge sağlayabilirim ve böylece ada üzerindeki hakimiyetimi devam ettirebilirim' düşüncesiyle Türk hükümetini de el altından ada üzerinde talepler ileri sürmeye teşvik edinceye kadar bu böyle devam etmiştir"[68]

"Ya Taksim Ya Ölüm" sloganı, -Rauf Denktaş, daha sonra

---

67 Melih Esenbel, *a.g.e.*, s. 89.

68 Alparslan Türkeş, *a.g.e.*, s. 27.

"keşke bu sloganı ya Taksim ya Hepsi diye değiştirebilseydik" diye hayıflanmıştı- 1950'li yılların ikinci yarısında onbinlerce insanı sokağa dökecekti. "Kıbrıs Türktür" politikasından, "Ya Taksim Ya Ölüm" politikasına geçişi, dönemin üniversiteli genç bir militanı şu sözlerle anlatır: "Daha bu nesil (Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır andı içen nesil) Üniversite tahsiline yeni başlamıştı ki, kendisine yanlış bir parola peşindesiniz; bundan böyle 'Ya Taksim Ya Ölüm diyeceksiniz' dendi. Bunun neticesi olarak Üniversite yıllarında Kıbrıs davasına daha gerçekçi bir gözle bakmaya başladık. Ve anladık ki, Kıbrıs 120 bin kişilik Kıbrıs Türkünün bir menfaat davası değil, tam aksine Türkiye Cumhuriyeti'nin bir güvenlik davasıdır. Türkiye'nin batısındaki komşusu tarafından denizden ve havadan nasıl rahatsız edildiğini o dönemde öğrendik. Kıbrıs'ta kurulacak bir Yunan hakimiyetinin güneyinde de aynı rahatsızlığı doğuracağı aşikardı. İşte o zaman Kıbrıs'ın Türkiye için ne denli önem taşıdığını idrak ettik. Kıbrıs'ın bölünmesiyle Kuzey Kıbrıs'ta kurulacak bir Türk hakimiyeti bu maksada hizmet edebilecek miydi? 'Evet' deniyordu yanıt olarak. Biz de 'Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır' ideolojisini gönlümüze gömüp üzerine 'Ya Taksim Ya Ölüm' parolasını oturttuk."[69]

Kıbrıs sorunu, her ne kadar Türk kamuoyunun gündemine yukarıda sözü edilen yöntemlerle getirildiyse de, Türk toplumunun belleğinde derin izler bırakan Yunan ordusunun İzmir'i işgalini ve 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk-Yunan savaşını çağrıştırdığından, kolektif hafızada, yeri "adeta hazırdı". Kıbrıs Rum toplumunun kendi özgürlüğünü Enosis politikası ile özdeşleştirmiş olması ve Enosis'in, 19. yüzyılın ortasından 1922 yılına kadar Yunanistan'da devlet doktrinl olarak benimsenen 'Megali Idea'ya dayanmış olması, Türkiye halkının "Kıbrıs için" seferber edilmesini kolaylaştırmıştı. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanılanlar, kolektif hafızada Yunanlıların 'ulusal öteki' olarak kalmalarına yol açmıştı. Nitekim, 'Kıbrıs Kampanyaları'nın şiddetlendiği tarihlerde

---

69 Tanıl Bora, a.g.m., s. 24.

(1954-56) Türkiye'de bulunan Frank Tachau, Türk milliyetçiliğinin Kıbrıs'a yansımaları üzerine yazdığı bir çalışmada şu gözlemlere yer vermişti: "Türkiye'de kaldığım süre içinde, sık sık beni Kıbrıs'ın Türk olduğuna ikna etmek isteyen öfkeli Türklerle karşılaştım. Temel argümanları hiçbir biçimde askeri veya stratejik argümanlar değildi. Bu tür argümanlar olsa bile bunlar, çoğu zaman, güçlü anti-Helen duygularla bağlantılıydı. 1919-23 Savaşı'nda Yunanlıların Türk köylülerine karşı saldırılarına dair sayısız öykü dinliyordum. Bazı hallerde muhataplarım oldukça ileri gidiyor ve Yunanlıların hâlâ Doğu Roma Imparatorluğu'nu kurmak ve İstanbul'u başkent yapmak istediklerini söylüyorlardı."[70]

Bir yanda 'tarihin ağırlığı', diğer yanda stratejik kaygılar ve milliyetçi refleksler, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin 'milli davası' haline getirmişti. Yakın Türkiye tarihinde ilk kez, bir dış politika konusu "milli dava" oluyor ve elitist Türk dış politikası ilk kez, kitlelerin duygularına açılıyordu. Bu süreçte farklı aktörler farklı kaygılarla yer almışlardı. Enosis'in Kıbrıslı Türkler tarafından bir tehdit olarak algılanması, karşı-milliyetçi bir tepkiye yol açmış ve bu tepki, Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğinin güçlenmesiyle noktalanmıştı. Türkiye halkında ise, Kıbrıslı Rumların Enosis politikası, Yunan ordularının Izmir'i işgalini çağrıştırıyordu. Bu konuda kolektif hafıza iyice yüklüydü. Türk hükümeti açısından ise, hem popülist milliyetçilik hem de stratejik kaygılar söz konusuydu. Özellikle Türkiye'nin güney sahillerinin askeri güvenliği için Enosis mutlaka engellenmeliydi. Ve İngiltere... Kıbrıs'ta kendi varlığını sağlama almak için, siyasi bir manevra yaparak Taksim tezini öne çıkarmış ve Türklerin hareketlenmesine yardımcı olmuştu. Sonuç olarak, 1950'lerin sonuna doğru gelindiğinde, hükümeti, kamuoyu ve derin devleti ile Kıbrıs'a angaje olmuş bir Türkiye vardı.

Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliği böyle bir süreç içinde doğup gelişti. Önceleri, 'Anavatanla özdeşleşme' itisi ile ortaya çıkan etnik Türk kimliğine sarılma eğilimini, 1940'lı yıllarda "Anava-

70 Frank Tachau, "The Face of Turkish Nationalism as Reflected in the Cyprus Dispute", *The Middle East Journal*, XIII/3, 1959.

tan'a bağlanma" tutkusu olarak tezahür eden milliyetçi refleksler izledi. 1950'li yıllarda ise, Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliği, siyasi bir pogramı olan, kitleselleşen aksiyoner bir ideoloji olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Turancılarla içli dışlı olan Kıbrıs Türk milliyetçileri, Pantürkçü sembol ve söylemleri iyice benimsediler. Farklı kaygılarla olsa da, Turancılarla Kıbrıslı Türk milliyetçiler aynı Türkçü ideolojide buluştular. Kıbrıslı Türkler, "kurtarılarak ulusal bünyeye" alınmak istiyorlardı ve bunu yapacak irredantist milliyetçilik Pantürkçülerde vardı. Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliği, "doğası gereği" soykütükçüydü. Sonunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla şiar edinilen Atatürk'ün "ulusal sınırlar savunulabilir sınırlardır" anlayışından kaynaklanan Misak-ı Milli'ciliği 'Anadolu Milliyetçiliği' olarak küçümseyen Turancılar, Pantürkçü söylemlere yatkın anti-komünist derin devlet ve kurtuluşu Türkiye'nin Misak-ı Milli dışına çıkmasında gören Kıbrıs Türk milliyetçileri, 'kutsal bir ittifak' içinde, iş ve eylem birliğine yöneldiler. Türkiye'nin Misak-ı Milli dışına 'taşma' politikalarına yönelmesini "teşvik" ve "tahrik" ettiler. Liberal değerlerden uzak, bağnaz derecede anti-komünist ve anti-Helen, soykütükçü bir Türkçülük anlayışı, Kıbrıs Türk milliyetçilerinin ideolojisi olmuştu. 1950'li yılların sonunda, Özel Harp Dairesi tarafından örgütlenen 'Türk Mukavemet Teşkilatı' (TMT) ve Teşkilat'ın en kuvvetli 'yerli' adamı Rauf Raif Denktaş, bu ideolojinin en militan taşıyıcısı olacaktı.

Denktaş ve TMT Faktörü

1948 Mitingi'nden sonra sömürge yönetiminde Başsavcılık'ta çalışan ve aktif siyasette yer almayan Denktaş, 27 Ekim 1957 tarihinde, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun (KTKF) 4. Olağan Genel Kurulu'nda, Dr. Küçük'ün desteğiyle KTKF'nin başkanlığına seçildi. Dr. Küçük'le geçinemeyen Başkan Faiz Kaymak adaylıktan çekilmek zorunda bırakılmıştı. Türkiye'nin desteği de Denktaş'tan yanaydı, çünkü şimdi 'atak adam' zamanıydı. Bu konuda Faiz Kaymak'ın söylediklerine tanık olan Arif Hasan Tahsin, olayı, Kaymak'ın ağzından şöyle

anlatıyor: "Etem Menderes beni Angara'ya çağırdı. Gittim. Bana, "hizmetlerine teşekkür ederiz Faiz Bey ama sen artık çekil da bize atak adam lazımdır" dedi. Itiraz etmek istedim, "hem tetik da var" dedi".[71] Rauf R. Denktaş'ın Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) başkanlığına getirilişi, Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kuruluşu ile aynı tarihlere rastlıyordu. Nitekim, TMT'nin kuruluş toplantısı 15 Kasım 1957'de, KTKF kongresinden iki hafta sonra, Denktaş'ın da katılımıyla gerçekleşmişti. Toplantıya katılan diğer iki kişi, Lefkoşa Türk Elçiliği'nde görevli Rumeli göçmeni Kemal Tanrısevdi ile Kıbrıslı Türk Burhan Nalbantoğlu idi. Bu hareketlenmenin amacı, sadece Enosis'i engellemekle sınırlı değildi. Kıbrıs'ın bölünmesini sağlamak ve Taksim'i gerçekleştirmek TMT'nin temel hedefleri arasında yer alıyordu. Nitekim, TMT'nin 20 Aralık 1957 tarihli bildirisinde şu cümlelere yer verilmişti: "Kıbrıs Türkünün yegane temsilcisi Türkiye'dir ve parolası Taksim sadece Taksimdir".[72] (EOKA örgütünün sloganının "Enosis sadece Enosis" olduğu düşünülürse, bu noktada da, TMT'nin karşı-milliyetçi bir çıkışla "Taksim sadece Taksim" sloganını benimsediği açıklıkla görülebilir.)

Özellikle, "Türkiye hükümetlerini etkileyip harekete geçirmek" bu çabaların esaslı bir boyutunu oluşturmaktaydı. Daha önce de görüldüğü gibi, bu doğrultuda zaten pek çok çaba sarf edilmişti. TMT'nin kuruluşunun, bu doğrultuda ileri bir adım olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Denktaş, TMT'nin kuruluş toplantısını şöyle değerlendirir: "Halbuki gaye, teşkilatın desteklediği siyasi liderliğin Türkiye'yi de etkileyip harekete geçirmesiydi. (...) Bu işi ya Türkiye'ye mal ederiz ve Türkiye bizi örgütler, böylelikle Türkiye'ye karşı sorumluluk içinde bu işi yürütürüz veya böyle başıboş bir yeraltı teşkilatı kuracaksanız bilesiniz ki ben bunda yokum".[73] Denktaş, TMT'nin Kıbrıslı

---

71 Arif Hasan Tahsin, *Aynı Yolu Yürüyenler Farklı Yerlere Varamazlar*, II. Cilt, Söz Yayınları, Lefkoşa, 1989, s. 407.

72 Aydın Akkurt, *Türk Mukavemet Teşkilatı*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999, s. 42.

73 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 35.

Türkler tarafından yönetilmesine ta başından karşı çıkıyor ve TMT'nin "Türkiye'deki mukavemetçilerle bağlantı kurulması"nı, "temel kuruluş amaçları" arasında sayıyordu.[74] TMT, ilgili tarafları Taksim projesine 'tam manasıyla angaje etmek' ve olası 'geri adım' atılmasını engellemek için kurulmuş olmalı. Nitekim, dönemin siyasi lideri Dr. Küçük'ten TMT'nin kuruluşunun neden gizlendiğini Tanrısevdi, "O bir siyasi lider olarak Türkiye hükümetinin politikasına kendisini bağımlı görüyordu" yanıtını vermişti.[75]

1957 yılında cereyan eden bir dizi gelişme, Ingilizlerin Taksim politikasında 'samimi' olmadığını göstermişti. İngiltere Başbakanı Mc Millan, Kıbrısın bağımsızlığı temelinde çözüm planları üretirken, ABD de, 1957 yılında Türkiye hükümeti nezdinde üç kez girişimde bulunmuş ve Kıbrıs'ta bulunacak çözümün Taksim olamayacağını duyurmuştu.[76] Nitekim, Denktaş'ın değerlendirmesi de bu yöndeydi: "Ingilizler 1958 Ocak ayında artık vermiş oldukları Taksim sözünü unutmuşlar ve Rumlarla bir türlü anlaşma zemini aramaktaydılar."[77] Bu koşullarda kurulan TMT, Özel Harp Dairesi'yle bağlantılıydı ve bu Daire tarafından yönlendiriliyordu. Bugüne kadar gün ışığına çıkan bilgiler çerçevesinde, TMT'nin 1957 yılının sonunda gerçekleştirilen ilk kuruluş toplantısında Özel Harp Dairesi'nin rolü olup olmadığını, bu araştırma çerçevesinde kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak, Denktaş'ın, ilk toplantıyı kendi evinde düzenleyen Lefkoşa Türk Elçiliği görevlisi Kemal Tanrısevdi'yi, "TMT'yi kurmak için Türkiye tarafından memur edildiğini" sandığı, Kemal Tanrısevdi'nin anlattıklarından anlaşılmaktadır.[78] Ayrıca, Tanrısevdi'nin böyle bir işe yalnız başına kalkışmış olması imkânsızdır. TMT'nin kullandığı terminoloji de, ta başından Özel Harp Dairesi'ne

---

74 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 16.

75 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 36.

76 Melih Esenbel, *a.g.e.*, s. 98.

77 Erten Kasımoğlu, *Eski Günler Eski Defterler*, 1. Kitap-2. Baskı, Yorum Yayınları Lefkoşa, 1991, s. 64.

78 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 33.

bağlı olduğunu göstermektedir. İsmindeki 'Mukavemet' sözcüğü de Özel Harp Dairesi'nin sık sık kullandığı 'mukavemet teşkilatı' kavramının aynısıdır.[79] Kısa bir süre sonra, yani TMT'nin açıklanan kuruluş tarihinden beş hafta sonra, 1958 yılının ocak ayı başlarında, Denktaş Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu ile bir görüşme gerçekleştirerek, Türkiye hükümetinden "silah ve idareci" istedi. Denktaş Zorlu'ya: "TMT'yi kurduğumuzu fakat bunun ileride Türkiye'yi belaya sokacak bir örgüt haline gelmemesi için Türkiye'nin emrine vermek istediğimizi söyledim."[80] Hükümet ve Genelkurmay arasında sürdürülen temaslar sonucunda, TMT'nin Özel Harp Dairesi'ne bağlanması ve Kıbrıs'a TMT'nin liderliğini üstlenecek Türk subayların gönderilmesine karar verildi.[81] Özellikle bu karar, Denktaş'ın siyasi yaşamında bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Çünkü, Özel Harp Dairesi, 'birinci derecede muhatap' olarak, Denktaş ve Dr. Küçük arasında, tercihini Denktaş'tan yana yapacaktı. Bu konuda Özel Harp Dairesi tarafından TMT'yi silahlandırmakla görevlendirilen Binbaşı İsmail Tansu'nu söyledikleri, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır: "1958 yılı haziran ayında Ankara'ya davet ettiğimiz Dr. Küçük ve Denktaş ile ilk buluşmamız gerçekten çok duygusal ve heyecan verici olmuştu. Onlarla ilk toplantımız Ankara'da Modern Palas Otel'inde başkanımız (Ö.H.D. başkanı - N.K.) Daniş Karabelen, ben ve TMT lideri olarak Kıbrıs'a gidecek olan Yarbay Rıza Vuruşkan'ın katılımı ile gerçekleşmişti. (...) Konuşmalarımızda bize daha çok Denktaş muhatap oluyor, Dr. Küçük ara sıra gerektikçe konuşmalara katılıyordu. (....) Toplantıdan sonra General Karabelen, Yarbay Vuruşkan ve ben aramızda yaptığımız bir görüşmede; TMT'nin kuruluşu sürecinde, bu iki liderden hangisinden birinci derecede aktif hizmetler istememiz gerektiğini tartışmıştık. Sonunda bu önemli konuda

---

79 Suat Parlar, *Kontrgerilla Kıskacında Türkiye*, Bibliotek Yayınları Istanbul, 1997, s. 60.

80 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 86.

81 İsmail Tansu, *Aslında Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, Ankara, tarihsiz, s. 37.

Denktaş üzerinde anlaşmıştık."[82] Bu kararla birlikte Rauf Raif Denktaş, daha örgütlü siyasi yaşama girer girmez, çok kısa bir süre içinde, Kıbrıs Türk toplumunun 'en güçlü adamı' olmuştu. Denktaş, 'doğru zamanda doğru yerde' bulunmuştu.

TMT'nin askeri bir yeraltı örgütü olarak işlevlerinden bir tanesi de, Taksim için askeri bir müdahalenin zeminini hazırlamak ve Kıbrıslı Rumların olası Enosis girişimlerinden yararlanarak Taksim'i bir 'oldu-bitti'ye getirmekti. Aslında, Özel Harp Dairesi'nde hazırlanan TMT projesi adanın tümünü almayı öngörüyordu ve bu yüzden proje, "Kıbrıs'ın Istirdadı (cebren geri alınması) Projesi" olarak isimlendirilmişti. "KIP Projesini hazırlarken yalnızca Kıbrıs Türk Halkının güvenliğini sağlayacak bir savunma örgütü kurmayı hedef almakla yetinmemiştik. (...) Rumların muhtemel bir ENOSIS girişiminin TMT için Kıbrıs'da durumu Türk tarafının lehine çevirecek bir fırsat yaratabileceğini düşünmüştük. Böyle bir fırsat çıktığında savaşacak ve idealimizi gerçekleştirmek için beklediğimiz hedefe doğru yürüyecektik. Bu hedef yüzyıllarca Türk vatanının bir parçası olarak sahip olduğumuz Kıbrıs Adası'nın kurtarılması ve geri alınması idi."[83]

Denktaş, hem TMT görevlisi, hem de Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) Başkanı olarak Taksim için askeri hazırlığın yanı sıra, ideolojik ve siyasi bir hazırlık yapmaya soyunmuştu. Nitekim, Denktaş'ın KTKF başkanlığında öne çıkan başlıca eylemler, geniş bir alanı kapsayan ve Taksim'i hedef alan politikalara dayanıyordu. 'Türkten Türke kampanyası', 'Vatandaş Türkçe Konuş', 'Köylere Türkçe İsim' Denktaş'ın hararetle savunduğu ve tutkuyla uygulamaya koyduğu projelerin başında geliyordu. Ayrıca, "23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos, 29 Ekim gibi milli günleri daha görkemli bir şekilde kutlamak için gereği yapılmıştı."[84] 'Türkten Türke Kampanyası', Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rumlarla ekonomik ilişkilerini sona

---

82 Ismail Tansu, *a.g.e.*, s. 207.

83 Ismail Tansu, *a.g.e.*, s. 33-34.

84 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 126.

erdirmek ve Kıbrıs'ta ayrı bir Türk ekonomisi ile Türk burjuvazisi yaratmayı öngörüyordu. R.R. Denktaş, bu girişime dair şunları söylüyor: "1958-1960 yıllarında Türkten Türk'e kampanyasını başlattık. Bu Rumlara çok dokunmuştu. 120.000 kişilik bir çarşıyı kaybetmek istemiyorlardı. İthalatçısı ve ihracatçısı ile kendi kendimizi kalkındırmış iktisaden yükselmiş oluruz diye düşündük."[85] Denktaş, kampanyayı başlatırken, Türkiye'de ulusal burjuvazi yaratma politikalarından etkilendiğini de ileri sürmektedir. "O günlerde Atatürk'ün 1930'larda vatandaşları yerli malı almaya teşvik için söylediği sözler rehberimiz olmuştu."[86]

Bu 'iktisadi Türkleştirme'nin yanı sıra ve ona paralel olarak, 'kültürel Türkleştirme' seferberliği de, R.R. Denktaş'ın KTKF'nin başkanlığına getirilmesinden sonra yoğunlaştırıldı. (Burada 'Türkleştirme' Türk olmayanlara dönük bir eylem değildir. Türk sayılanların, Türklüklerini ön plana çıkarma, Türk olmayı siyasi tercihlerin temeli yapma anlamını taşımaktadır.) "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası, Rumca konuşana para cezası uygulandığı için, Türkçe bilmeyen bazı Kıbrıslı Türkleri konuşmaktan çok, suskunluğa itmişti. Sayısız anekdotun anlatıldığı konuyla ilgili olarak bizzat Denktaş'tan bir anekdot aktaralım: "Bir gün Yeşilırmak'taydım. Kahvede sessiz duran, sorularıma cevap vermeyen bir ihtiyar dikkatimi çekti. Sağır mı diye sordum. Türkçe bilmediği için birkaç kez ceza yemiş, şimdi yabancı gelince susup oturuyor, konuşmuyormuş."[87] Burada söz konusu olan, daha önce değinildiği gibi, Osmanlı döneminde İslâm dinine geçen Hıristiyan Kıbrıslılardı. Bunlar arasında Rum Ortodokslar olduğu gibi, Venedik ve Lüzinyan kökenli Katolikler de vardı. Rum Ortodokslar, vergi sisteminde Müslümanlara tanınan imtiyazlardan yararlanmak üzere din değiştirmişken, Katolikler hayatlarını ve mallarını korumak için bu yola başvurmuşlardı. Ekonomi, kültür ve

---

85 Rauf R. Denktaş, *12'ye 5 Kala*, Ankara, 1966, s. 26-27.

86 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000, s. 127.

87 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 128.

eğitim politikalarıyla sürdürülen 'Türkleştirme' kapsamında köylerin isimleri de, 'öz Türkçe' isimlerle değiştiriliyordu. Denktaş, bu girişimlerin amacını şöyle özetliyordu: "Neticede Kıbrıs'ta tarihten gelen bir halk olduğumuzu, Rumların iddia ettikleri gibi Kıbrıs'ın bir Yunan adası olmadığını kanıtlamaya çalışıyorduk."[88] Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun Denktaş'ın başkanlığında başlattığı Taksim amaçlı kültürel, ekonomik, siyasi seferberlik bir yandan, Enosis korkusuyla ilgi görüyor, diğer yandan da, Türk Mukavemet Teşkilatı'nın, zaman zaman şiddete başvurarak, bazen de şiddet tehdidiyle sürdürülüyordu. Nitekim, 11 Mayıs 1958 tarihli TMT bildirisinde, şu tehditler yer alıyordu: "1) Milli çıkarlarımıza zarar verecek haince ve düşüncesizce bir tutumla TMT'de görev alanların adını açıklayıp, ihbar edenlerle, TMT aleyhine konuşan ve davrananlara karşı gerekli önlemler alınacaktır. a) Toplumumuz, Rumlarla ticari ilişki kurmaktan kaçınma konusundaki kararı ulusal titizlik ve büyük bir alaka gösterip kabul etmiştir. Özel timler tarafından başlatılan denetimler daha titizlikle uygulanacaktır. Hiç kimse bu denetimlerden muaf tutulmayacaktır. b) Rumlarla ilişkide bulunmak, Rumlara ait barmeyhane ve gece kulüplerine gitmek yasaklanmıştır. Özel timler bu gibi yerlere gidenleri izlemek üzere görev başındadır. c)Türk tüccarları ve işadamlarına ait olan dükkan isimleri, binalar ve emlaklar üzerindeki tabela ve ticari amblemler sadece Türkçe olarak yazılmalıdır."[89]

Kıbrıslı Rumlarla, büyük ölçüde, iç içe yaşayan Kıbrıslı Türkler, 'tahayyül Türk toplumu'na katılmaya zorlanıyordu. Taksim edilecek Kıbrıs'ın sınırları, önce zihinlerde ve giderek, gündelik yaşam içinde çizilmeye başlanmıştı. 'Zihinsel sınırlar'ın dışında kalanlara karşı şiddet kullanmaktan kaçınılmıyordu. Nitekim, 1958 yılında, 1 Mayıs'tan sonra, 'solcu Kıbrıslı Türk işçileri'ne karşı estirilen terör ve peş peşe işlenen cinayetler -TMT bu öldürme olaylarını üstüne almayı her zaman red-

88 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 129.

89 Aydın Akkurt, *a.g.e.*, s. 195.

detmiştir-, Rum sendikalara üye işçileri, topluca istifa etmek zorunda bırakacaktı. Bundan böyle Türk işçiler, sadece Türk sendikalarına üye olabilirdi. Türkten Türke kampanyasının uygulanması sırasında da, pek çok kimse şiddet kurbanı olmuştu. Yine bu dönemde, provokatif eylemler de gündeme gelmişti. 1958 yılında, Türk Enformasyon Bürosu'nda (Lefkoşa) patlayan bir bomba, toplumlar arası tansiyonun yükselmesi ve etnik gruplar arasında ilk kanlı çatışmaların başlamasına neden oldu. Denktaş, yıllar sonra (1984 yılında) bir İngiliz televizyonunun hazırladığı Kıbrıs belgeselinde, bombayı Rumların değil, Türklerin koyduğunu ve bunun, "tansiyonu yükseltmek ve Kıbrıslı Türkleri harekete geçirmek için" yapıldığını ifşa etti. Bu arada, sömürge yönetimi, TMT'nin kuruluşunu ta başından bildiği halde,- sömürge yönetimi TMT'nin kuruluş tarihini 29 Kasım 1957 olarak tespit etmişti- 23 Temmuz 1958 tarihine kadar TMT'yi yasadışı ilan etmekten kaçınmıştı.[90] 1959 yılının başında, Kıbrıs'ta bağımsız bir devlet kurulmasını öngören Zürih Anlaşması'nın imzalanmasına karşın, hem TMT'nin silahlanma ve eğitim faaliyetleri devam ediyor, hem de KTKF, eylemlerini aynı yoğunlukta sürdürüyordu. Özellikle KTKF'na bağlı bulunan Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı (KTGT), Kıbrıslı Türkler üzerinde Menderes'i çileden çıkartacak kadar aşırı baskı uygulamıştı. Menderes, bu örgütü 'faşist' olarak nitelendirmiş ve örgüt başkanı Celal Hordan'ı Türkiye'ye geri çağırmıştı.

Rauf Raif Denktaş, KTKF başkanlığından Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ayrıldı. 28 Ekim 1960 tarihinde yazdığı bir 'Veda' yazısında, "sesimizi Anavatana ve dünyaya duyurmak ve Kıbrıs Türklerinin davalarını savunmak başta gelen vazifemiz oldu. İcraatımızdan gücenen veya zararda olanlar olmuşsa, bunun 'ferd yok cemiyet vardır, hak yok, vazife vardır" prensibimize atfetsinler' diyerek, kendisine uzun yıllar kılavuzluk edecek olan çalışma anlayışını da sergilemiş oldu. Denktaş'ın dikkat çeken bir diğer özelliği de, yasadışı TMT'nin çalışmalarına verdiği 'tam destek' olmuştu. Nitekim, Kıbrıs'ta

90 Ahmet Gazioğlu, *Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik durum, 1958-1960*, CYRP, Kıbrıs, 2000, s. 32-35.

TMT'nin askeri liderliğini yapan ve 27 Mayıs yönetimi tarafından bu görevden alınan Yarbay Rıza Vuruşkan, Denktaş'a gönderdiği 4 Ekim 1960 tarihli veda mektubunda, "Hiçbir siyasi lider cemaatinin gizli teşkilatını sizin kadar anlayışla, inançla ve aşkla destekleyemezdi. (...) Bu unutulmaz fedakârlığınız üzerinde halefimin ve KIP Başkanlığının dikkatlerini çekmiş bulunuyorum. (...) Sağol, yiğit silah arkadaşım" diyordu.[91]

Karşı-milliyetçiliğin somut bir siyasi projeye dönüştüğü ve aksiyoner milliyetçi bir aşamaya girdiği 1950'li yılların sonunda, Taksim'in gerçekleşmesi için Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması gerektiğine inanılıyordu. Türkiye'nin buna hazır duruma geldiği veye getirildiği 1950'li yılların sonunda, Rauf Raif Denktaş, 'tepeden inme' bir şekilde siyasi yaşama katılmıştı. Yaklaşık olarak aynı tarihlerde, hem Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu başkanlığına getirilmiş hem de Özel Harp Dairesi'ne bağlı Türk Mukavemet Teşkilatı içinde en etkili Kıbrıslı Türk oluvermişti. Çünkü Özel Harp Dairesi, Denktaşı seçmişti. Bu tarihten itibaren Taksim, Denktaş için hem bir ideal hem kişisel iktidar anlamına geliyordu. Denktaş, soykütükçü milliyetçiliği tamamen benimsemiş, siyasi ideolojisinin temeline "soydaş Türklerin birliği"ni yerleştirmişti. Nitekim, göreve gelir gelmez, aslında pek de yeterli bulmadığı, Taksim'i gerçekleştirmek için, hem askeri, hem ideolojik, hem de politik olarak yoğun bir eylem dönemine girişmişti. 'Şahin politikacı' ününe de, bu dönemde kavuşmuştu. ABD Kıbrıs Elçiliği tarafından, bu döneme dair yapılan bir değerlendirmede, Rauf Raif Denktaş'tan şu cümlelerle söz edilir: "1958 yılında EOKA terörizmi, onu (Denktaş'ı kastediyor - N.K.) kendi isyanını başlatmaya, Rumların enosis çığırtkanlığına karşı, Kıbrıslı Türklerin Ya Taksim Ya Ölüm çığırtkanlığıyla karşılık vermesine itti. Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı olarak Denktaş, bir Kıbrıs Türk mini-garnizon devleti kurdu ve Kıbrıs Rum tarafında "baş terörist" olarak ün yaptı."[92]

---

91 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 163-165.

92 Rauf Denktash, I- The Man, Central Foreign Policy Files, Cyprus, 1969.

Milliyetçilik ve Şiddet İşçi Sınıfını Bölüyor

Kıbrıs Türk toplumunda kapitalizmin azgelişmişliği ve genel olarak 'zayıf modernite', yukarıda ele aldığımız kontra-milliyetçiliğin gelişiminde önemli bir faktör olmuştu. Helen milliyetçiliğinin tarihsel ve ideolojik nedenlerden ötürü tehdit olarak algılanmasının yanı sıra, eşitsiz gelişim sonucu ortaya çıkan Kıbrıslı Rumların üstünlüğü, Kıbrıs Türk seçkinlerini teşlaştırıyordu. Gerek 'Türkten Türke' kampanyaları, gerekse daha sonra, Kıbrıs devletinin kurulmasına karşın sürdürülen ayrılıkçı politikalar, şu ilkeyi doğrular niteliktedir: milliyetçilik çağında refahın eşitsiz dağılımı sonucu ve özellikle çoketnili toplumlarda 'zayıf sınıflar' aynı etnik kampta toplanmışlarsa, ayrılıkçı eğilimler mutlaka güçlenir. Gellner'in tanımlamasıyla, ortaya bir 'sınıf-ulus' durumu çıkar.[93] Diğer bir gözlem ise eşitsiz gelişime dayalı kapitalistleşme elitler arası çatışmayı derinleştirirken, modernleşmenin dinamiğinin işçi ve köylü sınıfını harekete geçirerek yakınlaştırmış olmasıdır. Bu yakınlaşmanın sadece "şiddet yoluyla ortadan kaldırıldığı"nı ileri sürmek, araçsal (enstrümantalist) bir yaklaşım olarak kalmaya mahkûmdur. Burada örgütlü şiddet kadar, milliyetçi ve karşı-milliyetçi formasyonlar da, işçi-köylü sınıfının "kendi elitleri"nin arkasından yürüyerek, 'ayrı ayrı kapılardan' kendi etnik toplumlarına katılmasını sağlamıştır. Bu süreçlere daha yakından bakalım.

20. yüzyılın başında Kıbrıs, geleneksel toplum yapısını geride bırakarak modernleşmeye ve kapitalistleşmeye başlamıştı. "Elektrik, demiryolu, otomobil, hastahane, müze gibi modern çağ uygarlığının yapıtları gelişmeye başlama halindeydi."[94] Osmanlı döneminde başlayan farklılaşma, İngiliz döneminde, daha da belirginleşerek devam etmişti. Müslüman Türklerin yukarı sınıf üyeleri ağırlıkla yönetimde görev almayı sürdürürken, Kıbrıs Rum kapitalistleşme güçleniyor ve genel olarak

---

93 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basis Blackwell Oxford, 1983, s. 121.

94 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 25.

kapitalistleşme, Kıbrıs Rum toplumunda öne çıkıyordu. 1858 yılında Rodos Adası'nda görev yapan İngiliz Konsolos Robert Cambell, Kıbrıs'la ilgili bir raporunda vasıflı işçi ve yapıcı, demirci gibi zanaatkârların büyük çoğunluğunun Rum olduğuna, Kıbrıslı Türklerin ise, örgü örme gibi önemsiz el işlerde çalıştıklarına değiniyordu.[95] 1901 yılında, meslek dağılımını gösteren rakamlar da iki toplum arasındaki kapitalistleşme farkını ortaya koyuyor: toplam 37 kayıtlı doktordan hiçbiri Türk değildi. 28 Rum ve diğer etnik gruplara ait 10 kimyacıya karşılık, Türk toplumunda sadece 1 kimyacı vardı. 42 Rum, 5 diğer ve 7 Türk avukat vardı. Buna karşılık polis örgütünde, 387 Hıristiyan'a karşılık 281 Müslüman görev yapıyordu.[96] Dönemin Türk basınında da Kıbrıslı Rumların kapitalistleşme sürecinde öne çıkmış olması, sık sık gündeme getiriliyordu. Örneğin, 1897 yılında, *Zaman* gazetesinde, iki toplum arasındaki modernleşme farkı, şu cümlelerle ifade ediliyordu: "Ahali-i İslâmiyemiz ticaret hususuna layıkıyla ehemmiyet vermediklerinden servetçe Rum vatandaşlarımızdan çok geri kalmışlardır. Cezíremizde ticaretten edinilen temettuat ve kazanç hemen umumiyetiyle Hıristiyanlara ait gibidir. Ticaret temettuatının ancak yüzde beşi İslâmlara geçip, geri kalan yüzde doksan beşi Hıristiyanlara geçmektedir."[97]

Toplumlararası, dolayısıyla elitlerarası uçurum, 20. yüzyıl boyunca giderek büyümüştü. Pantürkçü Kıbrıs Türkleri'nden Nevzat Karagil, Türkiye Başbakanı Şükrü Saracoğlu'na sunduğu 14 Haziran 1945 tarihli bir raporda, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rumlar karşısındaki durumunu şu sözlerle değerlendiriyor ve Türkiye'den yardım istiyordu: "Şimdi Kıbrıs'ta yaşayan Rum cemaatinin büyük çoğunluğu yüksek tahsil yapmıştır ve çok yazık ki, Kültür yönünden Türk cemaatinden daha ileri

---

95 Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus. During the Second Half of the Ninteenth Century*, Nicosia, 1996, s. 40.

96 Michael A. Attalides (der.), *Cyprus Reviewed*, Nicosia, 1977, s. 87.

97 Sabri Yetkin, "Türkçe Kıbrıs Basınında Milli İktisat-Milli Burjuvazi Yaratma Çabaları: İstibdat'tan Meşrutiyet'e", *Güzelyurt Tarih Buluşması (3-4 Nisan 2001), Bildiriler*, Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları Lefke, 2001, s. 75.

durumdadırlar. Kıbrıslı Rumların Avrupa'da okumuş ihtisas yapmış düzinelerce doktoru, hukukçusu, iktisatçısı ve mühendisi vardır. Bankaları, fabrikaları, yüzlerce tamirhaneleri, birçok kütüphaneleri, basımevleri, yüksek tirajlı gazeteleri, zengin şirket ve kooperatifleri vardır. (...) Üzülerek belirtmeliyim ki Türk Cemaatı, Rumlardan çok geride kalmıştır. Türklerin parmakla sayılacak kadar az münevveri yetersiz beş-on doktoru, üç-beş hukukçusu, sermayesiz bir bankası, çok az kalifiye işçisi vardır."[98] Kıbrıslı Rum ve Türk elitler arasında siyasi çatışmayı daha fazla derinleştiren kapitalist-eşitsiz-gelişme, Kıbrıs Türk ve Rum işçi-köylü sınıfında kaynaşma ve yakınlaşmaya yol açıyordu.

Kıbrıs Rum burjuvazisinin güçlenmesi, özellikle köylüler üzerinde hegemonya oluşturmasını kolaylaştırmıştı. Halkın dörtte üçünü oluşturan, küçük toprak sahibi köylüler, faizcilerden yüksek faizle para borçlanmak zorunda kalıyorlardı ve borçlarını ödeyemedikleri takdirde topraklarını faizcilere kaptırıyorlardı. Toprak büyük bir hızla faizci burjuvaların elinde toplanıyor, köylüler proleterleşiyordu. Tefeci bezirgân kesim, ekonomik denetimle birlikte, tam bir siyasi denetim de oluşturmuştu. Köylüler, faizci tüccarların istediği yönde oy kullanıyor ve siyasi yaşama patronaj ilişkileri hükmediyordu.[99] 1929 yılında, bir sömürge raporunda şu görüşlere yer veriliyordu: "Köylü oyunu, kredicisi kime isterse ona verir. Aksi halde, kredici, borçlu köylüye dava açar ve onu dilenmekle karşı karşıya bırakır."[100] Tefecilerin güçlenmesi sömürge yönetimini rahatsız ediyordu. Köylüleri, Helen milliyetçiliği doğrultusunda Enosis'e doğru yönlendiren bu kesimin gücünü kırmak için kooperatifçilik gibi, küçük üreticileri kısmen koruyacak çarelere başvuruldu. 1905 yılında oluşmaya başlayan kooperatiflerin ardından Kooperatifler Yasası (1914) çıkarıldı.

---

98 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 196-197.

99 Hubert Faustmann, Klientalismus in der griechisch-zypriotischen Volksgruppe während der britischen Kolonialherrschaft, in., Hrsg, Reinhard Stupperich und Heinz A. Richter, Thetis, Band4, Mannheim, 1997.

100 CO67/22714, 143277.

Köy kooperatifleri, giderek yayılmaya ve çeşitli köylerde kurulmaya başlandı. Bu kooperatifler tasarruf ve kredi imkânlarının yanı sıra, köylülerin tohum, suni gübre gibi ihtiyaçlarını da karşılıyordu. Ürünün pazarlanmasında da kolaylıklar sağlayan kooperatiflerin sayısı ve etkinliği artıkça, küçük üreticiler, faizcilerin ve büyük toprak sahipleri ile tefecilerin sömürü ve baskısından kısmen de olsa, kurtuluyordu. Faizciliğin yasaklanmasıyla tüccar, tefeci ve faizcilerin siyasi hegemonyası giderek zayıflıyordu. Sömürge yönetiminin reformlarına karşı, Kıbrıs Rum burjuvazisi milliyetçi kampanya ile yanıt veriyor ve halkı İngiliz yönetimine karşı çıkmaya çağrıyordu. Buna karşın, kooperatifler iyice yayılmış, her köyde bir tarım kooperatifinin kurulması gelenek haline gelmişti. Kıbrıslı Türkler ve Rumlar birlikte yaşadıkları köylerde, aynı kooperatif çatısı altında örgütleniyor ve Ada geneline yayılan ortak Çiftçi Birlikleri kuruyorlardı. 'Yukarıda' devam eden elitlerarası siyasi gerginlik ve Ada'nın geleceğine dair sürtüşmelere karşın, 'aşağıda' köylüler ortak çıkarlara dayalı işbirliği yapıyorlardı.

20. yüzyılın başında hızlanan kapitalistleşmeyle birlikte oluşan işçi sınıfı da giderek kendi örgütlerini kurmaya başlamıştı. İlk işçi sendikalar 1920'li yıllarda kurulurken, yine bu yıllarda, Kıbrıs ilk grevlere tanık olmuştu. 1926 yılında kurulan Kıbrıs Komünist Partisi (KKP), Kıbrıslı Rum ve Türk işçileri birlikte örgütlenmeye çağrıyordu. Yabancı yatırımların yoğunlaşmasıyla -özellikle maden işletmeciliğinde- hatırı sayılır sayıda işçi, oldukça ağır koşullarda çalışıyordu. Örneğin, 18 Mart 1925 tarihinde, bir maden ocağı kazasında 11 işçi yaşamını yitirmişti. 1930'lu yıllarda pek çok iş yerinde her iki etnik toplumdan işçilerin katılımıyla çeşitli grevler gerçekleştirilmişti. Kıbrıs Komünist Partisi üyelerinin ezici çoğunluğu Kıbrıslı Rum olmasına karşın, parti, Helen milliyetçiliği ve Enosis politikasına karşı çıkıyor ve işçi-köylü iktidarına dayalı tam bağımsız bir Kıbrıs Sovyetler Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve oluşmasını umduğu Sovyet Sosyalist Balkan Federasyonu'na katılmayı savunuyordu. Kıbrıslı Türk ve Rumların kapitalizm ve emperyalizme karşı ortak cephe kurmasında ısrarcı olan

parti, hem Ortodoks Kilisesi hem de sömürge yönetimi tarafından baskı altına alınmıştı. Örneğin 1926 yılında, Limasol'da gerçekleştirilen yapıcılar grevi, işçilerin "Helenler" ve "Komünistler" olarak bölünmesiyle başarısızlığa uğramıştı. Sömürge yönetimi, Ortodoks Kilisesi'ni komünistlere karşı kullanmaya çalışıyordu. Bu yüzden Kıbrıs Kilisesi'ni tam denetim altına almaktan kaçınıyor ve Kilise'ye belli ölçüler içinde özgürlük tanıyordu. Bu yaklaşımın temel gerekçesi ise, "Kilise her şeye rağmen anti-komünisttir ve bu bizim için bulunmaz bir cevherdir" şeklindeydi.

1920'li ve 30'lu yılların işçi mücadelelerinde Kıbrıslı Türkler aktif olarak yer almışlardı. Her ne kadar komünist partisine resmen üye olmamışlarsa da, o yıllarda verilen mücadele ve yapılan grevlere örgütlü olarak katılmışlardı. 1936 yılında 3000 işçinin katıldığı Karadağ maden grevini yönlendirmek üzere oluşturulan ve sömürge yönetimi tarafından bir haftalık hapis cezasına çarptırılan ortak komitenin 8 üyesinden 3'ü Türk'tü.[102] Sendikal mücadele 1930'lu yılları sonuna doğru iyice güçlenmişti. 1939 yılında işçi sendikaları federasyonu kurulması için girişim başlatılmış ve 1941 yılında, 7500 işçiyi temsilen bir araya gelen 194 işçi, ilk federasyon olan 'Kıbrıs Sendikalar Komitesi'ni kurmuşlardı. Örgüt, 1946 yılında Kıbrıs İşçi Federasyonu (PEO) adını almıştı. Aynı yıl (1941), büyük çoğunluğu yasa dışı Kıbrıs Komünist Partisi üyesi olan solcu önderler, 'Çalışan Halkın İlerici Partsi' adıyla AKEL'in kuruluşunu gerçekleştirmişlerdi. İşçi federasyonu, Kıbrıslı Türk işçileri de bünyesinde toplamıştı. Ayrı Türk sendikalarının henüz var olmadığı bu dönemde, işçi sınıfı ortak mücadele veriyor ve çeşitli eylemlerle, yaşam koşullarını iyileştirmenin yollarını arıyordu. Fakat, ortak sendikal mücadeleye karşın, ortak bir siyasal anlayış oluşmamıştı. İşçi federasyonu kurulur kurulmaz, AKEL örneğinde olduğu gibi, tavrını Enosis'ten yana belirlemişti ve bu tutumuyla işçi sınıfının ortak mücadelesini ta başından zorlaştırmıştı. Kıbrıs Sendikalar Komitesi genel sekrete-

---

101 Luka Kakulli, *I Aristera ke i Turkokiprii*, Lefkoşa, 1990, s. 23

ri Andreas Zartidis, 15 Ağustos 1944 tarihinde yazdığı bir makalede, 1941'den itibaren benimsenen Enosis politikasını şöyle savunuyordu: "Kıbrıs halkının büyük çoğunluğu Helen'dir ve bütün özellikleriyle Helen ulusunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir: a) Dil birliği. Kıbrıs halkı bütün Helenlerin konuştuğu dil olan Yunanca konuşmaktadır. b) Toprak birliği. Kıbrıs, Akdeniz'in doğusunda yer alan, Girit, Onikiadalar, Samos, Limnos gibi Yunan adalarından biridir. c) Yunan halkı ile, kimlik, örf-âdet birliğine dayalı ortak psikolojiye sahiptir. ç) Yunanistan'ın diğer bölgeleriyle-emperyalist engeller olmasa- ekonomik birlik kurma potansiyeline sahiptir. Kıbrıs, Yunanistan'la aynı ürünleri üretmektedir (bağ ürünleri, tütün, zeytin, mısır) ve Yunanistan'ın gelişmiş denizciliği sayesinde ulaşım sorunları çok rahat çözülebilir. (....) Halkların ulusal baskı altına alınmasına karşı ve ulusal kurtuluş için mücadele etmek, işçilerin görevidir. Kıbrıs işçileri örneğinde ise, Kıbrıs halkının ulusal kurtuluşu olan özgür Helenizmle birleşme (Enosis) için mücadele etmek işçilerin görevidir."[102] Daha önce, benzer argümanlarla (Stalin'in dört ilkeye dayalı ulus anlayışı) AKEL'in de Enosis'ten yana tavır aldığına değinmiştik. İşçi federasyonu, 24-25 Eylül 1944'te gerçekleştirdiği üçüncü kurultayında yukarıdaki görüşü resmen benimsemişti. Toplam 464 işçi temsilcisinin katıldığı kurultayda 9 Kıbrıslı Türk temsilci de hazır bulunmuştu. Kurultayda okunan faaliyet raporunda Kıbrıslı Türklerin yetersiz katılımının "azınlıkların proletaryasını örgütleme ve bilinçlendirme zaafından" kaynaklandığı vurgulanarak, bir biçimde 'öz eleştiri' yapılıyordu. Oysa, Kıbrıslı Türklerin Enosis politikasından ötürü temkinli davrandığı, hatta 1943 yılında ayrı örgütlenme girişimlerinin başlatıldığı biliniyordu. Nitekim işçi federasyonu genel sekreteri Andreas Zartidis, kurultayda yaptığı konuşmada, "belirlenen ulusal politikanın, gerici Türk burjuvazisinin elinde Türk işçilerini yanıltan bir koz olsa da, değişmeyeceğini" vurgulamıştı.[103]

AKEL ve solcu işçi federasyonunun Enosis politikasını be-

102 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 24/25.
103 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 26.

nimsemeleri ve bir dizi etkinlikle bu politikayı sürekli gündemde tutmuş olmaları, Kıbrıslı Türk işçileri zor durumda bırakıyordu. Her ne kadar AKEL ve işçi federasyonunun söylemi Kilise ve genel olarak Kıbrıs Rum sağından farklı olsa da - AKEL "Türk azınlığının ulusal demokratik haklarından sık sık söz ediyordu- Enosis, Kıbrıslı Türk işçiler açısından ortak bir politika olamazdı. Bunun yanı sıra, Kıbrıs Türk liderliği, sömürge yönetiminin de desteği ile, Enosis'e karşı daha yoğun bir mücadele başlatmıştı ve Kıbrıslı Türk işçilerin bu mücadelede yer alması isteniyordu. İlk ayrı Türk sendikası bu koşullar altında kurulacaktı. "Kardeş Ocağı"nın bir odasında gizli sayılacak bir toplantı yapıldı. Toplantıda Avukat Fadıl Niyazi Korkut bey, gazeteci M. Remzi Okan bey, Belediye Meclisi üyesi ve tüccardan Necmi Avkıran bey, tüccardan Hasan Fahri Uzman bey, ilkokul müdürlerinden M. Selahattin bey, Avukat M. Behattin bey ve dahaları da vardı. Karar kesindi ve Türk işçisini Rum işçisinden ayırmak gerekti."[104] O dönemin görgü tanıklarından Mapolar, kararın uygulanması için Hasan Ali Şaşmaz ve Abdullah Tahir'le görüşüldüğünü de anlatır. Kısa bir süre sonra, Hasan Ali Şaşmaz işçilerin karşısına geçerek şunları söylemişti: "Arkadaşlar! Bugünden itibaren yolumuz ayrılıyor. Rumlardan ayrı, kendimize özgü, bağımsız ve özgür bir Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Sendikası kuracağız. Artık buna zorunluyuz. Bizi bu zorunluğa iten kendimiz değilizdir. Bunu isteyen Kıbrıs Türk halkıdır. Onun sesine yanıt vermek zorundayız".[105]

Enosis politikası ile başlayan ayrışma, Kıbrıslı Türk seçkinlerin girişimiyle ayrılmaya dönüşüyor ve ayrılma, sömürge yönetiminin katkıları ile kurumlaşıyordu. Böylece, İşçi-köylü sınıfının birlikte yer aldığı çiftçi ve işçi örgütleri birbirinden ayrılmaya başlıyordu. Mapolar, sömürge yönetiminin tutumunu şöyle değerlendiriyordu: "İngilizler, tümüyle bu olaylara seyirciydiler. Çünkü böylé bir hareket onların istediği ve yıllardır özlemini çektiği ve fakat uygulayamadığı bir 'Parçala ve Idare Et' hareketiydi. Sömürge idaresi bu davranışa bir bakıma da destek oluyor,

104 Hikmet Asif Mapolar, *a.g.e.*, s. 321.
105 Hikmet Asif Mapolar, *a.g.e.*, s. 324.

fakat renk vermiyordu. Hasan Ali Şaşmazlara hükümet kapılarının göz kırpmalarının nedeni de ancak bundan kaynaklanıyordu. (...) Bu tutumda ve bu durumda, bir ortaklaşa iş çıkarı söz konusu idi. Bu gerçeği görenlerin ise sayıları pek çoktu."[106]

Ayrı sendikaların kurulması, diğer kurumlaşmalar gibi, Enosis'e karşı oluşturulan 'kutsal ittifak'ın bir eseriydi. Kıbrıslı Türk seçkinler ve sömürge yönetiminin oluşturduğu bu 'ittifak'ın etkin olması ise, Kıbrıslı Türkler arasında yaygın olan Enosis endişesinden kaynaklanıyordu. Nitekim, işçi federasyonunun faal üyelerinden Pantelis Varnavas, Kıbrıslı Türk işçiler arasında baş gösteren Enosis endişesinin ortak örgütlenme ve işbirliğini aksattığına şahsen tanık olduğunu anlatır. 1945 yılında, Kıbrıs Maden Şirketi'nde çalışan maden işçileri sendikası adına Lefke'de ayrı örgütlenmiş Türk sendikası üyeleriyle işbirliği yapmak için görüşmeye gittiklerinde, orada yaşanılanları Pantelis Varnavas şöyle anımsar: "Biz daha kahvelerimizi içmemiştik ki, Türk sendikası genel sekreteri (adını hatırlamıyorum) söz alarak bize şunları söyledi: 'Şirkete sunacağımız istekleri görüşmeye geldiniz ama bunları konuşmadan önce, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine karşı olduğunuzu açıklamanız gerekiyor'. Böyle bir yaklaşım beklemiyorduk. Zor durumda kalmıştık. (...) Biz, Enosis'e değinmeden, Türk sendikası sekreterini işçi sorunlarını görüşmeye ikna etmeye çalışıyorduk ama o ısrar ediyordu."[107] 1944 yılında, İngiliz Bakan Sir Parkinson'un Kıbrıs ziyareti esnasında Kıbrıslı Rum işçilerin Enosis istemiyle gösteri düzenlemeleri, Kıbrıslı Türk işçileri rahatsız etmiş ve pek çok işçinin üye olduğu 'Lefkoşa Tekstil ve Ayakkabı Sendikası'ndan 120 Kıbrıslı Türk ayrılmıştı. Sendika, yaptığı açıklamada, Kıbrıslı Türk işçilerin, "ulusal meselede ortaya çıkan anlaşmazlıktan ötürü ayrıldıkları ve ayrı sendika kurmaya yöneldikleri" ifade edilmişti.[108] Ayrı Türk sendikaların kurul-

---

106 Hikmet Afif Mapolar, *a.g.e.*, s. 326.

107 Panteli Varnavas, *Enas Metalorihos Thimate*, 2. baskı, Peos Yayınları, Lefkoşa, 1987, s. 48/49.

108 Panteli Varnavas, *Kini Ergatiki Agones Ellinikiprion ke Turkokiprion (Gegonata Mesa apo tin Istoria)*, Lefkoşa, 1997, s. 17.

masına karşın, hatırı sayılır oranda Kıbrıslı Türk işçi, 1946 yılında Kıbrıs İşçi Federasyonu (PEO) adını alan solcu işçi federasyonunda kalmaya devam etmişti. 1946 yılında gerçekleştirilen dördüncü kurultayda PEO'nun 17 kişilik yönetim kuruluna Mehmet Emin Hilmi adlı Kıbrıslı Türk de seçilmişti. Enosis, kalanların da kafalarında bir soru işareti olarak kalmaya devam etmişti. Nitekim, dördüncü kurultayda söz alan Cemal Mehmet isimli işçi, Kıbrıslı Türk işçilerin Enosis yüzünden ayrıldığını söyleyerek, kurultayı uyarmıştı. Aldığı yanıt şöyleydi: "Kıbrıs halkının çoğunluğu Helen'dir ve demokratik ilkeler çerçevesinde halkımızın ait olduğu ulusla birleşme hakkı vardır."[109]

Kıbrıslı Türk işçiler, 1942 yılından itibaren ayrı örgütlenmeye başladılar ve 1944 yılında, "Lefkoşa Türk İşçiler Birliği", 1945'te ise, çatı örgütü olarak, "Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Kurumu" (KTIBK) kuruldu. Ayrı örgütlenmeye karşın, işçilerin içinde bulunduğu ağır koşullar sendikalar arası işbirliğini kaçınılmaz kılıyordu. Ayrıca, Türk sendikalarının mali olanakları son derece sınırlıydı ve tek başına işçi hakları için mücadele etmeleri imkânsızdı. Bu sorunlarla birlikte, PEO'nun ısrarlı girişimleri de sonuç vermişti ve KTIBK ile PEO arasında, 8 Ocak 1948 tarihinde, işbirliği anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayla, işçi sınıfının yaşam koşullarını iyileştirmek için, iki taraf da, sıkı bir işbirliği yapmayı taahhüt ediyordu. Aynı yıl, Kıbrıs Maden Şirketi'nde gerçekleştirilen ve Kıbrıs tarihinin en büyük grevlerinden biri olan maden işçileri grevinde, KTIBK ve PEO, tam bir işbirliği sergilemişlerdi. 16 Aralık 1947'de Kıbrıs Maden Şirketi'nde çalışan 2000'den fazla işçi (700'ü Kıbrıslı Türktü) 8 saatlik iş günü, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, tatil hakkı, ek mesai ödeneği gibi, bir dizi talepte bulunmuşlar ve 13 Ocak 1948 tarihinde, greve başlamışlardı. Kıbrıs tarihinin en uzun grevi olan ve dört ay dört gün süren grev, 16 Mayıs 1948 tarihinde son bulmuştu. Sendikalar dışında, halkın da desteğini kazanan bu ortak işçi eyleminde, işçilerden 74'ü (17 Kıbrıslı Türk) hapse mahkûm edilmişti.

---

109 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 37/38.

1950'li yıllarda, her iki işçi kuruluşunda Kıbrıslı Türk üyelerin sayısında artış olmuştu. PEO, Kıbrıslı Türklere dönük politikasını yoğunlaştırarak Türk bürosu açmış ve Türkçe olarak da yayın yapmaya başlamıştı. 1954 yılında, toplam 18.085 üyesi bulunan PEO'nun 1700 Kıbrıslı Türk üyesi vardı. KTIBK'da ise 740 üye kayıtlıydı. Bu rakamlar, giderek KTIBK lehine değişiyordu. 1955 yılında, PEO'da 1400, KTIBK'da ise 2214, 1957 yılında ise, toplam 3244 örgütlü 5256 örgütsüz Kıbrıslı Türk işçiden, 1114'ü PEO'da, 1800'ü ise, KTIBK'da toplanmışlardı.[110] Rakamlardan da anlaşılacağı gibi, Kıbrıslı Türk işçi ve işçi önderlerine dönük terör eylemlerinden önce - bu eylemler 1958'de başlamıştı- Kıbrıslı Türk işçiler Türk sendikalarında yoğunlaşmaya başlamışlardı. Aynı yıllarda EOKA'nın Enosis için silahlı mücadele verdiği düşünülürse, bu olgu daha kolay anlaşılır. Enosis politikasının yanı sıra, Kıbrıs Rum toplumu içinde genel bir eğilim olan, Kıbrıslı Türkleri küçümseme, bir biçimde PEO içinde de sürdürülüyordu. 2-3 Nisan 1955 tarihinde gerçekleştirilen bir toplantıda, bizzat PEO yönetimi Kıbrıslı Rum işçilere şu çağrıyı yapmıştı: "Bizim görüşümüze göre, özellikle halledilmesi gereken bir şey vardır: Türk işçilere karşı hepimizin içinde olan küçümseme/aşağılama eğilimini derhal yok etmek. Türk işçilere, her işçiye baktığımız gibi bakalım, bize eşit, bizimle aynı haklara sahip. (...) Arkadaşlar, Türklere karşı davranışlarımıza dikkat edelim. Onları mahcup ediyoruz. Çoğu zaman, görüşlerine, örf ve âdetlerine saygı duymuyoruz. Bir toplantıda iki kişi konuşma yapmıştı. Biri Rum diğeri Türk, ikisi de bizim sendikamızın üyesi. Rum (metinde Romios sözcüğü kullanılıyor) konuşurken tam bir sessizlik ve düzen vardı. Bütün Rumlar ve Türkler dikkatle dinliyorlardı. Türk konuşmaya başlayınca, toplantıda bulunan Rum işçiler kendi aralarında konuşmaya, gürültü yapmaya, kahve siparişi vermeye, yerlerinden kalkmaya başladılar. Nedir bu? Öncelikle konuşmacıya hakarettir. İkinci olarak, Türk dinleyicilere karşı hakaret ve rahatsızlıktır. O top-

110 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 59.

lantıda konuşan Türk, bize, öylesine çok üzüldü ki konuşmasını yarıda keserek ayrılmayı düşündüğünü söyledi. Türk arkadaşlarımız ve meslektaşlarımıza karşı saygı göstermeli ve onları saymalıyız."[111]

İşçi-köylü sınıfı milliyetçi ve karşı-milliyetçi ideolojilere yenilmişti. AKEL ve PEO'nun işçi-köylü sınıfına hitap edebilecek ortak bir siyasal ideal sunmaması ve Helen milliyetçilerinin 'Enosis sadece Enosis' politikasını benimsemesi, bütün iyi niyet çabalarını mahkûm etmişti. Enosis politikası, AKEL tarafından benimsenince, özellikle işçi ve köylüler arasında varlığını hissettiren potansiyel Kıbrıs yurtseverliği, siyasallaşma şansı bulamadan yok olmuştu. Kıbrıslı Türklerin gözünde AKEL, bir Kıbrıs Rum partisiydi. Yunan Komünist Partisi'nden (KKE) üç Marksist, 1954 yılında yazdıkları bir makalede, bu gerçeği şöyle ifade etmişlerdi: "AKEL, Türk azınlığı siyasi ve örgütsel olarak saflarına katmayı beceremezse, Kıbrıs halkının öncü mücadele partisi olamayacaktır. Türk işçiler, Rumlara ve Akelcilere karşı şüpheyle bakmaktadırlar çünkü, Büyük-Yunanistan şovenizmine güvenmemektedirler. Ve öncü partinin, Türk azınlığa karşı ilgisizliği ve küçümseyici tavrı, bu şovenizmin ifadesinden başka bir şey değildir." Yunanlı üç Marksistin bu görüşlerine, AKEL Merkez Komitesi'nin siyasi ve teorik yayın organı *Demokrati*'de yer veren AKEL üyesi Pavlaki Yeorgiu, şu saptamayı da yapmıştı: "Partimiz, Türklere, sadece Rumların partisi olduğu, dolayısıyla amaçları ve mücadelelerinin de sadece Kıbrıslı Rumları ilgilendirdiği izlenimini vermektedir."[112]

1950'li yılların sonuna doğru, milliyetçi süreçlerin zayıflattığı işçi-köylü dayanışması, terör eylemleriyle iyice yok edildi. Solculara karşı ilk silahlı saldırı anti-komünist EOKA'dan gelmişti. 21Ocak 1958 tarihinde, EOKA, Mihali Petru ve İlia Tofari isimli iki Kıbrıslı Rum solcuyu öldürdü. Ardından Savva Meniku (taşlanarak) ve Yeorgiu Yasumi katledildiler. Daha sonra, EOKA, AKEL ve PEO üyelerine saldırmaya devam etti. EOKA'nın anti-komünist lideri Digenis kodlu Grivas, solcuları

111 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 63.
112 Luka Kakulli, *a.g.e.*, s. 32.

yok etmede kararlıydı ve bunun 'kutsal' bir görev olduğuna inanıyordu. Kıbrıslı Türk işçileri ise, 1958 yılı 1 Mayıs'ından sonra kurşunlara hedef oldular. 1 Mayıs kutlamalarına Kıbrıslı Rumlar birlikte katılan PEO üyesi işçiler, TMT'nin yayınladığı bir bildiriyle, PEO üyeliğinden istifaya çağrıldı ve bu çağrıyı cinayetler izledi. Önce, PEO Türk şubesi başkanı Ahmed Sadi Erkurt kurşunlandı. 22 Mayıs 1958'de silahlı saldırıya uğrayan Erkurt, ağır yaralı kurtulmuştu. 24 Mayıs'ta Fazıl Önder, 29 Mayıs'ta ise Ahmet Yahya öldürüldü. Cinayetler devam ederken, Kıbrıslı Türk işçiler gazetelere ilan vermek suretiyle, Rum sendikalarından istifa ettiklerini ve Kıbrıs Türk liderliğinin "yolunda yürüyeceklerini" açıklıyorlardı.

Post-kolonyal Kıbrıs Cumhuriyeti devleti kurulurken, Kıbrıs Rum ve Türk toplumları birbirini yadsıyan bağnaz, milliyetçi ideolojilerin kıskacındaydılar. EOKA ve TMT'nin militan kadroları, milliyetçi formasyonların 'etnik-konsensüs oluşturmada yetersiz kaldığı noktalarda devreye girerek, baskı ve şiddet yoluyla 'zorunlu-etnik-konsensüs' sağlıyorlardı. İki kutuplu milliyetçi bir ortamda, adeta Osmanlı Millet sistemi 'millileştirilerek' yeni kurulan devlet düzenine temel yapılmıştı. Kıbrıs devleti, yurttaşı olmayan bir devlet olarak doğuyordu.

Kıbrıs'ta Devlet ve Taksim

Çanların Taksim için çaldığı sanılan bir sırada, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, NATO'cu bir Soğuk Savaş uzlaşması sonucu, Enosis ve Taksim'i dışlayan 'bağımsız' Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kurmaya karar vermişlerdi. Ancak, Denktaş, Taksim tutkusundan vazgeçmek niyetinde değildi. Nitekim, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, KTKF başkanlığından ayrılırken yazdığı 'Veda' yazısında niyetini saklamaz: "Bütün bu mücadelenin neticesi olarak da Kıbrıs-Türkü, bayrağımızı milli bayrak diye tatmış oldu. Tanrı doğrunun ve çalışanın yardımcısıdır. Yolun nihayetinde değil başlangıcındayız."[113] An-

113 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 136.

cak, 'yolun devamı' hiç de kolay olmayacaktı. Türkiye'yi Kıbrıs konusuna angaje etmek olarak özetleyebileceğimiz 'ilk dönem', hem Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen aydınları tarafından benimsenmiş, hem de Ingiltere gibi bir gücün desteğini sağlamıştı. Yeni dönemde ise, Kıbrıs'a angaje olduğu kadar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü ve devlet birliğini koruyacağını imzasıyla taahhüt etmiş bir Türkiye vardı. Ayrıca, bu Soğuk Savaş uzlaşmasından, en azından başlangıçta, ABD ve NATO da memnun görünüyorlardı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Türkiye'de 27 Mayıs darbesi aynı döneme rastlamıştı. "Türkiye için o dönemde en istenmeyen şey Yunanistan ya da herhangi bir müttefik ile Türkiye'nin dış politikasında değişiklik mesajı verebilecek bir anlaşmazlığın çıkmasıydı. Bu nedenle Kıbrıs konusunda çok titiz davranılıyordu.[114] Bülent Ecevit'in, Kurucu Meclis'te Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada ileri sürdüğü görüşler, 27 Mayıs'ın Kıbrıs politikasına ışık tutmaktadır: "Nasıl Kıbrıs'ta Sulh ve sükunun idamesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk münasebetlerinin devamına bağlı ise, Türk-Yunan dostluğu da, Kıbrıs'taki huzur ve sükuna bağlıdır. Kıbrıs'ta bulunan soydaşlarımızın huzur ve sükun içinde yaşamlarını temin etmek, Türk-Yunan dostluğunun devamını sağlamak için bize düşen bir vazifedir."[115] O dönemde, Yunanistan'ın tutumu da Türkiye'nin tutumuyla benzerlik göstermekteydi. Yunanistan Başbakanı Karamanlis ile Dışişleri Bakanı Averof, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş anlaşmalarına sahip çıkarak, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmekten yana tavır takınmışlardı. Bu uzlaşmanın, Soğuk Savaş mantığına dayalı anti-komünizm temelinde yapıldığı açıktı. Nitekim, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan anlaşmaların arasında, o dönemde gizli tutulan, 'Gentliment Agreement' imzalanmıştı. Bu 'efendilik' anlaşmasının altında Menderes ve Karamanlis'in imzaları vardı ve iki ülke de, Kıbrıs'ta

---

114 Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 75.

115 Melek M. Fırat, *a.g.e.*, s. 75.

komünistlere karşı iki tarafın liderlerini desteklemeyi ve Kıbrıs'ın NATO'ya üye olmasını teşvik etmeyi taahhüt ediyorlardı.

Ne var ki, Yunanistan ile Türkiye'nin hükümet düzeyinde ortaya koydukları bu yaklaşım, Kıbrıs'ta Helen ve Türk milliyetçiliklerinin gölgesinde yetişen Kıbrıs Türk ve Rum liderleri tarafından benimsenmiyordu. Kıbrıs'taki milliyetçilerin Kıbrıs devletine 'itirazı' vardı ve onlar için Enosis ve Taksim, Kıbrıs devletine rağmen, temel amaç ve 'milli dava' olarak kalmıştı. Kıbrıs Rum liderliği 'sıradan bir azınlık' olarak gördüğü Kıbrıslı Türklerle siyasi eşitlik temelinde ortak bir devletin kurulmasını benimsemediği gibi, Enosis'in Kıbrıs anlaşmalarıyla yasaklanmasını da içine sindirememişti. Nitekim 'ulusun devlete karşı itirazı'nı, Makarios şu sözlerle ifade etmişti: "Bu anlaşmalarla bir devlet kurulmuştur, bir ulus değil". Denktaş, Makarios'un bu sözlerine yürekten katılıyordu: "'Kıbrıs'ta bir Kıbrıs milleti yoktur ve anlaşmalar bir millet yaratmış değildir, bir devlet meydana getirmiştir' diyen Makarios doğru söylemekteydi".[116] Gerçekten de Makarios ile Denktaş'ın 'ulus' anlayışı çok benziyordu. Onlara göre ulus, bir yurttaşlar toplumu değil bir 'soydaşlar' toplumuydu. Ulusu doğal bir olgu saydıkları etnik durumun ifadesi olarak algılıyor ve 'soydaşların' ulusal bünyeye, yani Anavatanlara katılımını, 'milli dava' olarak benimsiyorlardı. Hatta, bazı durumlarda Anavatan hükümetlerine rağmen... Bu organik ulus anlayışı, Kıbrıs devletinin küçümsenmesine yol açtığı kadar, işbirliği iradesinin oluşmasını da engelliyordu.

Kıbrıs Türk liderliği, Makarios'un Enosis beklentisi örneğinde olduğu gibi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmen ilan edildiği 16 Ağustos 1960 tarihinde, hâlâ Taksim beklentisi içindeydi ve bunun için, Türkiye'nin desteğini almayı umuyordu. Nitekim, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş anlaşmalarının imzalandığı 1959 yılında, TMT'nin çalışmalarında yavaşlama olmadığı gibi, 'Esas Gaye'den de vazgeçilmemişti. Bu konuda, Özel Harp Dairesi'nde görevli, TMT yetkililerinden Binbaşı İsmail Tansu'nun söyledikleri çok açıktır: "Kıbrıs'ta Türk-Rum ortak

---

116 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 402.

Cumhuriyeti'nin kurulması kararı bizim hızımızı kesmemişti. TC Hükûmetinin izlediği Kıbrıs politikası hangi yönde gelişirse gelişsin bizim şaşmaz hedefimiz; 340 yıl üzerinde bayrağımızı dalgalandırarak Türk Vatanı'nın bir parçası yaptığımız Kıbrıs Adası'nı kurtarmaktı. Buna şartlar elvermediği taktirde, hiç olmazsa Ada'nın yarısında Türk hâkimiyetini tesis edecek ve Kıbrıslı soydaşlarımızın sahibi bulundukları toprak üzerinde özgür ve bağımsız Türk devleti'nin kurulması sağlanacaktı."[117] Görüleceği gibi, TMT ve bağlı bulunduğu Özel Harp Dairesi, Türk hükümetlerinin Kıbrıs politikasından bağımsız olarak, kendi Kıbrıs politikalarını uygulamakta kararlıydılar. Kuşkusuz, TMT'li Denktaş'ın ve onunla birlikte, Kıbrıs Türk liderliğinin tutumu farklı değildi.

Denktaş, daha anlaşmaların hazırlık aşamasında bu anlaşmalardan hoşlanmadığını ortaya koymuştu. Dr. Küçük'ü de yanına alarak Türkiye basınına verdiği demeçlerle hükümeti sıkıştırmaya başlamıştı bile. Dışişleri Bakanı Zorlu'ya, anlaşmalarda dikkate alınması gereken noktaları içeren önerilerini sunduğu zaman, Zorlu, öfkeden çılgına dönmüş ve önerileri Denktaş'ın yüzüne fırlatarak, Denktaş'a ve onunla birlikte çalışan Suat Bilge'ye, "Siz ne sanıyorsunuz... Yunanistan da bir millettir, onun da bir şerefi vardır...Her iki milletin şerefini koruyacak bir anlaşma yapılacaktır...Bu kadar ağır şartları kimse kabul etmez ve ben de kabul ettiremem..."[118] Anlaşmaların imzalanmasından sonra da Denktaş, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne inanmamış ve Taksim doğrultusunda hazırlık yapılması gerektiğini savunmuştu. Anayasa görüşmelerinde Türk tarafını temsil eden Nihat Erim'e, "bu devlet nasıl olsa yürümeyecek ona göre davranalım" demişti.[119]

Ne var ki olaylar, Kıbrıs Türk liderliğinin umduğu gibi, Taksim doğrultusunda gelişmeyecekti. 16 Ağustos 1960'ta büyük

---

117 İsmail Tansu, *a.g.e.*, s. 244.

118 Erten Kasımoğlu, *Eski Günler Eski Defterler*, 1. Kitap-2. Baskı, Yorum Yayınları Lefkoşa, 1991, s. 69.

119 Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1975, s. 140.

bir heyecanla karşılanan TC Büyükelçisi Emin Dırvana ile gerçekleştirilen ilk resmi toplantıda, Denktaş ve çalışma arkadaşları büyük bir düş kırıklığına uğramışlardı. Denktaş, toplantıda "adanın bölünmesinin kaçınılmaz olduğu" yolunda bir değerlendirme yaparak, Büyükelçi'ye, "O gün geldiğinde ve Makarios anlaşmaları yıktığında, Büyükelçi olarak geldiğiniz Kıbrıs'tan Vali olarak ayrılmanızı temenni ediyoruz. (...) Bu benim samimi inancımdı. Taksim'i önlemek için razı olur göründükleri ortaklık Cumhuriyetini Enosis yapmak için yıktıkları taktirde, hal çaresi çift Enosis olmalıydı. Başka bir hal çaresi düşünmek mümkün değil."[120] Denktaş'ın sözleri biter bitmez, Kıbrıs Türk heyeti sert bir tepkiyle karşılaştı. Dirvana, Taksim doğrultusunda politika yapılmasına kesinlikle karşı çıktı ve hükümetinden aldığı "Türkiye, Kıbrıs'ta olay istemiyor. Denktaş ve arkadaşları Taksim'den yanadırlar. Onlara, fırsat verme!" talimatı uyarınca tavır takındı.[121] Rauf R. Denktaş, Dirvana'nın tepkisini şöyle anlatır: "Sözlerim Dirvana'yı kızdırmıştı. Yumruğunu masaya vurarak yüksek sesle "bana bakınız" dedi Kalemler, hokka etrafa yayılmıştı. Şaşakaldık. Dirvana gittikçe yükselen bir sesle "bu anlaşmalarda Türkiye'nin imzası vardır. Bunları yok etmek kimsenin haddi değildir. Bu anlaşmalar yaşayacaktır. Bunlara karşı gelenlerin vay haline' diyordu. (...) Güven beyanları ile ayrıldık. Asım Behçet bey koluma girdi. 'Aman Allah'ım... Şimdi boku yedik' dedi. Hepimiz de acı acı düşünmeye başladık."[122]

Gerçekten de, Kıbrıslı Türk ileri gelenlerin temel stratejisi, Kıbrıslı Rumların atacağı 'yanlış adımlardan' yararlanarak, Taksim'e ulaşmaktı. Eski Lefkoşa Serdarı Aydın Samioğlu, bir mektubunda bu stratejiyi şöyle dile getirmişti: "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle birlikte Rumlar, Enosis idealini canlı tutmaya koyulmuşlardı. TMT ileri gelenleri de buna karşıt olarak Taksim tezinin canlı olarak tutulmasını esas ilke olarak kabul etmekteydiler. Ve her olaydan istifade etmek

120 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 166.

121 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 166.

122 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 166-167.

TMT'nin normal görevi haline gelmişti."[123] "Her olaydan istifade etmek" ve Taksim'i gerçekleştirmek esasına dayalı Kıbrıs Türk politikası, Anayasa'nın uygulanması esnasında ortaya çıkabilecek olası pürüzleri bu amaç doğrultusunda kullanma eğilimi içindeydi. 1960'lı yıllarda Kıbrıs'ta, BM ordusunda görev yapan Richard A. Patricks, Kıbrıs Türk tarafının tutumunu şöyle özetler: "Eğer anayasanın işlemediği kanıtlanırsa, Kıbrıslı Rumların Enosis doğrultusundaki her hareketine, Kıbrıslı Türklerin kendi topraklarının Türkiye ile birleşmesi yolunda, aynı şiddette yürütülecek bir kampanyayla karşılık verilecektir."[124] Ne var ki, Kıbrıs Türk tarafının ve özellikle Denktaş'ın Kıbrıslı Rumların olası hatalarını 'Taksim Şimdi' anlayışıyla kullanmak, dönemin Ankara hükümeti tarafından desteklenmiyordu. 27 Mayıs hükümeti, daha önce belirtildiği gibi, daha temkinli bir Kıbrıs politikası benimsemişti. Kıbrıs'ta Türk Elçiliği'nde görev yapan Ercüment Yavuzalp, Ankara'nın tutumunu şöyle anlatır: "27 Mayıs ihtilalini yapanlar kendi aralarında bölünmüştü. Ankara'dan gelen talimatlarda Kıbrıs Anayasası'nın uygulama safhasında ortaya çıkabilecek pürüzleri ipi koparmadan sonuçlandırmamız isteniyordu. Türkiye'nin kendi iç sorunları giderilmeden dış politikada yeni bir krize meydan verilmemeliydi. Zaman zaman Ankara'ya çağrılan Emin Dirvana, bu tür sözleri doğrudan doğruya Cemal Gürsel'den dinlemişti."[125]

Büyükelçi Dirvana'nın, dolayısıyla Ankara hükümetinin tutumu ve Kıbrıs Türk liderliğinin siyasi programı arasında gözle görülür farklar vardı. Denktaş'a göre, Kıbrıs Cumhuriyeti zaten yaşamayacaktı (aslında yaşamamalıydı) ve bu yüzden Türkiye adaya müdahale ederek Taksim'i gerçekleştirmenin hazırlığı içinde olmalıydı. Kıbrıs Türk liderliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'nde siyasi ve toplumsal yaşama yaklaşımı, Tak-

---

123 Arif Hasan Tahsin, *a.g.e.*, s. 464.

124 A. Richard Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict, 1963-1974*, University of Waterloo, Kanada, 1976, s. 36.

125 Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınları Ankara, 1994, s. 23.

sim Projesine göre belirlenmişti. Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs devleti yurttaşları olmaları, ekonomik ve toplumsal alanı Kıbrıslı Rumlarla paylaşmaları, dolayısıyla, iki toplumun birlikte yaşayabileceği anlayışının kökleşmesi, liderliğin 'milli dava' olarak algıladığı Taksim Projesini, hatta gün gele, 'Türklüğün Kıbrıs'a hükmetmesi' anlayışını 'tehdit eden gelişmeler' olarak değerlendiriliyordu. Bu 'tehdit algılaması' sadece Kıbrıslı Rumların niyet ve tutumlarıyla ilgili değildi. Uzun ömürlü bir Kıbrıs devletinin, barış ortamının yaratılması durumunda, Kıbrıslı Türkleri 'Kıbrıs toplumu'na entegre edeceği ve bir biçimde, kapsayıcı bir 'Kıbrıs yurttaşlığı'nın güçlenmesiyle 'soy' temelli "milli dava"nın ortadan kalkacağından korkuluyordu. Denktaş, bu yöndeki görüşlerini TMT komutanı Yarbay Rıza Vuruşkan'a da bildirmiş olacak ki, Vuruşkan, Kıbrıs'taki görevinden ayrılırken Denktaş'a yazdığı veda mektubunda, "Cumhuriyetin doğuşuna rağmen Türk cemaatinin eksilmek şöyle dursun artan büyük bir tehlike karşısında bulunduğuna inanmanız, bence Türk cemaatinin hayat ve istikbalinin en kuvvetli teminatıdır" diyordu.[126] Bu anlayışla hareket eden Kıbrıslı Türk liderler, her koşulda Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rumlardan ayrı yaşaması gerektiğine inanıyor ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne rağmen, 'Türkten Türke Kampanyası' gibi ayrılıkçı politikaları sürdürmekte ısrar ediyorlardı.[127] Ancak, Emin Dirvana, bu konuda da Denktaş'a karşı çıkıyordu.[128]

Kıbrıs Türk liderliğini rahatsız eden bir diğer durum, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kökleşmesini savunan muhalif aydınlardan kaynaklanıyordu. Bunların başında, *Cumhuriyet* adlı haftalık gazeteyi çıkaran ve iki toplumun şovenizmden uzak, birlikte ve uyum içinde yaşamasını savunan, Muzaffer Gürkan ve Ayhan Hikmet ile Taksim politikasına açıkça karşı çıkan Ihsan Ali ve Komünist Partisi üyesi Derviş Ali Kavazoğlu gibi isimler geliyordu. Dirvana, Kavazoğlu hariç, bu aydınlarla ilişki kurmaktan kaçınmazdı. "Türk Büyükelçisi Dirvana, görevde kal-

126 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 163-164.

127 *Nacak*, 16 Ekim 1959.

128 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 127.

dığı 26 Eylül 1962 tarihine dek, Ankara'dan aldığı talimata uygun olarak Türklerle Rumlar arasındaki işbirliğini sağlamak ve Londra Antlaşmalarını yürütebilmek için zaman zaman Kıbrıs Türk liderliği ile çatışma içine girecek denli kişisel bir çaba içindeydi."[129]

Emin Dirvana'nın çabalarına karşın, 1960-62 yılları arasında, bombalı provokasyonlar ve siyasi cinayetler önlenemedi. 1962 yılında, Lefkoşa'da, Bayraktar Camii'nin bombalanması ve bunun bir Türk provokasyonu olduğunu ileri süren Ayhan Hikmet ile Muzaffer Gürkan'ın 1962 yılının 23 Nisan gecesi öldürülmeleri, Büyükelçi Dirvana'yı son derece öfkelendirmişti. Bu olaylar sonrasında, Dirvana-Denktaş gerilimi açık bir çatışmaya dönüştü. Hatta, Emin Dirvana, Türkiye'den çağrılacak bir araştırma komisyonunun olaylarla Denktaş ve Dr. Küçük'ün ilgisi olup olmadığını araştırmasını önerdi. Denktaş, bu konuda şöyle der: "Dirvana, Dr. Küçük'le beni makamına davet ederek 'Türkiye'den bir tahkik heyeti getirelim. Kapalı kapılar arkasında konu incelensin, suçlu bulunursanız sizi Türkiye'de ikamet ettiririz ve bu iş kapanır' demişti. Dr. Küçük öfkesinden, ben ise hayretimden dona kalmıştık."[130] Denktaş ile tam bir anlayış çatışmasına düşen Dirvana, Kıbrıs'taki görevinden 1962 yılının eylül ayında ayrılmak durumunda kalır. "17 Eylül'de (1962) Denktaş'ın bürosunda bir bomba patladı. Sadece maddi hasara yol açan bu olayın sonucu, Denktaş'la anlaşmazlığı ilk günden beri sürmekte olan, Türk toplumu bünyesine yerleştirilmeye çalışılan tehdit eylemlerine izin vermeyeceğini birçok kez açıklamış olan, Emin Dirvana'nın istifa ederek Ankara'ya dönmesi oldu."[131] Denktaş'ın Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkma amacında olduğuna inanan ve Denktaş'ı kastederek, "onun aklı fikri (...) lüzumlu, lüzumsuz mütemadiyen Rumlarla didişmekteydi" diyen Dirvana, Ada'dan ayrılırken bu inancını, Denktaş'ın yüzüne açıkladı.

---

129 Melek M. Fırat, *a.g.e.*, s. 74.

130 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 169.

131 Melek M. Fırat, *a.g.e.*, s. 120.

Rauf Denktaş'ın sözleriyle Dirvana, ayrılırken şunları söylemişti: "Ada'dan ayrılacağı sıralarda Dirvana şerefine bir yemek verilmişti. Dirvana'nın son sözleri şu olmuştu: Denktaş'ın kalbinde ne yattığını biliyorum. Fakat bu asla tahakkuk etmeyecektir. Kıbrıs Cumhuriyeti payidar olacaktır."[132]

Bu noktada Türkiye ile Yunanistan'ın tutumlarına değinmek yerinde olur. Enosis ve Taksim'i dışlayan ve yasaklayan bir uzlaşma sonucu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan memnun olmalarına karşın, Kıbrıs, iki ülke için hiçbir zaman bir dış politika konusu olmamış, hep bir 'milli dava' olarak kalmıştı. Dolayısıyla dikkatler, Kıbrıs devletine ve onun bağımsızlığına değil, o devlet çatısı altında yaşayan 'soydaşlara' çevrilmiş, Kıbrıs'ın devlet birliğinden çok, 'ulusal birliğe' önem verilmişti. Bu da, Kıbrıs'ta 'ulusal hayaller' peşinde koşan Kıbrıs Türk ve Rum liderlerini, zaman zaman Türk ve Yunan hükümetlerinin konjonktürel tutumlarına rağmen, destekleyen, hatta teşvik eden bir ortam yaratıyordu. Ayrıca, her iki ülkenin de 'demokrasi özürlü' olmasından ötürü, hükümetlerin denetleyemediği bazı güçler, Kıbrıs politikasına müdahale edebiliyorlardı. Ayrıca, Kıbrıs, iki ülkede de kamuoyuna mal olmuş bir sorundu. Dolayısıyla, Türk ve Yunan hükümetleri, bir yandan, 'derin devlet'in 'oldubitti'leri, diğer yandan, kamuoyu baskısıyla karşı karşıya gelebiliyorlardı.

1963 yılı sonunda, iki toplum arasında silahlı çatışmalar başladı. Makarios, Kıbrıs Anayasası'nda 13 maddelik bir değişiklik önerisi yapınca, hazırda bekletilen silahlar patlatıldı. Makarios, Zürih ve Londra anlaşmalarını tanımadığını açıklamış, Kıbrıslı Rumların selfdeterminasyon hakkını ileri sürerek Enosis'i gerçekleştirmeye yönelmişti. Dr. Küçük'le Rauf R. Denktaş ise, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri bir müdahalede bulunarak Ada'nın bölünmesi ve Taksim'in hayata geçirilmesi beklentisi içine girmişlerdi. Milliyetçi tutkular, siyasi ve hukuksal taahhütlerden daha güçlüydü. Ismet Inönü'nün sözleri, Kıbrıs Türk ve Rum liderlerin tutumunu iyi özetliyordu: "1959'da Kıbrıs meselesini halletmek isteyenler iyi niyetle üç taraflı

---

132 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 5.Cilt Boğaziçi Yayınları Istanbul, 1997, s. 372.

menfaati uzlaştırmak istemişlerdir. Buldukları sistem iki cemaat üzerine kurulmuş bir bağımsız Kıbrıs Devleti statüsüdür. Bütün güçlük, yeni kurulan devlet, iki cemaat üzerine oturmuş bir devlet prensibini benimsemedi. (....) Kıbrıs'ta yürüyen politika Yunan ve Türk münasebetlerini dikkate almayan ve hissi bir başarı peşinde olan politikalardır. Bu politika, Yunanlılar ve Türkler arasında dostluk ve anlaşma ve ittifak politikasının hangi zaruretlerden doğduğunu hiç kavramamış bir politikadır. (...) Kıbrıs politikacıları bütün bu temel hakikatları kendi pençelerine almışlar, kendi hisleri uğrunda düşüncesiz tehlikeye atmakta tereddüt etmiyorlar."[133]

1963/64 çatışmaları sürerken, Kıbrıs Rum tarafı, Kıbrıslı Türklere 'genişletilmiş azınlık hakları' öneriyordu. Kıbrıs Türk tarafı ise, 'uzlaşma olsun diye' Taksim değil de, 'coğrafi ayrılığa dayalı federal bir devlet' çözümünde ısrar ediyordu. Bu çözüm şekli, kuvvetler-dengesi kendi lehine dönen Rum tarafınca reddedildi. Türk Bakanlar'ı hükümetten çeken Kıbrıs Türk liderliği, Türkiye'nin askeri müdahalesine umut bağlamıştı ama olaylar, Türkiye'nin adaya müdahale etmeyeceğini açıkça göstermeye başlamıştı. Ada içinde, binlerce Kıbrıslı Türk, kâh Rum saldırıları karşısında, kâh Türk liderliğinin teşvikiyle göç etmiş, sefil duruma düşmüştü. Kıbrıs devleti, bütünüyle Kıbrıslı Rumların eline geçmişti. "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganı ile sokaklara döktürülmüş Kıbrıslı Türkler ölüyor ama Taksim gerçekleşmiyordu. Bu durumda, Denktaş ve Dr. Küçük Kıbrıs Türk toplumu nezdinde zor duruma düşmüş, inandırıcılıklarını yitirmeye başlamışlardı. Ayrıca, Kıbrıs Türk liderliği de, 'Denktaşçılar ve Doktorcular' olarak bölünmüş, iki grup arasında açık bir çatışma başlamıştı. Kıbrıs görüşmelerine katılmak üzere Ada'dan ayrılmış bulunan Denktaş'a, Dr Küçük, ağır ithamlarla yüklü mektuplar gönderiyor ve bu mektupların suretini de Türkiye Dışişlerine ulaştırıyordu.[134]

---

133 Nevzat Karagil (der. yay.), *Kıbrıs meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar*, Anıl Matbaası, Istanbul, 1964, s. 5-6.

134 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000, s. 191.

1964 yılı Kıbrıs Türk liderliği için şok yılı olmuştu. Hiçbir şey beklenildiği gibi gelişmemişti. En kötüsü, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi bir türlü gerçekleşmiyordu. Batı dünyasından da fazla bir şey beklenemezdi. Batı ittifakı için önemli olan, Türk-Yunan savaşını engellemekti. Kıbrıs çözümünün, Enosis, Taksim, Çifte-Enosis veya Bağımsızlık temelinde mi olacağı, Batı için ayrıntıydı. Çünkü, bu çözümlerin hiçbiri, Batı'nın çıkarlarını tehdit etmiyordu. Önemli olan Türk-Yunan savaşının önlenmesiydi. Kıbrıs Türk liderliğinin, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri bir müdahale yaparak Taksim'i gerçekleştirme politikası, Batı ittifakına göre, Türk-Yunan savaşına yol açacak, 'bir tür savaş kışkırtıcılığı' idi. Bu yüzden, Makarios'a karşı en küçük bir sempati beslemeyen Batı ittifakının desteği alınamadı. Nitekim, Denktaş, Washington'da Kıbrıs işlerine bakan bir Amerikalı hariciye memuru ile yaptığı bir görüşmede, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini gündeme getirince, "Sen bir harp kundakçısısın. Müdahale harp demektir" yanıtını almıştı.[135] Kıbrıs Türk liderliğinin içine düştüğü zor durumu, en iyi Denktaş'ın kendi sözleri anlatır: "Washington'dan New York'a uçarken bir durum değerlendirmesi yaptık. "Işimiz boruydu". Bu "hapı yuttuk" anlamına gelen bir deyimdi. Bir arkadaşımızın, yıllar öncesi, Koloni idaresinin Ingilizce imtihanında bu deyimi "our work is pipe" diye tercüme ettiğini hatırladık ve kendi halimize güldük. "Işimiz cidden boruydu!" Türkiye'nin müdahale yapamayacağı artık aşikâr olmuştu. Hazırlığı yoktu. Konjonktürü hazırlamamıştı."[136]

Bu arada, Kıbrıslı Rumlar, Denktaş'ın Kıbrıs'a girmesini yasakladılar ve Denktaş, çaresiz, Ankara'da yaşamaya başladı. Ankara'da yaşadığı süre içinde Türkiye'nin Kıbrıs politikasını yakından tanıma fırsatını buldu ve morali iyice bozuldu. Türkiye, Kıbrıs'a müdahale etmediği gibi, 1964'ten hemen sonra Yunanistan'la, aslında Enosis'i temel alan ve Türkiye'ye Kıbrıs'ta bir üs vermeyi öngören Acheson Planı çerçevesinde uzlaşmaya gidebileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Bu

135 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 277.
136 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 188.

durum, Denktaş'ı son derece rahatsız ediyordu. 1966 yılında, Ankara'da kendi parasıyla yayımladığı *12'ye 5 Kala* adlı kitap, öfke ve düşkırıklığıyla doluydu. Adından da anlaşılacağı gibi, Denktaş bu çalışmasında Kıbrıs'ın elden gitmesine 'beş kaldığını' ileri sürüyor ve bunun sorumlusu olarak Türkiye'yi gösteriyordu. Denktaş'a göre Türkiye, 'ulusal bir Kıbrıs politikası geliştirmediği' gibi, 'Kıbrıs'a askeri müdahale hazırlığı' da yapmamıştı. "Milli bir hedef güdülmemiştir. Hadiseler Türkiye'yi Kıbrıs meselesine itmiş ve esen rüzgâra göre yelken açan bir siyaset takip edilmiştir. Bu gün saat on ikiye yaklaşırken Türkiye'nin hâlâ belirli bir Kıbrıs siyaseti mevcut değildir"[137] Kitabın bir başka yerinde ise, Makarios'un Yunan hükümetlerine yaptığı eleştirileri andıran şu değerlendirme yer alıyor: "Kıbrıs Türkü'nün en büyük kuvveti anavatana kayıtsız şartsız bağlı olmasındadır. En büyük zaafı da anavatanı yönetenlere kayıtsız şartsız inanmış bulunmasındadır".[138] Dr. Küçük'ün düşkırıklığı, Denktaş'ınkinden daha az değildi. O da, Türkiye'nin Ada'ya asker göndermemesinden dert yanıyordu ve "gelmeyeceklerse söylesinler, cemaatimi alıp Avusturalya'ya kaçayım" diyerek hayıflanıyordu. Hatta, 1964 yılının mart ayında, Türkiye'ye gönderilen bir 'muhtıra'da, Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye yerleştirilmesinin istenmesi, İsmet İnönü'nün sert tepkisine yol açmıştı: "Göçü düşünmek suçtur."[139] İki lidere göre de, "Kıbrıs Türktür ve Türk Kalacaktır" siyasetinden daha tabii bir siyaset olamazdı ve Türkiye, bu siyaseti terk etmişti.[140] Ayrıca Denktaş'ın, "en son fedakârlık" veya "vatani fedakârlık" dediği Taksim tezini de Türkiye sonuna kadar savunamamıştı. "Bu en son fedakârlık"tan tavizler verilerek Zürih Anlaşması'na gidildi. Bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu."[141] 1963 olayla-

---

137 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 239.

138 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 239.

139 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 5.Cilt Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1997, s. 539.

140 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000, s. 240.

141 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 241.

rından sonra, Taksim için müdahale edilmediği gibi, Türk siyaseti "en son fedakârlığımız ayrı coğrafi zemine dayanan federal bir idaredir; Rumlar Enosis'e giderlerse biz buna ancak çift Enosis olduğu takdirde razı olabiliriz" şeklinde yeniden vazedildi.[142] Buna karşın Türkiye, 1965'te Acheson planı temelindeki çözüm arayışlarına olumlu yaklaşıyor ve coğrafi federasyon tezinden de uzaklaşabileceğinin sinyallerini veriyordu. "Bütün bu olup bitenlerden sonra yeni tavizler verilerek kırpılmış bir Zürih Anlaşması'na veyahut da bir çeşit Acheson planına mı gidilecektir?"[143]

Bir yanda, Dr. Küçük ile Denktaş arasında kızışan iktidar çekişmesi, diğer yanda, Kıbrıs'ta görev yapan Türk yetkililer arasında baş gösteren çelişkiler, tam bir karmaşaya yol açmıştı. Dışişleri Bakanlığı'na, dolayısıyla Türk hükümetine bağlı Türk Elçiliği, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı Alay Komutanlığı ve Özel Harp Dairesi'ne bağlı TMT, birbirlerine karşı tavır almışlardı. Aslında makamlar arasında görüş ayrılıkları, 27 Mayıs darbesi sonrasında ortaya çıkmıştı. Özel Harp Dairesi ve hükümetin Kıbrıs politikası örtüşmüyordu. Denktaş-Dirvana kavgasının temelinde yatan esas neden de buydu. Daha önce değinildiği gibi, Özel Harp Dairesi, hükümet politikalarından bağımsız olarak, 'Esas Gaye'ye doğru yol almakta kararlıyken, hükümet, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşatılmasından yana tavır takınmıştı. Denktaş, bu durumun yol açtığı belirsizliği şu sözlerle ifade eder:" Türkiye'yi temsil edenlerin bu yol ayrılıkları ve iç rekabetleri ta başlangıçta ortaya çıkmıştı. Bu nedenledir ki ne biz sesimizi Ankara'ya doğru dürüst duyurabilmiştik, ne de *Ankara'nın ne istediğini kesin şekilde anlayabilmiştik* (vurgu - N.K.)."[144] O dönemde olduğu gibi, şimdi yine, TMT, dolayısıyla Özel Harp Dairesi desteğini Denktaş'tan yana koyarken, Elçilik Dr. Küçük'ü destekliyordu.

Bu koşullar altında Ada'ya dönmeye karar veren Denktaş, Özel Harp Dairesi'nin bilgisi dahilinde ve Türk hükümetinin

142 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 241.

143 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 242.

144 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 346.

haberi olmadan, iki arkadaşı ile birlikte, Kıbrıs'a gizlice giriş yapmaya karar verdi. Ancak, Denktaş, bir yanlışlık sonucu önceden tasarlanan Larnaka'ya değil, Rumların yoğun olduğu Ay-Theodoros bölgesine çıktı. Kısa bir süre Rumların elinde tutuklu kaldıktan sonra, Ankara'nın çabalarıyla serbest bırakıldı. Kıbrıs'ta ikamet etmesine izin verilmediği için, yeniden Türkiye'ye gönderildi. 1967 yılının sonlarına doğru, Denktaş'ın serbest bırakılmasından bir hafta sonra, Kıbrıslı Rumlar, Grivas'ın komutanlığında Köfünye (Geçitkale) köyüne saldırdılar. Bu saldırıda, yirmiden fazla Kıbrıslı Türk öldürüldü. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararlılığı sonucunda, 'ateşkes' imzalandı ve Ada'da bulunan Yunan askerleri ile Grivas'ın, Kıbrıs'tan çıkması kabul edildi. 1968 yılında Denktaş, Makarios'un rızası ile Kıbrıs'a döndü ve aynı yıl, yeniden başlayan Kıbrıs görüşmelerinde Türk tarafını temsil etmeye başladı. Rum tarafının temsilcisi, Glafkos Kleridis'ti. Bu arada, 28 Aralık 1967 tarihinde, Geçici Türk Yönetimi kuruldu.

Kıbrıs Türk liderliği, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahale yapacağı inancını, artık iyice yitirmişti. Dr. Küçük, "arzumuz taksimdir, fakat olmuyor" diyor ve "cemaat arasında Türkiye'nin müdahale edebileceğine inanan kimse kalmadı"ğını ileri sürüyordu.[145] Denktaş da aynı görüşü paylaşıyordu: "Bizim için bu çıkmazdan kurtulmak sadece Türkiye'nin müdahalesine bağlıdır. (...) Bugünkü siyasi ortamda Türkiye bunu yapamaz."[146] Bu saptama, 'şahin' Denktaş'ın 'güvercinleşmesine' yol açmıştı. Denktaş'ın 'metamorphosis'sini ABD Kıbrıs Elçiliği, 18 Temmuz 1969 tarihinde hazırladığı bir raporunda şöyle değerlendirmişti: "Makarios'un affı ile bölünmüş Türk toplumuna geri dönen Denktaş'ın, düzenin sağlanmasında ve sivillerin yönetimde söz sahibi olmasında büyük katkıları oldu. Ankara'dan dönen Denktaş'la, Ankara'ya giden Denktaş, aynı adam değildi. Kanaatimizce, Türkiye'nin şiddete dayalı bir çözüm arayışında olmadığının ve böylesi bir şiddetin, hem Türklere

---

145 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 5.Cilt Boğaziçi Yayınları Istanbul, 1997, s. 541-542.

146 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 508.

hem de Kıbrıslı Rumlara yıkım getireceğinin anlaşılması, fanatizmini törpülemiştir. Kuşkusuz, bu değişiminde, tutukluluğu sırasında Rumların kendisine gösterdiği insanca yaklaşımın da, büyük rolü olmuştur."[147]

Denktaş'ın Ankara ile uyumlu, pragmatist bir politika izlediği bu dönem, aynı zamanda iktidara yürüdüğü ve Dr. Küçük'ün yerine Cumhurbaşkan Vekili olmaya karar verdiği dönemdi. Nitekim toplumun çeşitli kesimlerine yönelik açılımları ve bu 'yumuşak inişe' paralel olarak, Dr. Küçük'ü soyutlama politikasına yönelmiş ve yönetim kademelerine kendi yandaşlarını yerleştirmişti. ABD Kıbrıs Elçiliği, 25 Ağustos 1969 tarihinde yaptığı değerlendirmede, "Denktaş'ın Dr. Küçük'ü bilinçli olarak soyutladığı" vurgulanmaktaydı. "Denktaş, dönüşünden beri kasıtlı olarak Dr. Küçük'ü siyaset üreten (policy-making) mekanizmadan soyutlamaya çalışmaktadır. Bu taktik, başarılı olmaktadır. Denktaş ile Küçük'ler arasında bağlar iyice incelmiştir. (...) Yönetimin aldığı önemli kararlarda Küçük'lerin dışlandığına dair kanıtlar vardır. (...) Denktaş, Dr. Küçük'ü soyutlarken, yönetim kadrolarını, eski mücadele arkadaşları ile doldurmaya yönelmiştir. (...) Osman Örek ve A. Midhat Berberoğlu gibi potansiyel siyasi rakiplerini, yasama işleriyle ilgilenen toplumlararası alt komiteye atamıştır. Rum heyetine Tassos Papadopulos'un başkanlık ettiği alt komitenin muhteşem veya süratle sonuçlara ulaşması imkânsızdır. Kısaca, Türk kesiminde Denktaş, oldukça popüler bir siyasi çar olarak, saltanat sürmektedir."[148] Bu arada, Dr. Küçük'ün TMT Komutanı 'Bayraktar' ile arasının açık olması, Denktaş'ın işini daha da kolaylaştırmaktaydı. Denktaş, liderlik yarışında, giderek Dr. Küçük'ün önüne geçiyordu. 1973 yılına gelindiğinde, 12 Mart rejiminin desteğiyle de, Denktaş liderlik koltuğuna oturmaya hazırlanıyordu. Türkiye'nin bütün desteği Denktaş'ın hizmetine sunulmuş, her şey, Dr. Küçük'ün 'hezimetine' işaret ediyordu. 1972 yılında adaya gelen yeni 'Bayraktar', Kıbrıs Türk top-

---

147 Rauf Denktash, Part I- The Man, Central Foreign Policy Files, Cyprus, 1969.

148 Rauf Denktash, Part II- The Man, Central Foreign Policy Files, Cyprus, 1969.

lumunun sivil ve siyasi işlerine müdahale ediyor ve Dr. Küçük'e karşı açık açık tavır alıyordu. Hatta işi, Dr. Küçük'ün oğlunu tutuklamaya kadar ileri götüren Bayraktar'ı, Dr. Küçük, Türkiye'ye şikâyet etmekle tehdit ettiğinde, kolay hazmedemeyeceği bir yanıt almıştı. "Türk hükümeti artık Dr. Küçük'ü desteklemiyordu ve 1973 yılının şubat ayında yapılacak Cumhurbaşkan Vekilliği seçimlerinde, liderlikte değişim istiyor"du. 30 Eylül 1972 tarihli, ABD Kıbrıs Elçiliği Raporu'nda yer alan bu bilgilerin yanı sıra, "Dr. Küçük'ün seçime katılmak istediği ancak tek endişesinin, seçim kampanyasında askerin takınacağı tavır olduğu" belirtilmektedir.[149] Kuşkusuz, Dr. Küçük, bu endişesinde haksız değildi. Çünkü askerler, Mithat Berberoğlu gibi, onun da seçime katılmasına karşıydılar ve bunun için 'gerekli önlemleri' almaktan kaçınmayacaklardı. Sonunda, 1973 Seçimleri'ne Denktaş, tek aday olarak katıldı ve Ankara'nın isteği, onayı ve baskısıyla, Dr. Küçük'ün yerine Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Muavinliği'ne seçildi. Böylece, yılların de-fakto 'Tek Adamı', resmen de, 'Tek Adam' oluverdi. Taksim umudunu 'başka bir bahara' erteleyen Denktaş, bir yandan, Türkiye'nin isteği doğrultusunda, 'üniter devlet içinde yerel özerkliğe dayalı azınlık hakları' müzakere ediyor, diğer yandan da, Makarios'un, bu tür önerileri reddetmesine dua ediyordu. "Ben açıkça, *ya Makarios bu önerileri kabul ederse ne yapacağız?* diye endişeleniyordum (vurgu orjinal)."[150] Makarios'un katı tutumu Denktaş'ı rahatlatıyordu. Yoksa, Denktaş'ın sözleriye, "mülayim davransaydı Türk tarafını tuşa" getirebilirdi.[151]

149 Denktash vs. Kuchuk vs. Bayraktar: A New Equation, Central Foreign Policy Files, Cyprus, 1970-73.

150 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları Istanbul, 2000, s. 361.

151 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 5.Cilt Boğaziçi Yayınları Istanbul, 1997, s. 555.

...Ve Taksim'e Gün Doğuyor

1974 yılına kadar, başta Denktaş olmak üzere, Kıbrıs Türk liderliği, özellikle yabancılara, "Taksim Enosis'le doğan ve Enosis'le batan bir yıldızdır" diyordu.[152] Oysa, 1974 yılında tam tersi olmuştu. Enosis batarken, Taksim 'yeniden doğuyordu'. Aşağıda, bu süreci ele alacağız.

1974 yılı, bütün Kıbrıslıların yaşamında bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Yunan Cuntası'nın 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a karşı gerçekleştirdiği darbe, bütün dengelerin değişmesine yol açan Türkiye'nin askeri müdahalesine zemin hazırlamıştı. 20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, Kıbrıs'a askeri bir harekât düzenleyerek, Ada'nın coğrafi bölünmesini sağladı. Kıbrıslı Rumların Kıbrıs'ın kuzeyinden güneye doğru kovulması ve Kıbrıslı Türklerin Ada'nın güneyinden kuzeye geçmesiyle, Ada, demografik olarak da ikiye bölündü. Denktaş, 20 Temmuz sabahı yaptığı radyo konuşmasında şöyle diyordu: "Bu bir istila değildir. Kıbrıs'ın bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini yeniden tesis etmek için girişilen ve sadece bu gayeye matuf sınırlı bir polis harekâtıdır. (...) Hepimizin vazifesi, bu harekâtı hedefinden saptırmamak, kan akmasını önlemek, bir an evvel Kıbrıs'a barış getirmektir. (...) Zafer, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin savunucusu, Tüm Kıbrıslılarındır."[153] Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ise, 17 Ağustos 1974 tarihinde, "coğrafi esasa dayanan iki muhtar idareden kurulu federal Kıbrıs devletinin temelinin fiilen atılmış olduğunu" söylüyordu.[154] Ne var ki, Denktaş'ın sözleri ortalığı yatıştırmaktan öte bir anlam ifade etmiyordu, çünkü kendisi, daha askeri harekât tamamlanır tamamlanmaz, coğrafi ve demografik bölünmeyi, siyasi bölünmeyle derinleştirmeye yönelmişti. Ecevit ise, 'Çıkarma başarısı'nı, seçim başarısına dönüştürme hevesiyle istifa etmişti.

---

152 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 752.

153 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000, s. 388-389.

154 Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, Bayram Matbaacılık, İstanbul, 1999, s. 105.

1974 Askeri Müdahalesi'nden sonra, Türkiye'de ortaya çıkan iç politik konjonktür içinde Kıbrıs'ta kalıcı bir barışa yönelmek imkânsız hale gelmişti. Ecevit'in istifasından sonra, hükümet eden Milliyetçi Cephe ve Başbakan Demirel, "Kahraman Ecevit"in fethettiği toprakları "geri veren politikacı" olarak görülmek istemediğinden, Amerika'nın Silah Ambargosu'nu da göze alarak, 'taviz' vermemekte direniyordu. "Ben Türküm ve ambargo baskısı altında ödün vermem" diyordu.155 Bu sözler, elbette, iç politika kaygılarını aşmıyordu. Türk Hariciyesi'nde Kıbrıs Masası şefliği yapmış, emekli Büyükelçi Ecmel Barutçu şöyle der: "Ecevit hükümetinin istifasından sonra Kıbrıs sorununun çözümü daha da zor hale geldi. Ondan sonra kurulan hükümetlerin "Ecevit'in aldığını bunlar verdi" şeklinde Türk kamuoyunda uyanabilecek tepkilerin etkisinden kendilerini kurtarmaları mümkün değildi. Gelen hükümetler hep bunun etkisi altında kalmışlardır. Oysa ülkenin geleceği ve devletin yüksek çıkarları neyi gerektiriyorsa bunu düşünerek, sorunu kesin siyasi çözüme bağlayacak hükümeti bulup onu iş başına getirmek gerekirdi."[156] Bu konuyla ilgili ilginç bir değerlendirme de, Kıbrıs'ta askeri harekâtı yöneten General Bedrettin Demirel tarafından yapıldı. General Demirel'e göre, Türk tarafı askeri müdahaleden sonra çözüm yapmalıydı. Çünkü, zaman Türkiye aleyhine işliyordu. Ne var ki, politikacılar buna yanaşmıyordu. General Demirel şöyle diyordu: "Yıllardan beri dış politikada başarı gösteremeyen politikacılar, silahlı kuvvetlerimizin Kıbrıs başarısından sonra, içte ve dışta itibar gördükçe, kazip ve indi bir övgüye kapılmışlardı. Bekle-gör politikası, Kıbrıs sorununun Türkiye aleyhine gelişmesine meydan vermekte, sorunu daha uzun yıllar politik çıkmazlara itmekte ve sorumluluğu yalnız Silahlı Kuvvetlere yöneltmiş bulunmaktadır."[157]

---

155 Mehmet Ali Birand, *Diyet: Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Pazarlıklar, 1974-1979*, Milliyet Yayınları, 1979, s. 158.

156 Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, Yüzyıl Yayınları Ankara, 1999, s. 14.

157 Erbil Tuşalp, *Org. Demirel'in Anıları. Kıbrıs'a Nasıl Çıktık?*, *Cumhuriyet* gazetesi, Temmuz 1989.

Türkiye'de hüküm süren iç politika oyunları ve kararsızlıktan, Denktaş çok iyi faydalanıyor ve 'çözümsüzlük çözümdür' politikasıyla Taksim'in temellerini atıyordu. Ecmel Barutçu'nun saptadığı gibi, "Rauf Denktaş Kıbrıs'ta bayrağı açmış Konfederasyondan bahsetmeye başlamıştı bile".[158] Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi, Denktaş'ın ezelden beri benimsediği Konfederasyon tezi, yani, Kıbrıs'ta iki ayrı devlete dayalı Taksim, 1974 Müdahalesi'yle birlikte, Denktaş'ın gündemine yeniden girmişti ve bu amacına ulaşmak için Türkiye'deki iç politika kaygılarını ustalıkla kullanıyordu. Örneğin, 1975 yılında yapılan Viyana görüşmelerinde, 'taviz' vermemesinin en büyük nedeni, MC hükümetinin tavrıydı. Birand'ın sözleriyle, "Denktaş MC'nin durumunu görmüştü ve toprak konusunda hareketsizliği memnunlukla karşılamıştı".[159] Denktaş, *Milliyet* gazetesinden Sami Kohen'e: "Biz hiçbir toprak ödünü vermeyiz. Alışacaklar, zamanla bizim çıkışlarımıza alışacaklar. Daha çok şey kabul edecekler göreceksiniz."[160]

Türkiye'de Kıbrıs sorununun iç politika malzemesi olarak kullanılması, Denktaş'ın, manevra alanını genişletmesine yardımcı oluyordu. Işin başından beri Konfederasyon, dolayısıyla ayrı devlet peşinde olan Denktaş, Türkiye'nin 'milliyetçi' ortamından sonuna kadar yararlanarak, kendi çözüm anlayışını yaygınlaştırma fırsatı buluyordu. Özellikle, kendisine her zaman yakın hissettiği Türkeş'in ve Erbakan gibi Ada'nın tümü fethedilmediği için hayıflanan politikacıların 1974 sonrasında, hükümet ortağı olmaları, Denktaş'ın işini iyice kolaylaştırmıştı. Erbakan, 'Tül Federasyon tezi'ni 'keşfetmiş', şöyle diyordu: "Öyle bir anayasa olmalı ki, dışardan bakınca federasyon gibi görünmeli, ancak üzerindeki tül perdeyi kaldırıverince altından kesin olarak ayrılmış bir Kıbrıs çıkmalı."[161] Denktaş'ı, en iyi bu sözler ifade ediyordu. Nitekim, 1975 yılında, Kıbrıs Türk Federe Devlet'i ilan edilerek, iki devlete dayalı Taksim

158 Ecmel Barutçu, *a.g.e.*, s. 119.

159 Mehmet Ali Birand, *a.g.e.*, s. 159.

160 Mehmet Ali Birand, *a.g.e.*, s. 159.

161 Mehmet Ali Birand, *a.g.e.*, s. 302.

politikası doğrultusunda ilk adım atılmıştı. Aslında, Denktaş, daha o tarihte bağımsız bir Türk devleti ilan etmekten yanaydı ama bu konuda, henüz Türkiye'nin desteğini alamamıştı.

Bir yanda, ABD'nin Kıbrıs Çıkarması nedeni ile uyguladığı silah ambargosu, diğer yanda, uluslararası diplomatik girişim ve baskılar, Denktaş'ı, önce Makarios (1977) sonra da Kipriani ile (1979) 'iki toplumlu, iki bölgeli federasyon' tezine dayalı, iki Doruk Anlaşması imzalamaya itmişti ama, Denktaş, danışmanı Mümtaz Soysal ile birlikte, 'dünyaya federasyon diyeceğiz ama konfederasyonu savunacağız' politikasından asla sapmamıştı. Nitekim, 1977 yılında, Viyana'da yapılan Kıbrıs görüşmelerinde Türk tarafının sunduğu öneriler, konfederasyon tezine dayanıyordu. Görüşmeleri izleyen gazeteci Mehmet Ali Birand, Türk tarafının görüşünü şöyle değerlendiriyordu: "Türk önerileri aslında konfederasyonu içeriyordu. Karşılıklı iyi niyetli bir ilişkinin kurulması durumunda federasyona dönüşecek mekanizmalar getiriyor, ancak ilk dönemde ayrı ayrı çalışacak kendilerini ayrı ayrı yönetecek iki küçük devletçik yaratmayı öngörüyordu."[162]

Nihayet, 1983 yılında, Denktaş'ın siyasete adım attığı günden beri Türkçü hayallerini süsleyen ve 1974'ten itibaren üzerinde tutkuyla çalıştığı ayrı devlet ilan etme zamanı gelmişti. Basına yaptığı açıklamalarla ayrı devlet ilanını sık sık gündeme getirerek Türk hükümetini zorlamaya başlamıştı. Dönemin hükümet yetkilileri, yapılan açıklamalardan rahatsız oluyorlardı. Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, "Denktaş'ın son açıklamaları beklediğimiz açıklamalar değildir" derken, Savunma Bakanı Haluk Bayülken, "şu sırada birtakım sansasyonel ve heyecan yaratıcı beyanlar vermenin doğru olduğuna inanmıyoruz" diyerek rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı.[163] Ancak, Denktaş, çalışmalarına devam ediyordu. Yapılan hazırlıklar iki boyutluydu: 1) Türkiye'de uygun bir ortamın oluşmasını beklemek. 2) Federasyoncu Kıbrıs Türk muhalif-

---

162 Mehmet Ali Birand, *a.g.e.*, s. 386.

163 Meltem Onurkan Samani, *a.g.e.*, s. 112.

lerinin direncini kırmak için, muhalif partiler içinde 'hücre çalışması'nı tamamlamak. Denktaş, bu süreci şöyle özetler: "Önemli olan bu yola çıkmaktı. Yıllarca bu yolda değildik. Ama bu meramı anlatmak da güç oldu. Bu nedenle bu kararda olduğumuzu ve bunu yapmak istediğimizi ben kendi arkadaşlarıma söyledim. O inandığım arkadaşlarımın da siyasi partilerde inandıkları arkadaşları vardı. ... İşte onlar kanalıyla partilerde bir hücre çalışması yaptık.... Bu hücrelerden "tamamdır" cevabını alıp 'Bağımsızlığa gidelim' dendiği ve biz de bütün hazırlıklarımızı, hatta bildirilerimizi tamamladıktan sonra iş zamanlama meselesine kalmıştı...Zamanlama da şöyle yapılmıştı: Türkiye'de bir hükümet gidecek bir hükümet gelecek!..Giden bize ne dese etkisiz olacaktı... Gelen ise 'emrivakiyi' bulacak...Bundan daha iyi bir zamanlama olamazdı."[164] Gerçekten de, 15 Kasım 1983 tarihinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi ve yeni kurulan Özal hükümeti, bu "emrivaki" ile baş başa kaldı. Nitekim, Başbakan Özal, KKTC'nin ilanından duyduğu rahatsızlığı saklamıyordu ve bu konuda Büyükelçi Yavuzalp'a sitem etmişti. "Benimle yaptığı görüşmelerde, özellikle kararın zamanlamasından sık sık şikâyet ediyordu. Beni daha yeni tanımış olmasına rağmen, hemen her temasımızda yeni bir hükümetin iktidarı devralmak olduğu bir dönemde kendisinin bir olup bitti ile karşı karşıya bırakıldığından, kendisine danışılmak lüzumu duyulmadan alınmış olan böyle önemli bir kararın uluslararası planda yarattığı kaçınılmaz sorunların göğüslenmesi sorumluluğunun üzerine yıkılmış olduğundan duyduğu sıkıntıyı acı bir şekilde ifade ediyordu".[165] Türk hariyecisinin uyarılarıyla ayrı devlet ilanına tepkileri yumuşatmak için, bağımsızlık metnine birtakım ek maddeler konularak, 'federasyondan vazgeçilmediği' vurgulanmıştı. 'Emrivaki', sadece Türkiye hükümetine karşı değil, Kıbrıs Türk siyasi partilerine de yapılmıştı. Özellikle muhalif olanlara. Denktaş, ayrı devlet ilanından bir gece önce

---

164 Erten Kasımoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

165 Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınları Ankara, 1996, s. 230.

saraya çağırdığı parti yetkililerine, "şu andan itibaren Kuzey Kıbrıs'ta, bütün iç ve dış telefon bağlantılarının kesildiği, yarın sabah bağımsızlık ilan edileceğini" söylemişti. Sözlerinin sonunda, "ayrı devlet ilanından yana oy vermeyecek olanların, oluşacak yeni siyasi ortamda yer alamayacaklarını" hatırlatmayı da ihmal etmemişti.

Ayrı devlet ilanı yoğun tepkilerle karşılandı. Birleşmiş Milletler, bu girişimi uluslararası hukuka aykırı buluyor ve kararın geri alınmasını talep ediyordu. ABD kararı kınamıştı. Avrupa Topluluğu da tek yasal devlet olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'ni, dolayısıyla Kıbrıs Rum tarafını tanıdığını açıklamıştı. Nitekim, çok geçmeden, Türkiye'nin isteği üzerine Denktaş, yeniden görüşme masasına dönmek ve iki toplumlu, iki bölgeli federasyon temelinde görüşmeler yapmak zorunda kaldı. Hatta, ABD'nin, dönemin Cumhurbaşkanı Kenen Evren nezdinde yaptığı girişimler sonucunda, Denktaş, daha esnek davranmak durumunda kalmış ve BM'nin 1985 yılındaki çözüm önerilerini ilke olarak kabul etmişti, daha doğrusu, kabul eder görünmüştü. Bu noktada yardımına, Rum tarafının tutumu yetişmişti. Kiprianu, BM'nin sunduğu anlaşma taslağını reddetmekle Denktaş'ı, şimdilik zor duruma düşmekten kurtarmıştı. Rum tarafında liberal eğilimli, pragmatist Vasiliu'nun iktidara gelmesi (1988) ve BM'nin, tarafların siyasi eşitliğini temel alan merkezi zayıf bir federal devlet önermesi -ki bu yaklaşım Türk tezine yakındı- Denktaş'ı, federasyon tezine karşı açıkça cephe almaya itmişti. Türkiye hükümetinden federasyon tezini terk edip resmen konfederasyon tezine sahip çıkmasını isteyen Denktaş, "bu böyle devam edemez" demeye başlamıştı ve takındığı katı tutumla, Gali Fikirler Dizi'sine istemeye istemeye 'evet' demek zorunda kalan Kıbrıs Rum tarafını rahatlattı. 1974'ten sonra, yerine göre, arkasına kamuoyu ve iç politika oyunlarına hevesli politikacıların da desteğini alarak Türkiye hükümetlerine "hayır" demeyi temel stratejisi haline getiren Denktaş, kendisinden sonra görev yapacak kimselerin de, Türkiye'ye 'hayır" demeye muktedir olmasının önemini vurguluyordu: "gerektiğinde hem Türkiye'yi gücendirmeyecek, gerek-

tiğinde Türkiye'ye 'bu olmaz diyecek'.[166] Denktaş şimdi, Türk hükümetine 'olmaz' diyor ve Gali Fikirler Dizisi'ni geri çeviriyordu. Bu tutumu, Kıbrıs Rum toplumunun anti-federasyoncularını sevindirirken, BM Genel Sekreteri Butros Gali, Denktaş'ı uzlaşmaz tutumundan ötürü resmen kınıyordu. Cengiz Çandar'ın değerlendirmesiyle, "Kıbrıs politikasında, Rauf Denktaş'ın klasik "çözümsüzlük" ve "zaman içinde tıpkı Hatay benzeri, Kuzey Kıbrıs'ı Türkiye'ye ilhak ettirecek diplomasisine teslim olunmuş, Kıbrıs'ta Federasyon" tezinden uzaklaşmayı ifade eden bir yola sapılmıştı."[167]

Denktaş, 'federasyon görüşmeleri'ne katılarak zamana oynamaya artık son vermenin ve 'Esas Gaye'yi dünya kamuoyuna açıklama sırasının geldiğine inanıyordu. 1994 yılında hazırladığı "Kıbrıs Meselesinde Vizyon" adlı çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerini 'Vizyon sahibi olmamakla' eleştiriyor ve bunun, kendisini zor durumda bıraktığını ileri sürüyordu. "TC ile aramızda vizyon birliği karmaşasından kaynaklanan bu zikzaklar yılların boşu boşuna geçmesine neden olmuş" diyordu.[168] Zaman zaman da istifa edebileceğinden söz ederek, Türkiye'den, görüşmelerin çerçevesini konfederasyon olarak değiştirmesini istiyordu. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti, Denktaş'ın ısrarını resmen kabul etti ve 1997 yılında, iki toplumlu iki bölgeli federasyon tezinden vazgeçilerek, iki devletlilik temelinde konfederasyon tezi, 'yeni' Kıbrıs politikası olarak dünyaya duyuruldu. Denktaş'ın sözleri ile "1997'de TC Hükümeti nihayet gerçekçi bir vizyon ile sahaya indi."[169] Bundan sonra ortaya konan Türk önerileri, iki egemen devlet arasında sınırlı işbirliğini öngören konfederasyon tezine dayandırıldı. Bunun gerçekleşmemesi halinde, Türkiye'ye ilhak politikasının gündeme getirileceği de sık sık dile getirildi. Aslında, izlenen politikanın 'Hatay politikası' olduğu, ortaya konan

---

166 *Yenidüzen*, 15 Ağustos 1991.

167 *Yenidüzen*, 5 Eylül 1994.

168 Rauf R. Denktaş, *Karkot Deresi* Istanbul, 1996, s. 3-4.

169 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları Istanbul, 2000, s. 397.

konfederasyon önerilerinin içeriğinden de anlaşılmaktadır. Kıbrıs için öngörülen konfederasyon modeli, Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etmeden önce, 1937 yılında, Hatay için önerdiği konfederasyon modeline çok benziyor. Fransız Mandası altında bulunan Suriye'nin, Lübnan, Suriye ve Hatay (İskenderun Sancağı) olmak üzere üç ayrı egemen devlete bölünmesini ve bu devletlerden oluşan bir konfederasyonun gerçekleştirilmesini savunan Türkiye, bu doğrultudaki önerilerini 11 Ocak 1937 tarihli bir belgeyle Fransa'ya sunmuştu. 'Konfederasyon Projesiyle İlgili Türk Önerisi' başlığı ve 'Sancak'la ilgili Fransız-Türk Anlaşması'na temel oluşturacak genel prensipler' alt başlığını taşıyan belgede benimsenen esaslar şöyle sıralanmıştı:

"I. Suriye, Lübnan ve Sancak, üç konfedere devlet oluşturur. II. Her devlet tam olarak ve bütünüyle egemendir ve Konfederasyon'un aşağıda belirtilen ortak işleri için devredilen yetkilerin dışında kalan bütün yetkilere sahiptirler:

A- Dış ilişkiler; bu diplomatik temsilcilik ve aktif pasif konsolosluk işlerini de kapsar.

B- Konfedere Devletler arasında gümrük birliği.

C- Para birliği.

III. Konfederasyon'un yukarıda belirtilen ortak işleriyle ilgili harcamalar, konfedere devletler tarafından nüfus oranlarına göre karşılanır. IV. Konfederasyon'un merkezi, kararlaştırılacak olan bir şehirde olacaktır. V. Konfederasyon'un ortak işlerini gören yürütme erki, Konfedere Devletler'in parlamentoları tarafından ayrı ayrı seçilen, eşit sayıdaki delegeler tarafından oluşturulan bir Komite tarafından icra edilir. Komite, dış işlerini ilgilendiren ve uygulama esnasında devletlerden birinin yasama durumunda dağişiklik gerektiren bütün kararları oy birliğiyle alır. Diğer bütün kararlar için oy çoğunluğu yeterlidir. Komite'nin çıkardığı ve devletlerden birinde uygulanması öngörülen bütün yasalar, ilgili devletin parlamentosu tarafından onaylanmadıkça, geçerlilik kazanamaz. VI. Konfedere Devletler'in her biri diğerinde bulundurduğu bir yetkili tarafından temsil edilir. VII. Konfederasyon'u ilgilendiren anlaşmaları

kapsayan görüşmeler, yürütme Komitesi tarafından sürdürülür ve tamamlanır. Anlaşmalar her devletin parlamentosunda ayrı ayrı onaylanır. Doğal olarak, Konfederasyon'un oluştuğu tarihe kadar yapılan anlaşmalar, örneğin, Fransa-Suriye ve Fransa-Lübnan anlaşmaları, geçerliliğini korur. VIII. Diğer konfedere devletlerde olduğu gibi, Sancak da, sürekli olarak askersiz ve tarafsız olmalıdır. Mecburi askerlik uygulanamaz, askeri birlikler oluşturulamaz ve iç güvenlik bakımından gerekli olan silahlanma dışında silahlanmaya gidilemez. IX. Fransa-Türkiye arasında Sancak'la ilgili olarak yapılmış bulunan 1921, 1923 ve 1926 tarihli anlaşmaların yerine yeni bir anlaşma yapılmalı. Bu anlaşma, Konfederasyon'un oluşumu ve işleyişinin dışında, Sancak'ın toprak bütünlüğünün, her türlü iç ve dış tehdite karşı, ister dışardan ister diğer iki konfedere devletten kaynaklanmış olsun, Fransa ve Türkiye tarafından nasıl garanti edileceğine dair hükümler içermeli. X. Bu garanti, aynı zamanda, Sancak'ın tarafsızlığını ve anlaşmada belirlenen statüsünü de kapsamalı. XI. Türk-Fransız Anlaşması, ek bir protokolle, Türkiye'nin, 20 Ekim 1920 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın ek protokolünde yer alan İskenderun limanındaki özel hak ve imtiyazlarının aynen devam etmesini temin etmeli. XII. Devletin anayasasını onaylayacak olan Kurucu Meclis, Sancak'ın yurttaşları tarafından seçilmelidir. Bu meclis, vicdan ve kültür özgürlüğünü kabul edip açıklamak zorundadır. Aynı zamanda, kurulacak olan devletin cumhuriyet rejimine dayanması ve resmi dilinin Türkçe olması kabul edilmelidir. XIII. Sancak'ta ikamet eden ve yabancı uyruklu olmayan herkes, Sancak'ta doğan veya babası Sancak'ta doğanlar veya 20 Ekim 1921 tarihi itibarıyla Sancak'ta ikamet edenler, Sancak'ın yurttaşları sayılmalıdır. XIV. Sancak'ın anayasası, Fransa ve Türkiye hükümetleri onaylamadıkça değiştirilemez."[170]

Türkiye'nin 1937 yılında yaptığı yukarıdaki önerilerle, Denktaş ve Türkiye'nin Kıbrıs için ileri sürdüğü görüşler bü-

170 Michel Gilquin, *D'Antioch Au Hatay L'histoire oubliée du Sandjak d'Alexandrette*, L'Harmattan, Paris, 2000, s. 187-189.

yük ölçüde örtüşmektedir. Kıbrıs'ın "Milli dava" olarak kurgulandığı 1950'li yıllarda, hem Türkiye'de yaşayan, hem de Kıbrıs'ta faaliyet gösteren Türkçü/Pantürkçü gruplar tarafından "İkinci Hatay" olarak görüldüğü hatırlanırsa, sürdürülen Hatay politikasının köklerinin çok derinlerde yattığı kolayca anlaşılmaktadır. Denktaş'ın yaklaşımına kaynaklık eden temel esas, ayrı ve egemen devletlerin oluşması, karşılıklı mülkiyet iddialarının tasfiye edilmesi, aralarındaki ortak sınırın nihai olarak benimsenmesidir. İstenirse, iki devlet dış ilişkilerini eşit sayıda katılımla oluşan bir Komite tarafından yürütebilirler. Bunun gerçekleşmemesi halinde ve özellikle Rum tarafının Avrupa Birliği'ne alınması durumunda, Denktaş'a göre, Türkiye ile 'evrimsel ilhak' olarak adlandırabileceğimiz bütünleşme sürecine hız vermek kaçınılmazdır. Görülebileceği gibi, Kıbrıs politikası, 'ya konfederasyon ya ilhak' anlayışıyla sürdürülen Hatay politikasına dayanmaktadır.

Denktaş'ın siyasi yaşamının temel amacının Türkiye'yi ayrılıkçı Kıbrıs politikasına çekmek ve bu politikayı sonuna kadar sürdürmek olduğunu söylemek, abartma sayılmasa gerektir. Nitekim, kendisi bir mülakatta şöyle diyordu: "Türkiye'yi bu işe angaje edinceye kadar ne çektiğimizi biz biliriz".[171] 1997 yılında Türkiye, nihayet, Denktaş ile aynı siyaset ve 'vizyon' anlayışında buluştu. Buna karşın, Denktaş'ın 'siyasi huzura' erdiği söylenemez. Çünkü Türkiye, Kıbrıs'ta konfederasyon tezine, Avrupa Birliği'nin Lüksemburg-Zirvesi'nde (1997) Türkiye'yi üyeliğe aday ülke olarak kabul etmediği için, yani bir tepki sonucu olarak 'evet' demişti. Bu, aslında taktik bir açılımdı ve Kıbrıs sorununu Türkiye-AB ilişkilerinde bir koz olarak değerlendirmeye yönelikti. Nitekim, AB, 1999 yılının aralık ayında gerçekleştirdiği Helsinki-Zirvesi'nde Türkiye'yi üyeliğe aday olarak resmen kabul etti ve Türkiye'den, AB'ye üyelik süreci içinde, siyasi ve ekonomik reformların yanı sıra, Kıbrıs sorununun çözümüne de yardımcı olmasını beklediğini, açıkça ifade etti. Bir yanda, Türkiye'nin AB'ye üyelik süre-

171 *Yenidüzen*, 4 Ağustos 1991.

ci, diğer yanda, Kıbrıs Rum tarafının AB'nin ilk genişleme sürecinde üyeliğinin kesinleşmesi, iki devletli Taksim politikasını tehdit etmeye başladı. Denktaş, bu 'tehditleri', yerine göre ilhak tehdidi, bazen de ilhak siyasetiyle karşılamaya çalışıyor.

Kıbrıst'a Türk Miliyetçiliğine Karşı Kıbrıs-Merkezci Arayışlar

20. yüzyılın başından 1974'e kadar geçen süre içinde yükselerek gelişen Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliği, 1974'ten sonra 'tarihi misyonu'nu tamamlamaya yöneldi. Yukarıda ele aldığımız bu süreçte, 'Türk-Merkezci' milliyetçilik anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan politikalara karşı, 'Kıbrıstürk-Merkezci' ve 'Kıbrıs-Merkezci' tepkiler yükselmeye başladı. Bu tepkilerin, kültürel, siyasi, ekonomik olmak üzere, pek çok nedeni olmakla birlikte, 'Türk-Merkezci' milliyetçiliğin Kıbrıslı Türkleri ayrı siyasi-kültürel bir toplum olarak tanımaması, onları, 'Türk ulusu' içinde 'aynileştirmek' isteyerek özgül varlıklarını yadsınması kadar, siyasi iradelerinin anlamsız kılınması da, en başta gelen nedenler arasında yer almaktadır.

Kıbrıslı Türklerin ezici çoğunluğu, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini büyük bir coşkuyla karşılamıştı. Bu coşku, Kıbrıslı Rumlardan arda kalan ganimeti paylaşırken tam bir 'bayram sevinci'ne dönüşmüştü. Lüks binalar, evler, fabrikalar, oteller, birdenbire Kıbrıslı Türklerin olmuştu. 'Her şey birdenbire olmuştu'. 'Çocuklar gibi şen' Kıbrıslı Türkler, bir tombala torbasına ellerini sokuyor ve ellerine gelen numarayla, güzel Rum evlerine talip oluyorlardı. Köy meydanlarında toplanan erkekler, 'yeni evleri'nin güzelliğini anlatıyor, sırtlarına geçirdikleri Rum kıyafetlerini birbirlerine gösteriyor ve kimin ne kadar 'ganimet yediğini' konuşuyorlardı. Kadınlar karşılıklı ziyarete gidiyor ve 'kimin nesi var' diye, birbirlerinin yeni evlerini süzüyorlardı. Çocuklar sokaklarda, 'yeni kıyafetlerini' giymiş, 'yeni oyuncaklarıyla' oynuyorlardı. Her tarafa Türk bayrakları çekilirken, evlerin duvarlarından Rumların resimleri indiriliyordu. Bir kaos içinde gerçekleştirilen 'mülk paylaşımı', yeni

statükoyu, kısa sürede, herkese benimsetmişti. Ada, taksim olmuştu ve Rumlar bir daha Kıbrıs'ın kuzeyine dönmeyeceklerdi, dönmemeliydi. Bunu, ezici çoğunluk benimsemişti. 1974 öncesi, 'gettolarda' kıt kanat geçinen Kıbrıslı Türkler, şimdi zengin Kuzey Kıbrıs'ın yeni zenginleriydiler. Peş peşe kurulan siyasi partilerin en sevimli sloganı "Kanla Aldık Terle Yapacağız" biçimindeydi. Bu arada, Türkiye'den gelen 'soydaşlar' da, Kıbrıslı Türklerin yeni komşuları olarak Kuzey Kıbrıs'a yerleşmeye başlamışlardı. 1975 yılında, Kuzey Kıbrıs coğrafyasını millileştirmeye dönük ilk siyasi adım atılarak, Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) kurulmuştu. Millileştirmeye süratle devam edilerek, bütün Rumca isimler Türkçe olarak değiştirildi. Çıkarılan soyadı yasası gereğince, Kıbrıslı Türkler de kendilerine öz Türkçe yeni isimler seçmişlerdi. Kuzey Kıbrıs'ta her şey Türkleştiriliyordu ve insanlar buna coşkuyla katılıyordu. Bu coşkuya, 'intikam duygusu' kadar 'ganimet heyecanı' da refakat ediyordu.

Denktaş, KTFD'nin Cumhurbaşkanı seçilirken, onun önderliğinde kurulan Ulusal Birlik Partisi (UBP) de, ilk seçimlerde ezici bir üstünlük sağlayarak hükümet olmuştu. Yeni kurulan Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) ve 1974 öncesinden kalma Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP), muhalif partiler olarak siyasi yaşamda yerlerini almışlardı. Hükümet eden UBP, ganimet mülkün 'gerçek sahibi' olmuştu ve ganimet dağıtımını oya bağlamıştı. Oluşturulan patronaj sistemi içine çekilen Kıbrıslı Türklerin tatmin edilenleri hükümet partisine oy verirken, küskünler, muhalif partilere yöneliyorlardı. Bu arada, 1976 yılında, Türkiye ve Denktaş'ın isteği üzerine, KTFD parlamentosunda yer alan bütün partiler, Kıbrıs sorununa tek çözüm şeklinin, 'iki bölgeli, iki toplumlu federasyon' olduğuna oy birliğiyle karar vermişlerdi. Ancak, UBP, Denktaş'ın politikasına paralel olarak federal çözümden süratle uzaklaşınca, federasyon, muhalif partilerin savunduğu ve bu yüzden horlandıkları bir siyasi ilke olarak kalmıştı.

1974 sonrasının 'masalsı dünyası' yerini, yavaş yavaş, sorunlu bir dünyaya bırakıyordu. Ganimet denizi bitiyor ama üretim

ve yeterli istihdama bir türlü geçilemiyordu. Devlet dairelerinin memur potansiyeli iyice zorlanmıştı. Bazı dairelerde memurlar oturacak yer bulamıyordu. Iskân ve istihdam politikalarında muhalifler açık haksızlığa uğruyorlardı. Bu arada, Türkiye'den gelen 'soydaşlar'la 'birlik' sağlanamadı ve Kıbrıslı Türkler, giderek, 'Anavatan'la özdeşleşme' aşamasından, farklılıklarını keşfetmeye başladıkları, yeni bir aşamaya geçiyorlardı. Türkiye'den gelenler de Kıbrıs'taki 'soydaşları'nı, 'ulusal fantezile-ri'ndeki gibi bulmamışlardı. Konuştukları Türkçe'den kılık kıyafetlerine, kadınlarının 'serbestliği'nden 'dinsizlik'lerine kadar, 'Türk'e benzemeyen' bir sürü halleri vardı. Soyut 'soydaşlar birliği' yerini somut 'farklılığa' bırakıyordu. 'Kazanılan topraklara', kimin daha fazla 'kan akıttığı' yarışı içinde, yeni bir gerilimin tohumları ekiliyordu. Kuzey Kıbrıs'ı Türkleştirme programı çerçevesinde Türkiye'den aktarılan nüfus arttıkça, önyargılar da güçleniyor, karşılıklı stigmatizasyon* günlük yaşamın ayrılmaz parçası haline geliyordu. Her şey, geleceğin huzursuz toplumuna işaret ediyordu. Kuzey Kıbrıs millileştiriliyordu ama uluslararası bir özne olamıyor ve adeta Kıbrıs'ın kuzeyine sıkışıyordu. Yeni evler giderek eskiyor, yeşil bahçeler, yavaş yavaş kuruyordu. Gelecek belirsizdi ve uzun süreceği belliydi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı bu durumu sadece ağırlaştırmıştı. Bu koşullar altında başlayan göç, giderek hızlanıyordu. 'Anavatan' Kıbrıs'taydı ama Kıbrıslı Türklerin Londra'daki sayısı durmadan artıyordu. İşsizlik, partizanlık, gelecek endişesi, insanları göç yollarına düşürmüştü. Gidenlerin yerine Türkiye'den 'soydaşlar' gelmeye devam ediyordu. 'Taksim yıldızı' parladıkça, Kıbrıs Türk toplumu sönüyordu. Kıbrıslı Türklerin kaderini değiştirmek umuduyla muhalif partilere yönelmesi, sonuç getirmiyordu. Bir keresinde, hükümet etmeye hazırlanan muhalifleri Türkiye Dışişleri Bakanı Girne'de, bir restoranda ağırlamış ve onlara neden hükümet olamayacaklarını anlatmıştı. Kuzey Kıbrıs, dünyadan kopuk, Türkiye'ye her şeyi ile bağımlı bir coğrafyaydı ve bu bağımlılığın bir bedeli vardı.

(*) Stigmatizasyon: Her iki tarafın birbirini negatif özellikler atfederek damgalaması.

Türk milliyetçileri açısından 'amaç hasıl' olmuştu. Onlar, hem ideoloji hem de siyaset gereği statükonun koruyucularıydı. Ideolojileri soykütükçü bir ulus anlayışına dayanıyordu ve giden Kıbrıslı Türklerin ardından "gelen Türk giden Türk" diyebiliyorlardı. Siyasi 'iktidarları', bağımlılığa boyun eğmeyi gerektiriyordu ve bunu yapabilecek 'kapasiteleri' vardı. "Anavatan'a Şükranları"nı bildirmekten bir an bile geri kalmıyorlardı. Özne olmadıkları oranda, 'iktidar' olabiliyorlardı. Kıbrıs Türk toplumuna gelecek kuramayan Türk milliyetçileri, geçmişi yeniden kurmaya yöneldiler. Meçhul Asker anıtları, Şehitler Haftası, Barbarlık Müzesi, Katliamları Unutma kampanyaları, 20 Temmuz Şenlikleri, Şükran Günleri ve ilkel tarih kitaplarına dayalı eğitim sistemiyle, içinde nostalji olmayan bir 'geçmiş' yaratılmaya çalışıldı ve 'gelecek geçmişin hizmetine' sunuldu. Kıbrıslı Türkler, 'milliyetçi bir terbiyeye' sokularak yadsınıyor ve 'muhayyel bir cemaate' katılmaya davet ediliyorlardı. Onların 1974 öncesi, ne dilleri, ne kültürleri ne mekânları vardı. Hiçbir kimlik edinmemişlerdi. Güney Kıbrıs'ta ne denize girmişler, ne dağda yürümüşler, ne âşık olmuşlar ne de ev bark kurmuşlardı. Onlar 'şimdi' (1974'te) doğmuşlardı. Yine de onlara bir 'geçmiş' sunuluyordu. Içinde kendilerinin olmadığı bir geçmiş...

Soykütükçü Türk milliyetçiliğinin kurumlaşmasını sağlayan Denktaş ve bu ideolojinin en militan savunucusu Kıbrıs Türk sağı, Kıbrıs Türk etnikliğini Türk milliyetçiliğine eklemlerken, Kıbrıs Türk toplumunun zamansal ve mekânsal durumundan kaynaklanan aidiyetini yok sayıyor ve onu, biyo-genetik olarak tanımladıkları 'Ulus-Ana'nın 'yavrusu' sayıyorlardı. Kıbrıs Türk toplumunu inkâr etmeye varan bu yaklaşım, 'entelektüel bir yanılsama'dan çok, Taksim temelli siyasi tercihlere meşruiyet aramaktan kaynaklanıyordu. Denktaş, Ankara'da, bir konferansta, "Kıbrıslı Rumlarla birlikte bir Federal Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için mücadele verseniz, Kıbrıslı Türkler için daha iyi olmaz mı?" sorusuna verdiği yanıtta şöyle diyordu: "Ben bir Anadolu çocuğuyum. Her şeyimle Türküm ve köküm Orta Asya'dadır. Kültürümle, dilimle, tarihimle ve tüm benliğimle Türküm. Benim bir devletim ve anavatanım var. Kıbrıs

kültürüymüş, Kıbrıslı Türkmüş, Kıbrıslı Rummuş, Ortak Cumhuriyetmiş, hepsi boş laflar. Onların Yunanistan'ı bizim de Türkiyemiz varken, neden aynı cumhuriyet çatısı altında yaşayalım? (....) Bazıları yapay olarak Kıbrıslılar varmış, Kıbrıs Türkleri, Kıbrıs Rumları varmış, gibi kültür edebiyatı yapıyorlar. Kıbrıslı Türk de yoktur, Kıbrıslı Rum da, Kıbrıslı da yoktur. Sakın ola ki bizlere, "Kıbrıslı mısınız" diye de sormayın. Bu bir hakaret olarak algılanabilir ve yanlış anlamalar çıkabilir. Neden mi? Nedeni, Kıbrıs'ta yaşayan bir tek Kıbrıslı vardır, o da Kıbrıs eşeğidir."[172] Rauf R. Denktaş, siyasal tercihlerini 'doğal' saydığı Türk etnikliğinin 'doğal' bir ifadesi olarak ortaya koyuyordu: "Türküm. O halde Türk devleti içinde yer almalıyım. Kıbrıs devletine gerek yoktur. Çünkü Kıbrıslılar yoktur". Denktaş, etnik köken ile ulusal kimlik, ulusal kimlik ile siyaset arasında organik ve 'doğal' bir ilişki kurarak, sonuçta etnik-determinizm noktasına ulaşıyordu. Buna göre, etnik köken bakımından Türk olmak, Türk ulusuyla bütünleşmeyi gerektiriyordu. Burada etnik sıfatı, "soy", "kandaşlık", ya da "ortak dil" gibi 'doğal' ve 'süreklilik arz eden' kategoriler olarak kullanılıyor. Başka bir açıklamasında şu görüşlere yer veriyordu: "Türkiye ile, sürekli olarak 'biz' 'siz' kavgası yapılıyor... Ama, 'siz kim' 'biz kim' diye hiç sormuyoruz. Ayrılık var mı? Biz de Türkiye'den gelen insanlar değil miyiz? Kan, kültür aynı değil midir? Bu noktadan başlamayanların halet-i ruhiyelerini anlamakta çok güçlük çekmekteyim."[173] Görüleceği gibi, kan ve kültür birlikte ele alınıyor ve ırk-soy temelli bir ulus anlayışı sergileniyor. Burada söz konusu olan 'menşe birliği', 'soy birliği'dir; her Türk asıllı olan Türktür ve Türk olduğu için de Türk ulusunun organik bir parçasıdır. Oysa soy birliği (genetik ve soykütükçü ortaklık) ile etnik durum arasında özdeşlik yoktur. Etnisite dinamik, yani tarihsel bir kategoridir, kandaşlığın ve belirli kültürel özelliklerin tarihsel süreklilik içinde belirlediği toplulukları ifade eden standart bir kavram değildir.

---

172 *Ortam*, 13 Kasım 1995.

173 Erten Kasımoğlu, *a.g.e.*, s. 192.

Zamana ve mekâna bağlı olarak, etnikliğe temel olabilecek özelliklerden herhangi birinin ya da birkaçının öne çıkıp önem kazanmasıyla belirginleşen bir kültürel oluşumdur. Bu özelliği etnikliği bağlamsal (durumsal) kılmaktadır."[174] Etnisitenin (etnikliğin) 'doğal' değil 'durumsal' ve 'ilişkisel' olması, onun pek çok milliyetçinin sandığı gibi, 'değişmeyen öz' değil, tarihsel, dinamik bir olgu olduğunu ortaya koyuyor. "Yani etnik gruplar ve kimlikler toplumsal eylem ve etkileşim bağlamında sürekli bir 'inşa' ya da oluşum içerisindedirler."[175] Nitekim, Kıbrıs Türk toplumu, geleneksel dini kimlikten, etnik kimliğe tarihsel bir bağlam içinde geçmişti. Etnik kimliğin siyasallaşarak Türk milliyetçiliğinin yükselişi de 'durumsal' ve 'ilişkisel' olarak, Helen ulusçuluğuna tepki bağlamında gerçekleşmişti. Yine, 1974'ten sonra gelişmeye başlayan 'yeniden Kıbrıslılaşma' veya 'Kıbrıs Türkleri'nden Kıbrıslı Türklere geçiş, farklı bir tarihsel bağlamda, farklı tepkilerle gerçekleşiyordu.

Denktaş'ın soykütükçü ulus anlayışında, Kıbrıslı Türk etnikliğinin tarihsel dinamiğini, tarihin bir momentine hapsetmek istercesine, "Helen karşıtlığı" ve "Anavatan'la özdeşleşme" dışında tezahür eden her türlü duyarlılık, 'yozlaşma' olarak değerlendiriliyordu. Carl Schmitt'in 'dost-düşman' ayırımına dayalı kimlik ve politika anlayışı burada da görülmektedir. 'Düşman Helenler ve 'dost Anavatan' seçenekleri dışında bir alternatif yoktur. Denktaş, siyasi boyut bir yana, Kıbrıslı Türklerin folklor ve edebiyat alanında bile farklılıklarını sergilemelerini, 'Anavatan'dan koparan tehlikeli unsurlar' olarak algılamaktadır. Nitekim, Kıbrıs halk oyunları oynayan folklor ekiplerini bile uyararak, Türkiye'de oynanan 'milli oyunlar' oynamalarını isteyebiliyordu. Kıbrıslı Türkler etno-kültürel bir toplum değil, sadece 'Türk ulusu ideası'nın 'yansımaları' olarak vardı. Hatta, KKTC'nin kurulması bile, bu gerçeği değiştirmez. "KKTC diye bir millet yoktur" diyen Denktaş,

---

174 Suavi Aydın, "Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine", *Birikim*, Mart-Nisan, Sayı 71/72, Istanbul, 1995, s. 56.

175 Tayfun Atay, *Batıda Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kıbrısi Örneği*, Istanbul, 1996, s. 326.

"KKTC'nin Türkleriyiz. Türk olmakla gurur duyarız. Anavatan bizim de Anavatanımızdır, milletimizdir. Biz o milletin Kıbrıs'ta devlet kurmuş parçasıyız." Her şeyin 'kökensel bir kimlik' içinde eritildiği bir ortamda, farklılaşma, örgütlü yapıya karşı bir 'komplo' olarak değerlendiriliyor. Türk milliyetçiliği söyleminde Kıbrıs, ülke/yurt olarak anlamsız sayılıyor ve Kıbrıs'a ait, Kıbrıslı Türklere özgü her şey küçümseniyor. Kıbrıs, 'ülke' olarak anlamsızlaştırılırken, aynı zamanda, "Türklüğün Kalesi" olarak işlevselleştiriliyor ve Kıbrıslı Türklerin ayrı bir toplum olarak varlığı, bu işlevselleştirmeye meşruiyet kazandırmaya yaradığı oranda hatırlanıyor. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra, buna da gerek duyulmuyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, daha önce dar ve marjinal siyasal kadroların programında yer alan pantürkçü kültürel ve siyasal irredantist öğeler, bu kez, geniş ölçekli olarak yeniden sahneye çıktı. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden önce ve MHP'nin ve daha az olmak üzere diğer sağ partilerin sözcülüğünü yaptığı bu düşünce, çözülmeden sonra, yaygın bir eğilim haline geldi. Özünde milliyetçi olan bütün siyasi akımlar bu yeni hava içinde ve "Yeni Dünya Düzeni"nde "ego-şişmesine" uğradılar ve "Büyük Devlet" tutkusuna kapıldılar. Bu söylemin esasını Türk kavramı oluşturmaktaydı. "Önceleri, konjonktür gereği, Misak-ı Milli sınırlarına çekilen "Türklük", şimdi, en resmi ağızlardan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan sahaya genişletilmektedir. Öncelikle "Türki" ya da batı dillerindeki "Türci", "Türki Cumhuriyetler", "Türkiler" gibi ifadelere savaş açıldı. "Türkiye Türkleri ne kadar Türk ise Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bulunan Türkler de o kadar Türk" idiler. Türki, Turcic gibi tabirler diğer Türk topluluklarının Türklüklerini inkâr ve onları Türklükten koparmak üzere uydurulmuş sözler"di. Bu yüzden bu cumhuriyetlerden "Türk Cumhuriyetleri", halklardan söz ederken de "Azerbaycan Türkü, kazak Türkü, Özbek Türkü, Kırgız Türkü, Türkmen Türkü, Tatar Türkü" vs., ifadelerinin kullanılması gerekmektedir."[176]

---

176 Suavi Aydın, a.g.m., s. 71-72.

Bu dönemde Kıbrıslı Türklerin Kuzey Kıbrıs'a dair zaten cılız olan söz söyleme hakkı, iyiden iyiye yadsındı. En yetkili ağızlardan "Kuzey Kıbrıs'ın önemli olduğu ve Kıbrıs'ın geleceğiyle ilgili kararları 'oranın sakinleri' değil 'ulusun temsilcisi' Türkiye hükümetinin alabileceği" söylendi. Oysa Kıbrıslı Türkler 'ayrı bir ülkenin uyruğuydu' ve Türkiye hükümetinin oluşmasında oy kullanma hakları yoktu. Bu bir yana, kendi eğilimlerini ifade ettikleri siyasi tercihlerin de zerre kadar kıymeti harbiyesi yoktu. Örneğin, büyük çoğunluğun tercihi olan, Kıbrıs'ta çözüm ve AB üyeliği, Türkiye'nin tercihlerine bağlı olarak ya gerçekleşir ya da gerçekleşmezdi. 1996 yılında, Londra'da düzenlenen bir toplantıda Denktaş'ın danışmanı Mümtaz Soysal, Kıbrıslı Türk örgüt temsilcilerine şöyle diyecekti: "Avrupa Birliği size (Kıbrıslı Türklere) bir davette bulundu, gelin sizi AB'ye alalım diyorlar. Bu bir nimettir. Türkiye AB'ye girmek için yıllardır çırpınıyor, almıyorlar. Koskoca Türkiye bu nimetten faydalanamazken sizin önden girip daha üstün bir vasıfa sahip olmanıza müsaade eder mi sanıyorsunuz. Olmaz öyle şey. Siz gireceksiniz AB üyesi olacaksınız Türkiye dışarda kalacak. Ya kendi de girer ya da siz de girmezsiniz. Türkiye'nin rızası olmadan hiçbir şey yapamazlar. Toprak bizim, üzerindeki devlet bizim önemli olan da budur...Aranızda AB'ye girmek isteyen çok ama bunların isteği Türkiye'yi kararından caydıracak bir baskı unsuru olamaz. Toprak bizdedir, devlet bizimdir. Türkiye AB'ye girmeden Kuzeyi alamazlar. Güneyi alırlarsa bizde Kuzeyi bağlarız, biter."[177]

Bu siyasi, ekonomik, ideolojik ve kültürel ortamda, Kıbrıs'ta, Türk milliyetçiliğine karşı, geleceği Taksim projesi dışında arayan bir Kıbrıslıtürk hareketi gelişti. Bu hareketin temelinde yatan dürtü, yadsınmayı yadsımaktır. Farklılıkların kendiliğinden çatışmaya yol açmadığı, ancak, somut bağlamlarda ortaya çıkan anlaşmazlık ve çatışmaların kültürel bir boyut kazandığı düşünülürse, Kıbrıslı Türklerin farklılıklarını siyasallaştırmaya koyulmaları, Kıbrıs veya Kıbrıslıtürk-Merkezci

---

177 *Toplum Postası*, 27 Haziran, 1996.

yaklaşımların kimlik-hareketleri olarak ortaya çıkmaları, daha kolay anlaşılır. 1974'ten sonra 'Kıbrıs-Merkezci' yaklaşım kendini öncelikle şiirde göstermişti ve 'Anavatan Türkiye' yerine Kıbrıs, 'Anavatan' olarak 1974 sonrası şiirde yerini almıştı.[178] Siyasette ise, çeşitli akımlarda farklı biçimlerde boy gösteren, bazen Kıbrıslıtürk-Merkezci, bazen de Kıbrıs-Merkezci olarak ortaya çıkan yaklaşımlar, en somut ifadesini 41 örgütün oluşturduğu 'Bu Memleket Bizim' platformunda buldu. Federal çözüm ve AB üyeliğine 'evet' diyerek Taksim projesini karşısına alan bu hareket, Türk milliyetçiliğiyle karşı karşıya geldi. Kıbrıs-Merkezci arayışların önde gelen aydınlarından gazeteci-yazar Kutlu Adalı'nın, bir gece vakti, evinden alındıktan sonra Lefkoşa'nın orta yerinde vurularak öldürülmesi, Türk milliyetçiliğiyle Kıbrıs-Merkezci yaklaşımlar arasında süren gerginliği daha da derinleştirdi. Binlerce Kıbrıslı Türk'ün katıldığı cenaze töreninde, artık Kıbrıs-Merkezci arayışların sembolü haline gelen yasemin çiçeklerine ('Kıbrıslılığa') sahip çıkılarak, 'yaseminlerimi geri ver!' sloganları atıldı. 2000 yılında, Kıbrıs-Merkezci *Avrupa* gazetesi yazarlarının 'ajanlıkla' suçlanarak tutuklanmalarını protesto etmek üzere, Lefkoşa'nın 'İnönü Meydanı'nda toplanan binlerce Kıbrıslı Türk, 'Bu Memleket Bizim' sloganıyla 'irade gösterisi' yaptı.

Kıbrıslı Türkler arasında yükselen Kıbrıs-Merkezci arayışlar, daha önce Kıbrıs Rum toplumunda oluşan Kıbrıs-Merkezci arayışlardan önemli bir farklılık sergilemektedir. Özellikle, 1974 öncesinde Yunan Cuntası'nın tutumuna karşı yükselen Kıbrıs-Merkezci tavır, Helen milliyetçiliğinin Kıbrıslırum versiyonu olarak tezahür etmişti. Bu yönelişte, Kıbrıslı Türkleri içine alan ortak-yurt ve ortak-yurttaşlık gibi kavramlardan eser yoktu. Kıbrıs, bir Helen ülkesi olarak tahayyül edilmiş, ortak bir sosyal-siyasal-alan olarak kurgulanmamıştı. Kıbrıs-Merkezciliğinin Kıbrıslırum versiyonu, Kıbrıslı Türklerin varlığı ve iradesini gözetmek gibi, birlikte yaşamanın ayrılmaz öğelerine yer vermemişti. Kıbrıs-Merkezciliğinin Kıbrıslıtürk

178 Mehmet Yaşın, *a.g.e.*, s. 57-63.

versiyonu ise, Ada'nın bölünmesi ve Taksim politikasına karşı çıkarken, Kıbrıs'ı, Kıbrıslı Rum ve Türklerin 'ortak-yurdu' olarak kavramsallaştırarak, Kıbrıs tarihinde ilk kez, olası bir postnasyonal Kıbrıs yurtseverliğinin tohumlarını atmaktadır.

Taksim'in Günbatımı mı?

1974'ten sonra oluşturulan statükoyu değiştirmeye dönük bütün çabalar, bugüne kadar, sonuçsuz kaldı. Bir yanda, Kıbrıslı Türkler arasında yükselen postnasyonal Kıbrıs yurtseverliği, diğer yanda, Kıbrıs Rum tarafının AB'ye yönelmesi ve Yunanistan'ın yardımıyla üyelik yolunda hayli mesafe katetmiş olması yeni dinamiklerin oluşmasına yol açıyor. Her şeyden önce, Batı diplomasisi içinde çok küçük bir yer işgal eden 'Doğu Akdeniz'in uzak Ada'sı', birdenbire 'Avrupa' sorununa dönüştü. Avrupa Birliği'nin genişleme sürecini tehdit edebilecek bir sorun haline gelmesi ve Türkiye AB ilişkilerini çok yakından ilgilendiriyor olması, Batı'da unutulan Kıbrıs sorununun yeniden gündeme gelmesini sağladı. Kıbrıs sorunu, bir kez daha 'Batı'nın iç-sorunu' olarak boy gösteriyor. Tarih, adeta 'tekerrür ediyor'. Bir zamanlar, Kıbrıslı Rumların Yunanistan'la birleşme hareketi, Kıbrıs'ı Batı'nın sorunu haline getirmişti, şimdi, Kıbrıslı Rumların AB üyeliği, aynı sonuca yol açıyordu. O zamanlar Ada içinde Kıbrıslı Rumların konumu daha güçlüydü ama Türkiye'nin Batı içinde stratejik önemi bunu karşılıyordu. Şimdi, Türkiye'nin Ada içindeki konumu daha güçlüdür ama Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan'ın AB içinde üstünlüğü vardır. 1974 öncesi Kıbrıslı Rumların uyguladıkları 'çözümsüzlük çözümdür' politikasını 1974'ten sonra uygulamaya koyan ve Kıbrıs sorununu iki taraf arasında bir iç sorun olarak sergileyen Türk tarafı, AB'nin devreye girişiyle, Ada'nın statüsünü 'müzakereye açmak' zorunda kalıyor. Kıbrıs sorununun 'Avrupalaşması', Türk-AB ilişkilerinin 'Kıbrıslaşması'na yol açıyor.

Bu veriler ışığında oluşan yeni çerçeve içinde Kıbrıslı Türk federalistlerin Taksimci statükoculara karşı mücadelesi yeni bir boyut kazandı. Yıllarca, 'en Türkçü' Türk milliyetçilerinin

tekeline bırakılan ve Kıbrıslı Türk muhaliflerin mücadelesine kulak tıkayan Türkiye'nin çeşitli toplumsal güçleri, şimdi Kıbrıslı Türk muhalifleriyle 'kader birliği' içindedirler. Bu 'kader birliği' somut bir işbirliğine dönüşmese de -Türkiye'de 'Merkez'in 'Çevre'yi küçümsemesi genel bir eğilimdir- Kıbrıslı Türk federalistler, Türkiye'nin AB üyeliği gibi çok önemli bir konuda, Türkiye'de tercihini AB üyeliğinden yana yapanlarla çıkar birliği içindedirler ve bu durum onları soyutlanmışlıktan kısmen kurtardığı gibi, söylemlerini de 'meşrulaştırıyor'. Türkiye'de AB üyeliği eğilimi, niyetleri aşarak iradeye dönüştükçe, 'büyük tabu' olarak 'yasaklı' Kıbrıs sorunu da tartışmaya açılıyor ve tartışıldıkça 'Kıbrıs Duvarı' biraz daha sallanıyor. Duvar'ın bu yakasında da, diğer yakasında olduğu gibi, umudun adı Avrupa Birliği.

Taksimciler, bu gelişmeleri kaygıyla izliyor ve 'sonuna kadar' direnmekte kararlı görünüyorlar. Tıpkı Türkiye'de AB karşıtı milliyetçilerin direndiği gibi. Bütün umudunu Türkiye'deki AB karşıtlarına bağlayan Taksim'in 'yeminli militanı', kendisine en çok 'Akın Yılmaz' adını yakıştıran Rauf Denktaş, 'yılmamak' ve 'akın etmek'te ısrarlıdır. "Halkımızı AB havucu ile kandırmak için, İngiliz, Amerika, AB ve BM çevreleri faaliyette. Bunlara inanmış olan bir grup yazılı ve sözlü propagandalarını yoğunlaştırmışlar. (...) Ve KKTC'de AB leyhine, benim ve Türkiye'nin aleyhine yıllardır uğraşan üç beş soysuz, ekonomik krizden yararlanarak kendi siyasetlerini yaymak için uğraş veriyor. Türk basınında Kıbrıs Türklerini acımasızca eleştiren yazılar çıkıyor. Maksat Türkiye ile aramızdaki köprüleri atmak...Çare Anavatanla aramızdaki köprüleri güçlendirmek".[179] Kıbrıslı Türkler arasında artan çözüm ve AB üyeliği beklentisine karşı, 1950'li yıllarınkine benzer örgütlenmeleri gündeme getirmeye yönelen Denktaş, gelecek yerine, geçmişe doğru yol almaya devam ediyor. "Yeniden bir Kurumlar Federasyonu'na gerek var gibi geliyor bana. Halkı birleştirici, Atatürk'ü ve Türklüğü meşale bilecek olan bir gençlik yetiştiril-

179 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 319.

melidir. Bu da partiler üstü bir gayret, partiler üstü, her partiden gençleri bağrında toplayacak yeni bir kuruluş ister".[180] Denktaş, Taksim'e sıkı sıkıya sarılıyor ve 'Ulusal Halk Hareketi' gibi Kıbrıslı Türk federalistlere gözdağı vermeyi amaçlayan örgütlenmelere başvuruyor. Ancak, bu eğilimler Marx'ın tümcesini haklı çıkarır niteliktedir: Tarihte ilk kez trajedi olarak ortaya çıkan olaylar, tekrarlandıkları takdirde, komediye dönüşürler. Kuşkusuz, ille de böyle olması gerekmiyor. Trajedi tekrarlanabilir.

Aslında Denktaş, 'işlerin iyi gitmediğinin' farkındadır. "Ya biz içten çökersek! İçte, halka ümit verecek, refah temin eden, anavatana yürekten bağlı bir idare oldukça içte çözülme olmaz!" dedikten sonra bir parantez açarak şöyle devam ediyor: (Şimdi 2000 yılının Ekim ayındayız. Ekonomik kriz, halka güven vermiyor ve anavatanla diyalog eksikliği olan bir koalisyon hükümeti, beni hasta edecek kadar endişelendirmektedir.)[181] Ancak, 'endişe', Kıbrıs Türk toplumunda yükselen barış hareketi kadar, 'Anavatan'dan da kaynaklanmaktadır. Türkiye'de, AB sürecinin Kıbrıs'ta çözümü gerektirdiğine inanan toplumsal ve siyasal güçlerin ağırlığı artıyor. Buna karşı, bir zamanlar Kıbrıs sorununu Türkiye'nin gündemine getiren Türkçü milliyetçiler, milliyetçi Kemalistler ve Denktaş, tarihin bu yeni aşamasında yeniden aynı cephede buluşuyor. Bu kez, Kıbrıs sorununu 'Türkiye'nin gündeminden çıkarmamak' için bir araya gelmiş bulunuyorlar. Şimdi karşılarında Helenler, Enosis, komünizm değil, direnen Kıbrıslı Türklerle Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini AB'de gören siyasi ve toplumsal güçler vardır. Tarih, ya yeniden bu eski milliyetçi hırsın öldürücü serüvenine ya da 'kendisi kadar eski' bu sorunun, kendisine 'temelli dönüşüne' tanıklık etmeye hazırlanıyor.

---

180 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 141.

181 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s. 412.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs Birliği'nin Tarihsel, Siyasi ve Hukuksal Temelleri

"Tarihi Tarihleştirmek"

Carr, *Tarih Nedir*? adlı yapıtında birisinin, ABD ile İngiltere'nin tek egemenliğe dayalı, bir devlet çatısı altında birleşmeleri gerektiğini ileri sürmesi halinde, bunun, duyarlı bir görüş olduğu konusunda hemfikir olabileceğimizi söyler. Aynı kişinin, adı geçen iki ülkenin birleşerek demokrasi değil, monarşi rejimine geçmelerini savunması ve bu görüş etrafında seferber olmasını da saygıdeğer bir görüş sayabiliriz. Ancak, söz konusu kişinin, ABD ve İngiltere'nin, İngiliz krallığı etrafında birleşmeleri gerektiğini savunması halinde, ona vereceğimiz yanıtın, "vaktini boşuna harcadığı" şeklinde olur. Nedenlerini izah etmemiz gerekirse, verili tarihsel koşullarda, genel olarak hangi prensipleri benimsediğimizden çok, nelerin gerçekleşip gerçekleşemeyeceğinin farkında olmamız gerektiği şeklinde olur. Hatta, bir adım daha ileri giderek, ona Tarihin (büyük T ile) verili koşullarda söylediği her şeye karşı olduğunu bile söyleyebiliriz.[1] Bu tartışmanın önemi açıktır. Siyaset ilişkilerinde siyasi öznelerin kendi inanç ve anlayışları doğrultusunda volon-

1 E. H. Carr, *What is History*, Penguins Books, Londra, 1961, s. 128.

tarist bir eğilimle sadece kendi benimsedikleri ve haklılığından hiç şüphe duymadıkları görüş ve isteklerin peşinde koşmaları halinde, "büyük T'li Tarih"le karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olur. Carr'ın belirttiği gibi, ister tarih, isterse siyasi tercihler açısından olsun, olabilirlilikleri değerlendirmede kullanılan ölçü, evrensel geçerlilik iddialarına dayanan ilkeler veya etik haklılık değil, verili koşullarda "en olanaklı olan"dır. Başka bir anlatımla, siyasette başarısızlık, haklılık iddialarıyla "en olanaklı olan"ı reddetmekten kaynaklanır. Siyasi özne, evrensel veya etik haklılık peşinde koşmaktan çok, verili koşulları ve kuvvetler dengesini iyi hesaplamalıdır.[2] Sonuç olarak tarih, değer yargılarımızla bu yargılardan uzak veriler arasında sürüp giden mücadelenin toplamıdır.[3]

Kıbrıs'ta resmi tarih yazıcılığı Türklük ve Helenizm ekseninde "öz"cü bir yaklaşım sergileyerek, ısrarla "insan eylemlerinin toplamından oluşan tarih"in "farkında olmamak"ta ayak diretiyor. Karşılıklı konumlanan "özcü" tutumlar ve karşılıklı atılan "Unutmam" sloganlarına karşın, ulusal ideolojilerde yer etmiş değer yargılarından başka verilerin "hatırlanması"na olanak tanınmıyor. Oysa, Kıbrıs'ta iki ulusal toplumun eşitliğine dayalı siyasi birliğin gündeme gelmesi, tarihsel gelişmelerin seyri ile doğrudan ilgilidir. Bunu, çoğunluğun ulusal egemenliği adına sulandırmaya çalışmak ve olası federal birliği bir 'taviz' olarak değerlendirmek ya da Türk tarafının yaptığı gibi, iki ayrı devleti "tarihin sonu saymak", yakın Kıbrıs tarihinin farkında olmamak anlamına gelir. Oysa, Kıbrıs tarihine ulusal ideolojilerin tek yanlı bakışından arınarak, veriler ve yargı değerlerini ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimi dikkate alarak baktığımız zaman, ortak bir Kıbrıs devletinin köklerinin Kıbrıs tarihi içinde "eyleyen ve eylenenler"in yarattığı süreçler ve sonuçlara uzandığı görülecektir. Belli başlı tarihsel duraklara göz atarken, her şeyden önce şu söylenmeli: premodern toplumdan modern topluma geçiş süreçlerinde yerel topluluk-

---

2 E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 128.

3 E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 132.

lar "tek halk" oluşturacak biçimde kaynaşmadılar ve ortak bir aidiyet duygusu geliştirmediler. Etnik ve dinsel yapılar farklı ve antogonistik bir biçimde siyasallaştırıldı. Yakın tarihin hiçbir döneminde, ortak bir siyasi coşkuya rastlamak mümkün değildir. Coşkular hep farklı ve çoğu zaman, çatışan yönlerde olmuştur. Örneğin Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı ve Anadolu içlerine ilerlemesi Ada'nın Rum sakinleri tarafından coşkuyla kutlanırken, 1922 yılında gelen Türk ordusunun zaferini Ada'nın Türk sakinleri benzer bir coşkuyla kutlamışlardı. 20. yüzyıl boyunca Kıbrıs Rum toplumunun ulusal bir seferberlik havasında sürdürdüğü Yunanistan'la birleşme mücadelesi başarısızlığa uğradı. Enosis için sürdürülen mücadeleye Kıbrıs Türk toplumu aktif biçimde karşı çıktı ve İngiltere ile Türkiye faktörlerinin devreye girmesiyle Kıbrıs sorunu "Batı-Ailesi'nin iç-sorunu" haline geldi. 1960 yılında, 'ad hoc' olarak kurulan Kıbrıs devleti, ne tek halk kavramı üzerine kuruldu, ne de tek halka doğru evrildi. Kıbrıs Anayasası, Kıbrıs halkından değil, Kıbrıs'ta yaşayan Helen ve Türk toplumlarından söz eder. Ayrıca, ortak yurttaşlık anlayışına dayanmadığı gibi, yurttaşlık kavramını etnik komünite içine hapsetti. Yurttaşlığın tanımı devlet temelinde değil, etnisite din ve dil temelinde yapılmıştı ve birey-yurttaşlar sadece kendi toplumlarının üyesiydiler. Yurttaşlarının birbiriyle özgürce evlenemediği tek ülke herhalde Kıbrıs'tır. Diğer etnik toplumdan biriyle evlenebilmek için, din değiştirmek suretiyle kendi etnik toplumunu terk ederek diğerine katılmak zorunluluğu getirilmişti. Bütün kamusal alanlar etnik ayırıma tâbi tutulmuştu. Başka bir anlatımla, yakın Kıbrıs tarihi içinde oluşan iki-kutuplu-etnik-yapı, Kıbrıs devletinde yansımasını bulmuştu. Açıkçası, devlet yurttaşların değil, "soydaşların" devleti olarak kuruldu ve kuruluş amacı da, "soydaşların" aidiyet duygusu ile kendilerini bağlı hissettikleri Türk ve Yunan uluslarının çıkarlarını dengelemek olarak belirlendi. 17 Ağustos 1960 tarihli *Ulus* gazetesinde, Bülent Ecevit, Kıbrıs devletinin doğuşu ile ilgili olarak şunları yazmıştı: "Dünyada ilk kez, üç devletin yani İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin istek ve çıkarlarını korumak için bir

(dördüncü) devlet kuruldu." Kendi ülkesine tam bağımsızlık sağlamayan, birey-yurttaşlara temel yurttaşlık hakları vermeyen bir devlet! Kıbrıs devleti kurulduktan sonra sürdürülen etnik çatışmanın amacı, soydaşları yurttaş, devleti daha bağımsız ve daha egemen kılmak değildi. Asıl amaç, bir "soydaşlar toplumunun" ötekine karşı ulusal üstünlük kazanması ve Enosis ve Taksim gibi ulusal tutkuları hayata geçirmekti. Birkaç Kıbrıslı Türk aydın hariç, Kıbrıs devletini oluşturan iki toplumun seçkinleri, ayrı ayrı kendi "etnik tribünü"ne oynamayı sürdürdü. Sonuç olarak, Kıbrıs'ta devlet inşasının reddeden ve birbirini dışlayan iki etno-kültürel toplum oluştu. Kıbrıs, ortak yurt olarak değil, Yunan ve/veya Türk uluslarının "kutsal" bir parçası sayıldı.

Kıbrıs'ta milliyetçilik çağı, arkasında iki değişik ve ayrı ulusal/siyasi toplum bıraktı. Ne var ki, bu toplumlar ayrı ayrı ulusal egemenliklere ulaşamadılar. Birbirlerinden bağımsız ve tam egemen olma olanağı Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasıyla ellerinden alındı ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde birbirlerinin siyasi iradelerini hesaba katma zorunluluğu getirildi. 1960-1974 yılları arasında, Helen milliyetçiliği temelinde harekete geçen Kıbrıs Rum toplumu, bu durumu değiştirmeyi ve ulusal egemenliğe ulaşarak Kıbrıs Türk toplumunu, ya Yunanistan'la bütünleşmiş bir Kıbrıs'ta ya da Kıbrıs Rum ulus-devleti içinde yaşayan etnik bir azınlık konumuna düşürmeyi amaçlıyordu. Ancak, 20 Temmuz 1974 tarihine kadar geçen süre içinde bu amaca ulaşılamadı. 1974 sonrası, Türk askeri müdahalesi sonucu koşulların tamamen değişmesiyle, bu kez, Kıbrıs Türk tarafı milliyetçi bir seferberlik içinde ayrı ulusal egemenliğe ulaşma ve ayrı Kıbrıs Türk devletini meşru kılma mücadelesi içine girdi. Gelgelelim, bu çaba da bugüne kadar sonuç getirmedi ve başta Birleşmiş Milletler Örgütü olmak üzere, dünya devletleri Kıbrıs Türk devletini meşru devlet olarak tanımayı reddetti. Çünkü, Türk Müdahalesi'nin hukuksal dayanağı olan Garanti Anlaşması bütün bir Kıbrıs devletinin varlığını sürdürmesi anlayışına dayalıydı; Kıbrıs devletinin ülkesinin ikiye bölünerek iki ayrı devletin kurulması bu anlaş-

manın temeline ters düşüyordu.[4] Meşru müdafaa hakkı da, yasal düzenin korunması amacına yönelik bir haktı ve ihlalin cezalandırılmasını içermiyordu. Yani, yasal düzenin ihlali olan 15 Temmuz darbesine karşı, Türkiye meşru müdafaa hakkını kullanarak müdahale etti ama müdahale yasal düzenin korunmasına yönelikti, ihlali (darbeyi) cezalandırmak ve ayrı yasal düzen oluşturmak, meşru müdafaa hakkını aşar.[5] Bu durumda fiili durumun yasallaştırılması anlamına gelen ayrı bir Türk devleti kurmak için, ne Garanti Anlaşması ne de meşru müdafaa hakkı, hukuksal bir dayanak oluşturur. Peki, Kıbrıs Türk tarafının iddia ettiği gibi selfdeterminasyon hakkı ayrı Türk devletine yasal bir zemin oluşturabilir mi? Öncelikle belirtmek gerekiyor ki, sömürge halklarının bağımsızlık kazanma çabalarının en güçlü dayanağı olarak kabul edilen ve yaygın olarak uygulanan Kendi Kaderini Tayin Hakkı yol gösterici siyasal, ahlâksal bir ilke olmaktan çıktı ve hak/yüküm doğuran bir ilke niteliği kazandı. Yasal bir ilke haline gelmesi, 1970 yılında "devletlerarası iyi ilişkiler ve işbirliğini sağlamaya dönük uluslararası hukuk kuralları" bildirisinin hazırlanmasında ele alındı ve sonuçlandırıldı.[6] Buna göre iki kategori halk söz konusudur: 1) Sömürge ülke halkları; 2) Devlet ülkesinden coğrafi bakımdan ayrı olan ve etnik veya kültürel bakımdan farklı olan ülkeler halkları. İkinci kategori halklar şu koşula bağlıdır. Ülkelerindeki bütün ayrı halkları etkin olarak temsil edecek biçimde işleyen temsili bir hükümeti bulunan, bağımsız bir devletin varlığı, bu halklar bakımından eşit haklar ve Kendi Kaderini Belirleme ilkesinin gerçekleştirilmesi olarak değerlendiriliyor. Bu tür temsili bir hükümetin varlığı hem klasik hukukta, hem de 1970 bildirisinde, bu hakkın gereği gibi kullanılması gibi anlaşılıyor. Bu ilkeye dayanarak, 1963-64 olayları sonrasında "Zürih-Londra Anlaşması, çoğunluğun iradesini dikkate almadığı için Kendi Kaderini Belirleme hakkının kul-

---

4 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, Istanbul Üniversitesi Yayınları Fakülteler Matbaası, Istanbul, 1977, s. 412.

5 Sevin Toluner, *a.g.e.*, s. 412.

6 Sevin Toluner, *a.g.e.*, s. 413.

lanıldığı anlamına gelmediğini" ileri süren Kıbrıs Rum seçkinlerine karşı çıkılmıştı. Verilen yanıt açıktı: "Bağımsız devletler bakımından Kendi Kaderini Belirleme hakkı söz konusu olamaz ve 1960 anlaşmalarının düzeni ancak tarafların anlaşmasıyla değişebilir."[7]

Kıbrıs Türk tarafının iddiaları arasında yer alan başka bir nokta da, "Kıbrıslı Türkleri temsil eden bir Kıbrıs Hükümeti olmadığından Kıbrıslı Türklerin, Kendi Kaderini Belirleme hakkı doğmuş olduğu"dur. Gerçekten de 1970 Bildirisinde, ülkede yaşayan bütün halkı ırk, inanç ve renk ayırımı yapmaksızın temsil eden bir hükümetin bulunmaması durumunda, bağımsız devlet ülkesinde yaşayan halklar bakımından bu hakkın doğacağı kabul edilmiştir. Bu ilkeye dayanarak 1963-64 olaylarından sonra Kıbrıs hükümeti tarafından temsil edilmeyen Kıbrıs Türk toplumunun, Kıbrıs devletine karşı Kendi Kaderini Belirleme hakkını kazanmış olduğu ileri sürülüyor. Ancak 1970 bildirisinin şu uyarısı gözden kaçırılıyor: "Bir dış müdahale olmaksızın siyasi statüsünü serbestçe kararlaştırmak ve iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmesini izlemek hakkı bütün halklar için bir haktır. Kıbrıs Türk toplumu, "bağımsız bir devletin kurulabilmesi için gerekli olan maddi unsurları - bir ülke parçası üstünde devamlı ve etkin bir kontrol icra eden bir hükümeti- Türk silahlı harekâtları sonucunda, yani bir dış yardımla, gerçekleştirebilmiştir. Bu silahlı harekâta ve bu harekâtlar sonucunda gerçekleştirilmiş olan fiili duruma meşruiyet kazandıran esaslar, (...) tek taraflı olarak hukuki *status quo*'nun değiştirilmesi hakkını tanımaz."[8]

Yukarıda söylenenlerin ışığında, Kıbrıs'ta ayrı selfdeterminasyon hakkına ulaşamayan iki ulusal toplumun oluştuğu söylenebilir. Kıbrıs'ın coğrafi bölünmesinden ve iki toplumun radikal bir şekilde birbirinden ayrılmasından sonra ulusal kimlikler öylesine güçlendi ki, artık yan yana yaşayan ve birbirinden tamamen ayrı ve farklı olan iki "unsur" bulunmaktadır. Ancak, resmi Türk görüşünde ifade edildiği gibi, iki ayrı

7 Sevin Toluner, *a.g.e.*, 1977, s. 422.

8 Sevin Toluner, *a.g.e.*, s. 423.

ulus değil. Bunun da ötesinde, ayrılma her koşulda mümkün ya da arzu edilir değildir. Öncelikle, toprak üzerindeki karşılıklı iddialar barışçı bir ayrılmayı neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Ayrıca, Kıbrıslı Türk toplumu ayrı bir toprak parçası üstündeki hâkimiyetini, dışarıdan gelen bir askeri müdahale sayesinde elde etmiş ve bu topraklardaki otoritesini de ancak Türk askerinin desteğiyle sürdürebilmektedir. Bunun, meşruiyet sorunu yarattığına yukarıda değinmiştik. Diğer bir önemli faktör ise, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin doğuşunda temel alınan Doğu Akdeniz'de Türk-Yunan dengesidir. Burada söylenmek istenen, Kıbrıs'taki etnik anlaşmazlığın Kıbrıs'ı aşan bir boyutunun olduğudur. Kıbrıs'ta uzlaşma ve siyasi birliğe ulaşma halen "somut bir ütopya" ise, bunun bir nedeni de -yukarıda değinilen faktörlerden ayrı olarak- Türk-Yunan ilişkilerindeki dengelerdir. Nitekim, bu denge kaygısından yola çıkan Türk tarafı 1974 Müdahalesi'nden sonra resmi pozisyonunu federasyon olarak belirlemişti. Bu siyasetin arkasındaki temel düşünce, Ada'nın Taksim veya İlhak yoluyla bölünmesi halinde, Yunanistan'ın Kıbrıs'ın güneyine yerleşeceği şeklindeydi.

Sonuç olarak, Kıbrıs'ta siyasi bir birlik oluşturulması, yukarıda özetlenen tarihsel gelişim sonucu ortaya çıkan tarihsel/siyasi koşullarda rasyonel bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır ve kaynağında da, ne ayrılma yoluyla bağımsız Türk devletinin, ne de çoğunluğun ulusal egemenliğine dayalı bir Kıbrıs Rum ulus-devletinin olası olmaması veya kabul edilemez olması yatmaktadır.

Siyasi Çerçeve

Görüleceği gibi, Kıbrıs'ta siyasi bir birlik kurma durumu, yakın Kıbrıs tarihinden ve milliyetçi politikaların sonuçlarından bağımsız düşünülemez. Tam tersine, Kıbrıs birliğinin gündeme gelmesi milliyetçi tarihin siyasi sonuçlarından bir tanesidir. Eğer ulusçu yönelişlerin esas olarak iki türlü, 1) Self-determinasyon hakkını kullanıp mevcut bir devletten koparak yeni bir ulus devlet oluşturmak ya da başka bir ulus-devletle bü-

tünleşerek, 2) Bir etnik grubun egemen etnik grup olarak diğer grupları asimilasyon/entegrasyon yoluyla kendi tahakkümü altına alan bir ulus-devlet kurarak, nihai amaca ulaşmayı hedefledikleri dikkate alınırsa, Kıbrıs'ta onca ulusçu çabaya karşın, ne birinci ne de ikinci seçeneğin gerçekleştirilemediği kolayca görülebilir. Eğer bu tespit doğruysa, geriye kalan alternatifin birden fazla etnik grubun siyasi eşitlik ilkesi çerçevesinde, aynı devlet çatısı altında bir araya gelmesidir. Böyle bir devlet içinde, etnik grupların ancak sınırlı selfdeterminasyon hakları olabilir.[9] Bu, bir anlamda, uzlaşmaya dayalı demokrasiye yönelmek oluyor. Çünkü, ancak uzlaşmaya dayalı demokrasi temelinde hem "her ulusa bir devlet" şiarı, hem de taraflardan birinin diğeri üzerinde hegemonya oluşturması, dolayısıyla "iç-sömürgecilik" engellenebilir.[10] Başka bir anlatımla, eğer Kıbrıs'ta siyasi birliğe gidilecekse, bu çoğulcu bir yapı ve çokkültürlülüğe dayalı bir yurttaşlık ve devlet anlayışı çerçevesinde olacaktır. Kuşkusuz, bu seçenek çeşitli sorunlar ve zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Öncelikle hiçbir yurttaşlık kavramının etnik kökenden, dilden vs. arınmış olamayacağı göz önünde tutulursa, Kıbrıs gibi etnik kimliklerinin son derece gelişmiş, üstelik karşı karşıya geldiği bir ülkede, bireysel yurttaşlık hakları etrafında bütünleşmeye yönelmek son derece soyut kalmaya mahkûmdur. Ayrıca, bireysel hakların cemaat-üyeliğine tâbi olduğu Kıbrıs'ta ortak-yurttaşlık kavramından söz etmek mümkün olabilir mi? Bazı liberallerin cevabı son derece basittir: Liberal bir düzende yurttaşlık kavramı bireylerin (grupların değil) hukuk nezdindeki eşit haklarını içermektedir. Bu bakımdan söz konusu olan yurttaşların eşitliğidir, toplumların ve grupların değil. Bu yaklaşımın Kıbrıs'taki yansıması, "One man One Vote" (her bireye bir oy) ilkesidir ki, böyle bir uygulama sonuçta, çoğunluğu oluşturan ulusal toplumun ulusal egemenliğine, dolayısıyla hükümranlığına götürür. Bu ise, sayıca daha az olan ulu-

---

9 James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, MacMillian, Londra, 1991, s. 133.

10 James G. Kellas, *a.g.e.*, s. 137.

sal toplumu çoğunluğun siyasi insafına terk etmek anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, Kıbrıs'ın somut siyasi ve tarihsel koşullarıyla bağdaşmaz. Bunun gerçekleşebilmesi için Kıbrıs Rum toplumunun kendi siyasi iradesini Kıbrıs Türk toplumuna dayatması gerekirdi ki, bu, 1960'lı yıllar boyunca denenmiş olmasına karşın başarılamamıştır. Böyle bir yaklaşım, değil olası bir federal düzenlemeye, bugünkü Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına da aykırıdır.

Bu yaklaşımın tam tersi bir yaklaşıma ise Kıbrıs Türk liderliğinde rastlamaktayız. Buna göre, ulusal cemaatin hakları bireyin (yurttaşın) haklarından hem önce gelir, hem de yurttaşların haklarını gönlünce sınırlayabilir. Bu da, liberal demokrasiyi bütünüyle ortadan kaldırır. Çünkü bireyin özgürlük ve özerkliğini hiçbir şekilde dikkate almamaktadır. Bir anlamda Osmanlı Imparatorluğu'ndaki "millet" sistemine geri dönmek olur bu. Dinsel cemaatlerin özerkliğini öngören bu sistemde, birey ve bireysel haklar, yurttaş ve yurttaşlık hakları gibi kavramlar yoktu. Asloları kişinin dinsel toplum içinde erimesi ve cemaate tâbi olmasıydı. Ancak, böylesi bir premodern yapıyı, modernite çağına taşımak mümkün değildir. Modernite, premodern dönemlerden farklı olarak, hareketlilik demektir ki, hiçbir grup kimliği kendisini bunun etkisinden bütünüyle koruyamaz.[11] Tabii ki, kendisini ziyaretçiye kapalı bir müzeye kaldırarak korumak istemiyorsa... Her ne kadar grup kimliğini korumak meşru bir haksa da, bu demokrasiyi ortadan kaldırarak hukuk düzenini siyasi gerekçelerle yok saymak ve başkalarının yurttaşlık haklarını bütünüyle yadsıyarak yapılamaz. Sonuç olarak bu, ayrı selfdeterminasyon hakkını kullanarak ayrılmak demek olur ki, Türk tarafının bütün çabalarına karşın, böyle bir meşru hakka ulaşılamamıştır. Bu noktada en temel sorunlardan biri, hak temelli yurtaşlık anlayışı ile cemaat temelli yurtaşlık anlayışı arasında yapılacak tercihin ülkenin koşullarıyla bağdaşıp bağdaşmadığıdır. "Hak temelli yurttaşlık anlayışı, insan hakları doktrininden, başka bir anlatımla hak-

11 Michael Walzer, *Thick and Thin, Moral Argument at Home and Abroad*. University of Notre Dame Press, Indiana, 1994, s. 72.

ların sosyal statü, etnik köken, renk, inanç, toplumsal cinsiyet vb. özelliklere bakılmaksızın tüm "insanlığa" yaygınlaştırılması gerekliliğinden hareket ederken, söz konusu özellikler temelinde oluşan cemaatlerin haklarına tanımı gereğine karşı çıkmaktadır. Cemaatçi yurttaşlık ve haklar anlayışı ise, bireyi (yurttaşı) bir cemaate olan aidiyeti oranında ve çerçevesinde haklarla donatmaktadır."[12] Kıbrıs'ta bir etnik grubun tahakkümüne açık liberal yaklaşımla, ayrılıkçılığa açık cemaatçi yaklaşımların uygun olmayacağı aşikârdır. Bu durumda, bireysel özgürlüğü sivil erdemle bağdaştıran bir tür cumhuriyetçi-liberal yaklaşım, sorunların çözümüne katkıda bulunabilir.[13]

Görüleceği gibi, Kıbrıs'ta, tahakküm ve ayrılıkçılığa kapalı siyasi bir çerçeveye gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada, Charles Taylor'un yaptığı "Liberalizm I" ve "Liberalizm II" ayırımı işe yarayabilir. Buna göre "Liberalizm I" bireysel haklara dayandığı gibi, devletin kültür, din ve etnik köken anlamında tarafsız olmasını öngören ve bireyin güvenliği ve özgürlüğü dışında hiçbir kolektif amaç gütmeyen bir anlayışa sahiptir. "Liberalizm II" ise, devletin kolektif bir amaç için, örneğin kolektif bir kimliğin korunabilmesi gibi, özel tedbirler alabileceğini savunur.[14] Önemli olan, bunu yaparken adı geçen kolektif kimliğin dışında kalanların temel haklarına halel gelmemesine özen gösterilmesidir.[15]

Kıbrıs açısından söz konusu olanın "Liberalizm II" olduğu açıktır. Yani bir toplumun, çoğunluk karşısında, kolektif kimlik ve varoluş biçiminin bizzat devletin alacağı tedbirlerle korunması. Bu olguya bir örnek olarak Kanada verilebilir. Taylor'un değindiği gibi, Kanada'da Fransızca konuşan Quebeck'liler, çoğunluğu oluşturan ve dili İngilizce olan toplum

---

12 Füsun Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi Yayınları Ankara, 1999, s. 64.

13 E. Fuat Keyman, "Kamusal Alan ve 'Cumhuriyetçi Liberalizm': Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Doğu-Batı*, yıl 2, sayı: 5, Ankara, 1998, s. 71.

14 Charles Taylor, *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*, S. Fischer, Frankfurt am Main, 1993.

15 Charles Taylor, *a.g.e.*, s. 53.

karşısında birtakım özel haklara sahiptir. Bu özel haklar, İngilizce konuşan nüfusun bazı haklarını sınırlayabiliyor. Örneğin, Quebec yönetimi çıkardığı bir yasayla Fransızların çocuklarını öğretim dili İngilizce olan okullara göndermesini yasaklamıştır. Bir diğer örnek ise, elli kişiden fazla kimsenin çalıştığı firmalarda kullanılan dilin mecburen Fransızca olmasıdır. Ayrıca, başka bir yasayla, Fransızca'dan başka bir dilde poster-li reklam yapılması yasaklanmıştır.[16]

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, bir kolektif kimliğin kendini koruması için hem o kolektifin üyelerinin, hem de onun dışında kalanların birtakım hakları sınırlanabiliyor. Ancak, burada söz konusu olan bu sınırlamaların nereye kadar varacağı ve nasıl belirleneceğidir. Birinci sorudan başlarsak, yani bu sınırlamaların sınırları nerede biter sorusundan başlarsak, öncelikle şunu vurgulamak gerekecek: Jürgen Habermas'ın da belirttiği gibi, çağdaş hukuk açısından birtakım kolektif amaçlara ulaşmak için siyasi tedbirler almada bir sakınca yoktur. Habermas, hukukun ahlâktan farklı olarak insanlararası etkileşimi, somut toplumun somut koşullarında düzenlediğini vurgular. Bu anlamda da hukuk, zaten toplumun varoluş biçimini ve siyasi ilişkilerini düzenler. Hukuk düzeni, sadece soyut anlamda temel hakları gözetmekle yetinmez. Aynı zamanda, korunmasını istediğimiz yaşam biçimleri ve kültürel gelenekler, hukuk yoluyla kurumsal olarak güvence altına alınabilr. Ancak, böylesi kolektif amaçlara ulaşmak için yapılacak düzenlemelerde asıl dikkat edilmesi gereken şey, hukuk yapısının yıkılmaması ve hukuk ile siyaset arasındaki farkın ortadan kaldırmamasıdır.[17] Başka bir anlatımla, kolektif bir amaca dönük olarak alınacak siyasi kararlar, çağdaş hukuk düzenini tehdit edici boyutta olmamalı. Hukuk, elbette toplumun siyasi iradesiyle ortaya koyacağı kolektif amaçlara açıktır. Ancak bu, hukuk düzeninin temellerini havaya uçuracak boyutta siyasi bir zorlamaya götürmemelidir. Bunu belirt-

16 Charles Taylor, *a.g.e.*, s. 45.

17 Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen, Studien zur politischen Theorie*, Zweite Auflage, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997, s. 167.

tikten sonra, önümüzde duran diğer bir soru, kolektif amaçları korumanın yol açacağı olası sınırlamalara nasıl karar verileceğidir. Birden fazla etnik/ulusal toplumun yaşadığı çok kültürlü devlette, bir toplumun kendi özgürlüğünü ve özgüllüğünü koruması adına almak istediği birtakım "özel tedbirler", diğer toplum üyelerinin haklarıyla doğrudan ilgili olduğundan, bu doğrultuda alınacak kararların 'ortak rıza'ya dayanması son derece önemlidir. Aksi halde, devlet içinde devlet noktasına gelinir ve söz konusu kolektifin dışında kalan bireyler bir dayatmayla karşı karşıya kalır. Bu da, "olası özel tedbirlerin" meşruiyetini, ister istemez, tartışmaya açar. Bu noktada ortak rıza çerçevsinde toplumun bütününün belirli kolektif amaçlar için siyasi iradesini ortaya koyması, en meşru yol olacaktır. Ortak rızaya dayalı olası sınırlamalar, dayatmadan çok, gelecek adına, birlikte yaşama adına, yapılan oto-sınırlama olarak kabul edileceğinden, çok kültürlü toplumda entegrasyon sürecine katkıda bulunacaktır. Oto-sınırlama, maksimalist projelerden uzaklaşma ve çoğulculuğun hazmı, çok kültürlü bir toplumda ortak yaşamın gerektirdiği başlıca erdemlerdendir. Farklılıklara karşı duyarlı bir ortak yarar anlayışı, kimlik politikasından kimlikler arası etkileşim politikasına yönelmeyi de beraberinde getirir ki, bu "farklılık içinde birlik" düzeninin kurulması için elzemdir.

Çoketnili bir toplumda ortak yarar temelli siyasi bir çerçevenin hayata geçirilmesi, etnik kimlik ve kültürden değil ama, milliyetçilikten arındırılmış bir yurttaşlık ve yurtseverlik anlayışını gündeme getirmektedir. Milliyetçilik dışı yurtseverlik kavramı, Karl Deutsch'un tanımladığı gibi, "aynı yurtta (patria), yani aynı ülkede doğan ya da yaşayan bütün insanların çıkarlarını gözetme çabası ve isteği"ne dayanmaktadır ve "etnik kökenlerine bakmaksızın, toplumun, aynı yerde ikamet edenler anlamında, bütün üyelerine hitap eder. Milliyetçilik ise, bir etnik-kültürel toplumun üyelerine hitap eder."[18] Yurtseverliğin yurttaşlık anlayışı da milliyetçiliğinkinden

18 Maurizion Viroli, *Vatan Aşkı, Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları İstanbul, 1997, s. 14.

farklıdır. Yurtsever yurttaş, içinde yaşadığı toplumun, etnik köken ayırımına bakmaksızın, ortak-iyi anlayışına göre düzenlenmesi için katkı sağlar, bu amaç için siyasi yaşama katılır. Yurtseverin amacı kültürel birlik değil, özgürlüğe dayalı, dışlamacılığa ve ayrımcılığa karşı, siyasi birliktir. Siyasi özgürlük, "hayatı sürdürmek ve geliştirmek için, yurttaşlık erdemine (civic virtue) yani, kendilerini ortak iyiye adayabilen, ortak özgürlük ve hakların savunusu için ayağa kalkabilen yurttaşlara gereksinim duyar".[19] Bu bağlamda Alaine Touraine'nin yurttaşlık ile uyrukluk arasında yaptığı ayırım önem kazanmaktadır. Touraine'e göre yurttaşlık, "herkesin siyasal sorumluluğunu bildirir ve kimilerin doğal biçimde belirlemeyi istedikleri "ulusal" vb. çıkarları sorgulamayı sağlayarak toplumsal yaşamın gönüllü olarak düzenlenmesini" sağlar. Yurttaşlık bu biçimde anlaşıldığında, "ulusal bilinç" ile tanımlanamaz. Yurttaşlık uyrukluk değildir. Çünkü "uyrukluk, ulusal bir devlete aitliği belirtirken, yurttaşlık toplumun yönetimine doğrudan ya da dolaylı katılma hakkını yaratır. Uyrukluk, ödevlerin yerine getirilmesinde bir dayanışma oluştururken, yurttaşlık haklar verir."[20] Siyasi eylem ve sorumluluğu etno-kültürel toplumun sınırlarıyla sınırlandıran bir yurtseverlik anlayışı -buna Kıbrıs Rum toplumunda kendilerini yurtsever olarak tanımlayan güçlerde rastlıyoruz- kaçınılmaz olarak, milliyetçi söylemleri yeniden üretir. Böylesi dar anlamlı bir yurtseverlik, dışlayıcı olmaktan kurtulamaz. Ayrıca, "herkesin kültürel kimliğine saygı" biçiminde hoşgörü sınırlarını aşmayan yaklaşımlar da, yurtsever duyarlılık ve erdem açısından hiçbir biçimde yeterli değildir. Asıl önemli olan, siyasi birliği temel alan ortak-fayda ve toplumsal, ekonomik, siyasi hakları ön plana çıkaran, özgürlükçü bir siyaset anlayışına kavuşmaktır. Viroli'nin sözleriyle, "milli bayramlara büyük coşkuyla katılan yurttaşlara" değil, "bir ya da birçok yurttaş adaletsizliğe uğradığı zaman, ayırımcılığın kurbanı olduğu za-

---

19 Maurizion Viroli, *a.g.e.*, s. 14.

20 Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?* Yapı Kredi Yayınları Istanbul, 1997, s. 104.

man, anayasal ilkeler çiğnendiğinde, harekete geçmeye hazır ve istekli yurttaşlara ihtiyacımız vardır".[21]

Yakın Kıbrıs tarihi açısından bakıldığı zaman, 1960 yılında kurulan Kıbrıs devletinin uyruğu olan bireylerin kendilerini yurttaş olarak algılamadıkları görülür. Katılımcı bir yurttaşlık söz konusu olduğu zamanlarda ise, bu etnik topluluğun "ulusal çıkar" olarak algıladığı alanlarda gerçekleşmişitir. Bu anlamda, "ortak fayda" anlayışı gelişmemiş ve buna bağlı olarak da milliyetçilikten arınmış bir yurttaşlık kavramı oluşmamıştır. Devlet söz konusu olunca pasif bir uyrukluk sergilenmesi, katılım sözkonusu olunca da, sadece milliyetçiliğin harekete geçirici bir "erdem" olarak görülmesi, olası Kıbrıs birliğinin karşılaşacağı en önemli sorunların başında gelmektedir. Yeni bir ortak devlet kurulacaksa, hem yurtseverlik, hem de yurttaşlık anlayışlarının gözden geçirilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu noktada, Habermas'ın Almanya ve Avrupa tarihinden yola çıkarak geliştirdiği "Anayasal Yurtseverlik" kavramı, bazı bakımlardan Kıbrıs için yararlı olabilir.

Habermas, ulus kavramının iki yüzü olduğundan yola çıkar: Biri, yurttaşların özgür iradesini ifade eden, dolayısıyla demokratik meşruiyetini yurttaşın demokratik haklarından alan ulus, diğeri ise, aynı dili konuşan, aynı kültürü ve tarihi paylaşan halk kavramına (volksgenossen) dayandırılan ve toplumsal entegrasyona katkı sağlayan ulus. Bu yüzden ulus-devlet kavramı, hem yurttaşlık haklarına dayalı, içinde evrenselliği barındıran bir hukuk toplumunu, hem de tikel bir kültüre dayalı tarihsel olarak şekillenmiş olduğuna inanılan bir kader toplumunu ifade etmektedir. Bu gerilim, hukuk toplumunu tehdit eder biçimde etno-kültürel boyutun baskın olduğu durumlarda, demokrasiler için ciddi bir tehdit oluşturur. Yurttaşlardan oluşan siyasi-ulus yerini, siyaset öncesi bir dil ve kültür topluluğu olarak anlaşılan "doğal halk" fikrine bıraktığı zaman, yani bireyin hak, özgürlük ve iradesinden bağımsız bir tür "doğal-ulus" anlayışının yerleşmesi, cumhuriyetin kaza-

---

21 Maurizion Viroli, *a.g.e.*, s. 200.

nımlarını tehdit eder. Milliyetçilik, kavramsal yapısı gereği buna müsaittir.[22] Nitekim, tarih içinde, hem demokratik kurumlara, hem de totaliter oluşumlara yol açtığı görülmüştür. Milliyetçiliğin özellikle iki yapısal vasfı, onu totaliter eğilimlere müsait kılmaktadır: 1) Hukuk temelli anayasal-devletlerin oluşumunda ortaya çıkan boşluğu "doğal halk" kavramıyla doldurmaya çalışmak. Habermas, bununla, meşruiyetini devlet sınırları içinde yaşayan hukuk öznesi bireylerin bir araya gelmesinden oluşan halktan alan anayasal-devletin sınırlarının belirlenmesinde önceden verili "doğal halk"tan çok, savaşlar, iç savaşlar ve başka bir dizi tesadüflerin etkili olduğunu, bu yüzden milliyetçiliğin devreye girerek tesadüfen oluşan siyasi sınırları, "organik ulus", "doğal halk" "ulusal bilinç" gibi kavramlarla meşrulaştırmaya yöneldiğini ileri sürer. 2) Milliyetçiliğin, uydurma ulusal mitoslara, bilimsel izahlara ve propagandaya dayanmasından ötürü, yapısı gereği, siyasi elitlerin manipülasyonuna açık olması.[23] Habermas, buna bir örnek olarak, Avrupa emperyalizm tarihinde 1871-1914 yılları arasında yaşananları ve 20. yüzyılın entegral milliyetçiliklerini örnek göstererek, ulus fikrinin insanların anayasal devlete bağlılığını kuvvetlendirmekten çok, onları cumhuriyetçi değerlerle bağdaşmayan amaçlara sürüklediğini ileri sürer.[24] Özellikle Almanya'da, 1871'den 1945'e kadar "saf" bir birlik olarak ulus tanımlamasından yola çıkılarak "ulusal bünyeye yabancı" sayılan yurttaşlara karşı en olmadık baskılar uygulanmış ve Yahudilerin soykırımı ile noktalanan milliyetçi bir histeri yaşanmıştı. İşte bu milliyetçilik anlayışına karşı Habermas, "Anayasal Yurtseverlik" kavramını önerir. Anayasada somutluk kazanan özgürlük ve demokrasi gibi evrensel politik değerlere sadakat temelinde bir yurtseverlik. Bu, aynı zamanda devletin meşruiyet zemininin ortak-kültür vs. değil, temel evrensel haklara dayalı hukukun üstünlüğü ve demokrasiden başka hiçbir şe-

---

22 Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen, Studien zur politischen Theorie*, Zweite Auflage, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997, s. 139.

23 Jürgen Habermas, *a.g.e.*, s. 140.

24 Jürgen Habermas, *a.g.e.*, s. 141.

yin olamayacağı anlamına gelmektedir. Kültür birliğine dayalı milliyetçiliğin yerini, siyasi birliğe önem veren "Anayasal Yurtseverlik" alırken bir nokta çok önemlidir, o da, farklı kültür gruplarının ortak bir siyasi kültür etrafında birleşmesidir. Çünkü, ortak temel siyasi değerleri paylaşmadan, iletişim toplumu oluşturmak mümkün değildir. Çok kültürlü toplumlarda, siyasi birliği sağlama ve korumada diğer önemli bir unsur, siyasi hak ve özgürlükler kadar, yurttaşların sosyal ve kültürel haklarının tadına varmasıdır. Habermas'ın sözleriyle, "yurttaşlar ayrıca, *haklarının kullanım değerini* (vurgu orjinal), sosyal güvenlik ve çeşitli kültürel yaşambiçimlerinin tanınması gibi olguları yaşayarak öğrenmelidirler."[25]

Habermas, "Anayasal Yurtseverlik" kavramının, Avrupa Birliği'nin postnasyonal bir siyasi birlik olarak kurulmasına da temel olabileceğini önerir. "Siyasi birlik kültürel birlik gerektirir, aksi halde yurttaşları bir arada tutacak bağlar oluşmaz" yollu eleştirilere verdiği yanıtlarda, postnasyonal siyasi entegrasyonun önceden oluşmuş bir "Avrupa Halkı"nı gerektirmediğini ileri sürerek, önemli olanın, ortak bir siyasi kültüre dayanan, çıkar grupları, yurttaş girişimleri gibi sivil toplum örgütlerinin katıldığı bütün Avrupa'ya yayılmış bulunan siyasi kamusal alanı kapsayan bir iletişim ağının oluşması olduğunu vurgular. Habermas'a göre, bir yanda böylesi bir iletişim ağının varlığı, diğer yanda siyasi partilerin kararlarını Avrupa kurumlarının kararları temelinde alma durumu, Avrupa'da, fraksiyonlar arası işbirliğini aşacak şekilde bir siyasi partiler sisteminin oluşmasını yaratabilir.[26] Görüleceği gibi, çağdaş hukuk devletinin temelinde ulusal kültürler değil, evrensel haklar ve ilkeler olduğunu ileri süren Habermas'a göre, "tek halk", sıkça sanıldığı gibi ortak-kültüre dayalı "doğal halk" değil, siyasi katılımcılıkla oluşan, yaygın bir iletişim ağı içinde yer alan, ortak kamusal alanı paylaşan ve yasa yapıcı olan bireylerden oluşan siyasi toplumun adıdır.

---

25 Jürgen Habermas, *a.g.e.*, s. 143.

26 Jürgen Habermas, *a.g.e.*, s. 184.

Yukarıda söylenenlerin ışığında Kıbrıs'a yeniden bakarsak, postnasyonal siyasi birliğin kurulabilmesinin koşullarının, bizzat milliyetçiliğin yıkıcı tarihiyle bağlantılı olduğu söylenebilir.[27] Ancak, yurttaşlık ve yurtseverlik anlayışının hâlâ, büyük ölçüde, etnisite kökenli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Etnik kimliklerin kamusal alana taşınmış olması ve siyasetin evrensel haklar ve özgürlükler değil, etnik kimlikler temelinde meşrulaştırıldığı dikkate alındığında, Kıbrıs'ta oluşması olası postnasyonal siyasi birliğin birey-yurttaş kadar etnik grupları da siyasi özne olarak konumlandıran bir yapıya kavuşturulması gerekecek. Bu yüzden, postnasyonal devletin federalizme dayandırılması kaçınılmaz görünüyor. Çünkü federalizm, yurttaşların kültürel özgüllüklerini özel alanda bırakmalarını gerektirmediği gibi, bunların kamusal alana taşınmasında da bir sakınca görmez. Tam tersine, federalizm, halihazırda tarih sahnesine çıkmış bulunan ve kamusal alana taşınmış bulunan kolektif kimlikleri siyasi birlik içinde yaşatmaya dönük bir idari yapıya dayanmaktadır.

Hukuki/ İdari Çerçeve (Federalizm)

Federasyon, en genel ve sıkça kabul edilen şekliyle, farklılıkların birleşmiş bir bütün içinde birlikte var olmasını öngörür. Yani, teklik değil, bütünlük amacına dönüktür. Farklı bir şekilde söylemek gerekirse, federal tasarı genellikle, birlik ve farklılık, özerklik ve egemenlik arasındaki dengeye dayanmaktadır. 19. yüzyıl Ingiliz teorisyenlerinden A.V. Dicey'nin vurguladığı gibi, başarılı birçoketnili federasyon, yurttaşları arasında "çok özel bir duygu"nun oluşmasını gerektirir, çünkü, istenen farklılıkların eritildiği bir "birlik" değil, siyasi "bütünlük"tür.[28] Bu yüzden hoşgörü, saygı, uzlaşma, pazarlık ve tarafların birbirini meşru sayarak kabul etmesi, federal tasarının anahtar kavramlarıdır. Ayrıca, ülkesel

---

27 Niyazi Kızılyürek, *Kipros: To Adieksodo ton Ethnikismon*, 1. baskı, Atina, 1999.

28 Will Kymlica, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1995, s. 192.

bütünlük ile özerklik, federal düzenlemenin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Federal yaklaşımı benimseyenler arasında farklı görüşler olsa da, genellikle federalistler, farklılıkların yadsınmadığı ve sadece özel alana itilmediği bir siyasal yapılanmanın oluşturulması ve sürdürülmesini amaçlarlar. Bu yüzden federasyon, her şeyden önce, hem bütünlük hem de farklılığı temel alan bir örgütleme ilkesine dayanır. Çoğu kimse federasyonu diğer devlet türlerinden ademi merkeziyetçi bir siyasal sistem olarak ayırt eder. Oysa, federasyon sadece ademi merkeziyetçi bir düzenleme değildir. Federasyonda merkez ve kanatlar arasındaki kuvvetler ayrımının niteliği ve derecesi, onu diğer siyasal sistemlerden ayırır. Çünkü, bölgesel özerklik ve temsiliyet, sadece daha gelişmiş değil, ayrıca, anayasal güvence altına da alınır. Merkez, onu meydana getiren birimleri feshedecek, düzenleyecek ya da tekrar tanımlayacak hukuki yetkiye sahip değildir. Bu yüzden federasyondaki bölgesel birimler aslında birer yerel devlettirler.

Federal sistemlerde ortaya çıkan başlıca sorulardan biri, çoğunluğun egemenliğine dayanmayan bir siyasal sistemin adil olup olmayacağıdır. Etno-bölgesel temsilin, yurttaşların bütününün eşitliği üzerinde öncelik kazandığı göz önüne alındığında, çoketnili federasyonlarda selfdeterminasyon hakkının kimin tarafından kullanılacağı ve kolektif haklara verilen desteğin, bireylerin özgürlüğüyle tutarlı olup olmadığı yolunda sorular ortaya çıkmaktadır. Çoketnili federasyonların meziyetinden şüphe duyanlar, federalizmin toplumu etnik çizgiler etrafında düzenleyerek, önemli siyaset alanlarının, kendi ayrılıkçı isteklerini dayatmak isteyen partizan, ayrılıkçı etno-bölgesel gruplar tarafından tekele alınabileceği kaygısını taşımaktadırlar. Bu korku, en kötü durumda, federasyonların, herkesin özgürlüğüne ket vuran bir "azınlık tiranlığına" yol açabileceği şeklinde ifade edilir. Buna karşı, federalistler federasyonların azınlıkların çıkarlarını "çoğunluk tiranlığına" karşı koruduklarını ileri sürerler. Aslında, çoketnili toplumlarda federalizm, çoğunluğu oluşturan etnik grubun isteklerinin yasamaya te-

mel oluşturmasının resmen sınırlandırılması ve bu sınırlandırmanın kurumlaştırılmasıdır.[29] Federal yapının doğal bir sonucu olarak ulusal çoğunluğa dayalı egemenlik anlayışı reddedilir. Çünkü, çoketnili toplumlarda çoğunluğun iradesine dayalı bir yönetim anlayışı, hegemonyacı eğilimlere olanak hazırlar. Bunun engellenmesi için, etkili temsil ve kendi kendini yönetmeyi de içeren kolektif hakların kabul edilmesi gündeme gelmektedir.[30] Başka türlü söylemek gerekirse, federalizm, hem hegemonya (tahakküm), hem de ayrılıkçılığı dışlayan bir anlayışa dayanır. Ancak, bu düzenlemede demokratik ilkeleri yok saymamak, çok önemlidir. Bu yüzden, birlikte yaşama veya siyasi birlik kurma gibi ortak amaçlara ulaşabilmek için hegemonya ve ayrılıkçılığı dışlamayı amaçlayan siyasi düzenlemeler, hukukun üstünlüğünü ortadan kaldırmamalıdır. Ayrıca, olası sınırlamaların ortak rızaya dayandırılması son derece önemlidir. Bu da bizi çoketnili federasyonlarda, "etik mutabakat", dolayısıyla, ortakyararları gözeten yurttaşlık erdeminin önemine götürür.

Federasyonlarda denge ve denetimlerin idari ve hukuki yönünü vurgularken, federalizmin etik/felsefi esasını gözden kaçırmamalıyız. Federalizm, "soyut ortaklar arasında soyut bir sözleşme" değildir. Daha çok, somut tarihsel gelişimelerin bir sonucudur ve karşılıklı tanıma, işbirliği ve dayanışmaya dönük siyasi iradenin yanı sıra, bir biçimde, birliktelik duygusunun varlığını da gerektirir. Kısacası, ortaklar arasında "etik mutabakat" önemli bir faktördür.[31] Siyasi/etik bir mutabakat olmadan federal yapı, cansız bir binadan başka bir şey değildir. Mutabakat ve hoşgörünün olmadığı, siyasete özneler arası etkileşim yerine kimlik politikalarının hâkim olduğu, kültürel ve etnik unsurların mutlaklaştırıldığı bir toplumda, federal il-

---

29 Graham Smith (der.), *Federalism: the Multiethnic Challenge*, Longman, Londra ve New York, 1995, s. 17.

30 Will Kymlica, *a.g.e.*, s. 27.

31 Jeroen Vis, Subsidiarität, "Kommunitarismus und der Ausbau föderaler Strukturen in Europa", Nikolaus Wenturis (der.) *Federalismus und die Architektur der europäischen Integration*, Südosteuropa Gesellschaft, München, 1994, s. 176.

keden söz etmek imkânsızdır. Federalizm, farklılığın hoşgörüyle karşılamanın da ötesinde, siyasi kararların tek taraflı olarak alınmasının koşulları olsa bile, çok taraflı uzlaşmaya yönelmeyi tercih eden bir iradenin varolması halinde, uzun vadeli olabilir. Olası bir federasyonun başarılı olabilmesi için, hem siyasi seçkinlerin, hem de toplum üyelerinin "federal hissetmeleri", kendilerini "ortak çıkar" süzgecinden geçiren tek bir toplum olarak görebilmeleri, dar topluluk çıkarlarını göz ardı edebilmeleri gibi erdemleri benimsemelerine bağlıdır. Açıkçası, federasyona, sadece bir araç değil, bir amaç olarak, "kendi içinde" faydalı ve "tarihin önümüze koyduğu sorunlara bir yanıt" olarak bakılmalıdır. Böyle anlaşıldığında federalizm, "karşı tarafa verilmiş bir ödün" olmaktan çıkar ve siyasi ve ideolojik bir tercihe dönüşür. Kimse çoketnili ve çokkültürlü bir toplumda federasyonun "ortak bir kimliğe" dayanmasını beklemez, fakat siyasi birliğe götürecek federal bir düzenin milliyetçilikten arınmış bir yurtseverlik anlayışı ve ortak siyasi değerlere dayanması elzemdir.

Doğal olarak, Kıbrıs'ta bütünlük, başarılı ulus-devletlerin özellikleri arasında yer alan ortak gelenek, kültür ve dil gibi kavramlar üzerine kurulamaz. Bu anlamda, Kıbrıs'ta siyasi bütünlüğün temel dayanağı federalizm doğrultusunda ortaya konacak siyasi iradedir. Federalizm, tarihsel nedenler ve etnik durumsallıktan ötürü gündeme gelmiş olabilir ama yaşayabilirliği, etnisiteyi aşabilen bir siyasi iradenin varlığı veya yokluğuyla sınanacak. Ancak bu, hak dağıtımının toplulukçu bir anlayışa dayandığı, grup üyelerinin siyasi topluma bireyler olarak değil, aynı zamanda grup aracılığıyla katılıyor ve hakları grup üyeliğinden kaynaklandığı bir ortamda hiç de kolay olmayabilir. Eğer, yurttaşlık haklarının siyasi bir topluma üyelikten kaynaklandığı dikkate alınırsa, ayrı toplumlara ait yurttaşların aynı devlet çatısı altında farklı siyasi toplumlar oluşturacağı ve bunun, bir tür "çifte-yurttaşlık" durumuna yol açacağı görülebilir.[32] Dahası bu durum, ayrı devlet kurma heveslisi milliyetçi li-

32 Will Kymlicka, *a.g.e.*, s. 182.

derleri, kolektif hakları, gruplar arası etkileşimin son derece sınırlı olduğu ve bireysel haklardan tamamen feragat edilen bir tür Osmanlı "millet sistemi"nin uygulanması yolunda kullanmaya teşvik edebilir. Bu yüzden gerekli olan, kolektif hakları ortadan kaldırmak değil, evrensel bireysel hakların, topluluk haklarıyla bağdaştırılmasında ısrarlı olmaktır. Federalizm, yapısı gereği, bunu sağlamaya uygun bir sistemdir.

Kıbrıs'ta olası bir federalizmin karşılaşacağı sorunlardan bir tanesi de, toplumlar arasında eşitsiz gelişim sonucu ortaya çıkan ekonomik ve diğer alanlardaki eşitsizliktir. Federal bir düzende, bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için, -bu federasyonun yaşaması için elzemdir- etnik gruplar arasında bir tür "pozitif ayırımcılık" uygulanmasını gerekli kılabilir. Bu durumda, farklı gruplara üye olan yurttaşlar arasında, farklı yurttaşlık hakları gündeme gelebilir. Özellikle, daha büyük ve daha zengin Kıbrıs Rum toplumu üyelerinin bazı haklarına sınırlamalar getirilebilir. Bu yüzden, Kıbrıs birliğini bekleyen zorluklardan biri, eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için uygulanacak, bir tür "asimetrik federalizm"in hayata nasıl geçirileceğidir. Bir gruba, diğerine tanınmayan bazı hakların verilmesi durumunda, hak sınırlandırmalarının tek taraflı olarak dayatılması yerine, taraflar arasında mutabakatın sağlanması çok önemlidir. Dahası, bu sınırlandırmalar kalıcı olmamalı, entegrasyon sürecine bağlı olarak gözden geçirilmeli ve zamanla kaldırılmalıdır. Fakat, Kıbrıs'ta oluşturulacak siyasi birliğin olası zorluklarını aşabilmek için, iki toplum arasında yalnızca bir *modus vivendi* yeterli değildir. Bir etnik toplumun üyelerinin diğerleri için fedakârlıklar yapmasını sağlayacak içsel bir bağın olmadığı bir ortamda, ortak bir amaç etrafında harekete geçmek, daha da önem kazanmaktadır. Bu noktada, reel-politika ve milliyetçi çatışmanın yarattığı dinamikler/zaaflar gibi, tarihsel koşulların ortaya çıkardığı zorunlulukları erdeme dönüştürmek ve ortak bir amaca yönelmek, Kıbrıs'ta siyasete düşen en önemli görevlerin başında gelmektedir. Bu noktada, Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne üyeliği yardımcı bir faktör olarak görülebilir. 20. yüzyıl boyunca hiçbir ortak siyasi amaç etrafında bir araya gelmeyen

Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarihte ilk kez, aynı amaç için ortaya siyasi irade koyabilirler. Nitekim, her iki toplumda da büyük çoğunluk, bu doğrultuda görüş ifade etmiş bulunuyor. Ayrıca, Avrupa Birliği üyeliği, siyasette hüküm süren milliyetçi paradigmanın değişmesinin nesnel koşullarını güçlendiriyor ve milliyetçi öznenin kuvvetten düşmesine zemin hazırlıyor. Avrupa Birliği, Kıbrıs'ta oluşacak siyasi birliği, "koşulların dayattığı bir zorunluluk" olmaktan uzaklaştırarak erdeme dönüştürmede önemli bir cazibe merkezi olabilir. Özellikle, küçük toplum lehine alınacak olası koruyucu önlemlerin büyük toplum tarafından kabul edilmesinde, Avrupa Birliği'nin sunduğu uzun vadeli perspektifler, olumlu yönde etkili olabilir. En önemlisi, Avrupa Birliği üyeliği, siyaseti milliyetçi dehlizlerden çıkartarak Avrupa kurumlarına taşıyacaktır. Artık siyaset, meşruiyetini milliyetçilikten değil, karşılıklı bağımlılık ve ulusallık ötesi entegrasyon anlayışına dayalı oluşumlarda aramak zorunda kalacaktır.

Sonsöz

Gellner bir makalesinde şöyle der: "Milliyetçilik öncesi dönemde Avrupa haritası bir Kokoschka resmine benzer. Kokoschka resimlerinde farklı renkler üst üste, birlikte yer alarak kesin fırça darbeleriyle, çizgilerle ayrılmaz. Tıpkı, etnik, dilsel, dinsel grupların yoğun bir biçimde bir arada bulundukları gibi. Ulusçuluk gerçekliği ve uluslar ortaya çıkmaya başlayınca, harita daha çok bir Modigliani resmine dönüşür. Renkler birbirinden kesin olarak ayrılmış biçimde yan yana yer alırlar. Tıpkı ulusçuluk döneminde önce Avrupa, sonra diğer bölgelerin haritalarının değiştiği gibi. Artık etnik vs. gruplar, ayrı ve mümkün olduğunca homojen birimler olarak şekillenirler." Yine Gellner'in bir benzetmesiyle, uluslar "gelin kültür"le "damat devlet"in evliliğinden doğar. Bu evlilik, dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde gerçekleşir. Batı Avrupa'da köklü, sosyal ve siyasal değişiklikler sonucu aynı coğrafyaya serpiştirilmiş, birbirinden kopuk topluluklar tek toplum, tek kültür içine çekilirler. Bu, ulus-devlete doğru bir evrilmedir. Temelinde tarım toplumundan sanayi toplumuna, monarşik devletten ulus-devlete geçiş vardır. Bu süreçte yerel kimliklerinden arındırılan topluluklar ulusal kültür edinirler, tebaalar yurttaş olur ve geleneksel kimliklerin yerini ulusal kimlikler alır. Kuşku-

suz, söz konusu toplumsal dönüşüm "gelin kültür"ün olgunlaşmasını hızlandırır ama "damat devlet" de, "gelin"i kollar ve güçlendirir.

Avrupa dışında, örneğin Balkanlar'da "gelin-kültür" ile "damat-devlet"i bir araya getiren nikâh töreni biraz daha farklı yaşanır. Burada devlet ile kültürün evliliği, adeta "beşik nikâh"ını andırır. Damat adayı devletin ebeveynleri, yani aydınlar, gelin adayı kültürü daha çocukken sözlerler ve gelini bizzat kendileri büyüterek düğüne hazırlarlar. Bu arada "damat devlet" de büyür ve olgunluk çağına gelince evlilik gerçekleştirilir. "Zifaf gecesi" oldukça kanlı olur. Çünkü ulus-devlete giden süreçte sosyal dinamikler zayıftır. Homejenleşme süreci, sanayi devrimiyle desteklenmediğinden, köylüleri yurttaş yapma, etno-sembolik mitoslar ve ideolojik zorlamayla sağlanmaya çalışılır. Kokoschka resminden Modigliani resmine doğru yol alırken, oraya buraya dağılmış renkler silinerek ortadan kaldırılır. Farklılıkları, homojenleştirilen kültür içinde uyumlu biçimde yer almaya teşvik eden ya da razı eden, sosyal ve ekonomik cazibeler zayıf olduğundan, farklılık-homojenlik çatışması yaşanır. Devlet iktidarını kullanan etnik grup kendi kültürünü, devlet zoruyla dayatmaya çalışır. Bu süreçte, sosyo-ekonomik "gıdası" az olan ve bu yüzden "kan" gereksinimi yüksek olan etnik grup, "gelin kültür"ü işlevselleştirir. "Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır" anlayışıyla ulusu belirli bir coğrafyaya yerleştirme (ulusal topraklar) operasyonunda toprak ve kan kutsallaştırılır. Kan akıtılan toprak ulusun mekânına dönüşür. Aynı topraklara birden fazla grup tarafından kan akıtılmışsa, kazanan taraf coğrafyanın "tapusunu" alır.

Kıbrıs ulusçuluk öncesi dönemde Kokoscka resmine çok benzer. Çok renklidir ve renkler iç içedir. Etnik ve dinsel topluluklar, aynı coğrafyada yan yana, iç içe, birlikte yer almaktadırlar. Ancak bu birliktelik, modern anlamda bir entegrasyon oluşturmaz. Bunun için toplum fazlasıyla geleneksel, fazlasıyla premoderndir. Modern anlamda yurt kavramı gelişmiş değildir. Kimlikler ve aidiyet yöresel, yerel ve dinseldir. Kıbrıs'ın kendine özgü koşullarında, ortak yurt kavramı gelişmez. Böyle bir si-

yasi özlem oluşmaz. Fransız Devrimi'nden sonra, bütün dünyayı etkileyen ulus-devlet fikri, Kıbrıs'ı doğrudan etkilemez. Kıbrıs içinde, Kıbrıs'a talip bir damat adayına (devlet) rastlanmaz. Ortada 'damat adayı' olmayınca, geleneksel kültürlerin siyasallaştırılmasını Türk ve Helen milliyetçilikleri üstlenir. Ada'nın adı, Helen milliyetçiliği tarafından Megalonisos (Büyükada), Türk milliyetçiliği tarafından da Yavruvatan, olarak konur. Kıbrıs, önce Yunanistan sonra Türkiye haritaları içinde yer almaya başlar. Bu süreçte "yerliler", yurttaş olma iddiasında bulunmadıklarından "soydaş" olurlar ve Kıbrıs coğrafyasına "soyları adına" ve "soyları için" ayrı ayrı anlamlar yüklerler. Soydaş Helenler, onun "ezelden beri Helen adası" olduğunu iddia ederler, soydaş Türkler ise, bu toprakların "80 bin Osmanlı şehidi"yle sulandığını ve bu coğrafyada çiçeklerin renklerini "Türklerin kanından" aldığını ileri sürerler. Ada'nın "Anadolu'dan koptuğu ve yeniden Anadolu'ya dönmek istediğini" söylemeyi de ihmal etmezler. Soydaş Helenler, tarih ve kültür, soydaş Türkler ise, kan ve toprak şovenizmiyle yaşarlar.

Bu sürecin sonunda, Kıbrıs ülkesinde iki ayrı "soydaşlar grubu", dolayısıyla iki gelin adayı yetişir, ancak damat adayı devlete rastlanmaz. Aslında, bu gelinlik çağına gelmiş kızların damat falan aradığı da yoktur. Annelerine o kadar bağlı ve düşkündürler ki, coğrafyalarını da yüklenip annelerinin yanına taşınmaya karar verirler. Her biri Kıbrıs'ı kendi annesine doğru çekmeye başlar. Bir kargaşadır kopar. Birbirini iten itene, kakan kakana... Bu çekişme ortamında ada parçalanır ve bir yarısı kırmızı beyaza, öbür yarısı mavi beyaza boyanır. Böylece, Kokoschka'nın tablosu yok olup gider ve yerini Modigliani'nin resmi alır. Renklerin birbirinden kesin olarak ayrıldığı bir tablo...

Kıbrıs'ta, yakın tarih içinde, ortak bir devlet kurmaya, ortak bir yurt yaratmaya dönük siyasal/ideolojik bir çabaya rastlamak mümkün değildir. Kıbrıs'ı salt bir coğrafya parçası olmaktan çıkarıp bütün Kıbrıslıların siyasal evine dönüştürecek bir uğraş olmadığı gibi, Ada, Türk ve Helen uluslarının bir parçası olarak anlamlandırıldı ve karşıt milliyetçi süreçler,

farklı ve birbiriyle çatışan siyasi projelerle tarih sahnesinde yerlerini aldılar. Ne var ki, bütün siyasi seferberliğe karşın, özlenen ulusal hedeflere ulaşılamadı ve ne Kıbrıslı Rumlar "Anavatan Yunanistan" ile bütünleşerek Enosis'i gerçekleştirebildi ne de Kıbrıslı Türkler Taksim projesini meşru kılabildiler. Gelinen bu tarihsel noktada, bütün milliyetçi çabalara rağmen ve bu çabaların bir sonucu olarak, Kıbrıs'ta siyasi birlik yeniden gündeme geldi. Bu tarihsel süreci ve sonuçlarını iki toplum açısından aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Kıbrıs Rum Toplumu

Modern Yunan devletinin doğuşundan sonra ortaya çıkan siyasal/kültürel seferberlik, Kıbrıs Rum toplumunda siyasal/kültürel bir uyanışa yol açmıştı. Osmanlı ve daha sonra Ingiliz idaresi altında yaşayan Kıbrıs Rum toplumu, modern Yunan devletinin, kültürel, siyasal açılımlarından etkilenerek, etnik kimliğini siyasallaştırdı. Kıbrıs'ta giderek yaygınlaşan Helen ulusçuluğu, özellikle yerel seçkinler tarfından süratle benimsenmiş ve toplumun ideolojik yapısını büyük ölçüde etkisi altına almıştı. Bunda nüfusun çoğunluğunun Helen-Ortodoks olmasının elbette payı vardı. Ancak, daha önemli bir etken, modern Yunan devletinin 'ilk' sınırları dışındaki etnik ve dil bakımından Helen kökenli Ortodoks toplumlara karşı düzenlediği siyasal-kültürel seferberlikti. Ulusal kimlik ve aidiyet formasyonunda ağır basan faktör, toplumlara içkin ortak kültürel değerler değil, modern ulus devletlerin tutum ve siyasetlerinin sonucu etnik özelliklerin siyasallaştırılmasıdır. Kıbrıs'ta Rum milliyetçiliği, dolayısıyla Kıbrıs Rum ulusal bilinci 19. yüzyılda, modern Yunan devletinin Megali Idea'nın gerçekleştirilmesi için başlattığı kültürel ve siyasi seferberlik sonucu yerel etnolojik geleneklerin siyasallaştırılması ve siyasi değişimin dinamik unsurlarına dönüştürülmesi sonucu tarih sahnesine çıktı. Helen milliyetçiliğinin 19. yüzyıldaki yükselişine paralel olarak, öncelikle Kıbrıslı Rum seçkinler ve Kilise, Yunanistan'la bütünleşmekten başka hiçbir seçeneğin ulusal özlemleri

dindiremeyeceğini ileri sürüyorlardı. Megali Idea projesi çerçevesinde ve Kilise'nin öncülüğünde hareketlenerek siyasallaşan Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçilik, Helen-Ortodoks sentezini temel alan bir kültür ve eğitim programına dayandırılmıştı. Okullarda Kıbrıs'a dair ders bile yokken, Yunanistan tarihi ayrıntılı ve abartılı olarak anlatılıyor, Helen milliyetçiliğinin kahramanları okul duvarlarını süslerken, Kıbrıs haritasına ancak "siyah tahtanın arkasında" rastlanıyordu. Kıbrıs Rum milliyetçiliği, milli kurtuluşun ancak Yunanistan'la birleşmeyle sağlanacağını ileri sürerek, bunun dışında kalan herhangi bir siyasi oluşumu "vatan hainliği" veya "gayrimilli" olarak değerlendiriyordu. Bu süreç, Kıbrıslı Rumların Kıbrıs sorununu, büyük çoğunluğu Helenlerden oluşan Kıbrıs halkının kendi kaderini belirleme hakkı olarak algılamalarına ve meseleye bu çerçevede yaklaşmaya neden oldu. Bu sürecin sonunda "Anavatan Yunanistan"a katılma istenci, Kıbrıs Helen ulusçuluğunun temel hedefi olmuştu. Kıbrıs Rum seçkinleri ulusu, "bir aile", "kültürel bir bütünlük", "her insanın doğasından kaynaklanan ait olma gereksinimini karşılayan bir olgu" olarak kavrayan Alman düşünürü Johan Gottfried Herder'inkine benzer bir anlayışla, Kıbrıs Rum toplumunu "halk-tini"nin (volksgeist) ayrılmaz bir parçası olarak kavrıyordu. Kıbrıs, Yunan adalarının en büyüğü (Megalonisos) sayıldı ve bu politika Megali Idea'nın Küçük Asya'da yenilmesinden sonra, Yunanistan'ın reel-politik zaaflarına karşın, tutkuyla sürdürüldü.

Bir ait olma duygu/ideolojisi olarak biçimlenen Kıbrıs Helen ulusçuluğu, siyaset/kimlik özdeşleşmesi temelinde "kimlik politikası"na yöneldi. "Anayurt Yunanistan"la birleşme, siyasetten çok kimlik olarak anlaşıldı. Enosis'i benimsemeyenler "Helen" sayılmadı. Bu yüzden, toplumsal koşulların değişimine ve reel-politik dayatmalara karşın, Enosis'ten kopma mümkün olmadı. Çünkü, Enosis'ten kopma, kimlik inkârıyla eşanlama geliyordu. Ne var ki, Yunanistan'la birleşmeye dönük politika, reel-politik engellere takıldı. Yunan irredandizmi "Küçük Asya Felaketi"yle ağır bir yara aldı ve Yunanistan kendi içine dönmeye zorladı. Çevre milliyetçisi Kıbrıs Rum eliti ise, "Anavatan Yunanis-

tan"ı yeniden sınırlarının dışına taşmaya ve Kıbrıs'ı da sınırlarına katmaya yönelmeye adeta zorlamak zorunda kaldı. Ancak, Yunanistan'la bütünleşme gerçekleşmediği gibi, paradoks bir biçimde, Yunanistan, Türkiye ile birlikte, bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulmasını sağladı ve her iki ülke de, bu uzlaşmada Kıbrıs'ın garantör devletleri olarak yer aldılar.

İrredandist ulusçuluğun "sınırsız" söylemine karşın, ulus-devletler belirgin coğrafyalar üzerinde var olurlar. Herhangi bir ulus-devletle varolan, etnik, dilsel, tarihsel bağlar, söz konusu devleti kolayca, başka cağrafyalara taşıyamaz. Siyasal iradesini Enosis'ten yana koyan Kıbrıs Rum seçkinlerinin on yıllarca süren çabasına karşın, "vuslat" hasıl olmadı ve "ulus ile coğrafya" arasında sıkışıp kalındı. Ulusal merkez Kıbrıs'a el atmıştı ama, Kıbrıslı Rumların Yunan ulusuyla bütünleşmesi mümkün olamamıştı. Bu "el atıştan" sonra, Kıbrıs'ta tam bağımsız bir devlet kurmak da imkânsızdı. İki arada bir derede kalan Kıbrıs Rum toplumu, ne tam bağımsız bir devlete kavuşabildi, ne de Helen ulusuyla tam olarak bütünleşebildi.

Kıbrıs Cumhuriyeti, 1959 Zürih ve Londra antlaşmalarına kazınan bir uzlaşmanın sonucu olarak doğdu. Esasında bu uzlaşma, Yunanistan ya da Türkiye ile Enosis'in ya da herhangi bir tür Taksim'in hayata geçirilemeyeceği anlamına geliyordu. Enosis ve Taksim'den feragat, nitekim 185. maddesinde de Cumhuriyet'in topraklarının "birlik ve bütünlüğünün" bozulamayacağını ve "Kıbrıs'ın tamamının ya da bir bölümünün herhangi bir ülkeyle birleşmesinin ya da bağımsızlığını kazanmasının söz konusu olmadığını" belirten 1960 Kıbrıs Anayasası'nın vazgeçilemez temeliydi.

1960 yılında kurulan Kıbrıs devletiyle, ulusçu iddialar sonuçsuz kalmış, yeni bir dönem başlamıştı. Kıbrıs devletine temel teşkil eden kurucu anlaşmalarla Enosisçi ve Taksimci seçkinler, siyasal istemlerini, "öbür toplumu da gözeterek" yeniden düşünmek zorunda bırakıldılar. Bu anlaşmalara göre seçkinler, birbirlerinden bağımsız olarak devlet iktidarına sahip olamaz ve ülkenin geleceğini düzenleyemezdi. Kıbrıs'ta siyaset, iki toplumluluk temelinde bir konsensüs düzeni öngörü-

yordu. Bağımsız devletle ortaya çıkan Kıbrıs gerçekliğinin en temel özelliği karşılıklı bağımlılıktı. Karşılıklı bağımlılık, Kıbrıs'ta yaşayan insanların siyasal istem ve çıkarlarını, ayrıca, Kıbrıs adasıyla ilgili Türkiye ile Yunanistan'ın stratejik çıkarlarını dengeleyen tarihsel bir formasyondu. Ancak bu oluşum Kıbrıslı seçkinlerin 'habitus'una takılacaktı. Elitlerin siyasi kültürleriyle Kıbrıs'ta oluşturulan konsensüs düzeni bağdaşmıyordu. Bu noktadan sonra, Kıbrıs'ta seçkinlerin ideolojik çabalarını belirleyen esas olgu, karşılıklı bağımlılık ilişkisinden kurtularak, ulusal hedefler peşinde koşmanın yollarını aramak olacaktı. Siyasal istemlerini öbür tarafı da gözeterek yeniden düşünmek zorunda bırakılmaları, reel-politik bir veri olarak ortaya çıkmışsa da, tarafların örgütlü ideolojik tutumları bu gerçeklikle hiçbir zaman örtüşmeyecekti.

Kıbrıslı Rum seçkinler, Enosis'i yasakladığı için "hilkat garibesi" olarak adlandırdıkları Kıbrıs Cumhuriyeti'ni başından beri benimsemedikleri gibi, Kıbrıslı Türklerin iktidara ortak olmasını da tepkiyle karşılamışlardı. Kıbrıs Rum seçkinlerine göre, bağımsız Kıbrıs devletiyle ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık, "politikanın tarihe haksızlık ederek dayattığı bir olguydu." Bundan böyle, bu "siyasal arıza"yı gidermenin ve "tarihsel haklılığı" gerçekleştirmenin yolları aranacaktı. Genellikle EOKA eylemcilerinden oluşan Kıbrıs Rum yönetici seçkinleri, Kıbrıslı Türklere siyasal bir özne olarak değil, sadece "kültürel bir azınlık" olarak bakıyorlardı. Helen milliyetçiliği ideolojisiyle donatılmış Kıbrıslı Rum seçkinler, adanın etnik ve siyasal gerçekliğine sırt çevirerek, karşılıklı bağımlılıktan kurtulmak ve ulusal bir hegemonya dayatabilmek için askeri, ekonomik, siyasal önlemlere başvuracaktı. Bu yaklaşımın yan sonuçlarından bir tanesi, irredantist Helen milliyetçiliğine paralel olarak, Kıbrıs merkezli Helen milliyeçiliğinin tarih sahnesine çıkışı olacaktı.

Kıbrıs devletine karşın, Enosis politikasında ısrar, maceracı bir yaklaşım olduğu kadar, Kıbrıs Rum toplumunun refahı açısından da pek rasyonel sayılmazdı. Buna karşın, bir idée fixe haline gelmiş bu politikayı sürdürmeye devam edildi. 1965 yılında, Galo Plaza'nın BM adına hazırladığı raporda yaptığı de-

gerlendirme bu açıdan ilginçti: "Çoğunluk Enosis'ten yana. Enosis, bir Pan-Helen ideal olarak yoğun duygusallıkla anılıyor, ancak gerçekleşmesi halinde pek çok siyasal ekonomik vs. sorunlar yaratacak." 1960'lı yılların sonuna doğru, bir yanda Enosis'in mümkün olmadığının anlaşılması, diğer yanda Yunan Cuntası'yla başgösteren anlaşmazlıklar sonucu, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni bir Helen devleti olarak yaşatmak gündeme getirildi. Kıbrıs merkezli çevre milliyetçiliğinin ön plana geçtiği bu dönemde, Kıbrıslı Rum milliyetçiler, Rum eski Eğitim Bakanı Spiridakis'in dediği gibi, "Kıbrıs Kıbrıslılara değil, Helenizme aittir" anlayışına bağlı kalarak, hem Kıbrıslı Türkleri yadsımaya hem de ortak Kıbrıs devletini yaşatmak için ortaya ciddi çabalar koymamaya devam ettiler. Etnik köken ile siyaset arasında birebir bir ilişki kurarak Kıbrıslı Türkleri de kapsayıcı bir politika üretemediler ve Kıbrıs Türk ayrılıkçılığının güçlenmesine zemin hazırladılar. Bunun da ötesinde, kuvvetler dengesi ve reel-politik verilere karşı "kör" davranarak Taksim'e adeta yardımcı oldular.

Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliği, 1974'ten sonra, söylemini değiştirmek zorunda kaldı. Enosis hareketinin yenilgisi ile birlikte, etnik ve kültürel kimlik ile siyasa arasındaki organik ilişki anlayışı son buldu. Etnik gerçeklik ile devlet gerçekliğini birbirinden ayrı iki faktör olarak kabul etmek zorunluluğu doğdu. Yani, "ius sanguinis" değil, "ius soli" önem kazanmaya başladı. Buna bağlı olarak, geleceğin siyasi örgütlenmesi "soy" temelinde değil, "yaşanılan coğrafya"nın hakikatlerine göre yapılacağı kesinlik kazandı. Bu kaçınılmaz olarak, Kıbrıs'ta devlet sorunsalına yeni bir boyut getirdi ve Kıbrıs'ta devlet olgusunu yeniden anlamlandırdı. 1974 sonrasında ortaya çıkan bu yeni süreç, Kıbrıs'ta çok kültürlü demokrasiye geçişin de tarihsel zeminini sağladı. Enosis hareketinin yenilgisi, Kıbrıs ülkesi ve insanına tarihsel bir olanak hazırladı. Kıbrıs'ta kurulacak olası yeni bir siyasi birlik, etnik ve kültürel özgüllüklerin yadsınmadan, -isteyen pekâlâ yadsıyabilir- Kıbrıs ülkesinde yaşayan herkesin kolektif ve bireysel haklarına karşı duyarlı olmak durumundadır.

Kıbrıs Türk Toplumu

Osmanlı döneminin yönetici Müslüman toplumu, Ingiliz döneminin başlamasıyla hükümranlığını yitirdiği gibi, önceden yönettiği toplum tarafından yönetilme durumuyla karşı karşıya kaldı. Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçiliğin yükselişi ve Enosis politikasının yaygınlaşması karşısında İngiliz sömürge yönetimine sarılan geleneksel Osmanlı seçkinleri, sömürgeci yönetim mekanizmasının bir parçası haline geldi. Sömürge yönetimi de, Kavanin Meclisi'ne 9 Rum, 3 Türk, 6 İngiliz üye atayarak, adanın idari yapısını Türk-İngiliz işbirliğine dayandırmıştı. Bu işbirliğiyle birlikte iki toplumla arasındaki farklılık, idari yapının temeline konuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması Ada'nın Müslüman toplumunu derin bir gelecek endişesiyle karşı karşıya bıraktı. Birinci Dünya Savaşı esnasında, imparatorluğun çöküşü ve Enosis'in gerçekleşme ihtimalini bir arada yaşayan Kıbrıslı Müslümanlar, giderek daha büyük ölçüde İngiliz sömürge yönetimine yaklaştılar. Kıbrıs "Taç Koloni" ilan edildikten sonra (10 Mart 1925) gerçekleştirilen anayasal düzenlemelerin belirgin özelliği de 'böl-yönet' ilkesi olarak kaldı ve Türk üyelerin Rumlara karşı kullanılmasına devam edildi.

Lozan Anlaşması'yla Ada'nın egemenliği resmen İngiltere'ye devredilince, Kıbrıs'ta yaşayan Müslümanlar, başlarında Enosis kılıcı sallanan "ülkesiz bir azınlık" olarak kaldılar. Gelecek korkusundan kaynaklanan bir tepkisellikle harekete geçen yeni aydın kuşak, yüzünü genç Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal'a çevirdi. Tedirgin bir tutunma çabası içinde olan aydınlar için, Türkiye ve Atatürk, adeta bir "korunma zırhı" gibiydi. Bu arada, giderek yükselen Türk milliyetçiliği ve Kemalizmin etkisiyle geleneksel seçkinlerin gücü azalmaya başlamıştı. 1930 seçimlerinde "Kemalistler"in gücü ortaya çıktı ve Necati Bey seçimleri kazanarak, İngiliz yönetimi ile geleneksel seçkinler arasında süregelen işbirliğine son verdi.

Bu yeni süreçte Kemalizmin etkisiyle Müslüman Türk toplumu kendisini din değil, etnisite temelinde tanımlamaya baş-

ladı. Genç kuşak Kıbrıs Türk seçkinleri, Atatürk reformlarının Kıbrıs'ta da uygulanması için harekete geçerek, Atatürk'ün medeniyet ve milliyetçilik anlayışı temelinde yeni bir toplum yaratmanın dinamik unsurları haline geldi. Bu arayışlar Kemalizmin etkisi kadar, Kıbrıs Rum toplumuna karşı duyulan tepkisellikle de yönlendiriliyordu. 20. yüzyılın başından itibaren kapitalistleşme sürecinde öne çıkan Kıbrıs Rum toplumunda, modernleşmenin hızına paralel olarak Enosis tutkusu da güçleniyor, giderek kitleselleşiyordu. Bu dönemde, Kıbrıs Rum toplumuna karşı günümüze kadar devam eden korkuyla karışık hayranlık duygusu (δέοσ), Kıbrıs Türk aydınları arasında oldukça belirgin hale geldi. Atatürk Türkiyesi'ne tutunma eğilimi, Kıbrıs Rum toplumunda modernleşme ve Enosis politikasının etkisi artıkça, daha fazla kuvvetleniyordu. Bu sürecin sonunda, laik/milliyetçi Kıbrıs Türk aydınları toplumun önderliğini kendi ellerine aldılar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gözle görülür hale gelen Enosis tehlikesine karşı, Kıbrıslı Türk seçkinler, İngiliz yönetiminin de desteğiyle, siyasi bir seferberlik başlattılar. Enosis'i engellemek her iki tarafın da ortak çıkarı haline gelmişti. Bu yeni işbirliği zemininde sömürge yönetimi, 1948 yılında kurulan Özel Türk Komitesi'nin aile hukuku, evkaf vb. dinsel kurumların Türk milliyetçiliği çerçevesinde sekülerleştirilmesini amaçlayan reformların gerçekleştirmesine yeşil ışık yaktı. Hem İngiliz yönetiminin hem de Kıbrıslı Türk seçkinlerin Enosis'i engellemek için asıl önem verdikleri şey, Türkiye'nin ilgisini Kıbrıs'a yönlendirmekti. Bunun için, Türkiye'de "Kıbrıs lobiciliği"ne hız verildi ve Kıbrıs Türk heyetleri Ankara'yı sık sık ziyaret etmeye başladı. Bu süreçte, başta Turancılar olmak üzere, çeşitli milliyetçi gruplar, "doğal müttefik" olarak yer aldılar. İşin başında, "Türkiye'nin Kıbrıs meselesi yoktur" diyen Türkiye, Kıbrıslı Türk seçkinler, Ingiltere, Turancı lobi, kamuoyu ve derin devletin aktif çabasıyla Kıbrıs konusuna el attı. Önce, 'Ada eski sahibine verilmelidir' tezini savunan Türkiye, sonra, Ingiltere'nin uyarılarıyla gündeme Taksim tezini getirdi.

İngiltere, Enosis'e karşı Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumunun tepkilerini kullanarak Ortadoğu'daki 'son sömürgeyi' kurtarmak peşindeydi. Londra Konferansı'yla (1955) Türkiye, Kıbrıs sorununda taraf ülke olurken, Enosis için silahlı mücadele veren EOKA'nın karşısına da 'yardımcı polis gücü' olarak Kıbrıslı Türkler çıkartıldı. Bir TMT yetkilisinin söylediği gibi, "EOKA'nın ilk hedefi İngilizlerdi. Bu hareket yoğunlaşmaya başlayınca Ingilizler gizli operasyonları Türk polislere yaptırmaya başladılar. (...) İngiliz EOKA'ya karşı çok Türk polis yazdı. Sonra, yeri gelmişken söyleyeyim: Bu işe bizi biraz da İngiliz soktu: 'Rumlar Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak ister, gidin siz de isteyin Kıbrıs Türkiye'ye bağlansın' diye, sonra Rumlar döner, 'Biz Kıbrıs'ı Türkiye'den icarla aldık, size veremeyiz' derler ve iki tarafı birbirine karşı kışkırtırlardı."[1]

Görüleceği gibi, Kıbrıs Türk toplumunda milliyetçi hareketlenme, Kıbrıs Rum toplumundan neredeyse bir asır sonra başgösterdi. Kıbrıslı Türkler, modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte Türk milliyetçiliğinden etkilendiler. Ancak, Ada'daki Müslüman halkın zamanla kendini Türk ulusunun bir parçası olarak gören dinamik bir etnik topluma dönüşmesi, Kıbrıs'ta Helen milliyetçiliğinin gelişmesinden bağımsız olarak gerçekleşmedi. Kıbrıslı Rumların Enosis tutkusu ile modern Kıbrıslı Türk kimliğinin gelişimi arasında diyalektik bir ilişki oluştu. Etnisitenin siyasallaşarak harekete geçirici bir güç haline gelmesi, her ne kadar Türk milliyetçiliğinden etkilenmiş ve İngiliz sömürgeciliği tarafından desteklenmişse de, özünde, Helen milliyetçiliğine karşı yükselen kontra-milliyetçilik sonucu gerçekleşti. Bunun en açık göstergesi, Kıbrıslı Türkler arasında milliyetçiliğin yayılması ve hız kazanmasının, Kıbrıslı Rumların Yunanistan'la birleşme yolundaki çabalarının doruk noktaya ulaştığı 1950'lere denk düşmesinde görülebilir. Etnik çatışma sürecinde Taksim, Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin siyasi programı haline geldi ve Kıbrıs'ta ortaya çıkan iki kutuplu milliyetçilik diyalektik bir ilişki içine girdi. Kıbrıs Türk ayrılıkçılığı,

---

1 *Ortam*, 22 Nisan 1992.

Helen milliyetçiliğine karşı tepki süreçlerinde güçlenirken, aynı zamanda, ondan beslenmeye başladı. Kıbrıslı Rumların kültürel açıdan Yunanlarla aynı oldukları, yani tek bir ulus oluşturdukları ve bu yüzden tek siyasi yapıda birleşmeleri gerektiği savıyla desteklenen Enosis fikrinin, Kıbrıslı Türkler arasında çok benzer bir karşılığı oluştu. Kıbrıslı Türkler de, Türk ulusuyla kültürel açıdan aynı olduklarını ve bu yüzden Türk ulusunun parçası sayılmaları gerektiğini iddia ediyorlardı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, Türk milliyetçiliği açısından fazla bir şeyi değiştirmedi. Taksim, temel ulusal hedef olarak yaşatılmaya devam edildi ve yeni kurulan Kıbrıs devleti, kısa sürede, Türk ve Helen milliyetçiliklerinin çatıştığı zemin haline geldi. Post kolonyal devletin istikrarsızlık ve etnik çatışma içine sürüklenmesi, etnik kimliklerin daha da güçlenmesine yardımcı oldu. Ortak devlete rağmen, ortak bir yurttaşlık anlayışının gelişimine fırsat tanınmadığı gibi, iki toplumdan oluşan ve devlete bağlılık gösteren siyasi bir toplum olarak Kıbrıs halkı (Staatsvolk) da gelişmedi. Tam aksine etnik çatışmalar çatışan iki toplumun ayrı ayrı siyasallaşmasına hız kattı.

Her ne kadar 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği çıkarmaya dair Rauf Raif Denktaş, "Bu bir ihtilal değildir. Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini yeniden tesis etmek için girişilmiş ve sadece bu gayeye matuf, sınırlı bir polis hareketidir" demişse de, başta kendisi olmak üzere, Kıbrıs Türk liderliği, "Taksim zamanının olgunlaştığı" ve artık "tarihin sonuna gelindiği" anlayışını, 1974 sonrası politikalarına kılavuz yaptılar. Artık, "iki devletli, iki uluslu yeni bir Kıbrıs" oluşmuştu ve bundan geri adım atılmayacaktı. Türk tarafının izlediği politikalar, hangi şekilde ifade edilirse edilsin, aynı kapıya çıkıyordu: 1) Çözümsüzlük çözümdür. Kıbrıs sorununu sürüncemede bırakarak, bir gün konfederal bir anlaşmayla yeni statüyü meşrulaştırmak. 2) Kıbrıs Türk toplumunun 'kendi kaderini belirleme hakkını' ileri sürerek ayrı Türk devletine yasal zemin oluşturmaya çalışmak. 3) İleride bağımsız bir Türk devletinin doğabilmesine meşru zemin hazırlayan bir anlaşma yap-

mak. Aslında, bu politikalarla yapılmak istenen, 1974 öncesi Kıbrıslı Rumların amaçladığı politikalardan özü itibarıyla pek farklı değildir. Bu, karşılıklı bağımlılık ilişkisinden koparak tek başına egemen olma olarak özetlenebilir. Kıbrıs Rum liderliği bunu Enosis için istiyordu, Kıbrıs Türk liderliği ise Taksim için. Nitekim Türk tarafının tezlerine sempatiyle yaklaşan Uwe Berner, bu gerçeği şu isabetli cümleyle ifade etti: "Kıbrıs sorununda, tuhaf bir biçimde, pozisyonların yer değiştirmesini yaşıyoruz. Kıbrıs Türkleri, diğer toplumu hesaba katmak zorunda olmayan, egemen bir halk olmayı istiyor. Bu, 60'lı yıllarda Rumların tutumuydu."[2] Ne var ki, 1974'ten beri sürdürülen bu politika, uluslararası hukuk ve meşruiyet engelini aşamadı ve hiçbir sonuç getirmedi. Bun durum, Kıbrıs Türk toplumunu devletler sistemi dışında yaşamaya mahkûm etti. 20. yüzyılın başında "yurtsuz bir azınlık" olarak yola çıkan Kıbrıs Türk toplumu bütün bir yüzyıl boyunca, ne Kıbrıslı Rumlarla ortak bir devlete ne de gerçek anlamda, kendi devletine kavuşabildi. Bu "dipten gelen dalga", Kıbrıslı Türkler arasında Kıbrıs adasını "anavatan" olarak kavramsallaştıran yeni siyasi eğilimleri de beraberinde getirdi.

Kıbrıs Rum toplumunda 1974 Savaşı ve bu savaşın sonuçlarının yol açtığı, henüz öznel düzeye bütünüyle yansımamış olan nesnel değişiklikler ve Kıbrıs Türk toplumunun öznel yapısında yaşanan dönüşümler, milliyetçiliklerin iflasıyla birlikte dikkate alındığında, Kıbrıs ülkesinin milliyetçiliğin kıskacından kurtulmasının olanak dışı olmadığının göstergesi sayılabilir. Buna bir de Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliği eklenince, post nasyonal köyün minareleri şimdiden görülebilir. Yeter ki kanatlarında rasyonel seçenekler taşıyan bilge kuş Minerva vurulmasın...

---

2 Uwe Berner, *Das vergessene Volk. Der Weg der Zyperntürken von der Kolonialzeit zur Unabhängigkeit*, Centavrus Verlag, 1992, s. 524.

BELGELER

A) Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943), S.S.C. B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, Havass/ Türkiye Belgeleri Dizisi, Havass Yay. İstanbul, 1977.

B) National Archive, Research Administration, Mariland, Record Group 59, Central Foreign Policy Files, Cyprus.

Rauf Denktash, Part I- The Man, 18 Temmuz 1969Rauf Denktash, Part II- The Man, 25 Ağustos 1969.

Denktash vs. Kuchuk vs. Bayraktar: A New Equation, 30 Eylül 1972.

C) Public Record Office, London, Colonial Office (CO) Documents.

1. "All Greek elementary schools use the 'Analytical programme' aw published in Greece, definitely adopted by the Board of Education. No reading books are allowed in these schools, except those that have been approved by the 'Critical Committee' in Athens. The Gymnasiums of each town and the Teacher Training School are recognized by the Greek Ministry of Education, and work under Regulations issued therefrom. Portraits of King Cons-

tantine and Queen Sophia, of Venizelos and other worthiew adorn the walls of the class-rooms together with elaborate maps of Modern Greece, while that of Cyprus, if to be found at all, is as a rule small, out of date and rfeguently behind the black board."

CO67/223/17; Ronald Storrs, Governor of Cyprus 1928

2. "I am very concerned at the apparent growth of minority consciousness among the Turks in Cyprus during the last year, and I fear that the Cyprus Government may have unwittingly encouraged this by, for example, the Committee for Turkish Affairs which Lord Winster has set up. The superficial attractions of a loyal minority community supporting the Government of a foreign protective power, ought to be too well known by now for us to fall into this kind of trap. Recent history is littered with examples from Northern Ireland to the Moslems in India, and the extreme case of what happens afterwards is illustrated by the Assyrian massacres in Iraq... the only way out is for the minority community to make its peace with the majority without seeking protection elsewhere".

CO67/342/1 127219, S.S.B., 13.12.1948

3. "According to the manifesto the organisation claimed to have no party objectives and to be willing to respect the political views of all Cypriots. At the same time it was categorically stated that "for special reasons" it would neither accept nor tolerate support from the Communists, ostensibly at least, because evidence of such support could be used by the British Government to turn Western Countriew against Liberation of Cyprus. Supporters of EOKA were to regard Turkish Cypriots as Cypriots like themselves and were to assure them of peacable conditions when Liberty had been obtained. Mean while the Turkish Cypriots should do nothing to hamper the Enosis movement".

CO926/455 144789; Cyprus Intelligence Committee: The Nature of EOKA, its political Background and Sources of Direction; 18 October 1955

(Top Secret. The circulation of this paper has been strictly Limited).

4. "In the Legislative Council, then, the elected members were in a permanent majority; and the practical working of the constitution depended upon the exploitation of the racial cleavage between the Greeks and Turks".

CO67/314/13 - f- 144344; Memorandum on political Situation on Cyprus.

5. "Crown colony rule had to be continued somehow under the colour of a free constitution. The simplest way seemed to be the way o "divide and rule" -communal representation was intended- (...). If there had been at Nicosia a safe official majority, if we had to play off Turk against Greek, if we had not had to resort to strategm to secur progress the administration would hav elaid better foundations and taken more pride in tis job".

CO67/22714, -f- 143277; Memorandum on Cyprus Constitutional Question, 23.4.1929.

6. "The attitude of the Greek members has been ineffective for so logn gas the Government could rely on loyal Turkish cooperation. This is no longer availamble as the Greeks, taking advantage of personal and party rivalriew within the Turkish community, have been enabled to buy or otherwise persuade a recently elected Turkish nonentity, Nejati Bey, to vote with them (...). The constitution now centres round the person of the worthless Nejati Bey".

CO67/239/14 -f- 143441; Government House, Nicosia, 4 June 1931.

7. "It is important to make the moslems of Cyprus feel that the Government is taking adequate care of their interests and that they have a definite part to play in the colony under British administration. The collapse of the old order in Turkey and the rise of the Kemalist republic has created a new problem to which the British administration in Cyprus must seek to adapt itself. It seems desirable that Government should endeavour to make an appeal to the younger and more progressive Cypriot Turks".

CO67/281/14 -f- 144143, Downing Street, 19 November 1937.

8. "The delegation has now returned to Cyprus and there is little further to report about their activities here. As far as is known, they failed to gain an audience with the Prime Minister(...). The Prime Minister had apparently told Monsieur Birgit to see Kucuk and Kaymak and "try to put some sense into them".

CO926/184 XC 144688; British Embasy, Ankara, May 9, 1955 (confidential).

GENEL KAYNAKÇA

Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları İstanbul, 1993.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Hazırlayan: Dr. Recep Duymaz, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1995.

Akkurt, Aydın, *Türk Mukavemet Teşkilatı*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, III. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2000.

Aktar, Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Alp, Tekin, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları İstanbul, 1998.

Anagnostopoulou, Sia, "'Tyranny' and 'Despotism' as National and Historical Terms in Greek Historiography", Christina Koulouri (der.), *Clio in the Balkans*, Thessaloniki, 2002.

Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları İstanbul, 1994.

Armstorn, HC, *Türkiye Nasıl Doğdu?* II. Baskı, İstanbul, 1997.

Atay, Tayfun, *Batıda Bir Nakşi Cemaati*, İstanbul, 1996.

Ateşin, Hüseyin Mehmet, *Kıbrıslı "Müslüman"ların "Türk"leşme ve "Laik"leşme Serüveni 1925-1975)*, Marifet Yayınları İstanbul, 1999.

Attalides, Michael A., (der.) *Cyprus Reviewed*, Nicosia, 1977.

Attalides, Michael A., *Cyprus, Nationalism and International Politics*, Press Edinburgh, 1979.

Augustinos, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, çev. Devrim Evci, Ayraç Yayınları Ankara, 1997.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, üçüncü kitap, İstanbul, 1983.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

Aydın, Suavi, "Türk Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine", *Birikim*, Mart-Nisan, Sayı 71/72, İstanbul, 1995.

Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınları Ankara, 1998.

Aydın, Suavi, *Türkiyede Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993.

Barutçu, Ecmel, *Hariciye Koridoru*, Yüzyıl Yayınları Ankara, 1999.

Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları İstanbul, 1991.

Behar, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiyede "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

Berath, Nazım, *Kıbrıslı Türk Kimliği'nin Oluşması*, Işık Kitabevi Yayınları Lefkoşa, 1999.

Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, 1975(a).

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Yay. Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları Istanbul, 1997.

Berkes, Niyazi,(b) *İslâmcılık, Ulusçuluk Sosyalizm*, Bilgi Yayınları ikinci baskı, Istanbul, 1975.

Berner, Uwe *Das vergessene Volk. Der Weg der Zyperntürken von der Kolonialzeit zur Unabhangigkeit*, Centavrus Verlag, 1992.

Birand, Mehmet Ali, *Diyet: Kıbrıs ve Türkiye Üzerine Pazarlıklar*, Milliyet Yayınları, 1979.

Bora, Tanıl (a), *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları Istanbul, 1995,

Bora, Tanıl(b) "Türk Milliyetçiliği ve Kıbrıs", *Birikim*, Sayı 77, Istanbul, 1995.

Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları II. Baskı, İstanbul, 1999.

Böckendörfe, Ernst-Wolfgang, *Staat Nation Europa*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1999.

Brubaker, Rogers, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, 1992.

Canefe, Nergis, "Türklük Tarihi ve Kıbrıs: Kıbrıslı Türk Kimliğinin Hikâyelenmesinde Bir Yolağzı", Esra Özyürek (der.), *Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, İletişim Yayınları 2001.

Carr, E. H., *What is History*, Penguins Books, Londra, 1961 (*Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Öztürk, İletişim Yayınları, 2002).

Castellan, Georges, *Histoire Des Balkans*, Fayard, 1991.

Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu- İslâmcılık*, İletişim Yayınları Istanbul, 1999.

Clerides, Glafkos, *My Deposition*, Birinci Cilt, Alithia Publishing, Nicosia, 1989.

Clogg, Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992.

Connor, Walker, *Ethnonationalism The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

Crawshaw, Nancy, *The Cyprus Revolt*, Londra, 1978.

Çelik, Nur Betül, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", Ahmet İnsel (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II, Kemalizm*, İletişim Yayınları Istanbul, 2001.

Danforth, Loring M., 'How Can a Woman Give Birth to One Greek and One Macedonian?' *The Construction of National Identity among Immigrants to Australia from Northern Greece*, Jane K. Cowan (der.), Macedonia The Politics of Identity and Difference, Pluto Press, Londra, 2000.

Davison, Roderich H., *Osmanlı Imparatorluğu'nda Reform*, I. Cilt, çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları Istanbul, 1997.

Denktaş Rauf R., *Karkot Deresi* Istanbul, 1996.

Denktaş Rauf R., *Kıbrıs Meselesinde Vizyon*, Raif Denktaş Eğitim Vakfı Yayınları Lefkoşa, 1994.

Denktaş, Rauf R., *12'ye 5 Kala*, Ankara, 1966.

Denktaş, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 5. Cilt Boğaziçi Yayınları İstanbul, 1997.

Denktaş, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları İstanbul, 2000.

Diamanturos, N.-P.I., "Ellinizmos ke Ellinikotita", D.I. Tsausi (der.) *Ellinizmos ke Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998.

Dimaras, K.T., *Ellinikos Romantizmos*, Atina, 1994.

Drusiotis, Makarios, "O Grivas Apo Tin Organosi X Stin EOKA", *Elefterotipia/Istorika*, Atina, 13 Temmuz 2000.

Dumont, Louis, *German Ideology*, University of Chicago Press, Londra, 1994.

Dumont, Paul, "Kemalist Ideolojinin Kökenleri", Jacob M. Landau (Yay. Haz.) *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Sarmal Yayınları, Istanbul, 1999.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları Istanbul, 2001.

Eden, Anthony, *Memorien 1945-1957*, Köln, 1960.

Eleftheriadis, Pavlos, "Political Romanticism in Modern Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, The Johns Hopkins University Press, cilt 17, sayı 1, Mayıs, 1999.

Erdengiz, Ahmet, "Osmanlı Imparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs'ta Gizli Hıristiyanlar", Fatma Kükrer (Yay. Haz.), *Halkbilimi Sempozyumları III*, K.K.T.C Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları Kültür Dizisi 49.Kitap, Ankara, 2001.

Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1975.

Ersoy, Yaşar, *Kıbrıs Türk Tiyatro Hareketi*, Peyak Kültür Yayınları 1, Lefkoşa, 1998.

Fantis, Andreas, *Kipriako 1960-1974, Anazitontas tin Alithia*, Birinci Cilt 1960-68, Lefkoşa, 1999.

Faustmann, Hubert, Klientalismus in der griechisch-zypriotischen Volksgruppe während der britischen Kolonialherrschaft, in., Hrsg, Reinhard Stupperich und Heinz A. Richter, Thetis, Band4, Mannheim, 1997

Fırat, Melek M., *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980*, III. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2001.

Gallant, Thomas W., *Modern Greece*, Arnold Publishers, Londra, 2001.

Gazioğlu, Ahmet C., *Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durum 1958-1960*, CYRP Kıbrıs, 2000.

Gellner, Ernest, *Conditions Of Liberty, Civil Society and Its Rivals*, Penguin Books, 1994.

Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar vd., İletişim Yayınları İstanbul, 1998.

Gellner, Ernest, *Nationalism*, Phoenix, Londra, 1998.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Basis Blackwell Oxford, 1983 (*Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar - Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, 1992).

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri - Yusuf Akçura 1876-1935)*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları Ankara, 1986.

Georghallides, G.S., *Cyprus And The Governorship of Sir Ronald Stors: The Causes of 1931 Crisis*, Cyprus Research Center, Nicosia, 1985.

Gilquin, Michel, *D' Antioch Au Hatay L'histoire oubliée du Sandjak d'Alexandrette*, L'Harmattan, Paris, 2000.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları ikinci baskı, sadeleştiren, Yalçın Toker, İstanbul, 1995.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan Cahit Uğurtekin, Kamer Yayınları İstanbul, 1999.

Gökberk, Macit, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1997.

Gürel, Şükrü S., *Türk-Yunan İlişkileri*, Ümit Yayınları Ankara, 1993.

Habermas, Jürgen, *Die Einbeziehung des Anderen, Studien zur politischen Theorie*, Zweite Auflage, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997.

Hanioğlu, M. Şükrü, "The Young Turks and Arabs Before the Revolution of 1908", Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, Reva S. Simon (der.), *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1991.

Hayes, Carlton J.H., *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayınları, İstanbul, 1995.

Heide, Ulrich, *Nationale Unabhaengigkeit im Spannungsfeld von Ethnischen Unterschieden, Sozialen Konflikten und Kolonialpolitik*, Haag Herchen Verlag, Frankfurt/Main, 1980.

Hill, George, *A History of Cyprus*, cilt 4, *The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*, (der.) Harry Luke, Cambridge University Press, 1952.

Hitchens, Christopher, *Cyprus*, Quartet Books, Londra, 1994.

Hobsbawm, E.J., *Nations and Nationalism since 1780*, Canto, Cambridge, 1994, 1991 (*Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1993).

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Canto edition, Cambridge, 1992.

Hourani, Albert, *Arabic Thought In The Liberal Age (1798-1939)*, Cambridge University Press, Londra, 1993 (Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Lâtif-Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, 1994).

Hristodulu, Miltiadis, *I Poria Mias Epohis*, Marousi, 1987.

I Alli Katatesi: Ta Praktika tis Siskepsis tou 1974, Lefkoşa, 1991.

İçduygu, Ahmet, E. Fuat Keyman, "Globalleşme Anayasallık ve Türkiyede Vatandaşlık Tartışması", *Doğu-Batı*, Aralık-Ocak 1998-1999, İstanbul.

İnalcık, Halil, "The Recent History Of Cyprus", *Proceedings of the first International Congress on Cypriot Studies*, Eastern Mediterranean University Press, 1997.

İnsel, Ahmet, "Cumburiyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği", *Birikim*, 125/126, İstanbul, 1999.

İnsel, Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Jung, Dietrich, "Die Rache der Janitscharen, Der türkische Modernisierungsprozess und seine Blockade", *Orient* 40, 1999.

Jusdanis, Gregory, *The Necessary Nation*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001.

Kadıoğlu, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Kakulli, Luka, *I Aristera ke i Turkohiprii*, Lefkoşa, 1990.

Kandiyoti, Deniz, "End of Enpire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", Deniz Kandiyoti (der.), *Women, Islam & the State*, Temple University Press, Philadelphia, 1991.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Egitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları İstanbul, 1999.

Karagil, Nevzat (der. yay.), *Kıbrıs meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar*, Anıl Matbaası, İstanbul, 1964.

Kasımoğlu, Erten, *Eski Günler Eski Defterler*, 1. Kitap-2. Baskı, Yorum Yayınları Lefkoşa, 1991.

Katsiaonis, Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus, during the second half of the nineteenth Century*, Nicosia, 1996.

Kaymak, Faiz, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?*, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968.

Kedourie, Elie, *Nationalism*, Hutchinson& Co Publishers, Londra, 1974.

Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, MacMillian, Londra, 1991.

Keskin, Hakkı, *Die Türkei vom Osmanischen Reich zum Nationalstaat- Werdegang einer Unterentwiklung*, Verlag Olle ve Wolter, Berlin, 1981.

Keyder, Çağlar, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (der.), *Türkiyede Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları III. Baskı, İstanbul, 1993.

Keyman, E. Fuat, "Kamusal Alan ve 'Cumhuriyetçi Liberalizm': Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Doğu-Batı*, yıl 2, sayı: 5, Ankara, 1998.

Keyman, E. Fuat, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Bağlam Yayınları İstanbul, 1999.

Kızılyürek, Niyazi, *I Oliki Kipros*, Lefkoşa, 1990.

Kızılyürek, Niyazi, *Kipros: To Adieksodo ton Ethnikismon*, Birinci Baskı, Atina, 1999.

Kitromilidis, Paschalis, "Ideolokika Revmata ke Politka Etimata, Proptikes apo ton Elliniko 19. Eona", T.I.Tsausi (der.), *Opsis tis Ellinikis Kinonias tu 19'u Eona*, II. Baskı, Atina, 1998.

Kitromilidis, Paschalis M., "Greek Irredantism in Asia Minor and Cyprus", *Middle Eastern Studies*; Haziran 1990.

Kitromilidis, Paschalis M., "The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict", eds. Peter Worseley, Paschalis Kitromilidis, *Small States in Modern World*, Nicosia 1976.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İki Cilt, İletişim Yayınları İstanbul, 1996.

Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, III. Baskı, Bilgi Yayınları Ankara, 1979.

Kuluri, Hristina, *İstori ke Geografia sta Elliniha Sholia (1834-1914)*, Atina, 1988.

Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları İstanbul, 1990.

Kranidiotis, Nikos, *Anohiroti Politia: Kipros 1960-1974*, Atina, 1985.

Kranidiotis, Nikos, *Dio Krisimes Fasis Tu Kipriaku*, Atina, 1986.

Kutlay, Naci, *İttihat ve Terakki ve Kürtler*, Reybun Yayınları Ankara, 1992.

Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler III*, İstanbul, 1985.

Kymlica, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1995.

Lagakos, Efstathios, *O Laikismos sta Ethnika mas Themata*, Atina, 1996.

Landau, Jacob M., *Pan-Turkism, From Irredantism to Cooperation*, second revised edition, Indiana University Press, 1995.

Landau, Jacob M., *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, II. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları Ankara, 1979.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, Londra, 1969.

Livani, Lena, *I Edafiki Oloklirosi tis Elladas*, Atina, 2000.

Luke, Sir Harry, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, C. Hurst ve Company, New Impression, Londra, 1989.

Macfie, A.L., *The Eastern Question 1774-1923*, Londra, 1989.

Macfie, A.L., *The End Of The Ottoman Empire 1908-1923*, Longman, Londra ve New York, 1998.

Mapolar, Hikmet Afif, *Kıbrıs Güncesi, 40 Yılın Anıları I*, Galeri Kültür Yayınları Lefkoşa, 2002.

Mardin, Şerif, "Religion and Secularism in Modern Turkey", A. Kazancıgil, E. Özbudun (eds), *Atatürk-founder of a modern state*, C. Hurst, Londra, 1981.

Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar, Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1, IV. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Mardin, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001.

Mardin, Şerif, *Din ve Ideoloji*, Toplu Eserleri 2, İletişim Yayınları VI. Baskı, İstanbul, 1993.

Mardin, Şerif, Makaleler 1, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Dördüncü Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları İstanbul, 1992.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Toplu Eserleri 5, İletişim Yayınları Istanbul, 1996.

Mavratsas, Kesar V., *Opsis tu Elliniku Etnikismu stin Kipro*, Atina, 1998.

Mavrouleas, Nikolaos, *Entstehungsbedingungen, Bestimmungsfaktoren und Entwicklung des Cypern-Konflikts nach dem Zweiten Weltkrieg*, Diss. An der Universität Osnabrück, 1978.

McCrone, David, *The Sociology of Nationalism*, Routledge, Londra, 1998.

Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, 1994.

Newman, Philip, *A Short History Of Cyprus*, Second Edition, Londra, 1953.

Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Yenileşmiş ve Genişletilmiş V. Basım, Bilgi Yayınları Ankara, 1999.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Modernleşme Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları İstanbul, 1995.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Istanbul, 2000.

Panteli, Stavros, *A New History of Cyprus*, East- West Publications, Londra, 1984.

Panteli, Varnavas, *Enas Metalorihos Thimate*, II. Baskı, Peos Yayınları, Lefkoşa, 1987.

Panteli, Varnavas, *Kini Ergatiki Agones Ellinikiprion ke Turkokiprion (Gegonota Mesa apo tin Istoria)*, Lefkoşa, 1997.

Papageorgiu, S., *Apo tin Zirihi ston Atilla*, Atina, 1980.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tekparti ideolojisi ve CHP'nin Altı oku*, İletişim Yayınları, Istanbul, 1992.

Parla, Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1993.

Parla, Taha, *Türkiyede Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları, Atatürk'ün Nutku*, İletişim Yayınları Istanbul, 1991.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiyede Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Parlar, Suat, *Kontrgerilla Kıskacında Türkiye*, Bibliotek Yayınları Istanbul, 1997.

Pavlidis, A., *Makarios: Apo tin Aneksartisia mehri ton Thanato tu*, Lefkoşa, 1981.

Peckham, Shannan Robert, *National Histories Natural States, Nationalism and the Politics of the Place in Greece*, I.B Publishers, Londra. New York, 2001.

Politis, Aleksis, *Romantika Hronia*, Atina, 1993.

Poulton, Hugh, *Turkish Nationalism and the Turkish Republic, Top Hat, Grey Wolf, And Crescent*, C. Hurst and Co. Publishers, Londra, 1997.

Prevelakis, Yorgos, *Geopolitiki tis Elladas*, Atina, 1998.

Rebisi, Maria, "Megali Idea ke Turkikos Ethnikismos", Seminario 17, *Ethniki Sinidisi ke Istoriki Sinehia*, Atina, 1994.

Richard, Patric A., *Political Geography and the Cyprus Conflict: 1963-1974*, University of Waterloo, Kanada, 1976.

Robins, Kevin, "Interrupting Identities: Turkey / Europe ", eds Stuart Hall and Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity*, sage publications, Londra. Thousand Oaks. New Delhi, 1996.

Rozakis, Hristos, "I Ellada sto Diethni Horo", (Tsausi der.) *Ellinizmos Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998.

Samani, Meltem Onurkan, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, Bayram Matbaacılık, Istanbul, 1999.

Selek, Sabahattin, *Anadolu Ihtilali*, Cem Yayınları Istanbul, 1973.

Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları Istanbul, 1991.

Sigalas, Nikos, "Hellénistes, hellénisme et idéologie nationale. De la formation du concept d'hellénisme en grec moderne", Chryssanthi Avlami (éd.), *L'Antiquité Grecque Au XIXe Siècle*, L'Harmattan, Paris, 2000.

Sir Luke, Harry, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, C. Hurst&Company, New Impression, Londra, 1989.

Skopetea, Elli, *To "Protipo Vasileo ke i Megali Idea*, Atina, 1988.

Smith, Anthony, "The Origins of Nations", Jobn Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.), *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, Londra, 1994.

Smith, Anthony, *National Identity*, Penguin Books, 1991.

Smith, Graham (der.), *Federalism: the Multiethnic Challenge*, Longman, Londra ve New York, 1995.

Soysal, Mümtaz, *Aklını Kıbrısla Bozmak*, Bilgi Yayınları Istanbul, 1995.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türkiye-Yunanistan Ilişkileri ve Büyük Güçler, Kıbrıs Ege ve Diğer Sorunlar*, Istanbul, 2000.

Staikos, K. Sp., *Ellinikes Ekdosis sta Hronia tou Neoelliniku Diafotizmu*, Atina, 1998.

Storrs, Ronald, *Orientations*, Nicolson ve Watson, Londra, 1943.

Svoronos, Nikos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, Istanbul, 1988.

Şen, Serdar, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yayınları, Istanbul, 1996.

Tachau, Frank, "The Face of Turkish Nationalism as Reflected in the Cyprus Dispute", *The Middle East Journal*, XIII/3, 1959.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları Istanbul, 1998.

Tansu, Ismail, (tarihsiz) *Aslında Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, Ankara.

Tapper, Richard (Yay. Haz.), *Çağdaş Türkiye'de Islâm. Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, çev. Özden Arıkan, Sarmal Yayınları Istanbul, 1993.

Tarih ve Toplum, Mayıs 1988, Istanbul.

Taylor, Charles, *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*, S. Fischer. Frankfurt am Main, 1993.

Temsilciler Meclisi Tutanakları, (Yunanca Baskı), 1 Ocak-15 Ağustos 1961, Lefkoşa.

Tenekidis, Y., Y. Kranidiotis (der.), *Kipros: Istoria, Provlimata he Agones tu Lau tis*. Atina 1981.

Tibi, Bassam, *Aufbruch am Bosporus, die Türkei zwischen Europa und dem Islamismus*, Diana Verlag, München, Zürich, 1998.

Tibi, Bassam, *Nationalismus in der Dritten Welt am arabischen Beispiel*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1971.

Toluner, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Yayınları Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 1995.

Touraine, Alain, *Demokrasi Nedir?* Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1997.

Tziovas, Dimitris, *I Metamorfosis tu Ethnismu ke to Ideologima tis Ellinikotitas sto Mesopolemo*, Atina 1989.

Tunçay, Mete, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, III. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiyenin Oluşumu (1923-1938)*, III. Kitap, Bilgi Yayınları Ankara, 1995.

Tuşalp, Erbil, *Org. Demirel'in Anıları. Kıbrıs'a Nasıl Çıktık?*, *Cumhuriyet* gazetesi, Temmuz 1989.

Türkeş, Alparslan, *Dış Politikamız ve Kıbrıs*, Hade Yayınları İstanbul, 1996.

Türköne, Mümtaz'er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları İstanbul, 1991.

Umar, Bilge, *İzmirde Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınları İstanbul, 1974.

Ünder, Hasan, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", Ahmet İnsel (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II, Kemalizm*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001.

Üstel, Füsün, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, TÜSES, İstanbul, 1996.

Üstel, Füsün, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları İstanbul, 1997.

Üstel, Füsün, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi Yayınları Ankara, 1999.

Veremis, Thanos, "Apo to Ethniko Kratos sto Ethnos dihos Kratos", Thanos Veremis (der.), *Ethniki Taftotita ke Ethnikismos sti Neoteri Ellada*, Atina, 1997.

Veremis, Thanos, "Kratos ke Eethnos stin Ellada 1821-1912", D.I.Tsausi (der.), *Ellinizmos Ellinikotita*, III. Baskı, Atina, 1998.

Viroli, Maurizion, *Vatan Aşkı, Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları İstanbul, 1997.

Vis, Jeroen, Subsidiarität, "Kommunitarismus und der Ausbau föderaler Strukturen in Europa", Nikolaus Wenturis (der.) *Federalismus und die Architektur der europäischen Integration*, Südosteuropa Gesellschaft, München, 1994.

Vlahos, Angelos, *Deka Hronia Kipriaku*, Atina, 1980.

Walzer, Michael, *Thick and Thin, Moral Argument at Home and Abroad*, University of Notre Dame Press, Indiana, 1994.

Walzer, Michael, *Zivile Gesellschaft und amerikanische Demokratie*, Rothuch Verlag, Berlin, 1992.

Watson, Hugh Seton, *Nations and States. An enquiry into the origins of Nations and the Politics of Nationalism*, University Press, Cambridge, 1977.

Woodhouse, C.M., *Rigas Velestinlis, The Proto-Martyr of the Greek Revolution*, Limne, Evia Breece, 1995.

Yaşın, Mehmet, *Kıbrıslıtürk Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1994.

Yavuzalp, Ercüment, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınları Ankara, 1994

Yavuzalp, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınları Ankara, 1996.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İletişim Yayınları İstanbul, 1994.

Yetkin, Sabri, "Türkçe Kıbrıs Basınında Milli İktisat-Milli Burjuvazi Yaratma Çabaları: İstibdat'tan Meşrutiyet'e", *Güzelyurt Tarih Buluşması (3-4 Nisan 2001). Bildiriler*, Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları Lefke, 2001.

Yıldız, Ahmet, *'Ne Mutlu Türküm Diyebilene', Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001.

Zoiti, G., T. Adamu, *I Pali tis Kipru ya tin Lefteria*, Atina, 1960.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları İstanbul, 1995.

GAZETELER

Avgi, 24 Eylül 2000, Atina.

Elefferios, 11 Aralık 1959, Lefkoşa.

Haravgi, 10 Eylül 1967, Lefkoşa.

Aneksartito, 18 Mart 1943, Lefkoşa.

Fileleferos, 23 Mart 2002, Lefkoşa.

Fileleferos, 20 Eylül 1992, Lefkoşa.

Elefteria, 6 Eylül 1960, Lefkoşa.

Ortam, 13 Kasım 1995, Lefkoşa.

Ortam, 22 Nisan 1992, Lefkoşa.

Yenidüzen, 4 Ağustos 1991, Lefkoşa.

Avrupa, 21 Mart 2000, Lefkoşa.

Cumhuriyet, Temmuz 1989, İstanbul.

DERGİLER

Tarih ve Toplum, Mayıs 1988, İstanbul.

Eleftherotipia/Istoriha, 13 Temmuz 2000, Atina.

The Middle East Journal, XIII/3, 1959.

Birikim, sayı 77, İstanbul, 1995.

Birikim, sayı 71/72, İstanbul, 1995.

Büyükada ya da Yavruvatan... Kıbrıs kendi kaderini belirleyememiş veya kendi kaderini iki "anavatan"ın kaderine, alınyazısına göre belirlemeye çalışmış iki milliyetçiliğin kıskacında varolmaya çalışan bir ada. Bir tarafta Yunan milliyetçiliğinin teritoryal genişlemesinde sınırın en ucu, diğer taraftan Türk milliyetçiliğinin yeni "Hatay"ı... Kıbrıs'taki iki toplumun çok uzun süredir varoluş koşullarını belirleyen milliyetçiler, iki toplumun kendi özgün kaderlerini yaşamalarındansa, hayatlarını "anavatanlar"ın kaderine bağımlı sürdürmeyi tercih ettiler. Kıbrıslı Rum milliyetçiliği Ada'nın Yunanistan'ın bir parçası olarak kabul edilmesini isterken, Kıbrıslı Türk milliyetçiliği Türkiye'nin sancağı olmasını arzuladı. Elbette bu tercihler, Yunanistan'da ve Türkiye'de yaşanan farklı ulus-devlet inşâ süreçlerinin hem kendi projeleri için hem de adadaki iki toplumun "gelecek" planları için hayati sayıldı. Ada'daki milliyetçiler kimi zaman kendi modellerini savunurken "anavatanlar"ın bunu kabullenmesini arzuladılar, kimi zaman da "anavatanlar" kendi dış politika manevralarında Kıbrıs'ı bir koz olarak kullanmaya çalıştılar. Kıbrıs ayrıca 20. yüzyılda "bazı sorunlar vardır ve bunlar çözümsüzdür" diyen bir uluslararası ilişkiler yaklaşımının iyi bir örneği olarak sunuldu. Niyazi Kızılyürek *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*'ta, halen iki toplumun yaşadığı adanın "çözümsüzlük" üzerinde katettiği mesafeyi geriye sarmak için dörtlü milliyetçilik matrisiyle nasıl ve niçin hesaplaşılması gerektiğini tartışıyor. ■

İLETİŞİM 859
ARAŞTIRMA İNCELEME 133
9000000
ISBN 975-05-0095-4
9 789750 500954